T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEKLİSANS TEZİ

MEHMET RİFAT MECÂMİÜ'L-EDEB BİRİNCİ CİLT (İNCELEME-METİN)

HALİT GÜNEŞ

1068202106

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. ÖZCAN AYGÜN

EDİRNE 2009

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİT GÜNEŞ tarafından hazırlanan **MEHMET RİFAT, MECÂMİÜ'L-EDEB (İNCELEME-METİN)** Konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca **01/07/2009 Çarşamba** günü saat **11:00**'de yapılmış olup, tezin ……..Kabul edilmesine…… **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
PROF.DR. RECEP DUYMAZ	Kabul edilmesine	[imza]
YRD.DOÇ.DR. ÖZCAN AYGÜN (Danışman)	Kabul edilmesi	[imza]
YRD.DOÇ.DR. BÜLENT ATALAY	Kabul edilsin	[imza]

T.C YÜKSEKÖĞRETİM KURULU TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	**338662**
Yazar Adı / Soyadı	Halit GÜNEŞ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 43162260790
Telefon / Cep Telefonu / e-Posta	0543 975 19 11 0536 729 20 66 halitgunes1978@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Mehmet Rifat, Mecamiü'l- Edeb Birinci Cilt (İnceleme-Metin)
Tezin Tercümesi	Mehmet Rifat Of The First Volume Of The Work "Mecamiü'l-Edeb" (Text - Analysis)
Konu Başlıkları	Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı Türk Edebiyatı Bölümü
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2009
Sayfa	526
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. Özcan AYGÜN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Belagat = eloquence Maani = maan Manastırlı Mehmet Rifat = Manastirli Mehmet Rifat Mecamiü'l-Edeb = Mecamiü'l-Edeb
Kısıtlama / Kısıt Süresi	Var 3 Yıl

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının 20.05.2012 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra (a) maddesindeki koşulların geçerli olacağını kabul ve beyan ederim. (Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

11.08.2009

İmza:.............................

Yazdır

TEZ BAŞLIĞI: MEHMET RİFAT, MECÂMİÜ'L-EDEB, BİRİNCİ CİLT (İNCELEME-METİN)
YAZAR: HALİT GÜNEŞ

ÖZET

Yapmış olduğumuz bu çalışmada Mecâmiü'l-Edeb isimli eserinin günümüz alfabesine aktarılması amaçlanmıştır. Eserle ilgili bir inceleme konulmuş olup daha çok aktarımı üzerinde durulmuştur. Mecâmiü'l-Edeb isimli eseri Mehmet Rifat dört cilt üzerine tedvîn etmiştir. Biz birinci cildi üzerinde çalışma yaptık. Eserin birinci cildi Belâgat bilimine ayrılmış olup dört kitaptan meydana getirilmiştir. Birinci kitap Usûl-i Fesâhat, ikinci kitap İlm-i Maânî, üçüncü kitap İlm-i Beyân ve dördüncü kitap İlm-i Bedî' üzerinedir. Mehmet Rifat bu ciltte yapmış olduğu tanımlamaları pekiştirmek için Türk, Arap, Fars lisânlarından örnekler vermiştir. Ayrıca Batı edebiyatından örnekler vererek Belâgat biliminin önemli bölümleri üzerinde durmaktadır. Eserde Istılâhat-ı Edebiyye, Mizânü'l-Edeb, Belâgat-ı Osmâniyye ile Namık Kemal'in Lisân makalesi ile Bahar-ı Daniş isimli eserinin etkisi oldukça fazladır. Ayrıca faydalanmış olduğu kaynaklar göz önünde bulundurularak doğuyu kabullendiği gibi batılı kaynaklara da müracaat ettiği görülmektedir. Kendi dilimizin kurallarını ortaya koymak için Arap ve Fars lisânından olan kelimelerin atılması gerektiği fikrini söyleyen genç ediplere Namık Kemal gibi karşı çıkan bu dillerden alınan kelimeleri attığımızda lisânımızın çırçıplak kalacağını ifade etmesi onun dile bakış açısını ortaya koymaktadır. Ayrıca dönemin önde gelen yerli ve yabancı kaynaklarına atıfta bulunması ya da alıntılar yapması onun edebiyat ve fikir dünyasına ne kadar hâkim olduğunu, gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar kelimeler: Belâgat, Fesahat, Maânî, Beyân, Bedî, Manastırlı Mehmet Rifat, Osmanlı edebiyatı.

TEZ BAŞLIĞI: MEHMET RİFAT, MECÂMİÜ’L-EDEB, BİRİNCİ CİLT (İNCELEME-METİN)
YAZAR: HALİT GÜNEŞ

SUMMARY

In this study, it has been intended to transfer the work called “Mecâmiü’l-Edeb” into Turkish alphabet. Besides the analysis of the work, especially transfer of the work has been focused on. “Mecâmiü’l-Edeb” has been compiled in four volumes by Mehmet Rifat, The first volume is on “Usûl-i Fesâhat”, the second is on “İlm-i Maânî”, the third is on “İlm-i Beyân” and the fourt is on “İlm-i Bedi‘”. This study is about the first volume. In this volume, Mehmet Rifat gives same examples in Turkish, Arabian and Persian languages in order to support his definitions. Moreover, he lays emphasis on the important parts of the “Belâgat” science by giving same examples from western Literature. On this work, there are impacts of “Istılâhat-ı Edebiyye, Mizânü’l-Edeb, Belâgat-ı Osmâniyye”, the article called “Lisân” and the work called “Bahar-ı Dâniş” by Namık Kemal. Considering his references, it is observed that hi both adopts the East and efers to west as well. Mehmet Rifat, like Namık Kemal, argues against the young literary men who claims that the Arabian and Persian word should be eliminated to set the rules of our languade, Contrarily he states that if these words are disposed of, our language will become weak. On the other hand, his referring and quoting same local and foreign sources are important because they show his mastery on literature and proves that he follows the new developments.

Key words: Rhetoric, Fesahat, maan, Statement, Bedi, the Mehmet Rifat, Manastirli, Ottoman literature.

ÖN SÖZ

Türk Edebiyatının tarihi gelişimi içinde önemli bir yere sahip olan belâgat bilimi geçmişten günümüze doğru artan bir ilgiyle sürmektedir. Zaman zaman ön plana çıkmaktan geri durmuş olmasına rağmen güncelliğini daima korumuştur. Türklerin İslâmiyet'le tanışmalarından itibaren başlayan bu süreç giderek artmış ve Osmanlı padişahlarının din âlimlerine ve şairlere verdiği önemle birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Özellikle divan edebiyatının yükselişi kendini bu dönemde açıkça belli etmektedir.

Arap ve Fars belâgatlarının daha iyi anlaşılabilmesi için geçmişten günümüze yapılan çalışmalar ile Türk edebiyatı daima gelişme göstermiş, hiçbir zaman durağan olmamıştır. Tanzimat ile birlikte Batılı edebiyat etkisinde kalan Türk aydınları doğu-batı karşılaştırmalarına giderek edebiyatın tanınmayan yüzü ile karşılaşmışlar yeni yeni türler ile tanışma fırsatı bulmuşlardır. Konu ve içerik bakımından farklılıkları olan bu iki medeniyet arasında kalan Türk aydınları ilk dönemlerinde Batı'da gördükleri türleri taklîd etmeye başlamışlar daha sonra da dilde sadeleşme hareketleri ile bu türlerle ilgili özgün metinler ortaya koymaya başlamışlardır.

Osmanlı edebiyatının günümüz edebiyatçılarına ve araştırmacılarına ulaştırılması amacıyla yola çıktığımız bu çalışma bir giriş bölümüyle birlikte üç kısımdan teşekkül etmektedir.

Giriş kısmında geçmişten günümüze belâgat tarihi üzerinde kısaca bilgiler verilmekte olup Türkçe belâgat çalışmalarına değinilmiştir.

Türk edebiyatında belagat eserleri daha çok medreseye mensup diyebileceğimiz âlimler tarafından ortaya konulmuş ve bu eserlerde Türk dilinin belagât meseleleri değil, Batı tesirinde eserler verdiği Tanzimat dönemine kadar sürüp gitmiştir. Tanzimat döneminde ise modern anlamda belâgat teorileri işlenmeye ve Türk edebiyatı ile ilgili belâgat esaslarını meydana getirmeye yönelik çalışmalara başlanmıştır.

Türk edebiyat metinlerine bağlı olarak bediiyat kurallarını oluşturmaya ve öğretmeye yönelik bu kitaplar hem devirlerine hem de Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatına tesirleri bakımından önemlidir. Mecamiü'l-Edeb isimli eserin Türk

edebiyatının bediî gelişimine katkısı olduğunu düşündüğümüz için bu eserin günümüz Türkçesine aktarılarak incelenmesi çalışacağız.

Türk edebiyatını modernleştirmek isteyen ve klâsik edebiyatın kurallarını aşmaya çalışan Tanzimat dönemi aydınları modern anlamda edebiyat teorileri oluşturmaya ve Türk edebiyatı ile dilinin belâgat esaslarını meydana getirmeye yönelik çalışmalara başlamışlardır.

Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l-Edeb isimli eserinde Arapça belâgat kurallarını detaylı olarak uygulamaya çalışmış, fesâhat ve belâgat üzerine geniş açıklamalar yapmıştır. Tanzimat'tan sonra Belagat ve Fesahat üzerine oldukça çok eser vücuda getirilmiştir. Fakat günümüzde akademisyenler haricinde Osmanlı metinlerinin okunması ve incelenmesi oldukça zorlaşmıştır. İşte o dönemde yazıya aktarılan bir metin olan Mecamiü'l-Edeb isimli eserin aktarımının yapılması ve incelenmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Çalışmamız, Mehmet Rifat'ın Mecamiü'l-Edeb adlı kitabının günümüz alfabesine çevrilmesi, incelenmesi, yazarın hayatı ve dönemine ait kısa bilgiler verme gibi ölçütlerle sınırlandırılmıştır.

Türk Edebiyatı'nda bediiyat kavramı Tanzimat dönemine kadar Arap ve Fars edebiyatının kaynaklarıyla tanımlanmıştır. Tanzimat'tan sonra ise Türk Edebiyatının bediî kuralları yerli kaynaklarımıza dayanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tanzimat sonrası yazılan bu eserler bilim adamlarınca yakın zamanlarda incelemeleri yapılmaya başlanmış, lisansüstü çalışmalarda tez olarak ya da projeler kapsamında ele alınarak Türkoloji sahasına kazandırılması gayretleri içine girilmiştir. Buradan hareketle danışmanımın da fikirlerini alarak bu dönemde yazılmış olan eserlerden birisi olan Mecâmiü'l-Edeb adlı eser üzerine bir çalışma yapmaya karar verdik. Çalışmanın yükseklisans tezi olmasını da göz önünde bulundurarak bir sınırlandırmaya gittik ve eser de Belâgat bilimi üzerine cem edilmiş olan birinci cildi ile sınırlama yaparak incelenmesine ve aktarılmasına gayret ettik. Yazarın hayatı ile eserleri hakkında bilgi verirken faydalanacağımız kaynaklar gözden geçirme sırasında Sosyal Bilimler de kabul görmüş olan bilimsel metotlardan tarama metodundan istifade ettik. Değişik kaynaklardaki bilgileri toplarken ve yazarken gerekli gördüğümüz yerlerde derleme metodundan faydalandık. Bu alanda yapılmış olan benzer çalışmalara bakıp mukayese etme ihtiyacı gördüğümüzde ise

karşılaştırma metodundan faydalandık. Eser hakkında kısa da olsa bir değerlendirme yaparken de metin tahlili metodundan işimize yarayacak şekilde faydalanma yoluna gittik. Çalışmamızın amacı ise eseri mümkün olduğunca hatasız okuma ve günümüz harfleriyle aktarmadır. Eserin derli toplu bir şekilde değerlendirmesini yapabilmektir. Doğru okuma ve aktarma işlemini yapabilmek için de metnin aslına sadık kaldık. Çok gerekli gördüğümüz yerlerde bir iki tasarrufa gittik. Bu tasarrufumuzu parantez içine alarak ya da dipnot şeklinde göstererek kullandık. Arapça ve Farsça olan beyitleri ise mümkün olduğunca orijinaline uygun bir şekilde okumaya çalıştık. Bu bölümleri okurken tenvin ve nun-ı sâkin ile bitip de kendisinden sonra gelen kelimenin ilk harfi şeklinde okunması gereken kelimeler olduğu gibi okunarak bir birleştirilmeye gidilmedi. Yani yazımda tecvîd kâideleri kısmen uygulanarak yazıldı. Eserde geçen beyitleri yazarken transkripsiyon metodunu kullandık. Diğer yerleri yazarken daha çok günümüz alfabesini kullanma yoluna gittik.

Planımız ve amacımız doğrultusunda yaptığımız çalışma Önsöz, Giriş, Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Sonuç, Kaynakça ve İndeks başlıklarını taşıyan yedi ana kısımdan oluştu.

Giriş bölümünde kısaca Belâgat ilminin Türk-İslam dünyası ve kültüründeki yeri ve önemi hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Yine bu bölümde Manastırlı Mehmet Rifat'ın hayatı hakkında edinebildiğimiz kadarıyla bilgi verilmeye çalışıldı. Bizim inceleme alanımız olan Mecâmiü'l-Edeb isimli eser üzerine yapılan bilimsel ve akademik çalışmalar üzerinde bir ön değerlendirme de bulunulmuş ve yapılan yanlışlıklara kısaca değinilmiştir.

Birinci bölüm eserin incelenmesine ayrılmıştır. Bu bölümde eser hakkında bilgi verilmiş olup eserin yazılmasında faydalanılan kaynaklar gösterilerek belâgat bilimi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde eserin değerlendirilmesi ve bahsettiği konular ele alınarak tek tek incelenmeye çalışılarak kanaatlerimiz belirtilmiştir.

İkinci bölüm bizim yola çıkma gayemiz olan; eserin birinci cildinde bahsedilen Belâgat, Fesâhat, Maânî, Beyân, Bedi ilimlerinin günümüz alfabesine aktarımı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde eserin aynen aktarımı yapılmış olup faydalandığı kaynaklar ile de karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu karşılaştırmaları dipnotlar ile göstermeye gayret ettik. Eserin aktarımı sırasında okumalarda

yanlışlıkların olduğunu gördüğümüz yerleri dipnotlar ile ve eser üzerinde parantez açarak doğru olanlarını göstermeye çalıştık. Asıl olan esere sonuna kadar sadık kalarak metnin ortaya çıkartılmasına uğraştık.

Sonuç kısmında; çalışmanın başından sonuna kadar elde edilen veriler, yapılan tespit ve incelemeler sonunda varmış olduğumuz kanaatler yer almaktadır.

Kaynakça başlığı altında ise bu eserle ilgili olarak daha önce yapılmış olan akademik çalışmalar ile bizim çalışmalarımız sırasında faydalandığımız kaynaklar yazar soyad-ad sistematiğine göre alfabetik sırayla verilmiştir.

Bu çalışmamızda bizleri bu tarz eserlere yönelterek Türk araştırmacıların başvuru kaynağı olan eserlere ulaşmalarında yardımcı kaynak olabilecek eserlerin günışığına çıkartılmasındaki gayretleriyle yol gösterici olması bakımından yardımlarını ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocamız Prof. Dr. Recep DUYMAZ'a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarımız sırasında eserde geçen Arapça ve Farsça beyitlerin aktarımın da her türlü yardımda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Ali İhsan ÖBEK'e, çalışmalarımı büyük bir titizlikle kontrol eden, hiçbir zaman dilimi gözetmeksizin hafta sonlarını dahi bize ayırma fedakârlığını gösteren, hocam Yrd. Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU'na, maddi manevi desteklerini her zaman yanımda gördüğüm, çalışmalarımda yol gösterici olan, son kontrollerini gece gündüz demeden yapan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Özcan AYGÜN'e, eserin bu hale getirilmesinde nice yardım ve desteklerini gördüğüm tüm arkadaşlarıma, dostlarıma ve her türlü fedakarlıkta bulunan sevgili eşim Zübeyde'ye teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Halit GÜNEŞ

EDİRNE 2009

İÇİNDEKİLER

İkinci Kitap

İLM-İ MAÂNÎ

Üçüncü Kitap

İLM-İ BEYÂN

Dördüncü Kitap

İLM-İ BEDÎ‘

II. BÖLÜM

ESERİN LATİNİZE EDİLMİŞ BÖLÜMÜ

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
c.	: cilt
d.	: doğumu
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
v.b.	: ve benzerleri
v.d.	: ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON DA KULLANILAN İŞARETLER

ḳ : ق

ṣ : ص

ẓ : ظ

ʻ : ع

ġ : غ

ñ : گ

ṭ : ط

ʻ : ء

ḥ : ح

ḫ : خ

^ : uzatma işareti

j: ژ

GİRİŞ

GİRİŞ

Türk-İslâm kültür ve medeniyet tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Talas savaşında Türk-Arap işbirliğinin sonunda kazanılan ve Çin tehdidini ortadan kaldıran bu iki millet İslam dininin getirmiş olduğu evrensel değerler karşısında bir kültür etrafında buluşma ve tanışma fırsatı bulurlar. Türkler tarafından yeni tanınan bu medeniyet ilk önceleri sadece tanıma amaçlı iken daha sonraları bir düşünce yapısı olarak ortaya çıkar. İslam dininin Türk kültürüne çok uygun olması, yaşam tarzının birçok alanında uygulanabilir olmasıyla kabul edilmesi daha da kolaylaşmış olan İslam dini "926 yılı civarında Kâşgar Türk hakanları sülâlesinden Satuk Buğra Han'ın İslâmiyeti kabulü" ile yeni bir boyut kazanmıştır.

Yeni kabul edilen bu dini araştırma ihtiyacı duyan Türk milleti ilk olarak dinin kutsal kitabını anlamaya çalışmışlardır. Din tanındıkça kendisiyle birlikte gelen âyet, hadîs, fıkıh, akâid gibi dini temellere dayanan eserlerde incelenmeye başlanmıştır. Yeni tanınan ilimler oldukça veciz sözler ihtiva eden, her birinin kendine has özellikleri olan bir takım kuralların da tanınmasına imkan sağlamıştır. Kur'an-ı Kerîm'i anlamaya çalışan Türk milleti Arap ve Fars dilinin özelliklerini incelemişlerdir. Bu incelemeler sonunda öğrenilen bir dil yapısı ve şekliyle karşılaşan milletimiz kendini buna uydurmaya çalışmıştır. Bu dillerin kurallarına göre eserler ortaya koymaya çalışan ediplerimiz oldukça başarılı olmuşlardır Yeni öğrenilen dile o kadar fazla ilgi gösterilmiş ki kendi dilimizin daha üstün olduğunu vurgulamak amacıyla kıyaslama yoluna dahi gidilme gereği duyulmuştur. Yeni öğrenilen din ile birlikte hızla yayılmaya başlayan Arap ve Fars ilimleri beraberlerinde yeni dillerinin ve alfabelerinin de öğrenilmesine yol açar. Alfabeleri önceleri sadece halk arasında önem kazanırken daha sonraları devletlerin resmi dili olarak kabul görür. Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Osmanlılar döneminde devletin resmi yazışmaları Arap alfabesiyle yapılmaya başlanır.

İslâm kültür ve medeniyetinin eserlerini üç grup halinde incelemenin ayrı bir avantajı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunlar:

1. Arap dili ve kültürü İslâmiyetin doğuşundan daha önce en yüksek derecelere ulaşmış bir dil idi. Araplar arasında dil üzerine “özellikle kaside” şiir yarışmaları yapılır ve kazananın şiiri panayırlarda asılır ve halka ilan edilirdi. Ayrıca bir şiirle Arap kabileler arasında savaş başlayabilir ya da bir savaş bitebilirdi. Edebiyat alanında bu kadar ilerlemiş olan bir milletin dili ile insanlığa rehber olarak gelmiş olan Kur’ân-ı Kerîm en güzel ma‘nâsını bulmuştur. Panayırlarda askıya çıkan eser bu tarihten itibaren daima Kur’ân-ı Kerîm olmuştur. Kur’ân’ın belâgatini duyan ve Arap dilinin fesâhatini bilen birçok şâir bu sayede İslamiyeti benimsemiştir.

İslam kültürü diğer milletler arasında yayılmaya başlayınca ortaya çıkan problemler de artmaya başlamıştır. Onlara İslamiyeti öğretmek maksadıyla eserler yazılmaya başlanması yeni yeni ilim dallarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm incelendikçe farklı zamanlarda ortaya çıkan problemlere çözüm yolları bulması onun belâgatının da çok yüksek olduğunu anlatmaya kâfi derecededir. Bu yüzdendir ki yüzyıllar boyunca anlatıla anlatıla bitirilememiştir. Günümüzde dahi incelenmeye devam edilen bu belâgat mucizesi kitap daha nice seneler kendinden söz ettirecektir.

Kur’ân-ı Kerîm’e getirilen eleştirilere cevap vermek isteyen din âlimleri kitabı inceledikçe belâgat ilmi de gelişme göstermiştir. Sîbeveyhi(ö.180/796) dini içerikli el-Kitâb isimli eserinde dil konuları yanında daha sonraki yüzyıllarda belâgat ilminin bir kolu olan meânînin alanına giren müsned, müsnedün ileyh, takdim, tehir, kıyasa muhalefet, ta‘rif-tenkîr, hazif, emir ve nehiy gibi konuları da incelemiştir.[1] İlk zamanlar dini ilimler arasında incelenen Belâgat kaideleri de daha sonraları ayrılarak bir bilim dalı haline gelmiştir. Zaman içerisinde o kadar gelişmiş ki fesâhat, maânî, beyân, bedî‘ ilimleri şeklinde ayrışarak farklı farklı alanlara yönelme eğilimi

[1] Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (1992), c. 5, İstanbul, s.381

göstermiştir. Biri kelimenin ma‘nâsını incelerken biri şeklini biri üslûbunu bir diğeri cümleyi inceler hale gelmiştir.

2. Fars şâirleri Arap edebiyatını önceleri taklit yoluna gitmişlerdir. Arapça kaidelere uygun olmayan Fars edebiyatı buna uygun hale getirilmek için Arapça'dan kelimeler almışlardır. Bu yeni gelen kelimelerle Arap kaidelerine uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Farsça belâgat eseri olma özelliği taşıyan ilk eser, Muhammed b. Ömer er-Râdüyânî'nin uzun zaman Ferruhî-yi Sistânî'ye ait gösterilen *Tercümânü'l-Belâga* isimli eseridir. Farîsîler daha sonraları belâgatle ilgili oldukça fazla eserler ortaya koymuşlardır.

3. Türk edebiyatında belâgat çalışmaları diğer toplumlardan geç başlamıştır. Eski Yunan'da milattan önce, Arap edebiyatında İslamiyetin doğuşundan önce başlamış olan belâgat ile ilgili çalışmalar ne yazık ki İslamiyet öncesi Türk edebiyatının bilinen kaynaklarında bu tarza ait bir şeyin olmadığını göstermektedir. Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra belâgat ilmiyle ilgilenmeye başlamışlar ve büyük şâheserler meydana getirmişlerdir. Zemâhşerî, Taftâzânî gibi Arap belâgatı üzerine eser vermiş büyük yazarlar Türk'tür.

Arap belâgatı ile Batılı anlamdaki retorikten faydalanmaya başlayan Tanzimat edebiyatçıları bu alanda birçok eserler meydana getirmişlerdir. Bu dönemle birlikte kendini iyice hissettiren Batı edebiyatı yenileşme döneminin en önemli çalışmalarının başlamasına neden olur. Belâgat ilmi çalışmaları kapsamında medreselerde okutulmak üzere Ta‘lîm-i Edebiyyât kaleme alınan ilk eserler arasındadır. Döneminde çok ses getirmiş olan bu eser kelimelerinin alıntı olmasından, örneklerinin yetersiz olmasından dolayı çok eleştirildiği gibi belâgat konusuna çok fazla ilgi ve alâkanın da uyanmasına sebep olmuştur. Batılı anlamda ilk çalışmalar arasında görülen Recâizâde Mahmut Ekrem tarafından, daha önce Süleyman Paşa'nın da faydalandığı Emile Lefranc'ın *Traité théorique et pratique de littérature'ünün Style et composition* cildindeki "*Style*" bölümünü geniş ölçüde Türk edebiyatında uygulayan yazar kitabının ağırlık noktasını teşkil eden üslup konusunu

bir araştırma zemini olarak Türk edebiyatı nazâriyesi literatürüne kazandırmakla kalmaz, klasik bir konu olan fesahat ve edebî sanatların izahlarında dahi yenilikler yapar.[2]

İşte böyle bir dönem içerisinde yer alan Mecâmiü'l-Edeb isimli eser edebiyat bilimine geniş ölçüde bir ışık tutması bakımından önemlidir. Eserde büyük ölçüde, belâgat bilimi üzerinde durmuş olan Türk aydınlarından istifade ettiğini ifade eden Mehmet Rifat, Arap, Fars ve Türk Edebiyatı üzerine geçen metinlerden örnekler sunmaktadır. Eserde Belâgat-i Osmâniyye'den, Mizânü'l-Edeb'den, Namık Kemâl'in dil ve lisân üzerine yazmış olduğu makalelerden büyük ölçüde faydalandığı gibi Batılı anlamda yer alan makalelerden de istifade ettiğini görebilmekteyiz. Bu eserlerden almış olduğu konuları da hiç yorumlamaya girmeden direk olarak ya da tercümeleriyle verir.

Eseri muhteviyatının oluşturulmasının nasıl olduğu hakkında sebebini de açıklayan Mehmet Rifat, Kemâl Bey merhûmun Lîsan makalesini ve Bahar-ı Dâniş isimli eserinde geçen Arap ve Acem edebiyatından vazgeçemeyeceğimizi onlardan vazgeçtiğimiz takdirde lisanımızın çırçıplak kalacağını ifade eden cümleleri önemli rol oynamıştır. Yine eserde faydalandığı kaynaklarla ilgili bir bölüm yer almakta olup bu eserlere tekrar bakılmasının da faydalı olacağını ifade eder.

[2] Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.(1992): 385

MEHMET RİFAT'IN HAYATI

Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında yaşamış olan Mehmet Rifat, Türk Edebiyatına pek çok alanda hizmetlerde bulunmuş, yazın hayatımıza ışık tutan aynı zamanda askerlik mesleğinde kaymakamlık(yarbaylık) makamına kadar çıkmış bir şahsiyettir. Mehmet Rifat hakkında bilinenler kendi eserlerinde yazmış olduğu bilgilerden ve çevresinde bulunan insanlarla kurmuş olduğu ikili münasebetlerden alınan ayrıntılardan teşekkül etmiştir.

1851 (hicrî-kamerî 1267) yılında Manastır'da dünyaya gelir. Babası, alay kâtipliğinden emekli olmuş Raşit Efendi'dir. İlköğrenimi ve gençlik yıllarına ait herhangi bir bilgi sahibi olamadığımız Mehmet Rifat, babasının da asker olmasından etkilenmiş ve Mekteb-i Harbiyye'ye girmiştir. Mekteb-i Harbiyye'ye girişi ile hayatı değişir. Bu dönemden sonra hayatında üç kişinin etkisi fazlaca görülür. Bunlar Hasan Bedrettin, Süleyman Paşa ve Namık Kemal'dir. Hasan Bedrettin ile tanışması gençlik yıllarına denk gelmesi ve samimiyetlerinin artması birçok icraatlarını birlikte gerçekleştirmelerine sebep olur. Askerî okullar Nâzırı olan Süleyman Paşa'nın ilgi ve alâkasını kazanan Mehmet Rifat ve Hasan Bedrettin okuldan mezun olunca hiç ara vermeden aynı okulda hocalık görevine getirilirler. Daha sonraları ise hem askerî okulda görev yapmışlar hem de sivil okullarda görev yapmışlardır.

Manastırlı Mehmet Rifat Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olduğu yıllarda bir yandan Harbiyye'de "Taksim-i Arazi" ve "İnşâât" hocalığı görevini yürütürken, bir yandan da edebî ve mesleki kitaplar hazırlayıp yayınlatır. Aynı zamanda Darüşşafaka'da da eğitim veren Rifat "*Çanta*" isimli beş cüzden oluşan mecmuasını yayınlayarak tüm gelirini bu hayır kurumuna bağışlamıştır.

İki arkadaş telif ve çeviri şeklinde kaleme aldıkları tiyatro eserlerini 1875 (hicrî-kamerî 1292) yılında "*Temâşa*" adlı bir dizide yayınlamaya başlarlar. Bu

dizide yer alan tiyatro eserleri önemli bir aşamadır. Daha sonraları ise çeviri bir eser olan "*Vicdan*" ve telif olan "*Ahmet Yetim yahut Netice-i Sadakat*" tiyatrolarını yayınlar ve tiyatroya bununla son verir.[3]

Oamanlı-Rus savaşı sırasında Manastırlı Mehmet Rifat, binbaşı rütbesiyle katıldığı savaşta (Kars Müdafaası) Ruslara esir düşmüştür. [4] Esirlikten kurtulan Mehmet Rifat İstanbul'a geldiği zaman kendini büyük bir soruşturmanın içinde bulur. Tüm kariyerinin belki de sonu olan çileli yıllar başlar. Bir daha İstanbul'a dönmemek üzere sürgüne gönderilir.

30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına karıştıklarından dolayı Şam'a ardından Halep'e tayin edilir, yani sürgüne gönderilir. Sürgün yıllarında kaleme aldığı Mecâmiü'l-Edeb isimli eseri hicrî-kamerî 1308 (1891) yılında hazırlamaya başladığını mukaddime kısmına düşmüş olduğu nottan anlıyoruz. Ve yine Mecâmiü'l-Edeb isimli eser mukaddimeye düşülen nottan bir yıl sonra matbaa da basılır.

Yine bu sürgün ya da tayin yıllarında dini içerikli "*Tuhfetü'l-İslâm*"dini-tasavvufî içerikli "*Tazarruname-i Sinan Paşa'dan Makalat-ı Müntahabe*" ve dini-felsefî içerikli "*Cevâhir-i Caharyâr ve Emsâl-i Kibar*" isimli eserleri ile dil bilgisi ile ilgili "*Hace-i Lisan-ı Osmanî*" isimli eserlerini yazmıştır. Yayınlanmış ya da yayınlanma şansı bulamayan yaklaşık yüz kadar eseri bulunmaktadır. Bu eserleri içerik ve tür bakımından tiyatro, tarih, retorik, dil bilgisi, matematik, mimarlık gibi birçok meslek grubunu ilgilendiren konuları kapsamaktadır.

Padişaha suikast girişiminden sonra hayatı darmadağın olan ve devlet ricali tarafından sorgulanıp da sürgüne gönderilince ilgisizlik ve sıkıntı aşırı derecede

---

[3] Ahmet Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rıfat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001 Basılmamış Doktora Tezi.
[4] Fevziye Abdullah Tansel (1969), *Namık Kemal'in Mektupları 11,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 16-20.

Mehmet Rifat’ı boğmuştur. Bu kadar eser vermesine rağmen gerekli değer verilmemiş olup ölüm tarihi dahi tam olarak tespit edilememiştir. Yalnızca Namık Kemal’in şu sözleri bize ölüm yılı hakkında bilgi veriyor: kimseye dalkavukluk etmeden hiçbir zaman doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen Mehmet Rifat, 1907 (hicrî-Kamerî 1325) yılında zahiren görevli; ama aslen sürgünde bulunduğu Halep’te hayata gözlerini kapatmıştır.[5]

ESERLE İLGİLİ DAHA ÖNCE YAPILAN ÇALIŞMALAR HAKKINDA

Manastırlı Mehmet Rifat’ın Mecamiül-Edeb adlı eseri, bizden önce bazı araştırmalara konu olmuş ve çeşitli yönlerden ele alınarak incelenmiştir. Bir bütün olarak ele aldığımızda bu çalışmaların akademik kurumlarda yüksek lisans ve doktora şeklinde olduğunu görüyoruz. Bunlardan biri, Ahmet BOZDOĞAN tarafından Hacettepe Üniversitesinde yapılan, “*Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri üzerine bir inceleme*”[6] adlı doktora tezidir. Yapılan bu doktora çalışmasında Mehmet Rifat’ın hayatı ve eserleri üzerinde genel bir değerlendirme yapılmış olup bizim yapmış olduğumuz Mecâmiü’l-Edeb isimli esere fazla değinilmemiştir. Eserin genel hatlarıyla tanıtımı yapılmış olduğundan içeriğine girilmemiştir. Yalnız kitapların isimleri ve her kitapta nelerden bahsettiğine dair bir açıklama şeklinde kısa kısa bilgi verilmiştir. Hazırlamış olduğu tez 395 sayfa olmasına rağmen Mecâmiü’l-Edeb isimli esere ayırdığı sayfa sayısı 28’dir. Bu çalışmada daha çok Mehmet Rifat’ın tiyatrolarına önem verildiği gözlenmektedir.

Bir diğer araştırma konusunu ise; Yâsemin DİNÇ tarafından Gazi Üniversitesinde yapılan, “*Mecâmi’ü’l-Edeb’in Şiirde Âhenk Kavramı Açısından İncelenmesi*,”[7] adlı Yüksek Lisans tezi oluşturmaktadır. Yapılmış olan bu tez de; Genel olarak nazâriyat kitapları tanıtılmakta olup, eserin içinde geçen Mehmet Rifat’ın faydalandığı kaynaklar yazılarak şiir üzerine durulmuş. Şiir, nesir, mensûr

[5] Tansel, 1969; 98
[6] BOZDOĞAN, 2001:395
[7] Yâsemin Dinç (1994), “*Mecâmi’ü’l-Edeb’in Şiirde Âhenk Kavramı Açısından İncelenmesi*”, Gâzi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,

şiir, şiirde âhenk, ritm, armoni gibi konular ele alınarak eserin diğer ciltleri üzerinde durulmuştur. Birinci cildi üzerine pek değinilmemiş olup yalnız birinci kitabın mukaddimesinden alıntı yapılmıştır.

Başka bir araştırma ise; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Fatma SAR tarafından yapılan "*Mecâmi'ü'l-Edeb Adlı Eserin Bazı Açılardan Tahlili*[8]*"* adlı Yüksek Lisans tezi oluşturmaktadır. Bu tez bizim yapmış olduğumuz çalışma ile ilgili en kapsamlı olan incelemedir. Eser hangi açılardan tahlil edildiği tam anlaşılamadığı gibi birçok yerinde de okuma yanlışları görülmektedir. Metnin yorumlanması şeklinde yapılan bu inceleme dağınık bir görüntü çizmektedir. Bu yapılan çalışmanın ilk sayfalarında görmüş olduğumuz hatalı kelimelerden bazılarını örnek oluşturması bakımından buraya yazmayı bir borç biliriz:

Mecâmiü'l-Edeb'in Tavsîfi olarak başladığı giriş bölümünde Mehmet Rifat'ın faydalandığı kaynaklar bölümünde; İbn-i Esîr'in eseri olan Meselü's-sâir burada Müslü's - Sâ'ir şeklinde yazılmış, İmam Tayyibî Hazretlerinin ismi Tıbbâbî şeklinde yazılmış, Yine İmâm Suyûtî Hazretlerinin ismi İmam Subûti şeklinde yazılmış olması bizi derinden yaraladığı için daha fazla inceleme gereği duymadık. Yazılan tezin genelinde aynı şekilde hatalar devam etmekte olduğunu da ayrıca ifade ederek yetinelim.

Bir başka araştırma konusu ise eserin tanıtımı ile ilgilidir; Esra ONUR tarafından yapılan "Mecâmiü'l-Edeb" Adlı Eserin Fesahat Kısmı"[9] isimli çalışmasıdır ki bu çalışma Mecâmiü'l-Edeb isimli eserin Birinci Kitabı olan "Usûl-i Fesâhat" kısmının tanıtılması amacıyla kaleme alınmıştır.

Bizim incelediğimiz Mecâmiü'l-Edeb isimli eserin içinde geçmesi dolayısıyla kalemlerimize takılan eser ise; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan "*Bazı Edebî Sanatların Belâgât Kitaplarına Göre Tanım ve Tasnifi*"[10] adlı

---

[8] Fatma Sar (1994), *Mecâmi'ü'l-Edeb Adlı Eserin Bazı açılardan Tahlili*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,.

[9] Esra Onur (2007), Manastırlı Mehmet Rıfat'ın "*Mecâmiü'l-Edeb" Adlı Eserinin Fesahat Kısmı*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer, s. 418-427.

[10] Vedat Yeşilçiçek (1996), "*Bazı Edebî Sanatların Belâgât Kitaplarına Göre Tanım ve Tasnifi*" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 104.

Yüksek Lisans tezi oluşturmaktadır. Bu tezde Ahmed Cevdet Paşa’ya ait olan şu beytlerin yanlış yazılması büyük bir şanssızlıktır.

Gülizâran Sitanbul bir ağlamaz âmâ
Öyle yüz yâd u ta‘în-i şehper pervâz bana

şeklinde yazılan beytin aslı şu şekilde olması gerekir.

Gül-izâran-ı Sitanbul bırakılmaz ammâ
Oluyor yâd-ı vatan şehper-i pervâz baña

beytler karşılaştırıldığı zaman anlam bakımından ne kadar farklı olduğu açıkça görülmektedir. Aynı eserde geçen bir başka beyt ise şöyledir:

Hodnin-i gamzen ile cân virmek câna minnettir
Bu şîrîn merâk ile rûh-u şâhiden ağlasun gülsün

beytinin aslı ise şu şekildedir.

Hadeng-i gamzen ile cân virmek câna minnettir
Bu şîrîn merg ile rûh-ı şehîdân ağlasun gülsün

Bir başka beyt ise şu şekilde yazılmış;

Kûşe kûşe mihirler, mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i sa’d-âbâdı sen bir kerre îd olsun da gör

şeklinde ifade edilen beytin anlamı ile şâirin söylemek istediği anlam arasındaki fark dağlar kadardır. beytin okunuşu şu şekilde olmalıydı.

Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa‘d-âbâdı sen bir kerre îd olsun da gör[11]

Bu beytlerde geçen mihr kelimesi Güneş demektir mihir kelimesinin diğer adı mehr’dir ki sözlükte geçtiğine göre; Mihir, “evlenirken erkek tarafından kadına verilen nikâh bedeli”[12] şeklinde tanımlanmaktadır. Beyitte anlatılmak istenen anlamla ilgisinin olduğunu ne kadar söylenebiliriz. Yine aynı eserde yaptığımız araştırma sonunda gördük ki daha buna benzer nice hatalar mevcuttur.

Bunları not olarak verirken bizim amacımız kimseyi incitmek ya da kırmak değildir. Bir araştırmacı sorumluluğunda ele aldığımız araştırmamız sonunda bilim dünyasına az bir katkımız olursa seviniriz ki arkadaşlarımızın yapmış oldukları

---

[11] Ahmed Cevdet Paşa, 1299, *Belâgat-i Osmâniyye***,** Haz. Turgut Karabey, Mehmet Atalay, Akçağ Yay. 2000. s.151
[12] Ferit Develioğlu (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara. s. 603.

hatalar bizim de ortak paydamızdır. Biz sonuna kadar doğru okuduk şeklinde iddiamız yok ama en azından okurken anlamlarına dikkat ederek okumaya çalıştık. İnsan olmanın doğal bir sonucu olarak eksikliklerle doluyuz.

İNCELEME

Bu çalışma Erkân-ı Harbiyye Kaymakamlarından Manastırlı Mehmet Rifat'ın eserlerinden biri olan Mecâmiü'l-Edeb isimli eserinin birinci cildi, İlm-i Belâgat'ın günümüz alfabesine aktarılması amacıyla yapılmıştır. İnceleme kısmında eserle ilgili bir değerlendirme yapılmış olup eserde geçen konular hakkında kısa kısa bilgilere değinilmiştir.

Mecâmiü'l-Edeb isimli eser hem Arap ve Acem tarzının etkisiyle gelişen bir Divan edebiyatının hem de Batı tarzında gelişen bir Türk edebiyatının güzîde numûnelerini cem´ etmiştir. Eserin ihtivâ ettiği konulara baktığımız zaman eserin dört cilt üzerine tedvîn edildiğini mukaddime bölümünde şu ifadelerden anlamaktayız:

> *Mecâmiü'l-Edeb'in birinci cildini İlm-i Belâgata ve ikincisini Usûl-i Şiire üçüncüsünü Kitâbet ve Hitâbete ve dördüncüsünü de Tercümelere hasr eyledik.*

Eserin mukaddime kısmında ilk olarak Edeb konusuna yer veren Mehmet Rifat Edeb'i şu şekilde tanımlar:

> ***Edeb**: Cemi'-i enva'-i hatâdan mâ-bih-il ihtiraz olan şeyleri bilmekten ibarettir. Ta'rifiyle veyahut: Bir kuvve-i râsiha-i nefsiyyedir ki muttasıf olan kimseyi mûcib-i şeyn ü ayb olan ahvâlden hıfz eder.*

şeklinde ifade ederek Edeb'i iki kısma ayırır. "*Edeb'i Nefsî" ve "Dersî"* olarak. "*Edeb-i Nefsî"yi de* yine iki kısma ayırarak "*Vehbî ve Kesbî"* namlarını verir. Edeb-i Vehbî ve Edeb-i Kesbî'nin tarifini de şu şekilde yapar.

Edeb-i Vehbî*: Mahâsin ü fezaile sâik olmak üzere fıtrat-ı asliyyede merkûz olan bir mevhibe-i ilâhiyyedir***.**
Edeb-i Kesbî*: Terbiye ve tehzib vasıtasıyla ehâsin-i ahvâl ve fezail-i ef'âle nefsin sülûkidir.*

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere Edeb-i Vehbî'nin Allah vergisi olduğunu, insana yaradılışında verildiğini söyler. Edeb-i Kesbî'nin ise terbiye ve tehzib vasıtasıyla en iyi hale ve faziletli işlere girme olduğunu açıklar. Bu vasıtayla Adâb-ı dîniyye, Adâb-ı medeniyye, Adâb-ı beytiyye, Adâb-ı şahsiyye gibi şerîat kanûnlarının ve amelî kanûnların tamamının bunlardan teşekkül ettiğini ifade eder. Ve yine bir diğer konu olan Edeb-i Dersî'nin tanımına da şu şekilde yapar:

Edeb-i Dersî*: İnsanların eltaf-ı kelâm ile ifâde-i merâm etmelerine hâdim olan âlâttan ibarettir.*

şeklinde tanımlayarak her lisânın muktezayâtına göre tedvîn ve tensîk edildiğini söyler. Osmanlı lisânında şu bölümlere ayrıldığını ifade eder:

Elfâzın cevâhir ve mevâddına taalluk eden …………………(*lûgat*)
Ve yine elfâzın suver ü hey'âtine taarruz eden ……… …….……(*sarf)*
Ve yine elfâzın asâlet ü fer'iyetleriyle nisbetlerini bildiren……..…(*iştikak*)
Ve yine elfâzın maânî-i asliyyesiyle terkiplerine ait olan………. ….(*nahv)*
Ve kelâmı muktezâ-yı hâle tevfik usûlünü bildiren……..………..…(*maânî*)
Ve turuk-ı ifadenin envaını tavzîh eden…………………….……….(*beyân)*
Ve şiirin evzanına ait olan……………………………………………(*arûz)*
Ve yine şiirin fevâsıl-ı ahvâlini bildiren…………………………....(*kafiye)*
İlimlerinden ibaret sekiz ilm-i aslî ile:
Nukûş-ı kitâbını bildiren ……………………………………….......(*hatt)*
Ve kitâbet ve hitâbete ait olan…………………………..................(*inşâ)*

Ve kelâm-ı mevzûna taalluk eden ……………...........................(*karz-ı şi'r)*
Ve ahvâl-i mâziye kesb-i vukûf ettiren ……………………................(*tarih)*

Mehmet Rifat bu on iki ilmin tamamının genel olarak "Ulûm-ı Edebiyye" olduğunu fakat husûsî olarak "*İlm-i Edeb*" denildiği zaman "*Maânî, Beyân, Arûz, Kafiye, Karz-ı şi'r, İnşâ*" ilimlerinin anlaşıldığını söyler.

Fakat füzelâ-yı salife hazerâtı kelâmın taksîmâtını yaparken lafzî ve ma'nevî diye ayırdığını ve Bedî' namıyla bir ilm-i cemîl daha ilave ettiklerini ifade ederek şu açıklamayı yapar:

İlm-i Edeb denilince "Maânî, beyân, bedî', arûz, kafiye" gibi beş asıl kısım ile "Şiir ve İnşâ"dan ibaret olan iki kısm-ı tatbikten ibaret olduğunu söyleyerek kendisinin de bu kitabı meydana getirirken aynı yöntemi uyguladığını ifade eden şu cümleleri sarfeder:

> *…bu sebebe mebnidir ki bu muharrir-i kembizâa dahi "Mecâmiü'l-Edeb" nâmıyla yazdığı bu mecellede ilm-i edebin aksâm-ı asliyyesi olan "Maânî, beyân, bedî', arûz, kafiye" ilimlerini hâvî olan (usûl-i edeb) ile kitâbet ü hitâbet ahvâlini müş'ir bulunan (usûl-i edeb) aksâmını kütüb-i mahsûsaya derc ile dört cilt üzerine cem ü tedvîn eyledik.*

Usûl-i edeb konusunda yine bazı füzelâ-yı sâlife Fesâhat'la birlikte Maânîye İlm-i Belâgat demişler ise de umûmî olarak "Fesâhat, Maânî, Beyân, Bedî" ilimlerinin tamamına İlm-i Belâgat denildiğinden bahseder. Eseri dört cilt üzerine ayırarak şu taksîmâtı yapar:

Mecâmiü'l-Edeb:

Birinci cilt	***İlm-i Belâgata***
İkincisi	***Usûl-i Şiire***
Üçüncüsü	***Kitâbet ve Hitâbete***
Dördüncüsü	***Tercümelere** hasr eyledik.*

Her ne kadar bu taksimatı yapmış ise de eserde üç cilt bulunmakta olup daha sonra yayınlanan ”Kavaid-i İlm-i İnşa”nın ikinci kitabının başında “Cevâhir-i Caharyar ve Emsâl-i Kibar” isimli iki kitap olarak mevcut olan ve Tercümelere ait olduğu ifade edilen iki bahis bulunmaktadır. Yani bu cilt müstakil bir başlık altında ele alınmıştır.

Yine eserin mukaddimesinde eserin içeriğinin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi verirken Kemâl Bey merhûmun Lîsan makalesini ve Bahar-ı Dâniş isimli eserini örnek gösterir. Orada geçen bahse göre kendi edebî varlıklarımızı açıklayabilmek için Arap ve Acem edebiyatından vazgeçemeyeceğimizi, onlardan vazgeçtiğimiz takdirde lisanımızın çırçıplak kalacağını ifade eder.

Bu cihetle; Kemâl Bey merhûmun Lisân makalesinde geçen şu sözleri ile Arapçadan niçin vazgeçilemeyeceğine dair sözlerinin bir kısmını buraya almayı uygun gördük;

> *Lisân ne demek olduğunu ve Lisân-ı Osmânînin sûret-i husûlünü bilenler ve lisânımızdan elfâz-ı Arabiyye'nin ıskâtı halinde kâffeten Istılâhat-ı Edebiyye ve fenniyyemiz mahv olup lehçe-i ifade çırçıplak kalarak fünûndan bayağı bir hesap kitabıyla edebden âdî bir hikâye yazmak mümkün olamayacağını ve bu halde esmâ-i hurûf dahi sâkıt olacağından çocuklarımıza elif-yâ'yı bile belletmek gayr-ı kâbil olduğunu düşünenler ve bu lisâna istînâs sayesinde birçok hikmetlere ve (fıkıh) gibi levâzım-ı dünyeviyye ve uhreviyyenin en mühim ma'lûmâtına mazhariyyetimizi idrâk edenler bizimle hem-efkâr olacaklarından o gibi nev-zuhûrlara lazım gelen cevapları i'tâ ederek Arabî'nin lüzûm-ı devamı hakkında onları irşâd edeceklerinde şüphemiz olmamakla bu makamda tatvîl-i makâle hâcet göremedik.*

ile Farsçadan niçin vazgeçilemeyeceğine dair Bahar-ı Dâniş isimli eserinde söyledikleri şu sözleri dikkate şâyândır:

> *Fârisî bahsine gelince: Kemâl Bey merhûmun "Bahar-ı Dâniş" nâm eserinin mukaddimesinde "İbn-i Kemâllerin, Fuzûlîlerin, Ataîlerin, Nâbîlerin, Râgıbların Acem tarzında olmakla beraber bir çok hikmeti hâvî olan eserlerini muzırr mı addedeceğiz!? O yolda daha bir takım eş'ar vücûda gelse faideden hâlî mi olur?*

İşte burada geçen deliller neticesinde eski eserlerimizden ve eski edebî şahsiyetlerden ne kadar şikâyetçi olursak olalım yok sayamayacağımız gibi onları atamayacağımız için öğrenip tedkîk etmeye mecbûruz diyerek eseri Arap, Acem ve Türkî örneklerle zenginleştirmeye özen gösterdiğini ifade eder.

ESERDE FAYDALANDIĞI ŞAHSİYETLER VE ESERLERİ:

Arabî'den

Fâzıl-ı Yegâne Hatîb-i Dımaşkî'nin "***Telhîsü'l Miftâh***" *ile* "***İzâh***"
Allâme Sade'd-din Taftâzânî'nin "***Mutavvel***" *ile* "***Muhtasar***"
Seyyid Şerif Cürcânî'nin "***Hâşiyye***"
Allâme İbni Esîr'in ***"Meselü's-Sâir"***
Nihrîr-i Şehir İbni Hucce'nin ***" Hızânetü'l-Edeb"***
İmam Tayyibî'nin ***"Tıbyân"***
Hamza bin Durgut Nure'd-din'in ***"Mesâlik"***
İmam Suyûtî'nin ***"Ukûdü'l-Cemân***"
Fuzalâ-yı asırdan Zihnî Efendi'nin ***"El-Kavlü'l-Ceyyid***"
Üstâz-ı âlişânım Mağribî-zâde Şeyh Tâhir Efendi'nin ***"Bedi'ü'l Telhis"*** *ve* ***"Risaletü'l-Arûz"*** *ve* ***"Hadikatü'l-Ezhân***" isimli eserleriyle;

Farisî’den ise;

*Reşit Vatvat’ın “**Hadâiku’s-sihr fi Dekâyıku’ş-şi‘r**” nâm eserinden ihtisâr edilmiş olan “**Cami‘ü’s-sanâi‘**"*
*Hacime-yi Cihân’ın “**Menâzürü’l-İnşâ**”*

Türkî’den ise;

İsmail Ankaravî Hazretleri’nin	**“Miftâhü’l Belâga**”
Süleyman Paşa’nın	**“Mebâni’l-İnşâ”**
Ekrem Bey’in	**“Ta‘lîm-i Edebiyyât”**
Cevdet Paşa’nın	**“Belâgat-i Osmâniyye”**
Diyarbekirli Saîd Paşa’nın	**“Mizânü’l-Edeb”**
Abdurrahman Süreyyâ Efendi’nin	“**Sefîne-i Belâgat”**
Mu‘allim Nâci Efendi’nin	**“Mecmu’a-i Mu’allim”** ile
“Istılahât-ı Edebiyye”	
Abdurrahman Fehmi Efendi’nin	“**Tedrîsât-ı Edebiyye**”

nâm âsâr-ı ber-güzîdeleriyle edinebildiğim mu‘teber divanları ve makbûl münşe‘atları alarak bu mecelleyi yazmaya muvafık oldum.

Mukaddime kısmına eserin yazıldığı yer ve tarih olarak Dımışk Şam (1307 / 1890) Ramazan ayı olduğunu şerh düşerek dönemin padişahı olan Abdulhamid Hân’a minnet ve şükrânları ile mukaddimeye son verir.

İLM-İ BELÂGAT

Mehmet Rifat, İlm-i Belâgat'ın tanımı üzerine durarak şu ifadelerde bulunur:

> *Fesâhat-ı lisâna ri'ayet şartıyla elfâzı mukteza-yı zâhirle îcâb-ı hâle mutâbık kılarak ma'nâ-yı vâhidî turuk-ı muhtelife ile îrâd etmek ve tenâsüb-i kelimât ile tecâvüb-i fıkarâtı gözeterek sem' ü kalbe mülâyim ve hoş gelecek vecihle kelâmı terkîb eylemek usûl ve kavâ'idini hâvî olan ma'lûmât-ı edebiyyeye umûmen "Belâgat" tesmiye olunur.*

şeklinde ifade ederek bazı kıstaslar üzerinde durur. Bunlar:

1 – *Fesâhat-ı Lisâna ri'âyet şartı*
2 – *Elfâzı mukteza-yı zâhirle îcâb-ı hâle tevfîk etmek*
3 - *Ma'nâ-yı vâhidî turuk-ı muhtelife ile îrâd eylemek*
4 - *Tenâsüb-i kelimât ve tecavüb-i fıkarâtı gözetmek*

gibi açıklamalardan sonra;

Birincisine: *Fesâhat*
İkincisine: *Maânî*
Üçüncüsüne: *Beyân*
Dördüncüsüne: *Bedî'*

diye maddelendirerek bu cildi dört kitap üzerine tedvîn ettiğini söyler.

BELÂGAT ÜZERİNE BİR KAÇ SÖZ

Belâgat kelimesi lûgatta: "Erişmek, ulaşmak, nihayete ermek, kâfî gelmek" ma'nâlarına gelen belâga kökünden gelmektedir. Türkçe'de erkek ve kız çocukları için rüşdüne ermek ma'nâsına gelen "Akil bâliğ olmak" ta'bîrindeki "bâliğ" kelimesi de yine aynı kökten olgunluğa ermek anlamında kullanılmıştır.

Yine belâgat kelimesi: "*İyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme, uzdillilik*" şeklinde kelime anlamı olarak kullanılırsa da edebî anlamda: "S*özün düzgün, kusursuz, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten ilmin adı*"[13]

Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmâniyye isimli eserinde Belâgat bilimini açıklarken "S*özün fasîh olmak şartıyla muktezâ-yı hâle mutabık olmasıdır.*"[14]

Cevdet Paşa'nın, Belâgat-i Osmâniyye isimli eseri üzerine inceleme yapan Prof.Dr. Rıza FİLİZOK şu tanımlamayı yaparak Belâgat'ın adeta formülünü çıkartır.

Belâgat = Fesâhat + Muktezâ-yı Hâl ü makam[15]

Filizok yazdığı Güzel Söz Teorisinde şu açıklamalara yer verir:

> *Fesahat'ın bir seçme ve sıralama işi olduğunu, aynı zamanda bir cümle kurma işi olduğundan bahseder. Bu ustaca yapılan seçme ve sıralamaya "Fesâhat" adı verildiğini söyler. Mütekellimin fesahati denilen şey konuşanın fasih kelimelerle amacını anlatabilme gücüdür*.

---

[13] Develioğlu, 2006. 82.
[14] Ahmed Cevdet Paşa, 2000: 4.
[15] Prof.Dr. Rıza FİLİZOK *Belâgat Bilimimizin İçerdiği Teoriler: Güzel Söz Teorisi***.** http://www.ege-edebiyat.org

Muktezâ-yı Hâl ü Makam: *Hâl ve makamın gerekleri anlamına gelen bir sözdür. Belâgat biliminde, sözün konuşma anındaki hâl ve şartlara uygun olarak söylenmesidir. Sözün yerine ve dinleyicisinin durumuna göre yeniden düzenlenmesidir.*[16]

şeklinde bir açıklama yaparak Mehmet Rifat'ın Mecâmiü'l-Edeb isimli eserinde yapmış olduğu tanıma yakın bir tanım ortaya koyar. Mehmet Rifat, bu eserinde Belâgat'ın tanımını yaparken daha kapsamlı bir ifade kullanmıştır:

Fesâhat-ı Lisâna ri'âyet şartı, Elfâzı muktezâ-yı zâhirle îcâb-ı hâle tevfîk etmek. Ma'nâ-yı vâhidî turuk-ı muhtelife ile îrâd eylemek. Tenâsüb-i kelimât ve tecavüb-i fıkarâtı gözetmek gibi ifadelerle genişletmiştir.

Yine Fahreddin-i Râzî (ö.606/1209) Belâgat'ın tanımını şöyle yapar:

"*Belâgat, söz sahibinin kalbinde olan ma'nânın özünü, onu bozacak kısaltmadan ve usandıracak uzatmadan sakınmak suretiyle ifade etmesidir*"[17]

Buraya kadar örnekleri verilen bazı belâgat tanımlarına bakılarak görülebilir ki hemen hemen hepsi birbirine yakınlık göstermektedir. İçlerinde en geniş anlamı ihtivâ eden eser olarak Mecâmiü'l-Edeb olduğu görülmektedir. Mehmet Rifat bu eserinde ele aldığı Belâgatı dört aslî ilim üzerine kurmuştur.

Belâgat = Fesâhat + Maânî + Beyân + Bedî

ilimlerinin toplamı demek kâbildir. Buradan hareketle Belâgat'ın tam anlaşılabilmesi için Mehmet Rifat eserin birinci cildini bu ilimlere hasr eylemiş ve

[16] Filizok. A.g.m. s.2
[17] Fahreddîn er-Râzî, Nihâyetü'l-Îcâz Fî Dirâyeti'l-İ'câz, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1985. s.40.

onları en ince ayrıntısına kadar tedkîk etmiştir. Bu inceleme sırasında Arap ve Acem edebî örneklerine de yeteri kadar yer vermiştir.

BİRİNCİ KİTAP

USÛL-İ FESÂHAT

Mecâmiü'l-Edeb isimli eserin birinci cildi olan İlm-i Belâgat'ın ilk konusu olarak Usûl-i Fesâhat bahsine girer. Fesâhatın tanımını şu şekilde yapar:

> ***FESÂHAT:*** *Kelâmı terkib eden elfâzın telâffuz ve istimâ'ı mümkün olduğu kadar kolay ve tatlı olmakla beraber söylenirken ma'nâsı zihinlere vâzıh ve mütebâdir olmaktan ibaret olup alâmeti dahi elfâzın kavaid-i lisâna muvâfık ve elsine-i üdebâda kesîr'ül isti'mâl olmasıyla ibtizalden ârî ve beri bulunmasıdır.*

diyerek lisâna ağır ve kulağa kötü gelen, konuşmacıya ve dinleyiciye usanç veren, anlamını öğrenmek için sözlük gibi eserlere ihtiyaç duyulan, garip ve dile uygun olmayan kelimeler kullanmaktan sakınmaktır. Yani kural ve kaidelere uygun olmayan münasebetsiz tekrarlardan kaçınarak, herkesin anlayacağı güzel söz ve tekrarlar ile kötü olan lafızlardan uzak durmaktan ibarettir. Fesâhat denilen şeyin yalnızca müfredâta mahsus olmayıp aynı zamanda ibarelere de ait olduğunu söyler. Bunun için de şu örneği verir:

> *Çünkü bazen iki selis kelimenin terekkübünden tenâfür ve bazen iki kelime-i fasîhanın sû-i terkibinden garâbet hasıl olup muhill-i fesâhat olan ahvâl zuhûr edeceği ve bunun gibi daha bazı esbâbdan dolayı şerait-i fesâhatı mürekkeb de yani kelâmda dahi aramak iktizâ' edeceği bariz olur.*

Ve burada iki düzgün, akıcı kelimenin bir araya getirilmesinden kulağa hiç de hoş gelmeyen bir cümle ortaya çıkabildiği gibi bazen iki fasîh kelimenin kötü terkîbinden de garâbet hâsıl olur. Böyle durumlarda Fesâhatı ihlâl eden hallerin ortaya çıkacağı ve bunun gibi sebeplerden dolayı da Fesâhatı bozan şeyleri yalnız kelimede değil aynı zamanda kelâmda da aramak gerektiğini ifade eder. Bu sebepledir ki Fesâhatı ikiye ayırarak birincisine kelimede fesâhat, ikincisine kelâmda fesahat başlığını koyar. Ayrıca bunların haricinde tetimme başlığı altında husûsî olarak bir de zeyl ilâve eder.

1 **–** Kelimede Fesâhat
2 - Kelâmda Fesâhat

1.1. KELİMEDE FESÂHAT

Mehmet Rifat bir kelimenin fasîh olabilmesi için fesâhatı ihlâl eden şüphelerden uzak ve ayrılmış olması, çokça kullanılan, ortalık malı olmuş lafızların terk edilmesi şartlarını yerine getirmek gerektiğini ifade eder.

Bu bâbda açıklayacağı konular olarak:

a - Tenâfür,
b - Garâbet,
c - Kıyâsa muhalefetle mehcûriyyet-i ibtizâl maddelerini tedkîk edeceğiz:

şeklinde ifade ederek birincisi olan Tenâfür-i Hurûf bahsine geçer.

1.1.1. Tenâfür-i Hurûf

Sözlük anlamı olarak Tenâfür-i Hurûf: *ed. "Kulağa hoş gelmeyen harflerin bir arada bulunması.(meselâ Nâbî'nin "Letâfet kat kat olmuş*

ârızında nesterenlenmiş" mısra'ındaki "nesterenlenmiş" kelimesi gibi)"[18]

Mehmet Rifat'da bu mebhasda ele aldığı beyit açısından sözlükte geçen mısraların tamamını almıştır.

Açılmış gül gül olmuş ṣafḥa-i rûyı semenlenmiş.
Leṭâfet ḳat ḳat olmuş 'ârızında nesterenlenmiş.

Bu konu ile ilgili Arabî'den Cahilî İmr-ül-Kays'ın bir beytine, Farisî'den bir beyte ve Türkî'den de üç beytten teşekkül eden kıt'aya yer verir. Biz burada sadece Türkî'den olanlarına değinmekle iktifâ edeceğiz.

Ânı mîzân-ı süḫanla ṭarttım
Denedim ḫiffet-i 'aḳlın der-ḥâl

Siz daḫi ṭarttırıñız bir îş ile
Olunur ḥâli ânıñ istidlâl

Bu beyti okuyan bir kişinin çok rahatlıkla görüp de okumakta zorlanacağı kelime olarak karşımıza *"tarttırıñız"* kelimesi çıkar. Böyle kelimelerin söylenmesi Tenâfür-i Hurûf olduğundan fesâhat dairesinden çıkmıştır.

Mehmet Rifat bu misâlleri verdikten sonra bir uyarıda bulunur.

Tenâfür-i Hurûf mes'elesinin her lisânın kendi lafızlarından dolayı o lisânın ehline mahsûs olup yoksa ecnebî lisânlarından alınan kelimeleri içine almadığından bahseder. Ancak Osmanlı lisânı için, Arabî ve Farisî eserlerinin ecnebî olmayıp anası babası hükmünde olduğundan Lisân-ı Osmânî'de Arabî ve Farisî kelimelerin tenâfürü Osmanlı Fesâhatını ihlâl eder.

---

[18] Develioğlu, 2006: 1075

Burada ecnebî'den kasdedilen dillerin, Arabî ve Farisî'nin haricinde kalanlar olduğunu ifade eder. Birçok ilim dalında zarurî olarak kullanılan bu kelimelerin en az seviyede kullanılması gerektiğini hatırlatarak bu Tenâfür maddesiyle ilgili daha fazla ma'lûmât almak isteyenlerin Mizânü'l-Belâga'ya mürâcaât etmeleri gerektiğini ifade ederek bu konuya son verir.

Kelimede fesâhatın bir diğer maddesini Garâbet oluşturur ki Mehmet Rifat ikinci olarak bu konuyu ele alır.

1.1.2. Garâbet:

> Sözlük anlamı olarak garâbet: *"gariplik, tuhaflık"* anlamına gelirken edebî anlam olarak *"Ne demek olduğu herkesçe anlaşılmayacak kelime ve tâbirlerin söz arasında kullanılması."*[19]

şeklinde ifade edilirken Mehmet Rifat bu konudaki tarifinde kelimenin ma'nâsının açık ve kullanılmasına pek alışık olmadığımız garip kelimeler olarak buraya derc etmiştir. Şöyle ki;

> ***Garâbet:*** *Kelimenin ma'nâsı zâhir ve isti'mâli me'nûs olmayıp vahşi görülmesidir. Şeklinde tarif ederek "Sıçramak ma'nâsına olan sınsanmak kelimesini örnek gösterir.*

Garâbet'in tarifi yapıldıktan sonra verilen örnekler arasında Arabî'den Revbet Bin Uccâc ile Ebu Tayyib Mütenebbî'nin beyitleri görülmektedir. Farisî'den örnek verileceği sırada örnek verilmeyip farklı bir konuya geçilmiştir.[20]

---

[19] Develioğlu. 2006: 277.
[20] *beytinde vaki' "cirişşâ" sözü ve Farisî'den: Üzere i'tâ buyurulması rica olunur. Güzeştesini dahi isterseniz takdim ederim. Şeklinde sıralanmış yapılan tedkîkler sonunda eserin herhangi bir*

Bu bölümden sonra eserde bir konu kopukluğu olduğu görülmüş ve eserde mektup, davetnâme, sened, bayram tebriği, tezkere, telgrafnâme gibi değişik konularda örnekler sunulmuştur. Biz de örnek olması bakımından bir telgrafnâme örneği ve sened örneği vererek bu konu ile alakası olmadığından dolayı ve eserde yanlışlıkla dizildiği kanaatinde olduğumuzdan üzerinde fazla durmaya lüzûm görmedik.

Telgrafnâme'ye örnek

*ج **30 –** Kânûn-i sâni havaleyi tahsîl edemedim. Birkaç güne kadar alamazsam tahvîl ettiririm.*

Sened'e örnek

Kartal civarında … nâm mahalde … efendinin mutasarrıf olduğu bahçeyi üçyüz kuruşa iştira ve yüz kuruşunu peşin i'tâ eyledim. Mütebakisinin nısfına mukâbil iki ay sonra piyaca mucibince buğday vereceğim. Nısf-ı diğeri dahi ondan bir buçuk ay sonra te'diye olunacaktır.

Eserin bu bölümünde Meşhûr Fransız üdebâsından olan Rasin (d.1639-ö.1699)'in ilim tahsîli ile meşgûl olan evladına göndermiş olduğu mektup alınmıştır. Bu bölümde roman ve komedi tarzındaki eserlerle vakit geçirmemesi için şu mektubu gönderir:

Roman ve Komedi gibi eserlerin kırâatı bazı vakit zihnin inşirâhı için caiz ise de bu derece efkârınızı işgal etmemelidir. Tahsîline

---

sayfasında atlanma olmadığı halde dizgi hatası olduğu ve bazı konularının eksik olduğu görülmektedir. Eserin Fesâhat bahsinde geçen kıyâs'a muhalefet bahsi ile Kelâm'da Fesâhat bahsi üzerinde de durulmadan atlanılmış gibi bir görüntü arzetmekte olup bu konular eksiktir. Garâbet bahsinden sonra resmi yazışma kuralları ile ilgili örnekler ile aile ve efrâdına yazılan, eş, dost gibi şahıslar arasında yapılan yazışma örneklerine rastlıyoruz.

çalışmakta olduğunuz ulûma- ki pek elzemdir – daha ziyâde dikkat etmelisiniz. Mademki ulûm-ı lazımeyi tahsîle hasr-ı nefs etmişsinizdir ve bu hususta muallimleriniz te'diyesi lazım olan mebâliği ifâ etmekte bulunuyoruz. Tahsîl-i ulûmdan zihninizi men' eden şeylerden muhteriz bulunmanız iktizâ eder. Sinniniz hadd-i rüşde bâliğ oluncaya kadar irâe ettiğim tarîka sâlik olmanız şer'an ***syf:24*** *ve vicdânen size farz olduktan mâ'adâ akl-ı tabîiniz dahi sizi Hâdi-i müşfikinize itaat-ı kâmileye sevk etmelidir. Tenşît-i kalbinize medâr olan âsârı bazı kere kırâat etmeyin demem. Hatta sizi eğlendiren kitaplardan birkaçını size gönderdiğimi görüyorsunuz. Lâkin bu misillû kütüb, daha nafî' olan kitapların ve hususan ahlâk-ı hamîdeye ve âdâba dair âsârın kırâatı için size kesel îrâs edeceğini bilecek olur isem tesliyet kabûl etmeyecek bir kedere dûçâr olacağım. Ahlâk ve âdâba dair olan âsârı her şeye tercîh ederim. Bu nev'i eserler hakkında mükâlemeden hakikaten mahzûz olacağım meşhûdunuz iken bu hususta sükûtunuzdan ahlâka müteallik âsâr, meşrebinize muvafık olmadığına zahib olmaktayım. İtimat ediniz ki şâyân-ı ihtirâm bir zât olmaklığınıza bâdî olan cihet roman ve komedi ciheti değildir. Roman ve komediden tekellüm ettiğiniz halde merâtib-i ulûmun parlak bir derecesine nail olmamış olduğunuzu hissettirmiş olursunuz.*

Emrullah Âli tarafından tercüme edilen bu eserde dikkate alınması gereken önemli yerler mevcuttur. Roman ve komedi tarzına vakit ayırmaktan ise daha çok ahlâk ve âdâba dair eserleri tercih etmesi, ilimle ilgilenmesi gerektiği, roman ve komedi tarzının insanı eğlendiren bir tarafının olduğunu, ona daha sonra vakit ayırmasını, ilim tahsîlini engelleyici her şeyden uzak durması gerektiğini ifade eden önemli nasihatler içerir.

Bu konudan sonra yine Mehmet Rifat eserinde Voltaire'e ait bir mektubu da eserine koyar.

Okuması gereken kitaplar üzerine tavsiye vermesini isteyen bir kızın sormuş olduğu soruya cevap niteliğinde olan şu satırlar dikkate değerdir:

> *Re'yime mürâcaât ediyorsunuz; halbuki bu hususta zevk-i tabiinize meyl-i vicdânınıza tebaiyyetten başka sizin için bir şey iktiza etmez. Yalnız müddet-i medideden beri kütüphâne-i millimizi tezyîn eyleyen, umûmun takdir ve rağbetine şâyân görülerek bi-hakkın iştihar eden âsârı mütâlaa eylemenizi tavsiye ederim. Bu nevi âsârın mikdârı mahdûddur. Fezâil ve kemâlât-ı insaniyye ile tezyîn-i zât etmiş olan muharrirlerin akılları agrâz ve mefâsid gibi nekayisten beri olduğundan hissiyyât-ı fâzılanelerini selîs ve sarîh bir sûrette tasvir ederler.*

> *Matmazel, diğer kitaplardan da tab'ınıza muvâfık olanlarını kabûl ve intihâb edebilirsiniz. Fakat kizb ü irtiyâb – velevki cüz'i olsun – pek büyük bir ayıp ve noksan sayılır.* İtalyalılar *"Tastan, Ariyos*"'dan *sonra çığırlarını tebdîl ettiler ve daha güzel ve ma'kûl bir çığır açtılar. Fransızlar da bu haldedir. Bakınız, "Madam de Sonya" ile sâir muharrirelerimiz ne kadar tabîî bir sûrette tasvîr-i efkâr ediyorlar. Fezâil-i ahlâk ve kemâlât ile müştehir olan "Fenelon'un, Rasin'in, Busue'nin, Despireo"'nun ne kadar latîf kelimât isti'mâl eylediklerini görüp anlayacaksınız. Herkes selîs ve latîf bir tarzda yazılan âsârı mütâlaa ederek o sûretle tashîh-i lisân etmeye çalışıyor; herkes lisânını gulüvv ve aglâktan muhafaza ile tasavvurâtını sade ve nazikâne bir şive ile tasvîr etmeye alıştırıyor. Bu esâs üzerine mütâlaât ile iştigâl eylemek tederrüs ve tahsîl gibi külfetten ma'dûd bir şeyde değildir; bu misillû âsâr-ı latîfenin hîn-i mütâlaâsında insan hiçbir müşkile tesadüf etmez. Herkes zevk-i tab'ına sahip olmuş olur. Matmazel, tafsilât-ı mebsûta ve mütâlaât-ı ma'rûze evâmirinizi infâz-ı mecbûriyetinden münbais bulunduğu cihetle affınızı rica idim.*

Voltaire’in mektubunda muhatabı olan kıza vermiş olduğu bu cevabı bize, pek çok zamandan beri milli kütüphaneleri süsleyen, umûmun takdir ve rağbetine şâyân görülerek haklı bir yere sahip olan eserlerin tedkîk edilmesinin son derece faydalı olacağını da söylemektedir. Bunun için yüksek mertebelere sahip olan Fenelon, Rasin, Busue, Despireo’nun ne kadar lâtif kelimeler kullandıklarını görüp anlayacaksınız. Herkes bu tarz eserleri inceleyip mütâlaa ettiğinde lisânını daha da ileri götürecek, nazik bir şiveye sahip olacaktır. Bu şekilde olan eserleri inceleyen kişiler hiçbir zaman zorlanmayacaktır ve eserleri zevkle inceleyeceklerdir şeklinde ifadeler kullanır.

Mehmet Rifat için; eserinde vermiş olduğu bu bilgiler ışığında denilebilir ki; O, dönemini yakından takip eden Arap ve Acem tarzında eserlere vakıf olması yanında Batı’da ki eserlere de hâkim birisidir.

Ele alınan konu bakımından bize vereceği dersler olduğu muhakkaktır. Çünkü mektuplara bakıldığında ilim tahsîli ile uğraşan her insanı ilgilendiren konular olduğu apaçık görülmektedir. Ayrıca büyük medeniyetlere ulaşmış olan İtalyalıların Tastan ve Ariyos’dan sonra çığır açtıklarını, Fransızların ise Madam de Sonya ile başlayan gelişimlerini Fenelon, Rasin, Busue, Despireo ile daha da ilerleterek pek latîf eserler vermeye başladıklarını ifade eder.

Eserin 16. sayfasından itibaren konuda bir kopukluk olduğu gözlemlenmiş olup 33’ünden itibaren tekrar fesâhat bahsine giren edîb burada herhangi bir başlık olmaksızın kelâmda fesâhat olarak bilinen Nâ-becâ tekrarlar bahsine girmiştir. Burada şu örnekleri verir:

Bir yâr u dâr-ı yâr olacaḳ yâr bizlere
Destiyle şevḳ ile ṣuna mînâ-yı ibtihâc

Bu beytte geçen yâr'lardan üçüncüsü gereksiz olarak kullanıldığından fesâhatı bozmuştur. Eserde yine tekrarların fesâhatı güzelleştirdiğine örnek de göstermiştir. Nedîm'in şu beyti buna güzel bir misaldir.

Ḫâli kâfir çeşmi kâfir zülfü kâfir el-emân
Ser-te-ser iḳlîm-i ḥüsni kâfiristân oldı hep

beytinde geçen kâfir kelimeleri hüsn-i tekrar kabîlinden olan tekrarlar olarak örnek gösteren Mehmet Rifat, esere yeni bir başlık ekleyerek Tetâbu'-i İzâfât konusuna girmiştir. Bu mebhasa göre;

1.1.3. Tetâbu'-i İzâfât:

İkiden ziyâde kelimenin izâfesi olarak geçer. Lisânımızda kullanılan gramer bahsinde zincirleme isim tamlaması olduğunu söyleyebiliriz. Mehmet Rifat bu bahis de şu açıklamaları yapar. Arabî'de umûmiyyetle fesâhatı bozmadığını, bazı zaman fesâhat için kullanılmasının gerekliliğinden bahseder. Farisî'de ise beş altı kadar izâfât muhill-i fesâhat değildir. Türkî usûlünde yapılan ikiden fazla izâfât muhill-i fesâhat olarak adlandırılır. Sâbit'e ait olan şu beyti örnek olarak gösterir:

Gözümüñ yaşlarınıñ yaşladığı yerlere baḳ
Ḳara ṭopraḳlar iken şimdi ḳızıl ḳan oldı

Gözümün yaşlarının yaşladığı tamlamasında olan sıklet muhill-i fesâhat dairesindendir. Bu bölümün son kısmına Mehmet Rifat bir tembih maddesi koyarak faydalı olacağını düşündüğü açıklamaları not düşer. Bu bağlamda;

1 - İlm-i Belâgat'ın tarifiyle Usûl-i Fesâhat'a dair ortaya konulan kaideler tedkîk olunduklarında belâgat ta'bîrinin yalnızca kelimeye ait olmadığını ifade eder. Belâgatın hem kelâma ait olduğu hem de mütekellime yani konuşmacıya ait olduğu anlaşılacağından "*Kelime-i Beliğâ*" denilemeyip "*Kelâm-ı Beliğ*" ve *"Merd-i Beliğ"*

denileceği gibi *“Kelime-i Fasîha”* ve *“Kelâm-ı Fasîh*” ve *“Merd-i Fasîh”* denilmesinin daha doğru olacağı kanaatindedir.

2 - Bu mebhasda bahsedilen mühim şeylerin nasıl elde edileceği üzerine yazdığı bu maddeye göre:

Tenâfür-i Hurûf, Tenâfür-i Kelimât, Kelimât-ı mübtezele denilen maddelerin selâmet-i hüsn ü zevk ile elde edileceği,

Mehcüriyyet-i elfâz’ın âsâr-ı bülegâyı çokça tetebbu’la yani düzgün belâgat üzerine eserler veren edîblerin eserlerinin tedkîk edilerek,

Kıyâsa Muhalefet ile Tahrîf-i elfâz denilen konuların öğrenilmesi ise İlm-i Sarf denilen kelime bilgisi olan konulara vakıf olmakla,

Garâbet denilen konunun İlm-i Lügât’e vakıf olmakla,

Za‘f-ı te’lif ve Ta‘kîd-i Lafzî denilen mebhaslar ise İlm-i Nahiv bilmekle elde edileceğinden bahseder.

1.1.4. Ta‘kîd-i Manevî: İlm-i Maânî ve Beyân’a âşinâ olup kelâmın fesâhatını takdir edebilmek için âsâr-ı bülegâyı çokça mütâlaa ederek; İlm-i Lûgat ile, Sarf, Nahiv, Maânî ve Beyân ilimlerine vakıf olmak gerektiğini söyler.

TETİMME

Buraya kadar zikrolunan konular ile bir noktaya ulaşmak kabil ise de Usûl-i edebi bir tarz-ı nevîn üzerine tedvîn eden Ekrem Bey’in Ta‘lîm-i Edebiyyât’ı ile; Abdurrahman Fehmi Efendi’nin Tedrisât-ı Edebiyye isimli eserlerinde Usûl-i Fesâhat’ın konusu olan üslûb-i kelâm bahsini öğrenmenin faydalı olacağı kanaatinde olmasından buraya kısa kısa not almıştır. Ta‘lîm-i Edebiyyât’a göre daha muhtasar

olan Tedrisât-ı Edebiyye’de geçip meslek-i cedîd üzerine yazılan maddelerin en mühimlerini burada tahrir eylediğini söyler.

Tedrisât-ı Edebiyye’de tahrir olunmuş; Üslub-i İfade iki nev‘i üzerine kurulmuştur: Tabiat-i mevzû‘u ne olursa olsun değişmeyenlere, “*Şerâit-i Umûmiyye*” veya “*Erkân-ı Fesâhat*” denir. Bir de Tabiat-i mevzû‘a göre değişenler vardır ki bunlara da *“Şerâit-i Husûsiyye” yahut “Erkân-ı Fesâhat”* diye isimlendirilir. Şerâit-i Husûsiyye bahsine Maânî kitabında değineceğini belirten muharrir burada açıklamaya hacet olmadığını ifade eder.

1.2. Şerait-i Umûmiyye” veya “Erkân-ı Fesâhat”ı sekiz başlık altında açıklar. Bunlar:

1 - Vuzûh
2 - Hâliset
3 - Tabîiyyet
4 - Münakkahiyyet
5 - Mutâbakat
6 - Asâlet
7 - Âhenk
8 - Muvâfakat

1.2.1. Vuzûh: Abdurrahman Fehmi Efendi Vuzûh’un tanımını şöyle yapar.

(Kelâmın hafâdan berâetine vuzûh denir. Yani “İfadede açıklık” olarak bilinir. Erkân-ı Fesâhatın en mühimlerindendir. İlk olarak kelimede vuzûh hakkında örnekler vererek açıklamaya çalışır

> *Vuzûh-ı ifade, vuzuh-ı fikre tabi‘dir; zira güzel düşünülen ve hiçbir ciheti mübhem bırakılmayan efkâr ve mülâhazât, vuzûh ile ifade olunur, elfâz u ta‘bîrât zihne sühûlet ve bedâhetle tevârüd eyler.*

şeklinde açıkladığı Vuzûh bahsine Abdulgânî Nablusî'nin Bediiyyesi'ndeki tarifini buraya alır.

> *"Kelâmın hafâdan masûniyyeti, efkâr u maânînin kail ve mütekellimince sehl-ül ihâta olmasına ta'bîr-i âharla: Hüsn-i teemmül ve ihâta edilmesine vâ-bestedir.*

Yine Abdurrahman Fehmi Efendi'nin eserinde geçen dünya nizâmâtı için söylemiş olduğu örneklerin vuzûha güzel birer misâl olduğunu söyler:

Şerîat-ı Ahmediyye'nin dünya ve ahiret hayatını en iyi idare edecek bir nizâmâta sahip olduğundan bu güne kadar üzerinden bin iki yüz yıl geçmiş ama hâlâ şâibelerden, başkalaşmalardan saklanmış, korunmuştur. Şeriât-ı İslâmiyye'den daha evsa', a'del ve ahkâm bir kanûn bulmak kabil midir, değil midir?

Yine aynı bölümde Avrupalıların mesâil-i siyâsiye de Şerîat-ı İslamiyye'nin taklitçiliğini yaptıklarından, Napolyon'un Mısır'ı istilâsı sırasında götürdüğü kitaplardan faydalandıklarını, fıkıh konusunda ise Endülüs devletinin sahip olduğu kitapları yorumlayarak oluşturduklarını ifade eden şu cümleleri kullanır:

> *Acaba Ulûm-ı Siyâsiyye için bu kadar dikkat; bu kadar ihtimâm hangi asırda hangi kavimde görüldü?*
>
> *Şu asr-ı âhirde hukuka dair fünûnu en ziyâde tevsî' eden Fransızlar iken, Fransa'nın vücûda getirebildiği kavânîn mevki'-i tahkîke konulsun! Zâhir olur ki mesâil-i siyâsiyye de Şerîat-ı İslâmiyyenin mukallid ve meşrûhîdir. (Kod Napolyon)(Kod sivil) denilen nizâmât-ı siyâsiyyenin ekseri Napolyon'un Mısır'ı istilasında eline geçirdiği*

> *Kütüb-i Fıkhiyye ile Endülüs'ten alınan kitapların tercüme ve hülâsalarından başka bir şey değildir.*
>
> *Numûne-i Edebiyyât – Ziya Paşa*

Yine Saîd Bey'in Devletlerarası Hukuk isimli eserinde geçen, kanûn ve hukuk arasındaki ilgi hakkında ifade ettiği, sözleri yine vuzûha örnek olarak gösterilir.

> *Hukuk kavânînden evvel mevcuttur. Hukuk, kavânîn ile bir şekil harici kesbetmezden çok zaman evvel hâsıl olmuş idi. Kanûn, hukukun en vâzıh ifadesi ise de menba'-ı zarûrisi değildir. Kâffe-i akvâm beyninde hukuk mevcut olmakla beraber kavânin-i müdevvene mevcut olmadığı zamanlar görülmüştür.*
>
> *Saîd Bey – Hukuk u beyn-ed-düvel*

Mehmet Rifat, Vuzûh'a örnek olması bakımından Fuzûlî'nin bir şiirini örnek verir.

Mecnûn didi ey baña açan râz
Lüṭfuyla ḳılan beni ser-firâz

Kimsiñ baña ẓâhir eyle adıñ
Bu bâdiye de nedir murâdıñ

Cân tazelenür feṣâhatıñdan
Bu lehce-i pür melâhatıñdan…[21]

Fuzûlî

[21] Fuzûlî (2005) : *Leylâ vü Mecnûn,* Haz. Hüseyin AYAN, Dergâh Yayınları, İstanbul. S.378

Bir diğer mebhas ise kelâmda vuzûh bahsi olup aşağıdaki şekilde ifade ettikten sonra birini kelime ve terkip itibariyle lafza; diğerini müeddâ itibariyle fikre ait olduğunu ifade eden şu cümlelere yer verir.

> *Kelâmda vuzûhun intifâsına bâdî olan şeylere gelince, biri – kelime ve terkip itibariyle – lafza, diğeri – müeddâ itibariyle – fikre ait iki nev'i hata ve nakîseden inbiâs eyler.Bu nekâyisin birinci nev'i garâbet ve ta'kîd-i lafzî ile fıkdân-ı mutâbakata ikincisi ta'kîd-i ma'neviyye râci'dir.*

1.2.2. Hâliset: İbarenin saf, akıcı ve düzgün olması diyebiliriz. Mehmet Rifat esere aldığı açıklama bahsinde Belâgat'a ne kadar yakın olursa olsun bırakılmış ya da unutulmuş olan sözlerin kullanılması dahi Fesâhatı ihlâl edici hallerden oldukları için, âdi ve bayâğı sözler arasında sayıldıklarını ifade eder.

1.2.3.Tabîiyyet: Üslûb-i ifadenin en mühimlerinden biridir. Bir diğer ismi de "Sühûlet"tir. Şeklinde ifade edilerek tarifi şu şekilde verilir:

> *Sühûlet: Kelâmı tasannu'dan hâlî, tasavvûrat ve efkârı tekellüften beri olarak sevk ve îrâd etmektir.*

Yani, Kelâmın yapmacıktan uzaklaştırılması ya da fikirler şekillendirilirken zahmetten uzak tutulması şeklinde irad edilmektedir. Bu bağlamda söylenen;

> *Şu bulunduğumuz büyük asırda şiir ve edeb serâir-i kalbiyye ve hakâyık-ı fikriyyeyi takdir için bir melek-i müvekkel olduğu cihetle işte o melek bu eserde kâh rûha gizgizli bir şeyler söylüyor. Kâh iğbirâr ile semâya i'tilâ edip gidiyor. O kadar yükseliyor ki rûh onu ta'kipte âciz kalıyor. Çekildiği semâ-yı letâfetten mütehassiri olan insana baktığı zaman kendisine yine şöyle bir sadâ geliyor:*

Cân u dil vaḳf-ı temâşâdır şeb-i mehtâbda
Yâr her sûdan hüveydâdır şeb-i mehtâbda[22]

Yine şiir ile zaman ve mekân arasında büyük bir münasebet vardır. Aşağıda hayâl edilen kıssaya bakalım diyen yazar şu parağraf ile şiiri örnek gösterir:

> *Meselâ İstanbul'da bir yıldızlı gece düşünelim. Her tarafta gürültülerin kesildiği, herkesin uykuya daldığı gece yarılarında fezâ-yı bî-intihâ-yı semâvâtta bütün yıldızların ziyâsı temevvüce başlar, semânın rengi, Marmara'nın, Boğaziçi'nin suları mâi olduğu cihetle o gecede parlayan yıldızların ziyâsı mâi görünür. Ufkun üzerinde meşhûd olan hilâlin hafif ziyâsı, denize akseden şekli mâi, ötede beride akan sular mâi, şurada burada uçuşan kuşlar bile mâi. O mâi gecenin içinde ufkun üzerinde toplanan birçok yıldızlar titreyen ziyâlarıyla bir şâirin gözlerinden, yani serây-ı serâir-i rûhun iki nûrânî pencerelerinden güzâr ettiği zaman kalbin bir köşesinde hâbîde nice sevdalar uyandırır. İşte o sevdalar hep şiirdir.*

Ne ẖoş bir köylü ḳız gördüm geçende
Tek ü tenha oturmuş bir çemende
Ki baḳsañ ḳorḳulurdu ʻuzletinden

Meâli ḳılmış eṭrâfa sirâyet
Verirdi mevḳiʻe ḥüsn ü leṭâfet
Perîler şâd olurdu vaḥşetinden

Kenâr-ı âb idi ẓıll-ı ṣanavber
Öperdi pâyını H̱urşîd-i Enver…[23]

Samipaşa-zâde Sezâî

---

[22] Recaîzade Mahmud Ekrem (1997): *Bütün Eserleri*, Haz.İsmail Parlatır, ,Nuırullah Çetin, Hakan Sazyek, M.E.B., Cilt: 2. İstanbul. S.126.
[23] Mehmet Kaplan v.d. (1982): *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt: 4, İstanbul: s.275.

ve yine şiire örnek olması için verilen Menemenlizâde – Tahir Bey'in beyitleri o türdendir.

Bu yerler leẕẕet-efza, rûḥ-baẖşâ ẖoş-temâşâdır
Zemîni âsumânı biñ leṭâfetle dil-ârâdır
Şu yıldızlar bütün eş'ârdır eş'âr-ı gûyâdır
Desem şâyân bu ṣaḥrâlar mücessem 'aşḳ u sevdâdır
Bütün bu gördüğüm yerler perîlerle leb-âlâdır

Ṭoğarken âf-tâb eyler şu kûhuñ zirvesin pür-nûr
Şafaḳ tezyîn edip, gök 'arż eder bir çehre-i mesrûr
Zemîn ezhâr ile nev-reste otlarla bütün mestûr
Beni meftûn eder bunlar baña olduḳca hep manẓûr
Ki şâyândır desem manẓûme-i mu'ciz-ter-i menšûr…[24]

Menemenlizâde- Tahir Bey[25]

Yine yazar Tabîiyyeti ihlâl eden sebeplerin iki nev'iden ibaret olduğunu söyler;

> ***(1)*** *Istılâh ve kafiye perdâzlık heves ve gayretiyle mevzûun mütehammil olmadığı ta'bîrât-ı muhteşeme irâdına kalkışmak*
>
> ***(2)*** *Tasavvurât-ı âliye erbâbını takliden iktidâr-ı fıtrînin haricine çıkarak tabi'atı cebreylemek gibi şeylerdir.*

Mehmet Rifat yine Ta'lîm-i Edebiyyât isimli esere mürâcaât ederek tabîiliği bozan şeyler üzerinde durmaya devam eder ve eserde geçen şu cümlelere yer verir.

---

[24] Kâzım Yetiş, (2006) : *Belâgattan Retoriğe*, Kitabevi, İstanbul: s.439-440
[25] Necat Birinci (1988), *Menemenlizâde Mehmet Tahir, Hayatı ve Eserleri*, Türk Büyükleri Dizisi:96. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 935. Ankara,. s. 151-152

> *Bir müellif iktidârının fevkine çıkmak ve kendisini daha âlî bir mâhiyyette göstermek isteyip de tabiatını zorladıkça yazdığı şey daima tabîilik meziyetinden mahrûm kalır.*
>
> *Çünkü yazıda i'tina tekellüfü, tekellüf ise elfâz ve efkârca rekâketi garâbeti, ta'kidi istilzâm eder ki bunların hepside tabiiliği ihlâl edici şeylerdir. Okuyanların umûmi tanzîrîne nefsinde iktidâr görmek tabii eserlerin bir hâme-i mütemeyyizesidir.*

Bir eseri meydana getirmede kolay olan yollara mürâcaât edip, aşırılığa kaçmadan yapıldığı takdirde daha tabii ve daha lâtif eserler meydana getirilir. Bu tarz eserlerin benzerlerini meydana getirmek kolay görünse de zordur hatta imkansızdır. Kolay göründüğü halde bulunup söylenmesi ve taklidi zor olan âsâr-ı nefîseye bir örnek olarak şu beyti verir:

Âferin lüṭfuña ey bâd-ı nesîm
Bu ḳadar ancaḳ olur feyż-i 'amîm

'Âlemi gül gibi açdı nefesiñ
Eylediñ çehre-i eyyâmı besîm[26]…

Nef'î

1.2.4. Münakkahiyyet: Kelime ma'nâsı olarak:

> *1. Soyulma, ayıklanma; en iyileri seçilme. 2. ed. İfâde tarzının îcâz, ıtnâb diye ayrılan iki haddinin ortası. Lâfzı, ma'nâsından çok olmamak üzere söyleme ve yazma*[27]

Mehmet Rifat bu mebhasda şu tarifi verir:

---

[26] Nef'î, (1993): *Nef'î Divanı*, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara: s.130 (Der Medh-i Sultan Murad Hân Aleyhirrahmetü Velgufrân)

[27] Develioğlu. 2006: 725.

> *Münakkahiyyet, sûret-i beyânı kadar kifâyet ile mütenâsib düşürmekten, ta'bir-i âherle lüzûm-ı hakîkînin ta'yin edeceği şekil ve mikdâr ile muntabık bulundurmaktan ibârettir.*

Buradan da anlaşılacağı üzere sözü söylerken şekli, mikdarı ve ma'nâsı denk olması gerektiğini ifade eder. Bu bölümde îcâz ile karşılaştırmaya gider. Îcâz-ı kelâm kendine has yolları olan herkesçe bilinen mevzûlarda bile kapalı söz söyleme sanatı olarak görüldüğünden daha çok şiir tarzına muvafık olduğunu, münakkahiyyete muvafık olmadığını ifade eder. Yine hitâbetin muhtaç olduğu ikna etmek için gerekli olan deliller ile şiire gerekli olan süslemelerden âzâde olduğunu söyler.

Bunun içindir ki her alan da gerekli olan münakkahiyyetin birbiriyle olan bağları güçlü değildir. Şiire ait olan, felsefeye ait olan, tarihe ait olan münakkahiyyet birbirinden faklılık gösterir. Bunun içindir ki hitâbete uygun görülen münakkahiyyet felsefe için uygun görülmez. Şiire ait olan münakkahiyyet dahi tarihe revâ görülmez.

Mehmet Rifat bu konunun daha da netleşmesi ve kalıcı olması için tarihe, felsefeye, şiire, hitabete dair ayrı ayrı örnekler verir. Bu örneklerinin genel olarak içerikleri hakkında birer cümle ile açıklamak gerekirse; tarih için vermiş olduğu örnek Resûlullah Efendimizin az zaman içinde cihâna yayılan ve en medeni bir millet olan İslam medeniyeti üzerine söylediği konu verilmiş.

Felsefe'de münakkahiyyete misâl olarak ise ölüm cezasına çarptırılmış bir kişinin düşündükleri ile ölümün kendisine uğramayacağını sanan bir zat arasındaki farkı anlatan bir bölüm yer alır.

Şiirde münakkahiyyete misâl olarak da Recaizâde Ekrem Bey'in şu dizelerini örnek gösterir:

Bir ‘ucbe ses gelirdi derinden şebîh-i âh
Vaḥdet teneffüs eylerdi ṣanki gâh gâh

Eşcardan zemîne düşen sâye-i kešîf
Çekmişidi pîş-gâhıma bir perde-i siyâh

Ol ẓulmet-i ‘amîka-i hîçî-nümûdde
Pervâz iderdi dehşet ile ṭâir-i nigâh[28]…

…

Hitabette münakkahiyyete misâl ise sabır ile sebat üzerine verilen bir konuyu ele almıştır. Kısaca şunlara değinir. Mebâni’l-İnşâ’da geçen şu paragraflarlar örnek gösterilir:

Ey nâs sabır ve sebat iki askerdir ki onlara galebe mümkün ve mutasavver değildir. Bu bir hayf ve esef günüdür. Eshâb-ı Resûlüllahı yed-i a‘daya terk ettikten sonra vakâr u nahvetinizden ve mürüvvet ü âtifetinizden ve gayret-i dîniyyenizden kendinizde ne görebilirsiniz! Öyle ise onları tahlîse sa‘y ediniz. Allahü Teâla Hazretlerinden hazer eyleyiniz ki masîr ve merci‘inizdir. Bunu böyle biliniz ki eşyâ-yı nefîseyi terk ancak enfüs-i habîseye lâyık ve sezâdır. Sizce takakkuk etmedimi ki dünya zâil ve fâni ve âhiret dâr-ün-naîm ve bâkidir.

Bilmez misiniz ki nice ervâh ve eşbâh bu dünya-yı sâhireden dâr-ı âhirete intikâl etti. Elbette bir gün olacaktır ki terk-i mâsivâ edilecektir. Dünyanın müddeti gayet azdır. Öyle ise muâşır-ı ervâhı tezyîde sa‘y ediniz. Çünkü avân-ı rıhlet takarrüb etti ve sizin seferiniz

[28] Parlatır, v.d. 1997: 301

vakıa sefer-i şâkk ve muhtâc-ı zâd u refâktır. Fakat tahammül ve müsâberet eyleyin.

Mebâni'l-İnşâ

1.2.5. Asâlet: Asâletin anlam olarak: 1. Soysop temizliği, 2. Kendi nâmına hareket. 3. ed. yazıda veya sözde bayağı ve çirkin tâbirlerin bulunmaması veya bir diğer deyişle; "söz zarifliği, söz güzelliği" şeklinde tanımlara geldiği ifade edilmektedir ki Mehmet Rifat şu şekilde tanımlar:

Manastırlı Mehmet Rifat Ta'bir ve ifadenin ibtizâlden masûniyyetiyle fikir ve hayâlin dürüştî ve hasâsetinden berâetine asâlet-i üslûb ıtlâk olunur.

ve daha yaptıktan sonra Rûhî-i Bağdadi' nin şu beytleri güzel birer örnek teşekkül ettiğini ifade eden yazarımız beyitleri yazarak açıklamasını da şu şekilde yapıyor:

Ḥoḳḳa-i çarḫ-ı lâceverdi içre
Bildiñiz mi nedir bu şems ü ḳamer

Pîr-i dehriñ iki ġıdâsıdır
Birini aḳşam yutar birini seḥer

Bu beyitte Rûhî-i Bağdâdî çarh-ı lâceverdi hokkaya teşbîh etmiş, Güneş ve Ay'ı içine koymuş, zamanı yaşlı bir yiyiciye kıyâs etmiş, Güneş ve Ay'ı gıdaya benzetmiş, birini akşam diğerini sabah lokması haline dönüştürmüştür. Yine Mehmet Rifat asâletten mahrum olan başka bir beyti örnek gösterir:

Herkesiñ var bûy-ı vuṣlatdan dimâğında eŝer

Bir benim ancaḳ zükâm-âlûd hicrânıñ seniñ

beyti o kabîldendir ki gerek ta'bir ü ifadece ve gerek fikr ü hayâlce asâletten mahrûm olan şeylerdendir.

Mehmet Rifat yine asâletin özelliklerini sıralamaya devam ederken şunları da eklemeyi unutmaz;

Asâlet üslûb-i ifadenin en mühim rükünlerinde biridir.
Erkân-ı üslûbun makbûl olabilmesi yine asâletin vücûduna bağlıdır.
Asâlet, ifade kanûnlarının en ağırbaşlı olanıdır.
Züll ve iftikâr gibi hasâset ve ibtizâl gibi menfûr-ı tabiat olan şeylerden münezzehtir.

1.2.6. Mutâbakat: *Efkâr u maânînin elfâz ve ta'birât-ı mahsûsalarıyla beyân ve ifade olunmasına mutâbakat denir.*

Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere fikirlerin ve ma'nâlarının, lafızların ve husûsî olarak söylenmek istenilenlerin konularıyla beyân ve ifade olunmalarıdır. Her lafız ve ta'birin yerinde kullanılması esastır. Lisân-ı Osmânî'de Arabî ve Farisî ifadeler kullanıldığından bu iki lisâna vâkıf olmak, kanûnlarını ve ilmî kelimelerini bilmek gerekir. Örneğin bir hayvan hakkında söylenen şu cümlelere mutâbakat açısından bakıldığı zaman ne kadar uygun ifadeler kullanıldığı görülür.

"Hem mütekebbir ve gazûb ve hem de mutî' ve mağlûb bir hayvandır verilen emre bilâ-teemmül inkıyâd eder."

Yine ordunun konakladığı yer ve çevresinde olup bitenleri tahayyül ederek buraya derc eden bir zât-ı muhterem tasvîrinde şu cümleleri kullanıyor:

Ordugâh gayet vâsi‘ ve müdevver bir sahra idi. Vasatından bir nehr-i azîm cârî olurdu ki iki yanı boydan boya çadırlarla zînet-nümâ idi. Nehrin vasat-ı mu-askere tesâdüf eden ve her taraftan ekser mahalline bir müzeyyen köprü kurulmuş idi ki gördüğüm gibi bir dilber-i sâf- endâmın meyânına sarılmış şâle benzettim…

Gayret-Kemâl

Kemâl Beyefendi’nin eserinden alınan yukarıdaki misâl ile Cezmi’de şâir tasvir olunduğu sırada iltizam olunan tarz-ı mahsûsa dahi bazıları itiraz etmek istediklerinden bahseder. Yine burada Kemal Bey merhûmun eserlerini çağdaşlarından ayıran en önemli özelliklerinden biri olarak rükn-i mutabakatın tahakkuku olsa gerektir. Şeklinde bir ifade kullanır.

Yine mutâbakat mevzûsu içinde bir başka önemli konu da mutâbakat yokluğudur. Bu da umûmî ve husûsî olarak iki nev‘e inkısâm eder ki umûmî nev‘ müsâmaha ve itinanın yokluğundan, husûsî olanı da müşkil-pesendlik, seci‘-perdâzlık ve kıdem-perverlik olarak ifade edilir ve alt başlıkları ile açıklamalarına geçilir.

Mehmet Rifat seci‘-i perdâzlık ve kıdem-perverlik konusunun fıkdân-ı mutâbakata ne derecede tesir ettiğini anlatmak için birer örnek gösterir. Ve yine daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenlerin Ta‘lîm-i Edebiyyât’ın müşkil-pesendlik bahsine mürâcaât etmelerini tavsiye ederek mutâbakat bahsine son verir.

1.2.7. Âhenk: Erkân-ı Fesâhat’ın bir diğer maddesi olan âhenk kavramını tarif ederken; âhenk denilen rüknün konuşan kişinin üslubundan dinleyicilerin zevk duymasıdır. Şunun içindir ki mülâhaza edilen fikirler ne kadar yüce ve ne derece asîlâne ve parlak olursa olsun lafız mahârece itimat eden seslerin keyiflenmesiyle oluşur. Kelimelerin birbirine uygun olmayışı ve letâfetten uzak olması, garâm u

neşât rûha bedel müstelzim-i kelâm ve ızdırâp olur. Âhenk bahsini üç kısım da inceleyen Mehmet Rifat bunlardan Âhenk-i tasvîriyye denilen maddeyi burada açıklamayıp Mecâmiü'l-Edeb'in sekizinci kitabında açıklayacağını ifade eder.

1.2.7.1. Âhenk-i Müfret: Kelimelerin kötü bir şekilde işitilmesinden kurtulmasıyla olur ki bu dahi tenâfür-i hurûftan kurtulmayla; diğer bir ifadeyle harflerin karışmaması ve seslerin uygunluğuna bağlıdır. (Tenâfür-i Hurûf ise; kulağa hoş gelmeyen harflerin bir arada bulunması) olarak açıklanır.

1.2.7.2. Âhenk-i İbâre: Kelâmın kötü işitilmesinden kurtulması olarak ifade edilebilir. Bunların nelere bağlı olduğunu maddeleştirerek açıklar.

- Tenâfür-i Kelimâttan halisliğe,
- Kesret-i tekrârdan korunmaya,
- Tetâbu'-i izâfâttan kurtulmasına,
- Olup bulup, olduğundan bulunduğundan ve bunlara mümâsil-i ef'âl ve edevâtın mahallinde isti'mâl olunmasına.
- Mu'terizelerin imtidâd ve tekerrür etmemesine,
- Cümleler beyninde lafzan ve ma'nen tevâzün ve tenâsüb bulunmasına bağlıdır.

diyerek birinci kitaba son verir.

İkinci Kitap

İLM-İ MAÂNÎ

Manastırlı Mehmet Rifat, Mecâmiü'l-Edeb isimli eserinin birinci cildinin ikinci kitabını Maânî bilimine ayırdığını daha önceki incelememizde belirtmiştik. Bu anlamda şimdi de maânî biliminin bu kitapta hangi konuları ihtivâ ettiğini, içinde yer alan konuların kısaca tanıtılmasını kapsayan bir inceleme yapmaya çalışacağız.

Mehmet Rifat yine bu kitaba bir mukaddime ile başlar. Mukaddime kısmında İlm-i Maânî'nin ta'rifini şu şekilde yapar:

> *Elfâzı muktezâ-yı zâhire tevfîk ederek kelâmı îcâb-ı hâl ve mevkie ve muktezayât-ı ahvâle tatbîk kılan hâlât ü kavâid ve usûl ü fevâidden bahseden ilme denir.*

Yine aynı bölümde "*Kelâm*" ve "*Nisbet*"in ne demek olduğunu söyleyerek "Müsned, Müsnedün-ileyh"in tarifini verip açıklamalarda bulunur. Bu nokta da "*Kelâm*" denilince; kelimelerin hâvî olduğu nisbetleri tam olup, muhâtabın başka bir terkibe ihtiyaç duymaksızın tamam bir fayda sağlamasıdır. "*Nisbet" ise; Bir şeyin ya sübûtu ya da selbî kasdından ibarettir* ki bunlara da "*Nisbet-i Sübûtiyye*" ile "*Nisbet-i Selbiyye*" adı verilir. Kelâmı terkip eden kelimelerden birinin bu ikisiyle başka bir kelimeye nisbet olunmasına "*İsnâd*" bu kelimelerden nisbeti içine alan kelimeye "*Müsned*" kendisi için nisbetin anlaşılması sabit ve selbolunmuş olan şeye "Müsnedün-ileyh" denir. Örnek olarak şu cümleleri verir;

1 - Ahmet geldi
2 - Gündüz aydınlıktır

3 - Ali gelmedi

4 - Gece aydınlık değildir.

cümlelerini inceleyen Mehmet Rifat, geldi, gelmedi, aydınlıktır ile aydınlık değildir kelimelerinin "*müsned*" olduğunu, gelmek nisbetinin mefhûmu birinci de isbat ve üçüncü de selb; aydınlık nisbetinin mefhûmu ikinci de isbât dördüncü de selb olduğundan "Ahmet, Ali, Gündüz, Gece" sözleri de "*müsnedün-ileyh*"olarak açıklanır.

Burada söylenen sözlerden sonra cümlelerin yüklemlerine göre isim cümleleri ya da fiil cümleleri olarak ikiye ayrılır:

İsim cümlelerinde: Mübtedâlar müsnedün-ileyh, haberler müsneddir.

Fiil cümlelerinde: Fâil veya naib-i fâiller müsnedün-ileyh, fiiller müsneddir.

Yine nisbetin hariçte olup olmadığı durumlara göre, mutabık ya da gayr-ı mutabık olmasına göre "H*aber*", "C*ümle-i Haberiyye" ya da "İnşâ" ve "Cümle-i İnşâiyye"* gibi başlıklar ile ifade edilir ki Mehmet Rifat bu ifadelerin tanımlarını şu şekilde yapar:

> *Cümle-i ismiyyelerde mübtedâlar müsnedün-ileyh ve haberler müsned ve cümle-i fi'liyyelerde fâil veya naib-i fâiller müsnedün-ileyh ve fi'ller müsneddir.*
>
> *Kelâmın medlûlü olan nisbetin hâricte mutâbık veya gayr-ı mutâbık olacağı bir nisbet var. Yani nisbet-i mevcûda sıdk u kizbi muhtemel ise o kelâma "Haber" ve "Cümle-i Haberiyye" denir. Ve eğer öyle bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz yani sıdk u kizbe delâlet etmeyip nisbet kendi nefsiyle kâim olursa ona da "İnşâ" ve "Cümle-i İnşâiyye" denir.*

Cümle-i Haberiyye veya Cümle-i İnşâiyye'ye örnek olması bakımından şu misâlleri göstermek yerinde olur. *"Hoca Efendi mekteptedir."* cümlesi ile Hoca Efendinin mektepte olup olmadığı ya doğrudur ya da doğru değildir. Yani bu nisbet ya harice mutabıktır ya da gayri mutabıktır. Eğer Hoca Efendi mektepte ise harice mutabık veya doğrudur; eğer mektepte değil ise gayri mutabıktır yani yalan bir haberdir. Fakat nisbet-i sübûtiyye itibariyle "Önüne bak, uslu otur" ve nisbet-i selbiyye itibariyle "Oraya bakma, kapıyı açma" cümlelerindeki nisbetlerin doğruluğu veya yanlışlığı tasarlanmayıp nisbet kendi nefsiyle kâim olduğundan bunlar *"İnşâ"* nev'inden birer *"Cümle-i İnşâıyye"dir.*

Şeklinde açıklamalarını yapan Mehmet Rifat, Fenn-i Maânî ilminişu başlıklar altında toplayarak açıklar:

Müsnedün-ileyh
Müsned
Mütemmimât-ı cümle
İsnâd-ı haberî
İnşâ
Kasr
Vasl
Fasl
Îcâz
Itnâb
Müsâvât

2.1. MÜSNEDÜN-İLEYH

Türkçemizde tam karşılığı "Özne"dir. İlk olarak Müsnedün-ileyhin ahvâlini tedkîk etmek için durumlarını ifade eden şu maddelere ayırır.

1 – Takdîm ve Te'hîri

2 – Terk ve Zikri

3 – Ta‘rif ve Tenkîri

4 – Tavsîfi

5 – Atf ve Te’kîdi

6 – Muktezâ-yı Zahire Muhalif îrâdı gibi başlıca altı maddede toplar ve ayrı ayrı inceleme kısmına geçer.

2.1.1. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAKDÎM VE TE’HÎRİ:

Arabî kaidesiyle olan cümlelerde müsnedün-ileyh mukaddem, müsned muahhar ve cümle-i fi‘liyyelerinde müsned mukaddem, müsnedün-ileyh muahhar kuralı hâkimdir.

Farisî ve Türkî nahiv kaidelerine göre ise isim cümlesinde veya fiil cümlesinde müsnedün-ileyh mukaddem ve müsned muahhardır. Örnek olarak şu cümleyi verir. Türkî’den cümle-i ismiyyeye örnek “Ahmet zekidir.” Cümle-i fi‘liyyeye örnek olarak ise “Kış geçti.” Ahmet ve kış kelimeleri mukaddem olarak müsned olan zeki ve geçti kelimelerinin de muahhar olması gerektiğini söyler.

Yukarıda bahsedilen kaidelere uygun olmayıp da mukaddem olanın muahhar, muahhar olanın mukaddem irad edildiği birçok durumlar olduğundan burada birkaç açıklamayı göstermek uygun düşecektir.

Müsnedün-ileyhin takdîmi: Müsnedün-ileyh kelâmda önemli bir yere sahip olduğundan Lisân-ı Osmânî’yi terkip eden üç lisânın cümle-i ismiyyelerinde ve Farisî ve Türkî’nin cümle-i fi‘liyyelerinde mukaddem olarak îrâd olunur. Bu îrâd olunan yerlerin en mühimleri ise sekiz maddede sıralanmıştır.

A – Müsnedün-ileyh kelâmda asıl olduğu cihetle, müsnedin takdîmini makâm-ı iktiza etmedikçe ve bu asıldan udûlü îcâb edecek başka bir sebep bulunmadıkça müsnedün-ileyh daima mukaddem zikrolunur. Örneğin;

Dost bî-pervâ felek bî-raḥm ü devrân bî-sükûn
Derd çoḳ hem derd yoḳ düşmen ḳavî ṭâli‘ zebûn[29]

beytinde ise udûl icab edecek esbâb olmadığı için kaide-i esâsiyye üzerine "Dost, felek, devrân, derd, hem derd, düşmen, tâli‘" müsnedün-ileyhleri edat-ı haberi mahzûf olan "Bî-pervâ, bî-rahm, bî-sükûn, çok, yok, kavî, zebûn" müsnedlerine nesc-i tabîî üzere takdîm edilmiştir.

B - Haberin dinleyicinin zihninde yerleşmesi amacıyla müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunmak lazımdır. Örneğin;

Dâne dâne ol ‘araḳlar ṭurre-i pür-nâbda
Ḳaṭre ḳaṭre jâlelerdir sünbül-i sîr-ab'da

beytinde müsnedün-ileyhleri hâvî olan mısrâ‘-ı evvelleri sem‘i muhâtaba vâsıl olur olmaz nazar-ı dikkatini habere atf ile mısrâ‘-ı sânileri güzel dinler ve cihetle haber-i lazım onda takarrür eyler.

C – Sevinci çabuklaştırmak kasdıyla hüsn-i tefâül için müsnedün-ileyh önce zikrolunur. Örneğin;

Sevdiğiñ geldi yine müjdeler olsun â göñül
Bu bahar ‘âlemini ẕevḳ ü ṣafâlarla geçir

[29] Akyüz, v.d. 1990: 243.

D - Ta‘cîl-i mesâet kasdıyla ibrâz-ı şeâmet zımnında müsnedün-ileyh önce zikrolunur. Örneğin;

Ḫalḳa ġadr eyleyeniñ ‘âḳibeti ḫayr olmaz
Kendi bulmazsa da bir gün olur evlâdı bulur

E – İbhâm kasdıyladır ki müsnedün-ileyhin mazmûnu hatırda olup unutulmadığını beyândan ve ona îmâdan kinâye için müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunur. Örneğin;

İḥtiyâc insanı yer yer gezdirir
Gezmez Adem olmasaydı iḥtiyâc

F – Telezzüz için müsnedün-ileyhin mukaddem îrâdı lazımdır. Örneğin;

‘Aksiniñ âyinesi sîneñdir
‘Aksiniñ sînesi âyîneñdir.

G – Kasr ve tahsis için müsnedün-ileyhin mukaddem îrâd olunmasıdır ki buradaki kasr edatla olmayıp kasr-ı manevî kabîlinden olması şarttır. Bâkî’ merhûmun şu beytini örnek olarak gösterir:

İnsan odur ki âyîne-veş ḳalbi ṣâf ola
Sîneñde neyler âdem iseñ kîne-i peleng

H – Türkî'de her, hiç, birtakım ve bunlar gibi umûmîleştirme edatı olarak kullanılan edatlara ve kelimelere mukârin olan müsnedün-ileyhler takdîm olunur. Örneğin;

Bir ṭaḳım yolcu bugün geldi bu câya oradan
Ḥamd ola 'âfiyetiñden ḫaber aldım hele ben

Müsnedün-ileyhin te'hîri: Yukarıda sayılan sekiz sebebe galebe edecek bir münâsebet gelirse müsnedün-ileyh te'hîr olunur. Lîsân-ı Osmânî şîvesinde müsnedün-ileyh kelâm-ı mensûrda te'hîri hemen caiz değildir denecek raddede muhalif usûl olup şiirde ise en fazla yedi sûrette caiz olur. Müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyhin te'hir olunduğu şu durumlar:

A – Vasfı takviye murâd olunduğu zaman müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hir olunur. Nâbî'nin şu beyti örnek olarak gösterilir:

Nûr-ı Ḫudâdır âyine-i cân-ı enbiyâ
Aḥkâm-ı şer'dir güher-i kân-ı enbiyâ

B – İsnâdın hükmünü teşdîd için müsned önce zikredilip müsnedün-ileyh sonraya bırakılır. Vâsıf'ın şu beyti güzel bir örnek olarak gösterilir:

Miḥneti kendine ẕevḳ etmedir 'âlemde hüner
Ġam u şâdî-i felek böyle gelür böyle gider

C – Hükm-i isnâdı te'mîn için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hir olur.

Şâd ider ġamgîn dili Allah bir yüzden daḫi
Fetḥ ider her müşkili Allah bir yüzden daḫi

D – Sebep beyânıyla isbât için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te’hir olur.

Ecrâm-ı bî-nihâye ile pürdür âsmân
Nisbet olunsa ẕerre degildir bu ḫâkdân

E – Taaccüb ve terdîd mevki‘inde müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te’hir olur.

Göñül bilmem ne şem‘iñ pertev-efrûz oldu nûrundan
Ki fânûs-ı ḫayâl sineye ṣığmaz sürûrundan

F - Şiirde bir maddenin tarif edilmesi veya açıklanması için çoğunlukla müsned önce zikredilip müsnedün-ileyh sonraya bırakılır. Bâkî’nin;

Urunur farḳına bir tâc-ı mücevher sünbül
Oldu iḳlîm-i çemen taḫtına server sünbül[30]

G – İsnâddan sonra keyfiyeti tafsîl için müsned önce zikredilip müsnedün-ileyh sonraya bırakılır. Fuzûlî’nin;

Münevver eyledi ‘adliyle evliyâ burcun
Hümâyi evc-i hüner ḳuṭbu a‘del ü ekmel

---

[30] Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş,(1987), *Bâkî Divanı’ndan Seçmeler*, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 706; 1000 Temel Eser Dizisi: 123, Ankara, s. 28.

Mübin-i şer‘i şerîf-i Nebî (Muhammed Beg)
Ki zikridir sebep zikr-i Aḥmed-i mürsel

Fuzûlî

2.1.2. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TERK VE ZİKRİ:

Mehmet Rifat bu bâbda Telhis'in müellifi, İlm-i Maânî ve Beyân'da imâm olan "*İzâh*" isimli bir eseri de bulunan Hatîb-i Dımaşkî Hazretlerinin şu cümlelerini alarak açıklamaya .çalıştığını ifade eder ki biz de örnek olması bakımından bu cümleleri buraya aldık.

> *Müsnedün-ileyhin terk ve zikri makâmâtı o kadar çoktur ki cümlesini derc-i zabt etmek müstahildir. Binâenaleyh bu keyfiyyeti akl-ı selîm ve tab'-ı müstakim erbâbına havâle ederek en mühim cihetlerini irâd ile iktifâ eyledik.*

A. **Müsnedün-ileyhin Terki:** Yedi mühim yerde terk olunur.

1 – Müsnedün-ileyhe delâlet olacak karîne aşırı derecede açık olursa abesten sakınmak için o müsnedün-ileyh terk olunur. Örneğin "*Hoca Efendi geldi mi?*" sorusuna "*Hoca Efendi geldi*" yahut "*Hoca Efendi gelmedi*" şeklinde uzun uzadıya söz söylemektense müsnedün-ileyh olan "*Hoca Efendi*" *gayet açık olarak bilineceğinden* "*geldi*" ya da "*gelmedi*" şeklinde cevap verilmesi gibi.

2 – Karînenin vuzûhu halinde mücerred ihtisâr için müsnedün-ileyh terk olunur.

Zaman ‘ayş u şâdîdir, dem iķbâl-i devrândır
Felek hep ettiği evżâ‘a şimdi pek pişîmândır

beytinin birinci mısra‘ının başında ma‘nen “Zaman, zaman-ı şâdîdir, vakt-i dem ikbâl-i devrândır” şeklinde iken karîne delâletiyle ihtisâr için “Zaman ile vakit” müsnedün-ileyhleri terk olunmuşlardır.

3 – Tanzîm kasdolunduğu ve müsnedden ma‘nâ tam olarak anlaşıldığı takdirde müsnedün-ileyhin şânına ta‘zîm ve saygı göstermek amacıyla terk olunur. Nâbî’nin şu kıt‘ası örnek gösterilir:

‘Aceb vaż‘ eylemiş bu bâr-gâh-ı ḥikmet-âmîzi
Ki kem-ter ṣun‘unu derk eyleyince pîr olur Bernâ

Binâ-yı intiẓâm dîn ü dünyâya idüb âlet
Zebâne nuṭķ virmiş gûşa virmiş ķuvvet-i ısğâ

Kıt‘asında ism-i celîl-i Hûdâ’nın delâleti müsnedün-ileyh ile münfehim olması cihetle ta‘zîmen lişânühü tezkîr olunmamış.

4 – Zemm ve tahkîr kasdıyla yani hor görme ve hakaret etmek amacıyla zikri kerîh addolunup müsnedün-ileyh terk olunur**.** Timur’u anlatan bir beyt de;

Ne şeâmet ile geldi gelemez olsaydı
Yıķdı virâneye döndürdi bu ma‘mûreleri

5 – Tahsîs içindir. Müsnedin anlaşılması müsnedün-ileyhe mahsûs olduğu zaman müsnedün-ileyh terk olunur. Bunun da iki şıkkı vardır. A) Husûsiyyetin hakîki olması. B) Husûsiyyetin iddiâî olmasıdır.

6 - Mükâlemât ve muhâtabâtta lüzûm görüldüğü zaman müsnedün-ileyh terk olunur. Bunun da dört şıkkı vardır.

6.1. Müsnedün-ileyhin işitilmesinden eğer muhâtabın kalbinde te'sirin artması talep edilmiyorsa o zaman müsnedün-ileyh terk olunur. Örneğin çok sevdiği bir yakınının öldüğünü bilmeyen bir kişiye "*Filân vefat etmiş"* demektense *"Biçâre hastamız âkıbet* vefât etmiş" demek gibi.

6.2. Lazım olduğu zaman müsnedün-ileyhin mazmûnunu inkâr etmeyi kolaylaştırmak için müsnedün-ileyh terk olunur. Örneğin: Yanında bulunan kişilerden birinin kötü olduğunu bildiği halde oracıkta *"Şu adam ne alçaktır"* diyecek yerde yalnız "N*e alçaktır"* demek gibi.

6.3. Müsnedün-ileyhin zikriyle fırsatın kaçacağı durumlarda da terk olunur. Örneğin: Bir hırsızı takip eden adam başkalarından yardım istediği sırada "*Şu kaçan hırsızdır, tutunuz"* diyeceğine müsnedün-ileyhi terk ederek "H*ırsızdır*" diye bağırması gibi.

6.4 – Zîk-i makâm münâsebetiyle müsnedün-ileyh terk olunur. Mesela bir hastaya "*Nasılsın*" denildiği zaman yalnız "*Hasta*" demesi gibi.

7 – Ketm içindir yani bir sırrı saklamak için müsnedün-ileyh terk olunur. Örneğin;

Didim bir iltifât eyle baña bari yüzüm gülsün
Didi bâş üstüne olsun du‘â eyle raḳîb olsun

beytinde “*dedi*”nin fâili terk edilmiştir.

Faideleri 1; Bir ibarenin evvelinde zikrolunan müsnedün-ileyh, daha sonra gelen cümlelerde terk olunup müsned üzerine atfolunur veya haber-i ba‘de-l-haber usûlleriyle îrâd-ı kelâm etmek usûl-i edeb iktizâsındandır. Örnek olarak Kemal Bey merhûmun “*Devr-i İstilâ*” isimli eserinden alınan Sultan Selim’i tasvîr eden şu örnek verilir:

> *Sultan Selim: Kâmeti Tûle mâil, omuzlarının arası gayet vâsi‘ vücûdunun nısf-ı a‘lası nısf-ı evvelinden kısa, başı cesîm, kaşları çatık, yüzü müdevver ve kırmızı bıyıkları çehresine garib bir hey‘et verir halde büyük bir arslan gibi, ağzı iri, çene kemiği vâsi‘, vakur bir kahraman idi.*

İbâresinde müsned üzerine atıf yapılmıştır.

2; Müsnedün-ileyh bir fiilin fâili olup da zikri istenilmediği durumlarda ma‘lûm olan sîgası meçhûlle değiştirilir. Bu tarz yazıların daha çok mektuplar ile haberleşmeler gibi üst makama yazılan resmi belgelerde kullanıldığını ifade eder. Örnek olarak şu cümleler verilir:

- Haydutlar salb olundular
- Taraf-ı âlilerinden alınan emirle yapıldı.

gibi ki birinci de haydutların def‘i mazarratı işaret olunduğundan salb edenlerin kimler olduğunun bilinmesine ihtiyaç olmadığı, ikinci de ise isim zikretmemekte ta‘zîm mevcûd olduğu için terk edilmelerine sebep olmuştur.

Müsnedün-ileyhin Zikrî: Müsnedün-ileyhin yukarıda sayılan, terkini îcâb edecek yerlerin haricinde kelâmın aslîsinden olduğu için zikretmek en tabii bir haldir. Bununla birlikte şu sayılan sekiz yerde zikri önemlidir:

1 – Müsnedün-ileyh kelâmda asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hazfını iktizâ edecek zarûrî bir durum olmadığı sürece her bir mahalde zikrolunur.

2 – İhtiyaten zikrolunur. Karîne delâletiyle terki kâbil olduğu halde terk edilmeyip iltizâmen zikredilmesi gibi. Örneğin bir sened hakkında "*Şu senede muharrer olan bin kuruş borcun mudur?*" sorusuna "*E*vet" ya da "*Hayır*" demek kâfî iken takrîri takviye için "*Evet o senedde muharrer olan bin kuruş borcumdur yahut değildir*" şeklinde söylenmesi gibidir. Daha çok Şahâdet, İstintak ve Takrîr için uygulanır.

3 - Ziyâde-i îzâh ve takrîr için zikrolunur.
4 – Bilhassa ta'zîm için olur
5 – Teberrüken zikrolunur
6 – Tahkîr kasdıyla zikrolunur
7 – Telezzüz için zikrolunur.
8 – Muhabbet ve kaynaşmayı artırmak amacıyla zikrolunur.

2.1.3. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TA'RÎF VE TENKÎRİ:

Müsnedün-ileyh îcâb-ı hâle göre ya ma'rife olarak edâ olunur veyahut nekre olarak îrâd edilir**.** Arabî'de elif-lâm ile ta'rîfi ve tenvîn ile tenkîri gibi haller Türkçemize tatbik olunamadığından buraya uygulanabilir olan durumlarını tahrîr eyledik şeklinde bir açıklama yaparak giren Mehmet Rifat, Müsnedün-ileyhin ma'rife veya nekre olmasına göre iki türlü tarifini yapmaya çalışır:

2.1.3.1. Müsnedün-ileyhin ma‘rife olması: Müsnedün-ileyhin ma‘rife olması “*Izmâr, tesmiye, sıla, işaret, izâfet”* gibi beş şekilde ortaya çıkar.

2.1.3.1.1. Izmâr ile ta‘rif: Müsnedün-ileyhin hükmen zikri sebk eylediği halde zamir iradıyla ta‘rif olunmasıdır. Nef‘î’nin:

Ben bu ḥâletle tenezzül mü iderdim şi‘re
Neyleyim ḳurtulamam ṭab‘-ı heves-nâkımdan[31]

beytindeki “*ben*” zamiriyle müsnedün-ileyh ta‘rif olunmuştur.

2.1.3.1.2 Tesmiye ile ta‘rif: Müsnedün-ileyhin kendisine mahsûs isim, künye veya lakapla ma‘rife kılınmasıdır. Kullanıldığı yere göre iki nev’e ayrılır. Bunlardan:

Birinci nev’i: İsimle ta‘rif ki bunlarında yine iki şıkkı vardır.

a) Dinleyenlerinin zihninde derhal ihzâr için müsnedün-ileyhi ism-i mahsûsiyle zikretmektir.

b) Telezzüz için zikridir

İkinci nev‘i: Künye ve lakapla ta‘rif ve tasrîhidir. Türkçemizde künye usûlü olmadığından yalnız Arapça’ya mahsustur diyebiliriz ki bunda da üç şık vardır.

a) Lakap ve künyenin ma‘nâsına göre ta‘zîm için o lakap ve künye ile müsnedün-ileyhi ta‘rif ederler.

b) Lakap ve künyenin ma‘nâsına göre tahkir için müsnedün-ileyh o lakap ve künye ile muarref kılmaktır.

c) Künye veya lakabın salâhiyyeti halinde kinâye kasdı için olur. Ebu Leheb künyesinin zikri gibi.

---

[31] Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, (1992) *Nef’î Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı/610, Türk Klasikleri Dizisi, Ankara, s. 142.

2.1.3.1.3. Sıla ile ta‘rif: Türkçemizde bağ-fiil veya ulaç da denilir ki müsnedün-ileyhin ism-i mevsûller ile ta‘rifidir. Yedi sûrette sıla ile ta‘rif olunur.

a) Müsnedün-ileyhin sıladan başka bir hal ile tarifi mümkün olmayan durumlarda sıla ile tarif olunur.

b) Tasrîhi müstehcen olan müsnedün-ileyh sıla ile tarif olunmaktadır.

c) Ziyâde-i tavsîf ile takarrüb murâd olunan mahalde müsnedün-ileyh sıla ile tarif olunur.

d) Muhâtaba tembih için müsnedün-ileyh sıla ile tarif olunur.

e) Vech-i haberin binasını temin için müsnedün-ileyh sıla ile tarif olunur.

f) Müsnedün-ileyhin şanına ta‘zîm için sıla ile ta‘rif olunmaktır.

g) Âhirin şanına ta‘zim için müsnedün-ileyh sıla ile tarif olunur.

Saadettin Taftâzânî Hazretleri yukarıda bahsedilen yerlerin haricinde başka yerlerde de müsnedün-ileyhin sıla ile tarifi mümkün olduğunu, hepsini zikretmenin mümkün olamayacağını belirterek geri kalanını zevk-i selim sahibi kişilere bırakmanın gerektiğini ifade eder. Bizim yazarımız da bu kadarla iktifa ettiğini bu konuda başka söze gerek olmadığını söyler.

2.1.3.1.4. İşaretle ta‘rif: Bu mebhasda dahi Mehmet Rifat, Saadettin Taftâzânî Hazretleri’nin kavillerine göre ism-i işaretle bir çok şekilde ta‘rifi mümkün olduğunu söylemesine rağmen en mühimlerinden dört tanesi hakkında burada bilgi vermiştir.

a) Ziyâde-i temyîz için müsnedün-ileyhi ism-i işaretle tarif usûlüdür.

b) Dinleyicinin anlayışsızlığına dokundurmak için müsnedün-ileyh ism-i işaretle ma‘rife kılınır. Nâbî’nin;

Ṣaḳın terk-i edebden kûy-ı maḥbûb-ı Ḫudâ’dır bu
Naẓar-gâh-ı ilahîdir maḳâm-ı Muṣṭafâ’dır bu

beytinde geçen “bu” gibi.

c) Beyân-ı hâl mevkiinde müsnedün-ileyh ism-i işaretle ta‘rif olunur.

d) Müşârün-ileyhin bazı san‘atlarla tavsîfinden sonra onu îma için müsnedün-ileyh ism-i işaretle eda olunur.

2.1.3.1.5. İzâfetle ta‘rif: Müsnedün-ileyhi bir şeye nisbet için izâfetle ta‘rif etmek usûlü dahi muktezâ-yı şive-i ifadedendir. Beş sûretle beyân olunur.

a) İzâfetten başka bir sûretle ifadesi mümkün olmayan mahaldir. “B*ugün kim geldi?”* sorusuna *“Filânın oğlu geldi”* demek gibi ki burada filânın oğlu isim tamlamasıdır yani izâfî’dir.

b) İhtisâr için yani sözü kısaltmak için izâfetle tariftir.

c) Tafsîli müteazzer olan şeyi icmâl için izâfetle ta‘rif etmektir.

d) Muzâf ve muzâfun-ileyhten (belirten veya belirtilenden) birinin şânına ta‘zîm için olur.

e) Muzâfun-ileyhten birini tahkîr için olur.

B - Müsnedün-ileyhin tenkîri: Müsnedün-ileyhte asıl olan ma‘rife olmak ise de bazen nekre dahi olabildiğinden burada bahsedilmesinin uygun olmadığını söyleyen Mehmet Rifat bunu birkaç maddede mütâlaa etmeye çalışır.

Bu anlamda evvelâ şunu bilmek gerekir ki Arabî lisânındaki nekre ile Türkî lisânındaki nekre bahsi birbirine muvafık düşmez. Çünkü bir tenvîn makâm-ı karînesi ve delâleti ile efrâd ve envâ‘a, ta‘zîm ve tahkîre, tefhîm ve teksîre ve emsâli şeylere delâlet edip nekreye birçok ma‘nâlar verir. Halbuki Türkçe’de bu hassa olmayıp nekreler sîgalarıyla eda olunur. Yani tenkîr için edat getirilip “Bir köylü, bir adam, bir soy, bir türlü” denir.

Şurası da bir gerçektir ki Arabî lisanının kavâidine göre olan tenvin hassası Fârisî kavaidin de dahi yoktur.

İbn i Kemâl" merhûm (Farisî'nin bâ'sı Arabî'nin tenvînine mukâbil olarak orada tenvînin verdiği maânîyi burada bâ'nın vereceğini) iddiâ ederek o bâb'da "Dakâik'ül-Hakâik" nâmıyla bir de risâle yazmış ise de tamamen fehm ü idrâki karâin-i mahalliyye ve mevkiiyyeye mebnî olan bir takım emsileye bina edip müddeâsını hakkıyla isbât edememiş olduğundan hassa-i mezkûrenin Farisî'de de olmadığı anlaşılmıştır.

2.1.4. MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAVSÎFİ:

Müsnedün-ileyhi açık ve parlak göstermek için evsâf ve levâhikâtıyla beraber zikretmek dahi usûl-i edeb iktizâsındandır ki bununda en mühim cihetleri ber vech-i âtî beyân edilen beş sûretten ibaret olup bunlardan

A) Müsnedün-ileyhi keşf ve îzâh için evsâfıyla beraber yâd etmektir.
B) Tahsîs için müsnedün-ileyh bir şeyle tavsîf olunur
C) Medh için müsnedün-ileyh tavsîf olunur.
D) Zemm(yerme,kınama) için müsnedün-ileyh tavsîf olunur.
E) Te'kid için müsnedün-ileyhin tavsîfidir.

Yine bu konu hakkında Cevdet Paşa Hazretleri "Belâgat-i Osmâniyye" isimli eserinde yukarıda sayılan beş maddenin dışında birtakım şeyler daha söylemiştir ki bunlar eserde şu maddelerle açıklanır:

I- Vasf-ı zâtî yani mevsûfun kendi sıfatıdır. Üç şıkkı vardır. Bunlar;

1. Bâlâda mesbûk âdî sıfatlardır.

2. Zamîr-i vasfî kullanılmasıdır. "*Evdeki pazar çarşıya uymaz*" misâlinde olduğu gibi.

3. Fer‘-i fiil kullanılmasıdır. *“Rüzgârın önüne düşmeyen adam yorulur”* cümlesindeki “düşmeyen” sıfat fiili gibi

II - Vasf-ı sebebî’dir. Mevsûfun kendi sıfatı olmayıp belki bir sıfat-ı i‘tibariyyedir ki bu dahi iki sınıftır

1. Bir şeyi muzâfının vasfıyla tavsîf etmektir. İki şıkkı vardır.

a) Âdî sıfatların kullanılmasıdır. “*Yüzü kara herif*” burada kara kelimesi yüze ait olması gerekirken onun sebebiyle sahibi olan herif tavsîf olunmuştur.

b) Fer’-i fiil ile tavsîfidir ki “*Tüyleri kıvırcık köpek”* ve “*Kuyruğu kesik kedi”* terkiplerinde olduğu gibi.

2. Fâili müteallikât-ı fi‘l’den birinin vasfıyla tavsîf etmektir. Bu da sîga-i sıla yani bağ-fiil, ulaç kullanmakla olur. “*Bildiğim zât, Oruç tuttuğumuz ay”* gibi terkiplerde olduğu gibi.

2.1.5. MÜSNEDÜN-İLEYHİN ATF U TE’KÎDİ:

Muktezâ-yı hâle göre müsnedün-ileyhi bazen atıf ve bazen te’kîd iktizâ eder:

2.1.5.1. Müsnedün-ileyhin te’kîdi: Dinleyicinin gaflete düşmesini def’ etmek ve takviye-i ma‘nâ zımnında müsnedün-ileyhi te’kîd etmek iktizâ eder. Başlıca beş vecihten ibarettir.

2.1.5.1.1. Müsnedün-ileyhin delilini sağlamlaştırmak için te’kîd edilir.

Çiçekler açdı bülbüller terennüm eyleyüb dirler
Bahar irdi bahar ey ‘âşıḳ-ı şûrîde çıḳ seyre

Türkî’den olan bu beyitte geçen ikinci “bahar” ile müsnedün-ileyh te’kîd olunmuştur.

2.1.5.1.2. Mecâz-ı tevehhümünün def‘i için müsnedün-ileyh ism-i tecrîd ile te’kîd olunur.

Naṣıl inkâr idecek ülfetini âẖar ile
Anı ağyâr ile ben dün gice kendim gördüm

beytinde geçen müsnedün-ileyh “kendim” ism-i tecrîdiyle te’kîd olunmuştur.

2.1.5.1.3. Sehvi def‘ ile adem-i şümûlü için te’kîd olunur.

“Bugün bizim komşu Ali Efendi Hicâz’a gidiyor” terkibindeki “Ali Efendi” ile olan te’kîd gibi.

2.1.5.1.4. İzâh içindir ki müsnedün-ileyh başka bir sûretle zikrolunduktan sonra isminin de zikredilmesidir. “Biraderiniz geldi. Sevdiğiniz filân gitti” demek gibi.

2.1.5.1.5. Müsnedün-ileyhi zikrettikten sonra (yani) ile tefsîr ederek te’kîd etmektir kudemâdan bir şâirin beytini örnek verir:

Ṣâh-ı ‘Âli-i zaman ya‘ni Cenâb-ı Maḥmûd
Eyledi devleti iḥyâ yaşasun çoḳ yıllar

2.1.5.2. Müsnedün-ileyhin atfı: Sözü kısaltmak ve güzel bir düzene koymak için bir müsnede birkaç müsnedün-ileyhi atfetmek usûl-i edeb iktizâsındandır. Bunda da: “Ve, dahi, de, hem” gibi edatlar kullanıldığı gibi bazen bir şey kullanılmayarak ma‘nen atfolunurlar. Birkaç örnek vererek konuya açıklık getirmek gerekirse;

“Bugün hoca ve muavin efendiler bize geldiler”
“Dün hoca efendi de muavin efendi de derste bulundular”
“Bu sene hem buğday hem çavdar hem arpa çok oldu”

Edatsız atf ise ekseriyâ muhâtabalara emir vermede kullanılır. Ahmet, Mehmet, Ali gidecek, Ömer, Hilmi, Selim kalacak. Anlaşıldı mı? cümlesinde olduğu gibi.

2.1.6. MÜSNEDÜN-İLEYHİN MUKTEZÂ-YI ZÂHİRE MUHÂLİF ÎRÂDI:

Bazı yerlerde muktezâ-yı hâl muktezâ-yı zâhire muhalif olup kelâmı muktezâ-yı hâle tevfîk îcâb eder ki o vakit müsnedün-ileyhi muktezâ-yı zâhire muhâlif ve muktezâ-yı hâle muvâfık olarak îrâd etmek lazım gelir. Yani anadan doğma kör bir adama bir şeyi işâret edip "Şunu görüyor musun?" demek muktezâ-yı zâhire muhalif söz söylemek ise de o a'mâ istihzâya şâyân adamlardan olur da bir şey hakkında inât ederse orada muktezâ-yı hâl ona böyle bir söz söylenmesini îcâb ettirir.

Burada meşhûr olan hallerini açıklamaya çalışmıştır.

2.1.6.1. Azamet-i şânına mebnî mütekellimin müfred mütekellim zamîri yerinde cem'-i mütekellim zamîrîni ve kezâ âhara yani muhâtaba ızhâr-ı ta'zîm için müfred muhâtab zamîri yerine cem'-i muhâtap zamîrînin kullanılması gibi.

Fermanlarda "Ben" yerine "Biz" zamirinin kullanılması bu türdendir.

2.1.6.2. Kelâmın sonunun dinlenmesine şevk hâsıl etmek için müsnedün-ileyhi açıklamayıp saklamaktır.

Ḥaḳ baña benden ḳarîb ama ben ondan pek baîd

mısra'ını şu şekilde değiştirerek yapılan örnekte olduğu gibi:

Ol baña benden ḳarîb ama ben ondan pek baîd

2.1.6.3. Zâhir muktezâsıyla müsnedün-ileyhin saklanması gerekirken izhâr etmektir.

2.1.6.4 İstihzâ için müsnedün-ileyh muktezâ-yı zâhire muhâlif îrâd olunur ki bir a'mâ'ya "Gördüğün şey pek güzeldir" veyahut sağır adama "İşittiğin ses ne muhrik-i âvâzdır" demek gibi.

2.1.6.5. Dua ve taleb-i merhamette mütekellimin nefsini gâib makamına tenzîl ile kelâmı eda etmesidir. Fuzûlî'nin şu beytinde olduğu gibi:

Yâ Rab belâ-yi ḳayda Fużûlî esîrdir
Ol bî-dili bu dâm-i küdûretden et rehâ[32]

2.2. MÜSNED

Kelâmın iki rükn-i aslîsinden biri olan müsned, müsnedün-ileyhde olduğu gibi gruplandırılmıştır. Müsnedin tam karşılığı "Yüklem"dir. Eserde şu maddeler altında incelenmiştir:

Evvelen – Takdim ve Te'hîri
Sâniyen – Terk ve Zikri
Sâlisen – Te'kîd ve Tavsîfi
Râbian – Ta'rif ve Tenkîrî
Hâmisen – İsim ve Fi'l olması şeklinde ayrı ayrı aşağıda açıklanmıştır.:

2.2.1. MÜSNEDİN TAKDÎM VE TE'HÎRİ

Mehmet Rifat bu bâbın yazılma sebebi olarak birinci fasılda yazılı olan Arabî'nin cümle-i ismiyyesiyle Farisî ve Türkî'nin cümle-i ismiyyeleriyle cümle-i fi'liyyelerinde müsned daima muahhar olması gerekir. Bazı durumlarda ise müsnedün-ileyh te'hîr olması gerektiğinde beyân olunan hallerin dışında başka bir takım haller daha olduğunu ifade ederek en mühimlerini tahrîr eylediğini söyler.

2.2.1.1. Müsnedin Takdîmi:

Müsnedin takdîmini îcâb ettiren sebepler başlıca üç sûrettir.

[32] Akyüz, v.d., 1990: 131.

2.2.1.1.1. İstifhâmı def'aten eş'âr için müsned mukaddem îrâd olunur.

2.2.1.1.2. Müsnedün-ileyh'e tahsîs için müsned mukaddem îrâd olunur.

2.2.1.1.3. Müsnedün-ileyhin istimâ'ına şevk hâsıl ettirmek için müsned mukaddem zikrolunur. Örnek olarak Nev'î'nin şu beyti verilir:

Nâz ider gelmez kenâr-ı 'âşıḳa ol dil-rübâ
Söylenür dillerde ammâ bir dil-ârâdır gider

2.2.1.2. Müsnedin Te'hîri: Kelâmın tertîb-i tabîîsi üzere müsned denilen rükn-i kelâm herhalde muahhar olduğundan bunun önce gelmesi yahut müsnedün-ileyhin te'hîrini mûcib olup bundan evvelki madde de açıklanan mecbûri haller tahakkuk etmedikçe müsned daima sonra ortaya çıkar.

2.2.2. - MÜSNEDİN TERK VE ZİKRİ:

Kelâmın mühim bir rüknü olan müsnedin zikrolunması tabii olup bazı durumlarda terkini îcâb ettiren sebepler olur. Mehmet Rifat bunları şu başlıklar altında tedkîk ve tahrîr edeceğini söyler.

2.2.2.1. Müsnedin terki: Kelâmda ve hâl ve makâmda karîne mevcut olduğu zaman iki yerde müsned terkolunur.

Birincisi, Karînenin pek ziyâde açık olduğu durumlarda müsnedin tekrarı abes olacağından sözü ya da yazıyı kısaltmak için müsnedin terk olunacağını söyler. Örnek olarak şu cümley verir: "Bunu kim yazdı" sualine "Ben yazdım" demek lazım iken karînenin ziyâdesiyle açıklığından yalnız "Ben" demekle yetinilmesi gibi.

İkincisi, Zîk-i makâm yani makâmda darlık olmasından dolayı müsned terk olunur.

Terk olunmasının faydaları: İki veya daha fazla cümlede yüklemin aynı olması lazım gelirse cümlenin birinde söylenip, diğerlerinde terk olunması muktezâ-yı usûl-i belâgattandır. Örneğin şu mısra da:

Dil bülbüle bülbül güle gül ẖâre ṭolaşdı.

olduğu gibidir ki esâsen "Dil bülbüle dolaştı. Bülbül güle dolaştı. Gül hâre dolaştı" sûreti lazım iken iki yerde ki "dolaştılar" terk edilmiştir.

Bir başka faydası ise: Bazı yerlerde karînenin delâletiyle yalnız müsned veya müsnedün-ileyh değil her ikisi birden terk olunarak mütemmimât-ı cümleden birinin îrâdıyla edâ-yı merâm olunur. Örnek olarak şu cümleler verilir:

"Bu iş ne ile hâsıl olur" suâlinin cevabı "Bu iş himmetinizle hâsıl olur" suretinde olmak lazım gelirken karîne pek ziyâde vâzıh olduğundan hem müsned ve hem müsnedün-ileyh terk olunarak yalnız "Himmetinizle" demek kâfi olduğu gibi.

2.2.2.2. Müsnedin zikri: Müsnedin zikri tabii ise de şu beş yerde mutlaka zikrolunması gerektiğini ifade eder:

2.2.2.2.1. Kelâmda asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hazfına lüzûm görülmeyen her bir mahalde zikrolunmasıdır.

2.2.2.2.2. Hazfına karîne var iken ihtiyaten zikri lazım gelen mahallerde zikrolunması gerekir. Çoğunlukla istintâk ve istişhâdat'ta buna dikkat olunur.

Bir şâhide "Filânı kim cerh etti" suâli îrâd olundukta şâhid dahi cârihi bilirse "Filân" demesi kâfî iken ihtiyâten o şâhide "Filân filânı cerh etti" dedirtmek lazım olduğu gibi.

2.2.2.2.3. Tehdit için müsnedin zikri lazımdır.

Mesela: "Bu adamı kim dövdü" suâline dârib tarafından yalnız "Ben" demek kâfî iken îkâ'-i tehdit için "Ben dövdüm" demek gibi ki "Ne yapabilirsin işte ben dövdüm" ma'nâsını işrâb ile îkâ'-i tehdid edilmiş olur.

2.2.2.2.4. Tebrîk ve ta'zîm için zikrolunur.

Mesela: "Dünyayı kim yarattı" suâline yalnızca "Allah" demek kâfî iken teberrüken ve ta'zîmen "Dünyayı Hakk-ı Celle ve Alâ Hazretleri yarattı" demek gibi.

2.2.2.2.5. İftihâr için müsned zikrolunur.
Mesela: "Bu şakîyi kim tuttu" suâline yalnızca "Ben" demek tutan adam için kâfî iken ibrâz-ı iftihâr için "Ben tuttum" demesi gibi.

2.2.3. MÜSNEDİN TE'KÎD VE TAVSÎFİ:

2.2.3.1. Müsnedin te'kîdi: Müsnedün-ileyh gibi müsned dahi dört sûretle te'kîd olunur.

2.2.3.1.1. Müsnedin ism-i tecrîd ile te'kîdidir. Nitekim "Buna sebep o'dur" denecek yerde "Buna sebep onun kendisidir." denilerek te'kîd ile takviye olunur.

2.2.3.1.2. Müsned *"Aynı"* kelimesiyle te'kîd olunur. Nitekim "*O budur*" deneceği zaman denilmeyip "*O bunun aynıdır*" denir.

2.2.3.1.3. Bedelle te'kîd etmektir. "O gelen zât biraderinizdir" yerine "O gelen zât biraderiniz Ali Efendi'dir" demek gibi.

2.2.3.1.4. Yani getirilerek beyânla tefsîr etmektir. "Bu müsvedde başkâtibin yani filân efendinindir" demek gibi.

2.2.3.2 Müsnedin tavsîfî: Müsnedin isim olduğu yerlerde müsnedün-ileyh gibi cereyân eden ahvâl burada da cârî olur. Şeklinde bir açıklama yapan yazar, detaylı bir incelemeye gerek olmadığını ifade eder.

2.2.4. MÜSNEDİN TA‘RÎF VE TENKÎRİ:

Kelâmda husûsiyyet ne kadar ziyâde olursa fâide o kadar tamam olacağından müsned ekseriyâ ma‘rife olarak îrâd olunur. Bazı kere nekre olarak îrâdına mecbûriyet görülür.

2.2.4.1. Müsnedin ma‘rife olması: Müsned ya edatla ma‘rife olur veyahut vasf-ı izâfetle tahsîs edilerek ta‘rîf olunur.

Edatla olan ma‘rifeler zamîr ve ism-i işaretle ta‘rîf olunanlardır “Bunu yazan o zâttır” , “ Yeni gelen mektûpçu şu efendidir” terkiplerinde olduğu gibi.

2.2.4.2. Müsnedin nekre olması: Ta‘rîf-i hasra delâlet edeceğinden bu delâletin mevcûd olmadığını beyân yani adem-i hasr-ı irâe mevki‘inde müsned nekre olarak îrâd olunur. “Filân şâirdir.” “Filân kâtiptir.” gibi.

2.2.5. MÜSNEDİN İSİM VE FİİL OLMASI:

> *Kelâmda ya müsnedin müsnedün-ileyhe isbâtı veya bu isbât ile berâber teceddüd ve zaman hudûsü iş‘âr olunur ki birinci hâle göre müsned isim ve ikinci hâle göre fi‘l olarak îrâd olunur.*

Müsnedin isim olarak îrâdında ma‘nâ sâbit olup iâne-i kırâat ile ekseriyâ devâm ve istimrâr ma‘nâları müstefâd olur. “Filân uzundur”. “Azamet Hak Teâla’ya mahsûstur” misâllerinde olduğu gibi.

Yine yazarımız Mehmet Rifat “Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye” isimli eserinin sarf kitabında kelimenin kısımlarını Arabî kaidesine uyarak “*İsim, fiil, edât”* olmak üzere üç bölümde tatbik ettiğini söyler.

Buradan hareketle ismin kısımlarını “Mutlaka isim, sıfat, zamîr, ism-i işâret, ism-i mevsûl, ism-i tecrîd, kelime-i istifhâm, masdar” şeklinde ayırdığını ifade eder.

Müsnedin isim olması lazım gelen yerleri sekiz maddede sıralar:

a) Müsnedin mutlaka isim olmasıdır ki Nâbî’nin:

Cem‘-i siyehe nev‘i nebâtâd ne ḳâdir
Ancaḳ ḳalem ol rütbe-i ‘ulyâde ilimdir

“ilm” ismi gibi.

b) Müsnedin sıfat olmasıdır ki Nâbî’nin:

Daha kimden ümîd-i ṣıdḳ idersiñ Nâbîyâ bilmem
Ṣabâḥıñ bir nefesde nıṣf-ı kâẕib nıṣf-ı ṣâdıḳdır

beytinde olan “sâdık” kelimesi gibi

c) Müsnedin zamîr olmasıdır ki

Ġayrisinden derdime itmem devâyı ben ümîd
Var ise eyler devâ bu derdime ancaḳ odur.

beytinin nihayetindeki “o” gibi

d) Müsnedin ism-i işâret olmasıdır ki Nâbî’nin:

Geh bülendi pest ider gâhî ider pestî bülend
Muḳteżâ-yı gerdeş dolâb-ı ‘âlem böyledir.

beytinde geçen “böyle” sözü gibi.

e) Müsnedin ism-i mevsûl olmasıdır. Kâzım Paşa’nın:

Kerem oldur ki bilâ-vasıṭa-i dest-i suâl
Sâiliñ kîse-i âmâlin ide mâl-â-mâl

beytinde geçen “ol” sözü gibi.

f) Müsnedin ism-i tecrîd olmasıdır. Türkî’den:

Nuṣḥum ıṣġâ itmemekten düşdi dâma ‘âḳibet
Añladı ẓannım ki bu aḥvâle bâ‘is kendidir

beytinde vaki‘ “kendi” gibi.

g) Müsnedin kelime-i istifhâm olmasıdır ki Es‘ad Bağdâdî’nin:

Baña cevr âẖara lüṭfuñ ḳayırmam farḳ idiñ tek
Seni cândan göñülden sevmiyen kimdir seven kimdir

beytindeki “kim” gibi.

h) Müsnedin masdar olmasıdır ki Türkî’den:

Hünerden ‘addolunmaz def‘aten pervâne-veş yanmaḳ
Hüner bezm-i ḥaḳîḳatte çerâġ-ı rûşen olmaḳtır.

Müsnedin fiil olarak îrâdın da fiilin mutazammın olduğu ma‘nâ-yı hudûsün sübûtuyla beraber ezmine-i selâseden hangisinde vaki‘ olduğunu işaret eder. Mesela: “Dersimi okudum. Mektup yazıyorum. Hükümete gideceğim” cümleleri gibi ki birinci de mâzî ikinci de hâl üçüncü de istikbâl zamanlarında okumak, yazmak, gitmek ma‘nâları sâbit olmuştur. Arabî ve Farisî’den daha geniş fiillere sahip olan

Türkçenin daha mükemmel olduğunu ifade eden Mehmet Rifat, müsnedin fiil olmasını “Mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, hâl, istikbâl, muzâri‘” nâmlarıyla beş maddede açıklar. Bunlar üzerine verdiği örneklerden bir kaçı şunlardan ibarettir:

1. Müsnedin mâzî-i şuhûdî olmasıdır ki Nef‘î’nin:

Yaḳtı beni kül itdi o mâhıñ güneş yüzi
Oldı dil-i ża‘îf ve şikeste gül öksüzi

“oldu, yaktı” fiilleri gibi

2. Müsnedin mâzî-i naklî olmasıdır ki Fuzûlî’nin:

Ezel kâtibleri ‘uşşâḳ baḫtın ḳare yazmışlar
Fużûlî nâmıñı ẓannım ser-i ṭûmâre yazmışlar[33]

beytindeki “yazmışlar” gibi

3. Müsnedin fi‘l-i hâl olmasıdır:

Firḳate düşdi göñül derdi ile cân viriyor
O inanmaḳ dilemez ṭurmuş uzaḳdan gülüyor

beytindeki “veriyor, gülüyor” gibi

4. Müsnedin fi‘l-i istikbâli olmalıdır:

Verâ-yı perdede esrâr var ẓuhûr idecek

5. Müsnedin fi‘l-i muzâri‘ olmasıdır ki Yahyâ’nın:

Zevâlî ġuṣṣasın çeksin diye ni‘met verir yoḳsa

[33] Akyüz, v.d., 1990:163-164. İki ayrı beytin mısraları tek beyt olarak yazılmıştır. beytin orijinali şu şekildedir: “Ezel kâtibleri uşşâk bahtın kare yazmışlar, Bu mazmûn ile hat ol safha-i ruhsâre yazmışlar”; diğer beyt ise: “Yazanda Vâmık u Ferhâd ü Mecnûn vasfın ehl-i derd, Fuzûlî adını gördüm ser-i tümâre yazmışlar.”

Felek ehl-i diliñ ẓânnetme kim şâd olduğun ister

beytinde vâki‘ “verir, ister” muzâri‘leri gibi.

6. Müsnedin fi‘l-i iktidârî olmasıdır ki Nâbî’nin:

Virmez süḫan-ârâlıḳ ile kimseye nevbet
Nâbî dehen-i ḫâme-yi ḫâmûş idebilse

beytindeki “edebilse” gibi.

7. Müsnedin fi‘l-i ta‘cîli olmasıdır:

Fırṣat düşürüb dün gice bir yerde bu ‘âşıḳ
Ol ḳamet-i mevzûnu der-âġûş idiverdi

beytindeki “ediverdi” gibi

8. Müsnedin fi‘l-i hikâye olmasıdır:

Gelmiş idi bir ḫoş ḫaber ey dil bize ondan
Bilmem ki neden şimdiye dek çıḳmadı fi‘le

beytindeki “gelmiş idi” gibi.

9. Müsnedin fi‘l-i rivâyet olmasıdır. Asım Çelebî’nin:

Dürüst-gûy olanıñ kimse yâri olmaz imiş
Nifâḳ bilmiyenin i‘tibârı olmaz imiş

beytindeki “olmaz imiş” ler gibi.

10. Müsnedin fi‘l-i şartî olmasıdır ki Fasîh Dede’nin:

Baḫt ister ise ṣubḥ-ı ḳıyamette göz açsun

Biz ḳaṭ‘-ı naẓar eylemişiz maṭlabımızdan

beytindeki “ister ise” gibi.

Ef‘âl-i şartiyye’nin beş sîgâsı vardır. Bunlar eserde şu şekilde verilir.

a) Şart cezâya kayd olup kelâm bu iki cümle ile tamam olur. “Güneş doğar ise gündüz olur” misâlinde olduğu gibi.

b) Sîga-i şartiyyenin vuku‘u meşkûk olan şartlara isti‘mâl olunmasıdır. . “Bugün yağmur yağar ise sana şunu veririm” demek gibi

c) Meczûmu’l-vukû‘ olan şartların bazısında tecâhül gibi bir nükte ibrâzı lazım gelirse yine sîga-i şartiyye isti‘mâlidir. Mesela: Bir konağa bir misafir gelip de uşağa “Efendi içeride midir?” sorusuna uşağın içeride olduğunu bildiği halde “Evet” diyeceği yerde ihbâr-ı sahih olarak “Bakayım içeride ise haber veririm” demesi gibi.

d) Muhâtabın cezmi olmadığına mebni mütekellim kendisince meczûm olan şartın ifadesinde sîga-i şartiyye isti‘mâlîdir. Mesela: Kendisinin sadâkatine inanmayan bir kimseye “Eğer sâdık çıkar ise bana ne yolda mükâfât edersin” denildiği gibi

e) Şartın vukû‘unu cezm eden muhâtap, ilmiyle âmil olmadığından mütekellim onu câhil menzilesine tenzîl ile sîga-i şartiyye isti‘mâl etmesidir. Mesela: Biraderine cefâ eden bir kimseye (Eğer biraderiniz ise böyle cefâ etmeyiniz) yolunda idâre-i lisân etmesi gibi.

11. Müsnedin sîga-i ta‘kîbiyye olmasıdır ki şart makamında müsta‘meldir. Haşmet’in:

Çekilen bâr-ı ḥicâb dilimizdir yoḳsa
Rû-yi raḥat görinür perde-i ‘âr olmıyacaḳ

beytinde geçen “olmayacak” kelimesi gibi.

12. Müsnedin sîga-i tevkitiyye olmasıdır ki Emrî’nin:

Gördükçe gülü bülbül-i zâr eyler elinde
Âvâz ile efġân iderek giryeler eyler

beytindeki “gördükçe” gibi.

13. Müsnedin sîga-i istimrârî olmasıdır.

Ben ṣıdḳ ile sa‘y itdim o gezdi hevesinde
Ben vâṣıl-ı câh oldum o bed-ẖû baḳaḳaldı

beytte geçen “bakakaldı” kelimesi gibi.

2.3. MÜTEMMİMÂT-I CÜMLE

Bu bâbda üç şeyden bahsedileceğini söyleyen Manastırlı Mehmet Rifat, bunları “Hâl, Temyîz, Müteallikât-ı Fi‘l” denilen şeyler olarak isimlendirir.

2.3.1. HÂL

İlk olarak Hâl bahsine girer ve şu maddeler üzerinde durarak konunun kavranılmasına çalışır.

2.3.1.1. Hâl fâilin durumunu açıklar. Örneğin; ““Filân yağmurdan ıslanmış olduğu halde geldi.” cümlesinde özne olan “filân” kelimesinin durumunun yağmurdan ıslanmış olduğunu görebiliriz. Ki bunda dahi üç şık olduğunu söyler.

2.3.1.1.1. Fâilin durumunu Türkçe hâl terkîbi sîgasıyla veya edatla edasıdır “Filân yağmurdan ıslanarak geldi” ve “Henüz vakt-i muayyen gelmemiş iken geldi” gibi. Kararlaştırılan zaman gelmediği halde geldi demektir.

2.3.1.1.2. Bir ism-i Arabî'nin âhirine tenvîn-i meftûh ilavesiyle hâl terkîbi makamında isti'mâlîdir "Filân zât mahzûnen geldi ve mahzûnen gitti" gibi.

2.3.1.1.3. Türkçe fi'l-i iltizâmî müfred gaibinin mükerrer olarak isti'mâliyle hâl terkîbi ma'nâsını verdirmektir "Filân zât güle güle geldi ağlaya ağlaya gitti" gibi.

2.3.1.2. Hâl mef'ûlün durumunu mübeyyin olmaktır. "Ben onu sarhoş olduğu halde gördüm" cümlesinde geçen onu mef'ûlünün durumunu açıklayan sarhoş olduğu halde ifadesi gibi ki bunda da üç şık vardır.

2.3.1.2.1. Mef'ûlün hey'etini açıklayan hâlin Türkçe hâl terkîbi sîgasıyla edâsıdır. "Filân efendi sevinerek geldi" gibi.

2.3.1.2.2. Mef'ûlün hey'etini açıklayan hâlin bir ism-i Arabî âhirine tenvîn-i meftûha ilavesiyle îrâdıdır. "Filân efendi alacağını nakden aldı" gibi.

2.3.1.2.3. Bazı münâsip kelimelerin mükerrer îrâdıyla hâl terkîbi ma'nâsını verdirmektir. "Bu kitabı cüz' cüz' bastıracağım" denildiği gibi.

2.3.2. TEMYÎZ

Temyîz kelâmda bir kayd-ı mahsûstan ibarettir ki esâsen üç sûretle eda olunur.

Birincisi – İsnâdın kaydı olmak üzere îrâdıdır ki bununda iki şıkkı vardır.

İkincisi – Bir nisbet-i takyîdiyyenin kaydı olmasıdır.

Üçüncüsü – Cümlelerin sîga-i sıla ile temyîz makamında îrâd olunmasıdır.

Cevdet Paşa Hazretleri'nin "Kavâid-i Osmâniyyesi"yle "Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye" isimli eserinin nahiv kitabında tafsilatlı olarak ele alındığından burada tekrarına gerek duyulmadığını ifade eden yazar bir iki örnekle bu konuya hitâm vermiştir. Bu örnekler;

"Ben sana muhlis olduğum cihetle böyle nasîhat ediyorum."

"Bu kadar sâdık olduğuna göre gördüğü mükâfât azdır."

2.3.3 MÜTEALLİKÂT-I Fİ‘L

Müteallikât-ı fi‘l fâiller ve mef‘ûllerden ibâret olduğunu, burada onların terk ve zikirleriyle takdîm ve te’hirlerini gerektiren durumları tedkîk edeceğini söyleyen Mehmet Rifat, ilk olarak terk ve zikirlerini anlatır.

Mef‘ûllerin terk ve zikri: Mef‘ûller, sarîh ve gayr-i sarîh olarak iki sûrette vâki‘ olup bunlardan:

Mef‘ûlün sarîhler: Arabî’de birçok yerde zikrolunmazlar ise de Türkî’de en mühim olan yerleri aşağıda belirtilmiştir.

1. Karîne-i zâhireye mebnî zikri abes görülen mef‘ûlün hazfıdır. “Bağdat’ı gördün mü?” suâlinin cevabı görmüş ise “Bağdat’ı gördüm” ve görmemiş ise “Bağdat’ı görmedim” sûretlerinde iken karîne-i vâzıha cihetiyle “Bağdad’ı” mef‘ûlün sarîhini zikretmek abes olacağından terk ile yalnız “gördüm” yahut “görmedim” denildiği gibi.

2. İbhâmdan sonra beyân için terk olunur.

“Ben emrettim o yazdı” gibi ki ibhâmı yazdı beyânı ta‘kîp ettiğinden “Ben yazmayı emrettim” denilmeyip “yazmayı” mef‘ûlü hazfolunmuştur.

3. İnkâr gibi bazı nikâne mebnî olursa yine hazfolunur. “Allah kahretsin” demek gibi ki burada “Filânı” mef‘ûlü hazfolunmuştur.

4. İstihcânı def‘ için hazfolunur. Mesela: Münasebetsiz bir şeyden suâl olunduğunda onu zikretmeyerek yalnız “görmedim” demek gibi.

Mef‘ûlün-gayr-i sarîhler: Mef‘ûlün-gayr-i sarîhlerin hazfolunmaları dahi aynı şekillerde ve daha bazı husûsâtta terk olunur. Mesela “Odaya ne çok girip çıkıyorsun” cümlesinde “çıkıyorsun” fi‘linin mef‘ûl-i minhi olan “odadan” sözünün terki gibi.

Müfâʻilin takdîm ve te'hîrleri Lisân-ı Osmânî'nin şive-i tabîîsince evvelâ mefʻûlün sarîh baʻdehü gayrî sarîhler sonra fâil daha sonra fiʻl zikrolunmak yani:

"Beni bu işe o taʻyîn etti" sûretinde

evvelâ	beni	mefʻûlün sarîhi
sâniyen	bu işe	mefʻûlün gayr-i sarîhi
sâlisen	o	fâili
râbian	etti.	

fiilinin zikrolunması umûr-ı tabîîyyeden olduğu halde îcâb-ı hâle göre yekdiğerlerine takdîm olunur. Bunun da en mühimleri beş sûretle olur:

1. Fâilin zikri bir dereceye kadar mühim olduğu halde onun mefʻûlâta takdîm olunmasıdır.

> *"Şevket-meâb Efendimiz, Gazi Paşa'ya bir seyf ihsân buyurdular"* cümlesinde fâil olan *"Şevket-meab Efendimiz"*in takdîmi gibi.

2. Fiilin zikri ehemmiyetli ise mufâile takdîm olunmasıdır. Bu husûs müsnedin takdîmi demek olduğundan daha önce zikredildiği için tekrar etmeye gerek olmadığını söyler.

3. Kasr için yani sözü kısaltma için mefʻûlün sarih "nesne" ler te'hîr olunup gayr-i sarîh "dolaylı tümleç" in takdîmidir. "Ben sana bunu verdim."demek gibi. "Sana verdiğim ancak budur." maʻnâsını işaret eder.

4. Mefʻûl-i sarîh'de mefʻûl-i gayr-i sarîh'e ait bir nisbet bulunursa sarîh te'hîr olunup gayr-i sarîh takdim olunur.

> "*Filâna işlemediği cürmü azv etmişler*" ve "*Filâna kabahatinin afv olunduğunu tebşîr ettiler*" cümlelerinde olduğu gibi.

5. Vezin ve kafiye gibi zarûret-i şiirden dolayı takdîm ve te’hîr vaki‘ olmasıdır. Asım Çelebî’nin:

Pîrlikte âteş faḳrıñ olur te’šîri saẖt
Gör çenâr-ı köhneniñ ḥâlin nîce sûzân olur

beytinde olduğu gibi.

Yukarıda söylenen yerlerin haricinde iki yerde daha takdîm ve te’hîrleri olduğunu ifade eden Mehmet Rifat, bunların birinci nev‘ini:

Elfâzın maânî üzerine delâletine mahsûs olup mukaddimin te’hîri veya muahharın takdîmiyle ma‘nânın değişmeyip aksine bundan kuvvet bulması olarak açıklanır. Bunları da yine kendi arasında iki kısma ayırarak takdîmde belâgat ve te’hîrde belâgat diye isimlendirir.

İkinci nev‘ini ise; İcâb-ı hâle göre zikrin derece-i takaddüme mahsûs olanıdır. Mukaddem te’hîr olunsa ma‘nâ yine bozulmaz fakat letâfet zâil olur. İşte bu husûsta çoğunlukla “Sebebin müsebbibe, ekserin akla, efdalin mefdûle, müsebbibin sebebe, ekallin eksere, mefdûlün efdale takdîmiyle olur.

2.4. İSNÂD-I HABERÎ

İsnâd-ı Haberî: Bir kelimenin başka bir kelimeye kavâid-i mevzû‘a ile bağlanmasından ortaya çıkan terkîb-i tâmdır. Bir kelimenin diğeri için ve kezâ bir cümlenin başka bir cümleye irtibâtından mütehassıl kelâmda, bir cümlenin başka bir cümleye mefhûmunu sâbit veya meslûb edecek sûrette bir hükmü müfîd olan isnâddan ibârettir. Örneğin;

1 – Ahmed evdedir.

2 – Hasan evde değildir

cümleleriyle:

3 – Ahmed evde oturmuş dersine çalışıyor

4 – Hasan eve gelmemiş nerede olduğu bilinmiyor

örnekleri verilerek isnâd-ı haberî ile ilgili şu üç maddelere dikkat etmek gerektiğini ifade eden yazar bunların her birini ayrı ayrı açıklar:

A. Keyfiyet-i isnâd

B. Kasd-ı Haber

C. Envâ‘-i Ahbâr

2.4.1. KEYFİYET-İ İSNÂD:

Kelâmın rükn-i ma‘nevisi ya hakîki ya da mecâzî olur. İsnâd-ı hakîkî denilen şey müsnedi doğrudan doğruya müsnedün-ileyhe isnâd etmektir. “Bu kasrı filân nakkaş boyadı” cümlesinde olduğu gibi. İsnâd-ı mecâzî denilen şey ise müsnedi müsnedün-ileyhin gayrisine yani keyfiyet-i fâile isnâd olunacağı yerde mef‘ûle veya zaman, mekân veya başka bir sebebe isnâd etmeye denir. “Gül Câmi‘ini Hasan Paşa yaptı” cümlesinde Cami‘yi yapan ameleler olduğu halde yapmak isnâdı müsnedün-ileyhe değil karîne-i âdiye ile müsnedün-ileyhin melâbisine isnâd olunduğundan isnâd-ı mecâzî olarak isimlendirilir.

2.4.2. KASD-I HABER:

Bir şeyi ihbâr edecek olan kişinin maksadı iki sûrettedir. Ya muhâtabınca bilinmeyen bir hükmü ihbâr etmek yahut muhâtabınca bilinen bir hükme kendisininde vâkıf olduğunu anlatmaktır. Eğer muhâtabın bilmediğini ihbâr ediyorsa “Faide-i haber” eğer muhâtabının bildiği bir habere kendisinin de vâkıf olduğunu bildiriyorsa buna da “Lazım-ı faide-i haber “ denir.

> ***Mesela:*** *Hoca’nın mektepte olup olmadığını bilmeyen bir şâkirde hitâben “Hoca Efendi mekteptedir” yahut “Hoca Efendi mektepte değildir” demek fâide-i haber ve servetini bildiği bir zâta “Siz*

zenginsiniz” demek “Senin zengin olduğunu bilirim” ma‘nâsına olduğundan bu lazım-ı fâide-i haber nev‘indendir.

2.4.3. ENVÂ‘-İ AHBÂR:

Söz eksik olursa ifade kusurlu olacağından ve ziyâde olursa haşv ve lağv bulunacağından bir haberin hükmünü veyahut lazımını ihbâr edecek olan zât herhalde muhâtabın haline riayet edip sözü ona göre edâ etmesi gerekir. Bunun da üç vechi olduğunu söyleyen Mehmet Rifat şu şekilde açıklar.

Birincisi; Muhâtabın daha önce söylenecek habere vâkıf olmadığından tereddüd ve inkâr göstermemesidir.

İkincisi; Muhâtabın hükm-i haberde tereddüd izhâr eylemesidir.

Üçüncüsü; Muhâtabın hükm-i haberi inkâr eylemesidir ki ısrar etmesi ya da etmemesi üzerine iki çeşit olur. Muhâtabın ısrar etmesi te’kîd gerektirir. Te’kîd denilen şey edevât ve elfâz ile edâ olunur ki beş sûrette beyân olunmuştur.

1. “Dır” haber edatının te’kîd ifade etmesidir.

“Filân zât gelmiştir.”, gelecek yerine “gelecektir” kullanılması, gelmeli yerine “gelmelidir” kelimelerinin kullanılması hep bu türdendir. Genellikle müsned olan var, yok lafızlarına (dır) ilave edilerek te’kîdin zuhûrudur. “Bu evde düğün vardır” cümlesinde olduğu gibi.

2. â ve yâ harflerinin kelâmın sonuna getirilerek te’kîd ma‘nâsının zuhûrudur. “O seni hayli üzdü yâ” cümlesinde olduğu gibi.

3. Tembih edâtının kelâmı müekked olmasıdır.”İşte sözün doğrusu budur” gibi.

4. Haber cümlesinin tekrarı ile kelâmı te’kîd etmesidir. “Rüzgâr eksikliğidir rüzgâr eksikliği “ mısrasında olduğu gibi.

5. Te’kîd kelimeleri olan “Elbette, şüphesiz, bî-şüphe, mutlaka, muhakkak, tahkikan, tahkîk, ale-t-tahkîk, hakîkat, hakîkaten, sahîh, sahîhan, doğrusu” ve emsâli

sözler ile kasemlerin ve nefy-i müekked olan “Asla, kat‘â” lafızlarının ilâvesiyle te’kîd etmektir:

Elbette bu ḥâlimden o yâriñ ẖaberi var

gibi buna benzer daha birçok örnekler olmasına rağmen burada en mühim olanlarını aldık. Daha tafsilatlı olarak incelemek isteyenler, Saîd Paşa’nın Mizânü’l-Edeb isimli eserinin ilgili bahsine bakmaları gerektiğini ifade ederek bu mebhase son verir.

2.5. İNŞÂ’

Kelâmda bir harîci nisbet bulunmaz yani sıdk ve kizbe delâlet etmeyip de nisbet kendi nefsiyle kâim olursa o kelâma “İnşâ” denir. “Sokağa çıkma” sözü gibi. Yine burada inşâ hakkında olan şu tanımda bir noktada konunun açıklanmasına ve anlaşılmasına daha da yardımcı olacağını düşündüğümüzden buraya aynen almayı uygun gördük.

İnşâ: Bir şeyin hasıl olmasını yalvararak isteme veyahut herhangi bir istekle ilişkisi olmayan bir şeyi var etmek için olmasıdır ki talebî ya da gayri talebî diye ikiye ayrılır.

Ya bir şeyin husûlünü istid‘â için veyahud bir talebe taalluk etmeyerek mevcûd olmayan bir ma‘nâ-yı îkâ‘ için olur ki bunun evvelkisine “Talebî” ikincisine “Gayr-i Talebî” denir.

2.5.1. İNŞÂ-İ TALEBÎ: Mehmet Rifat inşâ-i talebîyi aşağıda maddelendirdiğimiz şekilleriyle beş madde halinde incelemeyi uygun gördüğünü ifade eder. Bunlar;

Temennî
İstifhâm
Emir
Nehy

Nidâ

2.5.1.1. Temennî: Bir şeyin husûlü gerek mümkün gerek mümtenî‘ çekingen olsun umûmiyetle o şeyin olmasını arzu etmeye denir. Lisân-ı Osmânî’de temenni ifade eden kelimeler “Kâşkî, bâri, tek” gibi edatlarla fi‘l-i iltizâmînin rivâyet ve hikâye sîgaları ve fi‘l-i iltizâmî-i şartî sîgası kullanılır. (Fi‘l-i iltizâmî ise emir kipinin sonuna -elim, -esin, esiniz katılarak yapılan fiil, dileme kipi sevelim, çekesin, yeresiniz gibi.) Mizânü’l-Belâga’da muharrer olan şu beyti örnek olarak verir:

Tenimde rûḥ olaydı kâşkî keyfiyyet-i mestî
Ḫaberdâr olmayaydım tâ ḥayât-ı müste‘ârımdan

2.5.1.2. İstifhâm: Bir şeyi öğrenmek için onu sormaktan ibaret bir tarîk-i inşâ’dır. İki sûretten hâli olamaz yani: Bu iki şey beyninde nisbet-i tâmmeye müstenîd ise “Tasdîki”, değil ise “Tasavvurî” olur.

Tasdîki taleb için olan istifhâmdan murad mes‘ûlün anha taallük edecek sübût ve nefyden birine isnâd ve ta‘yinini istemektir. “Yağmur yağıyor mu?” sualinden maksat yağmurun yağıp yağmadığını anlamaktır.

Tasavvurî taleb için ise istifhâmdan murad mes’ûlün anha taallük eden sübût ve nefyin ta‘yin ve isnâdı olmayıp sübût ve nefyden her birisinin iki şeyden hangisine isnâd olunacağını öğrenmektir. “Yağmur mu yağıyor kar mı? Sorusundan öğrenilmek istenilen şey burada yağmanın muhakkak olduğundan, yağan şeyin ne olduğunu öğrenmeye yöneliktir.

Lisân-ı Osmânîde (mi) edatıyla *“Ne, kim, kaç, kaçan, hangi, hani*” lafızları istifhâma delalet ettiklerinden özellikleri üzerine bir iki söz söylemeyi ve örneklerle çeşitlendirmeyi uygun gördüğünü ifade eder.

2.5.1.3. Emir ve Nehy: Üstünlük yoluyla bir işin olmasını taleb etmeye “Emir” yok olmasını talep etmeye “Nehy” denir. Örneğin; “Şu kitabı ver. Mektebe git” sözleri emir ve “Fena söyleme. Kalp kırma” sözleri de nehy olarak isimlendirilir. Emir sîgâları bazen üstünlük haricinde de kullanılabilir ki beş sûreti vardır:

2.5.1.3.1. Taleb-i isti‘lâ ile değil acz ve huzû‘ ve niyâz ve huşû‘ ile olursa ona “Duâ ve niyâz” denir. Leylâ Hanım’ın:

Bir mücrim ve ‘âṣî ḳuluñum rûy-i siyâhım
‘Afvıñla naẓar ḳıl bu günahkâra ilahi

2.5.1.3.2. Taleb-i isti‘lâ ile değil eşitlik yoluyla olursa ona “İltimâs” denir. Fuzûlî’nin:

Seyr ḳıl gör kim gülistânıñ ne âb u tâbı var
Her ṭaraf biñ serv-i ser sebz ü gül ü sîr-âbı var

2.5.1.3.3. Zikrolunan ma‘nâların gayri ma‘nâ zuhûrudur ki bunda da beş vecih vardır.
İbâha(müsâmaha) için, tenbih için, tehdit için, temenni için, hitâb için olur.

2.5.1.4. Nidâ: Hurûf-ı Nidâ vasıtasıyla muhâtabın teveccüh ve ikbâlini taleb etmek nidâdır ki her lisânda çeşitli suretleri vardır.

2.5.2. İNŞÂ-İ GAYR-İ TALEBÎ

İnşâ-i Gayr-i Talebî: Tereccî ile taaccüb husûsunda müsta‘mel inşâlarla inşâ mevkiinde isti‘mâl olunan haberlerden ibârettir ki

2.5.2. 1. Tereccî: Ummak, ümit etmek ma‘nâsınadır. Yani husûlü muhakkak ve mevsûk olmayan emr-i mergûbe müterakkıb ve muntazır olmak demektir.

Türkçede kullanılan şu kelimeler "Umarım ki, olur ki, ümid ederim, ümid olunur ki, ihtimâl ki, muhtemel ki, me'mûl ki, şâyed ki, ola ki" tereccî ma'nâsını veren kelimelerdir.

2.5.2.2. Taaccüb: Garâbeti hâvî olan umûrdan insana hâsıl olan hâli izhârdır. Lisan-ı Osmânî'de taaccüb için "Ne, aceb, âyâ, ne güzel, ne çirkin, ne hoş, ne fena, acaib, zihî" gibi kelimeler kullanılmaktadır.

2.6. KASR

Kasr'ı şu şekilde tanımlar, bir şeyi diğer şeye tahsîs etmekten ibâret olup esâsen ya fehvâ-yı kelâmın delâletiyle veyahut delâlet-i vaz'iyye ile bilinir bir maddedir. Kasr-ı zevkî ve kasr-ı vaz'î şeklinde ikiye ayrılır.

2.6.1. Kasr-ı Zevkî: Müsnedün-ileyhin ve hakk-ı takaddümü olan bazı muteallikât-ı fi'lin te'hîrlerinden dolayı kelâmdan ma'nâ-yı kasr-ı zuhûrudur.

2.6.2. Kasr-ı vaz'î: Edevât-ı mahsûsâsıyla kasrın isbâtı veyahut nefy ve isbât tarîkiyle kasrın zuhûrudur.

Acıyan yoḳ baña kendi yüregimden ġayrı
Ağlayan yoḳ baña öz merdümegimden ġayrı

beytinde (gayrı) edatından ma'nâ-yı kasrın zuhûru gibi.

Lisân-ı Osmânî de kasr ma'nâsını veren edatlar "Ancak, sâde, yalnız" edat-ı hasrlarıyla "Başka, mâ'ada, gayri, ilâ, meğer" edat-ı istisnâları ve "belki" edat-ı ızrâbıyla "değil" edat-ı nefyidir.

Bülâga-yı ulemâdan birçoğu kasrı "Bir mevsûfu sıfatına veya bir sıfatı mevsûfuna hasr ve tahsis etmedir" şeklinde tarif etmişlerse de Hamza bin Durgut

Nureddin'in İlm-i Belâgat'a dair yazmış olduğu *"Mesâliü'l-Beyân"* isimli eserinde Kasr:

> *Mensûbun mensûbun-ileyhe veya mensûbun-ileyhin mensûba hasr ve tahsîsinden ibârettir. Yolunda ta'rîf edilip kayd-ı âhar ile istisnâyı redde hâcet kalmadığı için Hamza'nın bu ta'rîfi daha muvâfık görülmüştür.*

şeklinde bir açıklama yapan yazarımız, kasrın izâfi ve hakîkî olmak üzere iki çeşit olduğunu söyleyerek bu konuya da hitâm verir.

2.7. VASL U FASL

Bu bâbın Maânî ilmi içerisinde en mühim olduğunu söyleyen hatta ilim tahsîl eden gençlerin cevabından yola çıkan Mehmet Rifat şu şekilde bir açıklama yaparak bu bahse girer.

> *Kelâmı teşkîl eden kelimelerle cümleler yekdiğerlerine ya atf olunarak vasl sûretiyle veyahut atf olunmayarak fasl tarîkiyle îrâd olunurlar ki bu husûs İlm-i Maânînin en mühim bir mebhasıdır. Hatta talebe-i ulûm miyânında "İlm-i Maânî nedir?" suâline "Ma'rifet'ül-vasl ve'l-fasl" cevabı verilmesi bu ehemmiyeti irâeye kâfîdir. Binâenaleyh bu bâba o sûretle ehemmiyet vermek lazımdır.*

Vasl: Atf u rabt ile hâsıl olacağı cihetle evvel be-evvel edevât-ı atıfla şerâit-i atfın ahkâmı bilinirse vasl u fasl husûsâtı bi't-tab' zâhir olacağından bu bâbı:

Evvelâ: Şerâit-i atfa.

Sâniyen: Esbâb-ı usûl-i atf u rabt.

Sâlisen: Tatbîkât-ı vasl u fasldan ibâret olan usûl-i sebke taksîm ile üç fasl üzerine tahrîr eyledik.

A) ŞERÂİT-İ ATF:

Atfın şartı ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyhin bir hükümde iştiraki yahut beyinlerinde cihet-i câmia bulunmasıdır. Nitekim: “Ali ve Hasan geldiler”. “Ali de Hasan da şâirdir”. “Ali hem şâir hem kâtiptir” cümlelerinin birincisinde ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyhin gelmek fi‘linde ve ikinci şâirlikte ittihâdları ve üçüncü de şiir ile kitâbetin bir yerde iştirâki olduğundan o vecihle atıfları câiz olur. Fakat: “Ali geldi ve çalgı çalıyor”. “Hasan şâirdir ve kısa boyludur” sûretlerinde mezkûr münâsebetler olmadığından vav ile olan atıflar câiz değildir yani böyle yerlerde atıf câiz olamaz.

şeklinde örnekler verdikten sonra cihet-i câmia konusuna giren Mehmet Rifat “Aklî, vehmî, ve hayâlî” olmak üzere üçe ayırır:

1. Cihet-i câmia-yı aklî‘yi de yine kendi arasında üç kısma ayırır: Bunlar da; “Temâsül, tezâd, tezâyüf” şeklindedir.

Temâsül: Eşyanın nev‘inde olan ittihadıdır. Doğrudan doğruya ma‘nâ ile münfehim olan “Şevk ile zevk, neşât ile safâ, zülf ile kâkül, elem ile dert, keder ile esef” kelimelerindeki temâsül gibi olur.

Tezâd: İki şey beyninde zıddiyet bulunmasıdır. Beyaz ile siyah, yer ile gök, acı ile tatlı gibi.

Tezâyüf: Birinin olması diğerini çağrıştırmasına bağlı olan kelimelerdir. Baba ile oğul, ekall ile ekser gibi.

2. Cihet-i câmia-yı vehmiyye yine üç kısma ayrılır ki bunun tarifini de şu şekilde ifade eder; Eşyanın zihinde vehm tarîkiyle ictimâidir ki bu da “Şibh-i temâsül, şibh-i tezâd, şibh-i tezâyüf” den ibarettir.

Şibh-i temâsül: Akıl ile tezâdına hükmolunan iki şeyi vehmin mümâsil zannetmesinden ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl siyah ile beyazın zıt olduklarına hükmettiği gibi başlı başına bir renk olan sarıyı dahi zıt olarak algılamasıdır.

Şibh-i tezâd: Aklın mütemâsil hükmettiği iki şey hakkında vehmin tezâda zâhib olmasından tevellüd eden cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl defterle kitabın mümâsil olduğuna hükmettiği halde vâhime bunların ma'nâ-yı örfîlerine bakarak tezâd nev'inden addeder.

Şibh-i tezâyüf: Aklın gösterdiği tezâdı vehm ile tezâyüf-i menzilesine indirmekten ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Tatlı ile acı beyninde aklen tezâd mevcûd ve birinin vücûdu diğerinin vücûduna gayr-i mütevakkıf iken vehm alâka-i nisbiyyeyi bertaraf ederek tatlı denildiği anda acının hatıra geleceğini tasavvurla beyinlerinde tezâyüfün vücûduna hükmeder ki bu halde tezâda ait olan misâl vehme nazaran şibh-i tezâyüfe örnek olur.

3. Cihet-i câmia-yı hayâliyye ise eşyaların tasavvurlarından hayâlde kalmış olan sûretleridir. Bir kâtibin yanında kalem zikrolunsa onun hatırına hemen kâğıt, hokka, kalemtraş gibi şeyler gelir ki bunda cihet-i camia-yı hayâliyye vardır. Fakat bunlardan herhangi biri bir terzinin yanında söylenmiş olsa aklına bir şey gelmez cihet-i camia-yı hayâliyye yoktur. Yine bu konuda Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniyye isimli eserinden alınmış bir takım hususlar dahi olduğunu müellifimiz beyân ederek açıklamaktadır.

B - VESA'İT Ü USÛL-İ ATF U RABT

Kelâmda yâ müfred müfrede, ya müfred cümleye, ya cümle müfrede, ya cümle cümleye, ya cümleler cümlelere atf u rabt olunur ki müfredin müfrede, müfredin cümleye, cümlenin müfrede, atfında bâlâda beyân olunduğu üzere ma'tûf ile ma'tûfün aleyh beyninde iştirâk veya cihet-i câmianın bulunması ve cümlenin

cümleye yahut cümlelerin cümlelere atfında bi-eyyi-hâl cihet-i câmianın vücûdu şart olduğundan bu şartlara muvâfık olunca atıf sahîh olacağından ve evvelki fasılda zikrolunduklarından başka bir şey demeye hâcet yok gibi ise de birkaç cümleden mürekkeb olan bir kelâmın diğer böyle bir kelâma atfından ibâret olup Lisân-ı Osmânide (vav) ile bunun yerini tutan (hem, dahi, de) ve terdîd için olan (yahut, ya) ile bunların yerlerini tutan "Yohsa, yoksa" ve terki için olan "hatta" ve edat-ı ızrâb olan "belki" ve terâhî için olan (sonra, ba'de) ile (yine) edatları ve sîga-i atfiyye müfred ve cümleleri atıf âlâtı oldukları gibi edat-ı tafsîl olan (imdi) ve edât-ı istidrâk olan (lâkin) ve buna müşâbih olup yalnız eski şiirlerde görülen ve halen isti'mâlden sâkıt olan (lîk, velî) bazen istidrâk ma'nâsını veren (ancak, fakat, ama) ve tefsîr için olan (şöyle ki) edatlarıyla (zira, çünkü, nâşî, bu cihetle, mebnî, binâen, binâenaleyh, mademki, öyle ise, diye) lafızları ile sîga-i sılalar dahi rabt edatları olduklarından bunların tamamını birer birer ta'rîf iktizâ etmekle yani bunların tafsîlâtından hem vesâit-i atf u rabt bilinmiş hem de usûl-i atf u rabt lâyıkıyla anlaşılmış olur.

Vav: Arabi'de olduğu gibi Farisî'de ve Türkî'de de atıf harfi olarak kullanılır. Daha önceleri bunlardan bahsedildiği için burada tekrarına lüzum olmadığını söyleyen Mehmet Rifat sadece atfın gayet açık olarak anlaşılan yerlerde hazfolabileceğini ifade etmekle yetinmiştir. Örnek olarak "Halit, Mâcid, Nâşid Efendiler geldiler" cümlesinde olduğu gibi.

Ayrıca öznelerin tekilliği ve çoğulluğu bakımından yüklemlerin tekil veya çoğul olarak ifade edilebilecekleri de îrâd olunur. Örneğin: "Filân ve filân geldi" denilebileceği gibi "Filân ve filân geldiler" şeklinde de söylenebileceğini buraya derc ettiğini ifade eder.

Hem: Muhâtab ma'tuf ile ma'tûfün aleyhin ittihâd ve ictimâında mütereddit veya münker ise vav yerine hem gelir. Nitekim iki zâttan birinin geldiğine inanan ve diğerinde tereddüde düşmüş olan muhâtaba her ikisinin de geldiklerini açıklamak için "Hem Hasan hem Hüseyin geldi" demesi gibi.

Dahi: Vav yerini tutup kezâlik ma‘nâsını verir. Örneğin “Filân Efendi dün buraya geldi bugün dahi filân yere gitti” cümlesinde “ve bugün” ma‘nâsında kullanıldığı ifade olunur.

De: Dahi’nin muhaffefi olarak kullanılır ki Lisân-ı Osmânî’de kullanılmasına göre üç vechi vardır.

1. Dahi gibi vav yerini tutup kezâlik ma‘nâsını vermesidir. Örneğin “Filân efendi dün geldi bugün de gidecek” cümlesinde olduğu gibi.

2. Hem makamında kullanılmasıdır. “Hem Hasan geldi hem Hüseyin geldi” denecek yerde “Hasan da Hüseyin de geldi” denilmesi gibi.

3. Fiillere lahik olup terâhî ma‘nâsına gelerek sonra, ba‘dehü makamında bulunmasıdır. “İşimi göreyim de gelirim” denir ki “İşimi göreyim sonra gelirim” demektir.

Hatta: Osmanlı lisânında kullanılan hatta Arabî lisânında kullanılan ilâ ma‘nâsına olan hatta değil, atıfa olan hattasıdır. Türkî ma‘nâsıyla kavîden zayıfa ve zayıftan kavîye intikal eder. “Filân hastanın ziyaretine pek çok kişi hatta vükelâdan bazıları da gitti” cümlesinde olduğu gibi.

Belki: Kelâmın hükmünü ma‘tûfun aleyhten sarf ile ma‘tûfa nakleden edât-ı ızrâbdır. “Havanın serinliğine bakılırsa etrafa yağmur belki dağlara kar düşmüştür.”

Yahut: Arabî’nin “ev” harfine karşılık gelen edatımızdır. ““Karşıdan bir asker yahut bir zabtiye geliyor” gibi.

Ya: Yahutun muhaffefi olup onun gibi kullanılırsa da çoğunlukla tekrarlanarak kullanılır, bu şekliyle Arabî’nin “amma”sına daha çok benzer.

Yoksa yohsa: Müellifimiz bunlar için Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniyye'sinde söylediği şu notu verir: Yoksa kelimesi fi'l-asıl yok ise demek olarak "Ve illâ" makamında kullanıldığını, yohsa kelimesi ise Arabî'nin "em" muttasılası makamında kullanılmasıdır. "Kışlada ferîk borusu çalınıyor. Bak piyâde ferîkimi yohsa süvârî ferîkimi geldi" cümlesinde kullanıldığı gibi.

Sonra: Hükm-i teşrîk ile atıf edatıdır. "Ahmet Efendi sonra Mehmet Efendi geldi" cümlesinde olduğu gibi.

Ba'dehü: Ondan sonranın Arabî'sidir. Lisânımız da bu şekilde kullanılır.

Yine: Fiillerin atfında tertîb-i beyân eden edattır. "Filân efendi geldi yine gitti" cümlesinde olduğu gibi.

Bunların haricinde eserde kullanılan edatları şu şekilde sayabiliriz; "İmdi, Şöyle ki, Bir de, Lâkin, Zirâ, Çünkü"

USÛL-İ SEBK

Kelâm-ı muktezâ-yı zâhirle hâl ve makâmın icâbına göre ihbârî ve inşâî nev'ileriyle eda olunması ve buraya kadar zikrolunan kurallara tatbîkan ya atıf ile vasl olunarak veya mefsûl olarak îfâ olunur ki usûl-i sebk bundan ibarettir. Eğer usûl, vasl yoluyla olursa "Sebk-i mevsûl", fasl yoluyla olursa "Sebk-i mefsûl" denir. Bazı durumlarda ise bir kısmı mevsûl bir kısmı da mefsûl olacağından onlara da "Sebk-i mürekkeb" deneceğini söyleyen Mehmet Rifat bunları şu şekilde açıklar:

1. Sebk-i mevsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette müttehid olmak ve sıfat-ı fâil de iştirak ile beyinlerinde cihet-i câmia bulunmak ve kaydların ittihadıyla nefs-ül-emre muvafık olmak üzere ibarenin birazını atıf edatlarıyla veya ef'âl-i rabıta ile terkibinden ibaret bir usûldür. Örneğin:

"Ahmed Efendi güzel kitâbet eder ve güzel şiir söylerse de nazmı nesrine galip olmakla kâtib denilmekten ziyâde şâir tesmiye olunmaya lâyıktır" gibi.

2. Sebk-i mefsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette muhtelif olup arada cihet-i câmia dahi olmadığı halde kelâmın bir cüz'i yalnız nefs-ül-emre uygunluğuyla ma'nen münasebetleri gözetilerek kelâmın mefsûl olarak îrâdıdır. "Ben pek beğendim, sende oku, nasıl bulduğunu bana söyle" gibi ki bunda cümlelerin kimi ihbârî, kimi inşâî olup arada münâsebetten başka râbıta yoktur.

3. Sebk-i mürekkeb: Kelâmın bir kısmı mevsûl bir kısmı da mefsûl olarak îrâd edilmesidir.

2.8. ÎCÂZ, ITNÂB, MÜSÂVÂT

Kelime ile mânâ ilgisi bakımından kullanılması ve cümlelerin uygun şekilde aktarılması ya da anlamının anlaşılabilmesi, gerekli olan anlatım tarzının ifade edilmesi îcâz, ıtnâb ve müsâvât başlıkları altında incelenmiş olup eserde şu şekilde ifade edilmiştir:

Kelâm ya ma'nâya mukâbil elfâz ve ibâre-i müteârife ile edâ veyahut ondan ekall ve ekser elfâz ile îfâ olunur ki şu üç şıkkın birincisine "Müsâvât" ikincisine "Îcâz" üçüncüsüne "Itnâb" denir.

Bu tanımların layıkıyla anlaşılmasını sağlamak için üç bâb üzerine tahrîr ve tertip ettiğini söyler.

A - ÎCÂZ: Kelâmda bazı sözlerin hazfedilerek veyahut lafzın ma'nâya eşit olmasından dolayı takdir veya ma'nânın lafız üzerine ziyâdeliğiyle hükmün kasredilmesine denir. Yani bu hallerde ya az kelime ile çok ma'nâ ifade edilmek gerekir ki pek makbûl görülmüştür veya ma'nâ-yı matlûbun beyânına kelâmda kifâyet kalmadığından dolayı medhûl olur ki bunun evvelkisine "Îcâz-ı makbûl" ve diğerine "Îcâz-ı muhill" denir.

a) Îcâz-ı muhill: Îrâd olunan kelâmın kasdedilen ma‘nâyı ifade etmeye yeterli olmayarak eksikliğinden dolayı kasdedilenin karışmış olmasıdır. Belâgat-i Osmâniyye’den şu beyti örnek olarak verir:

Cühelâ ve ḥumeḳâca yaşamaḳ
Keder ile yaşamaḳdan yegdir.[34]

beytinde maksad-ı aslî “Cehl ü hamâkat ile rahat yaşamak dûr-endişâne ve âkilâne mükedder yaşamaktan evlâdır“ demek olduğu halde ibâre bu ma‘nâ-yı ifâdeden kâsır olduğundan îcâz-ı muhill nev‘inden sayılmıştır.

b) İcâz-ı makbûl: İfadeyi anlatmak için kelime sayısı az ve ma‘nâsı fazla olan ibareler söylemektir. Türkçede buna az sözle çok ma‘nâ ifade etmek denir ki iki şekli vardır. “Îcâz-ı bi-t-tazammun ve icâz-ı bi-l-hazf” şeklindedir. İcâz-ı bi-t-tazammun dahi Îcâz-ı bi-t-takdîr ve İcâz-ı bi-l-kasr olarak ikiye ayrılır.

b.a) İcâz-ı bi-t-tazammun:

b.a.a) Îcâz-ı bi-t-takdîr: Kelâmda lafzın ma‘nâya eşit olmasıyla birlikte fazla olarak etraflı ma‘nâların ortaya çıkmasıdır. “Elçiye zevâl yoktur.” cümlesinde olduğu gibi.

b.a.b) İcâz-ı bi-l-kasr: Kelâmda ma‘nânın lafız üzerine ziyâdeliğidir ve en ziyâde belîğ olan kelâmlar nev‘indendir. Kur’an-ı Kerîm’de geçen şu meâldeki ayeti kerîme bunun en güzel örneklerindendir. “Kısasda hayat vardır.” âyetinde anlatılmak istenen “İnsânın ne vakit kâtil olursa katlolunacağını bilmesi katle cesâret etmemesine bâdî olur bu cihetle pek çok kimseler katl’den kurtulur ve kâtilin katli başkalarının mûcib-i hayâtı olur” ma‘nâları anlaşılmış olur ki kendisinde hazfolmadığı halde bu kadar güzel bu kadar çok ma‘nâları müfîddir.

---

[34] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 117

b.b.) Îcâz-ı bi-l-hazf: Mahzûf üzerine fehvâ-yı kelâmın delâletiyle müfred veya cümle hazf olunarak kelâmı muhtasar kılmaktır ki şu ta‘rîfe göre bu da “Îcâz-ı bi-l-müfred” ve “Îcâz-ı bil-cümle” olmak üzere iki nev‘idir.

b.b.a) Îcâz-ı bi-l-müfred: Beş maddeden ibarettir.

1. Mufâ‘il delâletiyle asıl fiilin hazf olmasıdır. “Kâh nalına kâh mıhına ne ise becerdi” cümlesinde asıl fiil olan “vurarak” mahzûftur.

2. Mef‘ûl hazfıdır “Ahmed Efendi yazar, bozar, çizer” gibi ki burada “yazdığını“ mef‘ûlü mahzûftur.

3. Muzâfun-ileyhin hazfıdır “Ahâlî kâffeten kıra çıktılar” gibi ki burada “ahâlî-i belde” demek olduğundan “belde” muzâfun-ileyhi mahzûftur.

4. Muzâfın hazfıdır “Kasabanın nüfûsu tamamen yazıldı” gibi ki “ahâlî-i kasaba” demek olduğundan “ahâlî” muzâfı mahzûftur.

5. Mevsûfun hazfıdır nitekim birkaç atı olan bir Efendi, seyisine “Bugün âla bineceğim” der de “at” mevsûfunu hazfeder.

b.b.b) îcâz-ı bi-l-cümle: Bu da altı maddeden ibarettir.

1. Şart cümlesinin hazfıdır “Hele sen bulunmadın yoksa herifler fena olurdu” gibi ki burada “Sen bulunmuş olaydın” şartı mahzûftur.

2. Cümle-i cezâiyyenin hazfıdır nitekim icrâsı birçok paraya mütevakkıf olan bir maddenin zikri sırasında “Âh param olsa” denir ki “Param olsa ben de öyle yapardım” demek olduğundan “Ben de öyle yapardım” cümle-i cezâiyyesi mahzûftur.

3. Suâl-i mukadderin hazfıdır.

4. Müsebbibi hazf edip sebeple iktifâ etmektir. Mesela: Bir hâkim mahkûma “Sen buna iki lira vereceksin” dese o mahkûm da müddeînin hâkime bir münâsebet ve garâbeti olduğunu bilse de cevâben “Akrabanızdan olduğundan mı? dese akrabalık hükme sebep olarak müsebbibin mahzûf olmasına bâdî olduğu gibi.

5. Sebebi hazf edip müsebbible iktifâ etmektir. Türkçe Durûb-ı Emsâl’den “Minareyi çalan kılıfını hazırlar” da hazf olan bölüm “Minareyi çalmak isteyen kişi” dir.

6. Yukarıda zikredilen beş maddeden bir şey olmadığı halde makamın îcâb ettiği durumlarda dahi hazf vukû‘ bulur. “Allahü Ekber” den “min külli şey’”in yani Allah büyüktür tekbîrinde “her şeyden” terkîbinin ve “Filân ziyâde kerîmdir” sözünde “kerîm olanların cümlesinden” terkîbinin hazfı gibi.

Şeklinde yapılan açıklamalardan sonra Arabî, Farisî ve Türkî’den Durûb-ı Emsâl ile mısra ve beyitlerin binlerce olduğunu, edîb olmak isteyenlerin bu dîvanları alarak tedkîk etmeleri gerektiğini ifade ederek Itnâb bahsine geçer.

B - ITNÂB: Sözü uzatma lüzumsuz tafsilât ile haşve boğma olarak ifade edilen ıtnâbı tam olarak şu şekilde ifade ederek iki kısımda inceler:

> *Nutk-ı ibâreyi usûl-i müteârife dairesinden hâric ve ondan ziyâde elfâz ile edâ etmek yani îcâbına göre elfâz ü cümel ilâve ederek kelâmı uzatmak husûsuna “Itnâb” denir ki bu da îcâz misillû “Muhill” ve “Makbûl” olur.*

a) Itnâb-ı muhill: Kelâmlar ve cümleler ile faydası olmayan kelimelerle nutuk ve ibareyi haşv ve tatvîle uğratmadır. Örneğin: Pederiniz nereye gitti” suâline “filân yere” cevabı kâfî iken böyle demeyip de sözü uzatarak “Dün hareket eden Şirket-i Hayriyye vapuruna râkiben ve Bursa’ya müteveccihen der-saâdetten hareket eyledi” demek gibi.

b) Itnâb-ı makbûl: Husûsî bir faide için kelâmı uzatmaktır. Bir cümlede veya cümel-i müteaddide’de olur.

b.a) Cümle-i vâhidede olan ıtnâb: Bir şeyin ortaya çıkmasını büyütüp te’kîd ederek kasdolunan ma‘nâyı daha fazla ziyâdeleştirmek için kullanılır. “Kendi elimle tuttum”,“Kendi gözümle gördüm” . “Kendi kulağımla işittim” gibi ki Yavuz Sultan Selim’in:

Kendi elimle yâre kesüb virdigim ḳalem

Fetvâ-yı ḫûn-ı nâ-ḥaḳḳ mı yazdı ibtidâ

beyti dahi buna güzel bir örnek oluşturur.

b.b.) Cümel-i müteaddidede olan ıtnâb: Altı sûretle olur.

1. Bir ma‘nâda olan husûsiyyet sonraki bir ma‘nâda bulunmamak şartıyla bir şeyi zikredip onu diğerine dâhil etmektir buna “tedâhül” dahi derler.

2. Bir şeyi nefy sonra isbât etmek veyahut önce isbât edip sonra nefy etme yoludur.

3. Ma‘nâya delil olan ilimler de şetâret ve mükemmeliyet bulunması için kelâmı uzatmadır.

4. Husûsiyetin meziyet-i fazlına işaret etmek için umûmîden sonra husûsi olanın zikredilmesidir.

5. Hüsn-i tekrârlardır ki “Tekrîr” nâmıyla dahi yâd olunurlar. Birçok şekillerinin olduğunu ifade eden Mehmet Rifat bunları on maddede ifade eder.

6. Takrîr, teşdîd, tahsîn, tenbîh, ihtimâm, tenzîh, duâ, mutâbakat, isti‘tâf, garâbet gibi şeylerin izhârı için kelâmın tamamından evvel arasına müfred yahut mürekkeb dâhil olunmasıdır. Fakat araya dâhil edilen kelâmın düşmesi halinde yine kelâmın tam ve hükmün kalıcı olmasıdır. Buna “İ‘tirâz” derler. Ve ilave olunan şey cümle ise ona “Cümle-i mu‘teriza” denir. Parantez cümlesi olarak bildiğimiz cümlelerdir ki bu i‘tirâz cümlelerinin beş yerde olduğunu ifade eden müellifimiz bunları şu şekilde maddelendirir;

6.a. Şart ve ceza arasında bulunmasıdır.

6.b. Sebep ile müsebbip arasında bulunmasıdır.

6.c. Mübtedâ ile haber arasında kullanılmasıdır.

6.d. Fiil ile fâil arasında kullanılmasıdır.

6.e. Fiil ile mef‘ûl arasında kullanılmasıdır.

Erbâb-ı belâgat beyninde ve husûsâ-yı şuarâ arasında ıtnâb için kelâma ilka edilen elfâza “Haşv” denir ki ehemmiyet-i mahsûsasına binâen Muallim Naci Efendi Hazretleri “Istılâhât-ı Edebiyye” isimli eserinin bir bölümünü bu konuya ayırdığından burada tafsilatına gerek görülmediğini ifade eden müellif şu maddelerini söylemekle yetinir.

Haşv iki türlüdür. Birine müfsid diğerine gayr-ı müfsid denir. Haşv-ı müfsid: İfadeyi ihlâl eden fazla şeylerdir. Haşv-ı gayr-ı müfsid ise Kabîh, melîh, mutavassıt isimleriyle üç maddeye ayrılır.

Haşv-ı kabih olarak ifade edilen, zâid-i mahz olup söze çirkinlik katan ifadelerdir.

Haşv-ı melîh, gerekli olan ifadeyi ve kelâmın ma‘nâsını kuvvetlendiren ifadelerdir.

Haşv-ı mutavassıt ise güzelliği veya çirkinliği olmayıp eserde hiçbir önemi olmayan ifadelerdir. Şeklinde bir ifade kullanarak bu mebhasa son verir.

C - MÜSÂVÂT: İfade etmek istenilen ibarenin rükünlerini ve cüz’lerini tamamıyla irâd edip îcâz ve ıtnâb etmemeye “Müsâvât” denildiğini ifade eder. Ebuzziya Tevfik Bey’in “Habîbe” isimli eserinden alınan şu cümlelerin en sade bir örnek olduğunu ifade eder.

> *(Babam ben meme emerken ölmüş. Annem hiçbir şeye mâlik olmadığı gibi babamdan da bir şey kalmamış. Yalnız sesiyle zihni sayesinde ırzını, hayâtını muhafazaya çalışıyordu. Sesi pek güzel olduğundan komşumuzun oğluna bazı kasideler, gazeller okutarak ezber eder. Cem‘iyyetli yerlerde söyleyerek halkın verdikleri bahşişlerle geçinirdi…)*

ÜÇÜNCÜ KİTAP

İLM-İ BEYÂN

Mehmet Rifat bu kitabının da başına bir mukaddime koyar. Mukaddime kısmında İlm-i Beyân'ın ne demek olduğunu ifade ederek vuzûh-ı delâlet ile turuk-ı muhtelife ifadelerinin bilinmesinin gerekliliği üzerine kısaca bilgi vermeyi de ihmâl etmez.

> *Ma'nâ-yı vâhidi vuzûh-ı delâlette yekdiğerinden mütefâvit turuk-ı muhtelife ile îrâd etmek usûllerini beyân eden ilme "İlm-i Beyân" tesmiye olunur.*

Bu tarifi yaptıktan sonra ilm-i beyân ile ilgili olan delâlet kelimesi üzerinde durur. Delâleti şu anlama gelen cümleler ile tanımlar; Lafzın ma'nâ ile olan ilişkisinden meydana gelen maddedir. Şeklinde ifade ederek üç sûretle olacağını anlatmaya çalışır:

1. Lafzın kendisine tahsis olunan ma'nânın tamamen delâletidir. Buna "Delâlet-i mutabakiyye" ve "Delâlet-i vaz'iyye" dahi derler. Arslan lafzının bilinen yırtıcı hayvan olduğunun herkesçe bilinmesi gibi.

2. Lafzın kendisine tahsis olunan ma'nânın bir kısmına delâletidir. Nitekim arslan lafzının ma'nâ-yı küllisi hayvan-ı mücteri olup arslan zikrolunmasından ma'nâsının cüz'î olan cür'eti kasd ile ondan cesur bir adam murâd olunur.

3. Lafzın kendisine tahsis olunan ma'nânın haricinde başka şeye delâletidir. Buna da "Delâlet-i iltizâmiyye" derler. "Filânın kapısı açıktır" terkibinde kapının küşâde olmasından o zâtın mükrim olması ma'nâsı murâd olunur.

Zikredilen bu maddeler ışığında birinci maddede geçen delâlet-i vaz‘iyye yönüyle olan kelâm yani lafızların asıl ma‘nâsında kullanılmasına “Hakikat” ve ikinci ile üçüncü maddelerde geçen şekilleriyle kullanılmaları yani mevzû‘da geçtiği ma‘nâsının haricinde kullanılmasına ise gayr-ı hakikat” denir. Maânî ve Beyânın tariflerine göre hakikat Maânî’nin konusu olduğundan ve gayr-ı hakîkat ise Beyân’ın konusu olduğundan bu mebhas da gayr-ı hakikat mevzûsunu ele almak gerektiğini ifade eder:

Gayr-ı hakikat: Lafzın kendisine tahsis olunan ma‘nânın gayrisinde kullanılması olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Eğer kendisine tahsis olunan şeyin kullanılmasına manî olacak bir ipucu bulunduğunda tahsis olunan kasdedilmeyip onun haricinde kullanılırsa ona “*mecâz*” denir. Fakat tahsis edilen şeyin iradesini menedecek bir karîne bulunmadığı halde tahsis edilen şeyin gayrisi kasdedilirse ona da “*kinâye*” denir. Örneğin; “Bu dükkân kazanıyor” cümlesinde dükkândan kasdedilen içeride satılan malzemelerdir. “Rahmet geliyor” cümlesinde rahmetten kasdedilen yağmurdur. Bunların mevzû‘larını murâd etmeye karîneler mâni‘ olduklarından bunlarda geçen “dükkân ile yağmur” kelimeleri mecâzdır. Ve yine “Filânın kapısı açıktır” terkibiyle “Filânın eli uzundur” terkiplerinde gerçekten kapısının küşâde olmasını ve elinin uzun olmasını söylemeye yani ma‘nâ-yı mevzû‘larını kasdetmeye mâni‘ olacak bir karîne bulunmadığı halde bunun evvelkisinden “Sahâvet(cömertlik)” ve ikincisinden “Sirkat(hırsızlık)” kasd eylemek dahi kinâye olur. Mecâz ve kinâye olarak bu mebhası tedvîn ettiğini söyleyerek mecâz bahsine girer.

3.1. MECÂZ

Bir kelimeyi gerçek ma‘nâsından mecâzî bir ma‘nâya nakletmek için iki ma‘nâ arasında bir ilgi ve alâka olması şarttır. Eğer bu ilgi ve alâka teşbihin gayri bir şey olursa o mecâza “*Mecâz-ı Mürsel*” denir. Eğer bu ilgi ve alâka teşbihten ibaret olursa ona da “*İstiâre*” denildiğini ifade ederek iki bâb üzerine tahrîr olunduğunu söyler.

3.1.1. Mecâz-ı Mürsel: Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâzi arasında benzeme olmaksızın alâkanın tamam olmasına “Mecâz-ı Mürsel” denir. Bu alâkada ma‘nâ-yı hakîkîden evvel ma‘nâ-yı mecâziye zihnin intikâli sahîh olan bir münâsebetten ibârettir. Bunun bir çok yolu var ise de Lisân-ı Osmânî’de en çok kullanılanları “Külliyyet ve cüz’iyyet, sebebiyyet, hulûl, umûm ve husûs, masdariyyet, mâzî, istikbâl, âliyyet, hazfiyyet, isnâd” denilen on nev‘idir.

3.1.1.1. Külliyyet ve cüz’iyyet alâkası: Ma‘nâ-yı hakîkî ile ma‘nâ-yı mecâzîden biri diğerinin cüz’i olmaktır.

Ma‘nâ-yı külliye mevzû‘ bir kelimeyi zikredip de o kelimenin müştemil olduğu ma‘nâ-yı cüz’i-yi kasdetmektir. Buna “Zikr-i küll irâde-i cüz’ denir. Fakat ma‘nâ-yı cüz’iyye mevzû‘ bir kelimeyi zikredip onun müteallik olduğu ma‘nâ-yı külliyi kasdetmek ise buna da “Zikr-i cüz’ irâde-i küll” derler.

3.1.1.2. Sebebiyyet alâkası: Ma‘nâ-yı hakîkî ile ma‘nâ-yı mecâziden biri diğere sebep olmaktır. Bir şeyin sebebini zikredip müsebbibini kasdetmektir. Buna “Zikr-i sebep irâde-i müsebbib” derler. Müsebbibi zikredip sebebini kasdetmektir ki buna da “Zikr-i müsebbib irâde-i sebep” denir.

3.1.1.3. Hulûl alâkası: Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâziden biri diğere mahal olmaktır. Bir hâlî zikredip mahalli kasdetmektir ki buna “Zikr-i hâl irâde-i mahal” derler. Bir mahalli zikredip onda mütedâhil olan hâli kasdetmektir ki buna da “Zikr-i mahal irâde-i hâl” derler.

3.1.1.4. Umûm ve husûs alâkası: Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâziden biri diğerinden eamm olmaktır. Umûmiyi zikredip husûsiyi kasdetmektir ki “Zikr-i âmm irâde-i hâss” derler. Husûsîyi zikredip umûmîyi kasdetmektir ki buna da “Zikr-i hâss irâde-i âmm” derler.

3.1.1.5. Masdariyyet alâkası: Ma‘nâ-yı hakîkînin ma‘nâ-yı mecâziye mahal-i südûr olmasıdır.

3.1.1.6. Mâzî alâkası: Geçmişteki bir şeyin ismini şimdi söylemektir ki buna "Kevniyet alâkası" dahi derler.

3.1.1.7. İstikbâl alâkası: Bir şeyi sonra bulunacağı hâlin ismiyle zikretmektir ki buna "Evveliyyet alâkası" dahi derler

3.1.1.8. Âlet alâkası: Ma‘nâ-yı hakîkînin ma‘nâ-yı mecâziye âlet olması yani bir şeyin âletinin o şeye isnâd olunmasıdır.

3.1.1.9. Hazfiyyet alâkası: Münâsib ve mülâyemet cihetiyle asıl murâd olan kelimeyi hazfetmektir.

3.1.1.10. İsnâd alâkası: Bir fi‘li fâilinin gayrisine isnâd etmektir.

Zikrolunan on alâkanın ilk yedisiyle olan mecâzlar "Lügavî" ve sekizinci, dokuzuncu ve onuncusu ile olanlar ise "Aklî" olarak ifade olunurlar.

3.1.2. İSTİÂRE

Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâzî arasında vücûdu şart olan alâka ve münâsebet müşâbehet şeklinde olursa ona "İstiâre" denir. Ve bu konunun tam anlaşılması için alâkası olan usûl-i teşbih bahsinin güzelce öğrenilmesi gerekir.

Teşbîh: Bir şeyin ziyâde-i ihtisası olan vasfına diğer bir şeyin müşâreketine delâlet etmekten ibârettir.

Erkân-ı teşbîh: "Müşebbeh, müşebbehün-bih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîh" denilen dört şeydir yani: "Filân şecâatta arslan gibidir" cümlesinde

filânın	müşebbeh,
arslanın	müşebbehün-bih,
şecâatın	vech-i şebeh,
gibinin	edât-ı teşbîh olması gibidir.

Bu erkân-ı teşbihten müşebbeh ile müşebbehün-bihe tarafeyn denir. Teşbihin ahvâlinin te'sîrâtını arttırmak için "Erkân-ı envâ'-ı teşbîh", diğeri "Agrâz-ı teşbîh", bir diğeri de "Usûl-i istiâre" ye mahsûs olmak üzere üç fasıl üzerine tertîb eyledik. Bunlar;

1. ERKÂN VE ENVÂ'-I TEŞBÎH

Erkân-ı teşbihden olan tarafeyn hazfedilemeyip daima zikrolunur. Fakat vech-i şebeh ile edat-ı teşbih hazfedilir. Bunun da bir takım halleri vardır ki beş maddede toplanmıştır.

a) Edât-ı teşbih ile vech-i şebeh'in zikrolunduğu teşbihlerdir ki buna "Teşbîh-i mufassalî" de derler. Âdi bir tarz olup kendisinde belâğat olmadığından o kadar makbûl değildir. Örneğin; "Filân sahâvette hâtem gibidir" denildiğinde her şey tamam olduğundan bunda belâğat yoktur.

b) Vech-i şebeh hazfolunup tarafeyn ile edât-ı teşbîhin zikrolunmasıdır ki buna da "Teşbîh-i mücmel" denir. "Filân zât hâtem gibidir."cümlesinde olduğu gibi.

c) Belâgat-i müeddâ talep olunan yerde hem vech-i şebeh hem edâtın hazfıdır ki buna da "Teşbîh-i belîğ" denir. "Efendi hâtemdir."

d) Şâirin tahayyülatı ve fikirlerinin ulviyetinden dolayı teşbih edâtlarını gayet az kullanarak îcâp ettikçe diğer teşbih edâtlarını kullanmak üzere vech-i şebehin hazfını, müşebbehlerin birbirine atıf ve cem' yoluyla müşebbehün-bihlerin îrâd edilmesidir ki buna da "Teşbîh-i melfûf" derler. Şeklinde bir tanımlamaya giderek Kemâl Bey merhûmun, Akdeniz boğazının vasfı hakkında olan makalesinde geçen şu paragrafı örnek olarak gösterir:

> *(…. Vaktâ ki akşam takarrüb ider. Bâd-ı şimâl ile hevâ-yı cenûbî birbirinin âgûş-ı vefâsından koparak her biri dünyanın bir köşesine atılmış ve âlemin en garibâne bir demi olan zaman-ı gurûb ile memleketin en âşık-âne bir seyrân-gâhı o zemîn-i bî-misâli mev'id-visâl eylemiş nâzenin gibi muânakaya başlarlar. O kadar âheste*

hareket ederler ki teneffüsleri birbirinin gül cemâlini soldurur. Sadâ-yı pâları ağyâra ifşâ-yi râz eder endişesinde zannolunur…)

e) "d" maddesinde olduğu gibi ise de her müşebbeh kendi müşebbehün bihinin yanında îrâd olunmaktır ki buna da "Teşbîh-i mefrûk" derler. Burada da yine Kemâl Bey'in makalesinden bir örnek verir:

(Berrak havalı geceleri vardır ki mehtâbı güneşten fark olunmaz. Bayağı envârı kamerin ziyasını görünmez bir hâle getirir. Hafif sisli günleri vardır ki ayın on dördüncü gecesini andırır; adeta güneşin aksi serv-i sîmîn hâsıl eder.)

Edât-ı teşbîh: Türkçe'de teşbîh edâtı olarak "Gibi" kullanılırsa da bazen "Sanki, meğer ki, bayağı, gûyâ, nitekim, misl, misâl, mânend, âsâ, veş, nisbet, kıyâs etmek, andırmak, âdeta, benzer, zannolunur" gibi lafızlar ve fiiller dahi kullanılır.

Vech-i şebeh: Teşbihin mühim rükünlerinden olan vech-i şebeh keyfiyyet, kemmiyyet, tasavvur i'tibârâtıyla bir takım envâa ayrılır:

Keyfiyyet i'tibâriyle vech-i şebeh: Aklî, hissî, hayâlî, vehmî olur.

Kemmiyyet i'tibâriyle vech-i şebeh; ya müfred ya mürekkeb ya müteaddid olur. Diyerek bunlar hakkında açıklama yapıp birer örnek verir. Biz buraya almadık.

Tasavvur itibariyle vech-i şebeh: Kelâmın hîn îrâdında ya tedkîk-i nazara muhtâc olmaksızın bâdî-i emirde zihne vürûd eder veyahut tedkîk-i nazara muhtaç olup derecesine göre mütâlaa ile ma'lûm olur ki bunun birinci şıkkı ile olan teşbihe "Karîb-i mübtezel" ve ikinci şıkkı ile olanına da "Baîd-i garîb" denir.

Zülfüñ düşünce gerden-i berrâḳıñ üstüne
Billûr içinde sünbül-i sîr-âbı añdırır

beytinde zülfün sünbüle teşbîhi karîb-i mübtezel olarak nitelendirilir.

Karîb-i mübtezel: Evvelden beri herkesin dilinde cereyân ede ede âdîleşmiş olan teşbîhlerdir. Herkesin kulağını doldurmuş olan sözlerde bir tasarruf-ı cedîd bulunmadıkça onların işitilmesinden bir lezzet alınamaz. Nitekim "Yanağın güle, lâleye, güneşe, kamere" ve "Zülfün anbere, sünbüle" ve "Kaddin bâne, serve, ar'ara, nahle" ve "Dudağın goncaya, la'le, müle" ve "Kaşın hilâle, seyfe" teşbîhlerinden artık bıkılmış olduğundan bunlardan lezzet alınamaz. Bunlar genel olarak karîb-i mübtezel olarak adlandırılır.

Bâîd-i garîb: Yeniden yeniye teşbîhler ortaya çıkartmaktır ki bunlar görülmemiş eşyâ-yı nefîseye benzerler. Böyle eşyâ-yı nefîse ve nâdire ele geçtikçe insan ne kadar memnûn ve mesrûr olursa böyle teşbîhlerden de tabîat o kadar lezzet alır. Şu örnekte olduğu gibi:

Eli lerzân ayağı titreyerek 'ayyâşıñ
İçtiği mey değil evlâd ü 'ıyâli ḳânıdır

Tarafeyn yani müşebbeh ile müşebbehün-bih keyfiyyet, kemmiyyet, i'tilâf cihetleriyle bir takım envâ' izhâr ederler.

a) Keyfiyyet cihetiyle tarafeynin aklî, hissî, hayâlî, vehmî olmasından vücûh-ı âtîye-i hamse ortaya çıkar.

1. Tarafeynin aklî olması yani her ikisinin münasebetlerine akıl ile hükm olunmasıdır:

2. Tarafeynin hissî yani her ikisininde havâs-ı hams denilen "Zevk, şemm, lems, sem', rü'yet" ile bilinir şeylerden olmasıdır.

3. Tarafeynin biri hissî diğeri aklî olmasıdır.

4. Tarafeynin biri hissî diğeri hayâlî olmasıdır.

5. Tarafeynden birinin hissî diğerinin vehmî olmasıdır. "Gulyabânî, Câdû" teşbîhâtı gibi.

b) Kemmiyyet cihetiyle tarafeynin müfred, mürekkeb, müteaddid olmasıdır.

c) İ'tilâf cihetiyle tarafeyn esâsen dört hâl izhâr ederler

1. Sûretin sûrete teşbihidir.

2. Ma'nânın ma'nâya teşbîhidir

3. Ma'nâyı sûrete teşbîhtir.

4. Sûreti ma'nâya teşbîhtir.

2- AGRÂZ-I TEŞBÎH

Teşbîhin maksadı çoğunlukla müşebbehe ve pek nadir olarak müşebbehün-bihe ait olur. Müşebbehe ait olan agrâz-ı teşbîh yedi vecihle olur:

1. Müşebbehin ne hal ve sıfatta olduğunu bildirmektir.

Vardıḳça ḫâb-ı nâza daḫi kâkül örtünür
Ḫâl-i izârı gül döşenür sünbül örtünür

beytinde olduğu gibi ki ruhsârın güle ve kâkülün sünbüle teşbîhlerini müş'ir olup ikisinin de halleri ta'rîf olunmuştur

2. Müşebbehin imkân vukû'unu yani uzak olarak görülen bir hükmün diğer hükme teşbîhiyle imkânını göstermektir.

İmtiyâz s̱abit ve seyyârı müşkildir ḫayâl
Ẓannider sükkân-ı keştî sâḥil-i deryâ yürür[35]

beytinde olduğu gibi ki sâbit ü seyyâr müşâhedâttan olmakla yekdiğerinden temyîz olunmamaları müsteb'id ve imkânsız bir hüküm gibi göründüğü halde ikinci mısrada isbât olunmuştur.

[35] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 142.

3. Müşebbehin hâl ü şânını sâmi'in zihninde takdîr ve takviye içindir ki bunda müşebbehün-bihin vech-i şebehte hem a'ref hem etemm olması lazımdır. Sâ'y ü amelinden faide görülmeyen kimseye "Buz üzerine yazı yazar" demek gibidir.

4. Müşebbehin mikdâr-ı hâlini yani hâl ve sıfatının kuvvet ü vaz'ındaki derecesinde ta'rîfidir. Nitekim: Bir şeyin sarılığı derecesini ta'rîf için limon ve kehrübâya teşbih olunur veyahut Kanarya sarısı diye ifade edilir.

5. Müşebbehin dinleyicinin zihninde tezyîni içindir ki ondan daha güzeline temsîl ile olur.

6. Müşebbehi takbîh içindir ki ondan en çirkinine, en kötüsüne temsil lazımdır. Vâsıf'ın:

İḳtirân etmiş raḳîb-i neces o nâzik meşrebe

mısrasında olduğu gibi.

7. Müşebbehi bir emr-i garîbe teşbîhtir ki buna "İstitrâf" derler. Nedîm'in:

Bûy-ı gül taḳṭîr olunmuş nâzıñ işlenmiş ucu
Biri ḫoy olmuş biri de dest-mâl olmuş saña

beytinde görülen teşbîh gibi.

3 – USÛL-İ İSTİÂRE:

İstiâre: "Müşâbehet alâkasıyla ve karîne-i mânianın vücûduyla ma'nâ-yı mevzû'un lehin gayrinde müsta'mel olan şeydir" sûretinde ta'rîf olunabilir.

Burada alâka teşebbühten ibaret olduğundan istiâre denilen şey müşebbehün-bihe taalluk edeceğinden yani istiâre lafzının ma'nâsına göre âriyet olan şey müşebbehün-bihin lafzından tevellüd edeceğinden ıstılâh-ı fenn-i beyânda müşebbehün-bihin lafzına "müsteâr" ma'nâsına "müsteârün minh" ve müşebbehin

ma‘nâsına “müsteârün leh” denildiği, vech-i şebehe “câmi‘” bunların tamamına birden de “Erkân-ı istiâre” denilir. Şu örnekte olduğu gibidir.

İltifât etmez güẕâr eyler ḫırâmân şîr-i ner

mısrasında iltifât karîne-i mâniasıyla “şîr-i ner” den maksat hayvan kasdedilmeyip mecâz olacağına ve mecâz alâkasıyla tedkîkinde iltifât etmek güzâr edenin arslana teşbîh edilmiş bir zât olarak alâkanın teşbîhten ibâret olduğuna hükmolunarak istiâre ta‘rîfine muvâfık olduğu anlaşılır ki teşbîh tarîkiyle erkân taharrî olunursa şîr-i nerin müşebbehün-bih ve lafzı hazfolup ma‘nâsı mütedâhil olan zâtın müşebbeh ve cür’etin vech-i şebeh olduğu ve erkân-ı istiâre yoluyla tatbîk ve taharrî edilirse müşebbehün-bih olan şîr-i ner lafzı “müsteâr” ve bunun ma‘nâsı “müsteârün minh” ve müşebbeh olup lafzen mahzûf olan zât hakkında mütedâhil olan ma‘nâ “müsteârün leh” ve vech-i şebeh olan cür’ette “câmi‘” olduğu meydana çıkar.

İstiâre, Müsteâr ile tarafeyn ve câmiin husûsî hallerine göre birçok nevilere ayrılıp her birinde farklı husûsiyetler açıkladıklarından anlaşılması için şu şekilde tahrîr ettiğini ifade eder:

İstiâre müfred veya mürekkeb olur ki evvelkisine **“**istiâre-i müfrede**”** ve diğerine **“**istiâre-i mürekkebe**”** derler. İstiâre-i müfrede iki nev‘iye ayrılır. Birincisine “İstiâre-i asliye” ikincisine “İstiâre-i teb‘iyye” denir.

İstiâre-i müfrede:

a) İstiâre-i asliyye: Lafz-ı müsteârın cins isimler ve bir vasıf ile şöhret bularak umûmî isim hükmüne girmiş olan ilimler ile masdarlarlardan ibaret olduklarını söyler ki:

“Bir merd-i bahâdıra arslan” Bir hilekâra tilki” Sersem bir şahsa kaz” söylenmesi gibi örnekler vererek konuyu pekiştirmeye çalışır.

b) İstiâre-i teb‘iyye: Lafz-ı müsteârın zât-ı fi‘l ve fer‘-i fiil ile edevâtı mühimmeden olması gerektiğini ifade eder ve şu örnekleri verir.

“Herif öldü gitti” sözü zât-ı fi‘lden “Filânın hüsn-i hulkuna nâsiye-i hâlî nâtıktır” cümlesinde nâtıktır ism-i fâili fer‘-i fiil ile “Sizi ziyaret etmek için geldim” cümlesinde garazı beyân eden “için” edatından istiâre olunmuştur.

Mehmet Rifat bir tembihte bulunarak şu açıklamayı yapar: “Şu ata bak uçuyor” denildiğinde atın koşması toprağın uçmasına teşbîh olunarak uçmak masdarı koşmak ma‘nâsında kullanılmakla evvelâ isti‘âre-i asliyye olur sonra uçuyor fiili alınarak çok koşuyor ma‘nâsında isti‘âre-i teb‘iyye olunur.

İstiâre-i mürekkebe: Mevadd-ı adîdenin sûretlerini alıp teşbih yoluyla başka bir sûrete istiâre etmekten ibarettir ki “İstiâre-i temsîliyye” dahi derler. “Saman altından su yürütmek” ta‘birinde olduğu gibi ki bunda gizli gizli işler görmek ma‘nâsı hâkimdir. Bu şekilde olan cümleler herkesçe bilinen olunca darb-ı mesel hükmüne girer. “Ayağını yorganına göre uzat” örneğinde olduğu gibi.

Tarafeynin veya mülayimlerinin terk ve zikirlerinden dolayı istiârede iki vecih zuhûr eder. Birincisine “İstiâre-i musarraha” ikincisine “İstiâre-i mekniyye” derler.

a) İstiâre-i musarraha: İstiâreyi içine alan kelâm da müşebbehün-bihin zikrolunmasıdır. Bu da üç türlüdür:

1 - İstiârenin karînesinden başka gerek müsteârün minhin gerek müsteârün lehin mülâyimlerinden hiçbir şey zikrolunmamasıdır ki buna “istiâre-i musarraha-i mutallâka” derler.

2 - Müsteârün lehin mülâyimlerinden bir şeyin mezkûr olmasıdır ki buna “istiâre-i musarraha-i mücerrede” derler.

3 - Müsteârün minhin mülâyimlerinden bir şeyin zikrolunmasıdır ki buna “istiâre-i musarraha-i müreşşaha” denir.

b) İstiâre-i mekniyye: Müşebbehün-bihin kendisini değil havâssından bir şeyi zikr ile müşebbehe yakınlaştırarak bir şeyin başka bir şeyde teşbîhinden sonra

yalnız müşebbehin zikrolunduğu istikâredir ki buna "istiâre-i mekniyye" derler. Ve bu istiârelerde müşebbehün-bihin zikrolunan lâzımının müşebbehe isnâdından diğer bir nev'-i istiâre zâhir olur ki ona da "istiâre-i tahayyüliyye" derler. Mesela: "Ölümün tırnakları filâna saplandı" yahut "Ölüm tırnaklarını filâna da sapladı" denildiğinde ölüm zararlı ve faydalı şeyleri farketmeksizin insanı helâk etmekte yırtıcı hayvana benzetilmiş ve yırtıcı hayvanın levâzımından olan tırnağın zikriyle bu teşbîhe remz olunmuş olmakla yani müşebbehün-bih olan yırtıcı hayvan zikrolunmayıp levâzımı olan tırnakla müşebbeh olan ölüm zikrolunmuş olduğundan bu halde istiâre-i mekniyye olduğu gibi ölüme tırnak isbâtı da istiâre-i tahayyüliyye olur.

Câmi' itibariyle yani vech-i şebehin âdi ve âlî şeylerden olmasına göre istiâre iki kısım olur.

1. Cami'in âdi ve herkes tarafından açıkça biliniyor olmasıdır ki bu şekilde olan istiârelere "İstiâre-i âmiyye" veyahut "istiâre-i mübtezele" derler.

2. Câmi'in hafî, gizli olup i'mâl-i fikr ile bulunan şeylerden olmasıdır ki buna da "istiâre-i hâsiyye" veya "istiâre-i garbiyye" derler ki bu da yine teşbîh bahsinde zikrolunan haller gibidir nitekim:

Bûydan ẖoş renkden pâkîzedir nâzik teniñ
Beslemiş ḳoynunda gûyâ kim gül-i ra'nâ seni[36]

beytinde gül-i ra'nâyı dâye'ye teşbîh pek latîf olduğundan istiâre-i hâsiyye ve garbiyye nev'indendir.

Tarafeyn ve câmi'in keyfiyyetleri itibâriyle istiârede vücûh-ı âtiye-i hamse dahi Mizânü'l-Edeb'de dikkate alınmış ve teşbîh bahsinde şu şekilde zikrolunmuşlardır.

a) Tarafeyn ve câmi'den üçünün de hissî olmasıdır.

b) Üçünün de aklî olmasıdır.

c) Tarafeynin hissî câmi'in aklî olmasıdır

[36] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 151.

d) Müsteârün minhin hissî diğerlerinin aklî olmasıdır. Kemâl Bey merhûmun âsâr-ı nefîsesinden olan “Cezmi” de vâki‘ “Halimce ecelle pençeleştim” terkîbinde “düşman-ı mahsûs” müsteârün minh olup hissî ve “ecel” müsteârün leh ve “husûmet” câmi‘dir ki bu ikisi de aklîdir.

e) Müsteârün lehin hissî diğerlerinin aklî olmasıdır. Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Ḫadeng-i ġamzeñ ile cân virmek câna minnetdir
Bu şîrîn merg ile rûḥ-ı şehîdân ağlasun gülsün

beytinde “hadeng: kayın ağacından yapılan ok” “hadeng-i gamze” müsteârün leh olup hissî ve “ecel” müsteârün minh ve “nez‘-i rûh” câmi‘dir ki bunlarda aklîdir.

Belâgat-i Osmâniyye’de muharrer olan istiâre bahsinde yine şu örneklere değinilerek bir açıklama yapılır:

Örneğin “Filân adamın arslan gibi ağzı kokar” denilir. Fakat “Ağzı kokar bir âdem gördüm” arslan kasdetmek lügaz kabîlinden olup istiâre olamaz. Bundan dolayı her teşbîhin olduğu yerde istiâre olmaz ve kezâ ilim ile nûr ve şüphe ile zulmet gibi şeylerde vech-i şebehler kavî olduğundan dolayı bunlarda istiâre ta‘yîn edip teşbîh güzel olmaz

3.2. KİNÂYE

Bir lafzın gerçek ma‘nâsının da irâdesine engel bir ipucu bulunmadığı halde o lafzın ta‘yin ve tahsis olunan levâzımından birini murâd etmeye “Kinâye” denir. Ma‘nâ ve kasd yönüyle iki türlüdür.

Ma‘nâ cihetiyle kinâye – Cümlede ma‘nânın ilgili olması, kullanılması ve ortaya çıkması yönüyle açıklanır ve şu maddelerde görülür:

1. Ma‘nânın medhi müş‘ir olmasıdır ki (Filân kişi pâk-ı dâmendir) denildiğinde onun eteğinin temiz olduğunu da söylemek câiz olduğu halde o zâtın iffet sahibi olduğunu murâd etmek gibi.

2. Ma‘nânın dahi müş‘ir olmasıdır (Filân boş kafalıdır) demek gibi.

3. Kabîhi melîh göstermek içindir ki (tebevvül) yerine (abdest tazelemek) ta‘bîrinin kullanılması gibi.

4. Lazım ile melzûm arasında vasıtaların müteaddid olmasıdır ki buna (telvîh) derler. Mesela: (Filânın mutfağında çok odun sarf olunur) denildiğinde bundan mutfakta çok yemek piştiğine ve ondan da misâfirinin çokluğuna ve bundan da ev sahibinin, hânenin semâhatına intikâl gibi.

5. Vasıtanın azlığıyla beraber fiilde gizlilik olmasıdır ki buna da (remz) derler (Kalın kafalı) ta‘bîri gibi.

6. Karînenin az ve lüzûmunda gizlilik olmamasıdır ki buna da (îmâ) derler. Nitekim (lütf u kerem filânın hânesindedir) denildiğinde ev sahibinin kerîm olduğuna intikâl olunur

Kasd cihetiyle kinâye: Üç vecihle olduğunu söyleyen Mehmet Rifat şu şekilde ifade eder:

> ***1.*** *Yalnız mevsûf murâd etmektir ki bundan yalnız bir ma‘nâ anlaşılmış olursa ona (kinâye-i müfrede) ve eğer birkaç ma‘nâyı işaret eden sıfatlarla bir mevsûf murâd olunursa ona da (kinâye-i mürekkebe) derler. Mesela: (mahall-i hased) deyip de kalbî murâd etmek kinâye-i müfrede ve “doğru yürür iki ayak üzere yürür tüysüz hayvan” deyip de insan kasdetmek kinâye-i mürekkebe olur.*
>
> ***2.*** *Yalnız sıfat kasdetmektir ki sıfat-ı matlûbeye intikâlde tefekkür ve taammuka muhtâc olursa ona (kinâye-i baîde) veyahut (kinâye-i hafiyye) ve eğer tefekkür ve taammuka muhtâc olmaz ise ona da (kinâye-i karibe) yahut (kinâye-i vâzıha) derler nitekim “filânın kapısı açıktır” denildikte o zâtın sehasını kasd için kapının açıklığından züvvârın kesretine bundan da onun mükrim olmasına intikâl için karîneler baîd olduğundan bu kinâye-i baîde veya hafiye*

nev'inden ve kezâ "filân zâbitin bel kayışı uzundur" denildikte derhal o zâbitin şişmân olduğuna intikâl olunur ki bu da kinâye-i karîbe veya vâzıha kabîlindendir.

3. *Sıfatı mevsûfuna isnâddır.*

Kişi yorġana göre lazım uzatmaķ ayağıñ
Beli dest-i naḫle ki uzanur ki kıṣalur

beytini örnek olarak verir.

Tembih: Manastırlı Mehmet Rifat bu bölüm sonunda bir tembihte bulunur: Kinâyede hakîkat kasdolunabildiği halde mecâzda buna cevâz yoktur. Örneğin "Bugün arslanımı hamamda gördüm yıkanıyordu" denildiğinde arslanın hakikaten hamâma girip yıkanması mümkün olamayacağı yönüyle sözde karîne-i mânia ve kaviyye bulunduğundan burada arslandan murâd bahâdır bir kimse olduğunu arslan lafzı mecâz olup kinâye olmadığını ifade ederek bu kitaba hitâm verdiği söyler.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

İLM-İ BEDÎ‘

Mehmet Rifat İlm-i Bedî‘ isimli eserine bir mukaddime ile başlar. Bu mukaddime bölümünde Bedî‘nin tanımını yaparak üç bâb üzerine tedvîn ettiğini ifade eder. Bedî‘ nedir? sorusunun karşılığı olarak şu ifadeleri kullanır.

> *Kelâmda sem‘a mülayim ve hoş gelecek sûrette intisâk ve insicâm ve rûha safâ verecek bir halde tertîb ve intizâm bulunmak usûl ve kavâidini bildiren ilme “Bedî'” denir. Yani: Vücûh-ı tahsin-i kelâmdan bahseden ilm, ilm-i bedî'dir.*
> *Vücûh-ı tahsîn-i kelâm denilen şeyler hem lafzî ve hem ma'nevî olduklarından bu kitap esâsen biri lafzîye diğeri ma'nevîye ait olmak üzere iki bâba taksîm olunursa da muahharan zuhûr edip bedî‘a iltihâk eden bir takım bedîalar için de bir bâb açmak lazım geldiğinden işbu kitap üç bâb üzerine tedvîn olundu.*

Bu ifadelerle anlatılmak istenen şey kelâmda işitilmesi yumuşak ve hoş gelecek cümlelerin kullanılması, kelimelerin sürekliliği ve akıcı olması ile rûhu daraltmayacak bir halde düzgün söylenmesi gereken sözlerden bahseden ilme “Bedî‘” denir. Kısaca ifade etmek gerekirse; Kelâmı güzelleştiren imkânlardan bahseden ilme “İlm-i Bedî‘” denir. Günümüzde “Estetik” olarak ifade edilen bilim dalının adıdır. Bu ta‘rîfâttan hareket eden Mehmet Rifat, kitabı iki bâba ayırdığını ama daha sonra ilaveler olduğundan onlar içinde bir bâb daha taksîm etmek gerektiğini ifade ederek üç bâb üzerine tedvîn ettiği söylemektedir.

4.1. MUHASSENÂT-I LAFZİYYE

Muhassenât-ı Lafziye denilen mebhası cinas ve mülhakatıyla seci‘ ve tevâbi‘i olarak ikiye ayırmıştır. İlk olarak;

4.1.1. CİNAS VE MÜLHAKATI:

Lafzen birbirine benzeyen ma‘nen faklı olan iki ve daha ziyâde kelimenin bu fıkrada zikr ve cem‘ edilmesine “Tecnîs” ve o kelimelere “Cinâs” ve bu cinâsa mukârin bir halde icrâ edilen sanâyi-i lafziyyeye de “Mülhakat-ı Cinâs” denir. Bunların her birinin ayrı ayrı incelendiğini ifade eden Mehmet Rifat ilk olarak cinâs bahsine girer:

A - CİNÂS: Bir cümlede kelimelerin yazılışları itibariyle birbiriyle aynı olması ve ma‘nâlarının ayrı olmasıdır. Vâsıf’ın:

Dûş olub bir tâze yâre
Câna açdım tâze yâre

beytinde vaki‘ “taze ve yâre” lafızları gibidir ki bunlar da lâfzen benzerlik olup ma‘nen birinci mısradaki “taze” genç ve ikincideki “taze” yeni ve kezâ birincideki “yâre” cânân ma‘nâsına olan yâr lafzının mef‘ûlün-leh hâli ve ikincideki yâre de yara demek olduğundan böylece ma’nen ihtilâf etmekte ve tamamı bir fıkrada bulunmakla bunlara cinâs denir.

Lafızların müşâbehette tam olmaları ve bazı mertebe ihtilâf eylemeleri yönüyle esasen “tam, muharref, nâkıs, mütekârib, hattî, lafzî, mürekkeb” isimleriyle yedi türlü olur.

a) Cinâs-ı Tam: Lafzen hareke ve harflerde fazlalık veya noksanlık olmamak, telaffuzda, kitâbette ve vezinde birbirinin aynı olmak üzere bir fıkrada ictimâ‘ eden kelimelerdir.

Hürmet “riâyet ve harâm”
Hatâ “Sehv ve Hind’de bir mahal”
Vefâ “îfâ-yı ahd ve İstanbul’da bir mahalle”
Kalb “karıştırmak ve uzv-î maʿlûm”

Şu kelimeler bir fıkrada iki defa bulunursa cinâs-ı tam olurlar:

(Akreb, meşreb, şâb, garîb, at, it, kât, puşt, saat, zevc, dûd, ûd, yer, kesr, bâr, yesâr, sûr, küfr, kesî, yaş, yemiş, bâğ, arak, konak, eñ, denk, bebek, yemek, ekmek, bel, dil, al, dem, kem, ben). Örneğin, Nef’î’nin:

Meclis-i erbâb-ı dil bir laḥẓa sensiz olmasın
Ḥürmetiñ inkâr eden ‘âlemde ḥürmet bulmasın

beytindeki “hürmet” gibi ki birinci de harâm ikinci de riâyet ma‘nasınadır. Cinâs-ı tam olan kelimeler isim ve fiil olmalarına göre “mümâsil ve müstevfî” diye isimlendirilirler:

1. Cinâs-ı mümâsil: Cinâs-ı tam olan lafızların her ikisinin de isim ya da fiil olmasına denir. “Mümâsil-i ismî” ya da “Mümâsil-i fi‘lî” nâmlarıyla ifade edilir. Örneğin:

Fışḳırır ‘ayn-ı ‘inâyetden mürüvvet ṣuları
Seyrediñ ‘ayn-ı ‘ubûdiyyetle siz bu suları

beytindeki “ayn”ların evvelkisi menbâʿ, ikincisi göz ma‘nâsına olarak ikisi de isim olmakla mümâsil-i ismiyye diye isimlendirilmektedirler.

2. Cinâs-ı müstevfî: Birinin isim diğerinin fiil olmasına denir. Örneğin:

Ḳısmetiñdir gezdiren yer yer seni

Ġâfil olma ‘âḳibet yer yer seni

beytinin ikinci mısra‘ında birinci yer toprak ma‘nasına isim ve ikinci yer dahi fi‘l-i muzâriʿ olduğundan cinâs-ı müstevfî olarak ifade edilebilirler.

b) Cinâs-ı muharref: Yalnız harekât ve sekenâtta muhtelif olup husûsât-ı sâirede cinâs-ı tam gibi olandır. (Mürd, merd- derr, dürr- hulk, halk- devr, dûr- berd, bered- vird, verd- sabâ, sabâ- ebnâ, ebnâ – cennet, cennet-) kelimeleri ile olan örnekler bu türden olanlardır.

Bize bozdurdı ‘aḳîdeyle ṣiyâmı ol şûẖ
Bûse-i nuḳl-i lebî bezme idüb naḳl-i nevâl

beytindeki (nukl, nakl) kelimeleri gibi.

c) Cinâs-ı nâkıs: Aynı cinsten olan kelimelerin birinde bir veya ziyâde harf bulunmasıdır ki bu ziyâde olan harflerin bulundukları yerleriyle adetlerine göre üç türlüdürler. Yani: (Cinâs-ı mutarraf, cinâs-ı müzeyyel, cinâs-ı müşevveş) isimleriyle üç türlü olur. Bunlar:

1. Cinâs-ı mutarraf: Mütecânis olan kelimelerin birinin evvelinde zâid harf bulunmasıdır. Şu kelimelerle yapılan cinâslar güzel birer örnek olarak görülürler: “Dem, âdem – nâm, menâm – dâm, müdâm – dûd, mesdûd – râm, merâm – âb, serâb” kelimeleri gibi ki Nef’î’nin:

Bir dem murâdım üstüne devreylemez felek
Âb istesem serâb-ı ‘ademden nişân virir

beytindeki âb ile serâb kelimeleri bu kabîldendir

2. Cinâs-ı müzeyyel: Harf-i zâidin birinin âhirinde olmasıdır (çeşm, çeşme – pervâ, pervâne –dîvân, dîvâne) gibi.

3. Cinâs-ı müşevveş: Harf-i zâidin birinin vasatında olmasıdır. "fem, fâm – ced, cehd – cem, câm" kelimeleri gibi

d) Cinâs-ı mütekârib: Cinâs-ı tam gibi olup ancak kelimelerin diğerinden birer harf ile ihtilâfıdır. "Cevâb, savâb – Sitâre, seyyâre – hâcis, hâciz" kelimelerinin bir fıkrada kullanılması gibi. Cinâs-ı lahîk ve cinâs-ı muzâri' diye iki kısma ayrılır: Mahreçte mütekarib, birbirine yaklaşırlarsa muzâri', eğer mahreçte birbirine uzak olurlarsa ona da cinâs-ı lahîk ismi verildiğini de yine burada zikredelim.

e) Cinâs-ı hattî: Bir cinsten olan kelimelerin hey'et ve sûrette, resm ü kitâbette birbirine benzeyip yalnız noktalarla ihtilâf etmesine denir. "âkil, gâfil – Halîl, celîl – bâr, yâr" kelimelerinde olduğu gibi.

Güvenüb 'aḳlına ḳalma câhil
Ki olur ekŝeri 'âḳil ġafil

beytinde geçen âkil ile gafil kelimeleri Arap alfabesinde bir harf değişikliği ile yazılması mümkün olan kelimelerdir. Harf değişiklikleri sadece harfte bulunan noktalarla oynanarak elde edilir. Cim ve ḥa harflerinde olduğu gibi.

f) Cinâs-ı lafzî: Kelimelerin yazılışında faklılık olduğu halde telaffuzunda benzerlik olmasıdır. Tenvin ile nun harfinde olan benzerlik gibi.

g) Cinâs-ı mürekkeb: Her husûsta cinâs-ı tam gibi olup ancak birisinin basit diğerinin mürekkeb veyahut ikisinin de mürekkeb olmasıdır. Cinâs-ı müteşâbih ve cinâs-ı mefrûk isimleriyle ikiye ayrılır ki şekl-i hatt da mümasil olanlara cinâs-ı müteşâbih, müteşâbih olmayanlara da cinâs-ı mefrûk denir. Mefrûk olan cinâsa misâl olarak Nazîm'ın:

Lâyıḳ mıdır ey zülf-i perî şânıña lâyıḳ
Dil olmaya giysû-yı perîşânıña lâyıḳ

beytindeki “peri şânına, perîşânına” kelimelerinde olduğu gibi.

Biraz önce geçip “taze ve yâre” kelimelerini içinde ihtivâ eden beyt gibi. Şekl-i hatt’da müşterek olduklarından cinâs-ı müteşâbih makamındadırlar. Şeklinde ifade ettikten sonra bu bölümde geçen cinâsları bir araya getirerek bununla tam olarak anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır:

	-1- CİNÂS-I TAM	-1- CİNÂS-I MÜMÂSİL
		-2- CİNÂS-I MÜSTEVFÎ
	-2- CİNÂS-I MUHARREF…	
		-1- CİNÂS-I MUTARRAF
	-3- CİNÂS-I NÂKIS	-2- CİNÂS-I MÜZEYYEL
CİNÂS		-3- CİNÂS-I MÜŞEVVEŞ
	-4- CİNÂS-I MÜTEKÂRİB	-1- CİNÂS-I MÜZÂRİʿ
		-2- CİNÂS-I LÂHİK
	-5- CİNÂS-İ HATTÎ VEYA CİNÂS-I MUSHAF	
	-6- CİNÂS-I LAFZÎ ……	
	-7- CİNÂS-I MÜREKKEB	-1- CİNÂS-I MÜTEŞÂBİH
		-2- CİNÂS-I MEFRÛK

B - MÜLHAKAT-I CİNÂS: Lisân-ı Osmânî’de kullanımda olan sanâyi-i lafziyyeden “Kalb, iştikâk, redd-ül-acz al-es-sadr, aks ve tebdîl” gibi konular husûsî olarak bir münâsebetleri olduğunu ve cinâsın mülhakatı olarak ifade edildiklerinden burada tamamını açıklamıştır.

1. Kalb: Bir kelimenin harflerinin dizilişini değiştirip başka harf karıştırmadan farklı bir maʿnâya gelen kelime meydana getirmeye denir. O kelimelere diğerlerine nisbetle “maklûb” kalbolunmuş denir. Örneğin:

Ateş – den - şitâ
İkbâl- den - lâbekâ
Mâl – den - elem, emel
Lâle- den - hilâl

kelimeler farklı gözükse de Arabî harflerle yazılışları göz önüne getirildiğinde kelimelerle yeni kelimelerin harflerinin aynı olduğunu sadece harflerinin yerlerinin değiştirildiğini rahatlıkla görmek mümkündür. Eğer bu değiştirme bütün harflerde olmazsa ona "Kalb-i ba'z" denir. "Kasr, raks" kelimelerinde olduğu gibi. Eğer bir kelimenin harfleri sonundan başına doğru değiştirilerek yazıldığında yani bir kelime soldan sağa okunduğunda ma'nîdar bir kelime açığa çıkıyorsa buna da "Kalb-i muntazam" ya da "Aks-ı tebdîl" derler. "ateş'den şitâ yazılarak okunması gibi örneklerini verir.

Kalbin cinâsa en yakın olan bölümü olarak bazı âlimler kalb-i muntazam olduğunu ifade eder. Bunu da iki kısma ayırdıklarını ifade eden Mehmet Rifat birine "Maklûb-ı mücennah" diğerine "maklûb-ı müstevî" isimlerinin verildiğini söyleyerek açıklamalarına devam eder.

2. İştikâk: Ma'nâ ve hurûfât-ı asliyyede kelimelerin uygunluğuna denir. Yani iki kelime asıl ma'nâlarıyla o kelimelerin aslında olan harflerin ittihâdıdır. Örneğin: "Mikdâr, makdûr – fevâit, mâfât – muvakkıt, evkât " gibi ki bunlarda asıl olan "fevt, kadar, kuvvet" de hem ma'nâ hem lafız yönüyle uygundurlar.

3. Redd-ül-acz al-es-sadr: Bu bedîâyı tarif edebilmek için öncelikle aczin ve sadrın ne demek olduğunu ayrı ayrı tarif etmek gerektiğini ifade eden Manastırlı Mehmet Rifat aczi ve sadr'ı şu şekilde tarif eder:

Acz: Nesirde bir fıkranın son cümlesi ve şiirde bir beytin ikinci mısrasının son kısmıdır.

Sadr: Nesirde bir fıkranın ilk cümlesi ve şiirde birinin birinci mısra'ının en önüdür. Yani şiirin başıdır ya da beytin baş kısmıdır. Ve sadr ile acz arasına haşv

derler. Bu tariflere göre redd-ül-acz al-es-sadr demek sadr'da zikrolunan bir kelimeyi acz'de zikr ile sadrı reddetmekten ibarettir. Bunları da altı nev'iye ayırmıştır.

a) Sûrette, ma'nâda müşterek bir kelimenin sadr u aczde bulunmasıdır. Râgıb Paşa merhûmun:

Dağ-ı nevdir ḳurṣ-ı mâh üzre gülef ẓanneyleme
Eyledi ḥüsnüñ sipihri dâğ ber bâlâ-yı dâğ

beytinde dağ kelimelerinin olduğu gibi.

b) Lafzeyn-i mütecânisinin yani eşsesli kelimelerin aczde ve sadrda bulunmasıdır. Sâbit'in:

Sâ'atiñ geldi dimekdir 'âşıḳ-ı dil-ḫasteye
Sînesin açub nezâketle o sâ'at gösteriş

beytinde saat kelimelerinin olduğu gibi.

c) Sûrette maʿnâda müşterek bir kelimenin haşv ile aczde bulunmasıdır. Fuzûlî'nin:

Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterem
Ṣorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

beytinde şeydâ kelimesinin olduğu gibi.

d) Lafzeyn-i mütecânisinden birinin haşvde diğerinin aczde bulunmasıdır.

e) İştikâk san'atını hâvî olan iki kelimenin sadr ve aczde ortaya çıkması olmasıdır.

f) Şibh-i iştikak sanʿatını hâvî olan iki lafzın sadr u aczde veyahut haşv ve aczde bulunmasıdır.

Tenbih – Şiirde bazı kıt‘a veya gazel veya kasîdelerin matlaʿ mısra‘ını maktaʿda yani en sonunda aynen îrâd etmek dahi işbu redd-ül-acz al-es-sadr sanʿatının en mühimlerinden addolunur.

4. Aks ü tebdîl ve tedvîr: Kelâmda bir cüz’ün diğeri üzerine takdîmi ve her iki sûretin îrâdı husûsuna “aks ü tebdîl” ve kelimelerin tebdîl-i mahal etmeleriyle yine aynı ma‘nânın ortaya çıkmasına “tedvîr” denir.

4.1.2. SECİ‘ VE TEVÂBİ‘Î

A – Seci‘:

Fasılaların bir harf üzerine tevâfukuna “seci‘” denir.

Fasıla: Nesirde fıkrâların ve nazımda mısraların son kelimeleridir ki bu kelimelerin sonlarında bulunan edât ve zamirlerden başka olarak nefs-i kelimeden olmak üzere müttefik olan harflere “revî” denir. Örneğin:

“Mektûbunuz vasıl ve meâline ıttılâ hâsıl oldu” cümlesinde vâsıl ile hâsıl kelimelerindeki lâm’lar revîdir. Bundan dolayıdır ki burada seci‘ vardır. “Vâsıla ile hâsıla” edat olan hâ’lardan sarf-ı nazarla nefs-i kelimeden lâm’lar ittihaf olduğundan bunlarda seci‘ vardır. Fakat “Fâsıla ile hârice” de hâ’lar edât olup lâm’da ve cim’de ittihad olmadığından bunlarda seci‘ yoktur. Ve kezâ “çemenimiz ile caddemiz” kelimelerinde “miz” edat oldukları ve asıl kelimelerin ahirleri “mim” ile “hâ” olduğundan bunlarda seci‘ yoktur. “Hânemiz ile lânemiz” de “miz” edatlarından evvelki hâ’lar nefs-i kelimeden olduğundan bunlarda seci‘ vardır. Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere seci‘nin tarifini yapmak gerekirse “Kelimelerin sonlarında nefs-i kelimeden yani asıl kelimeden olmak üzere âhirlerinin ittihâdı demek olduğunu güzelce bellemek gerektiğini ifade eder. Bu tarz yapılan seci‘nin âdî bir şey olduğunu söyleyerek bazen bir kelimenin başka bir kelime ile çoğunlukla harflerde ittihâd etmekle beraber vezinde de uygun olurlar ve buna mukayyes haller ortaya çıkar ki onlara göre seci‘ “Murassâ, müvâzî, mutarref”

isimleriyle üç türlü olur. Her iki fâsılanın kelimeleri adette ve her bir kelime, karşılığı olan kelime ile vezinde ve harf sayısında uygun olarak revîlerinin dahi uygun olmasına "murassâ" denir. Adette eşitlik olmamakla birlikte kelimelerin hepsinin vezinde ittihâd etmeyip yalnız fâsılaların vezin ve kafiyede ittihâdına "seci'i müvâzî" denir. Hiçbir şart olmayarak yalnız fâsılaların kafiyede ittihâdına da "seci'i mutarref" denir. Şeklinde ifade ederek bir diğer konu olan seci'in tevâbi'i bahsine geçer.

B – Seci'in Tevâbi'i:

Sanâyi'-i lafziyyeden olan "Tasrî, müvâzene, lüzûm-ı mâ-lâ-yelzem, tersî" denilen dört konu seci'in tevâbi'inden addolunur.

a) Tasrî: Kelâm-ı mevzûnun seci' mertebesinde bir sıfattır ki şiirlerin matla'larında dikkate alınması gereken bir bedîâ olup esâsen "Kâmil, mürtebit, müvecceh, nâkıs, mükerrer" isimleriyle beşe ayrıldığını ifade eder. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

Tasrî'-i kâmil: Evvelki mısranın anlaşılması ikinci mısraya bağlı olmayıp her bir mısradan müstakil bir ma'nâ anlaşılmakla beraber sonlarının kafiyede birlik olmasına denir.

Tasrî'-i mürtebit: Evvelki mısranın anlaşılması ikinci mısraya bağlı olmayıp sâhib-i kafiye olmak ve mısra'-ı sâni evvele bir sûretle bağlı bulunmasıdır.

Tasrî'-i müvecceh: Mısralar kafiyeli olmakla birlikte evvelin sonraki sonrakinin evvel olmasında beis olmayandır.

Tasrî'-i nâkıs: Birinci mısra herhangi bir ma'nâya delâlet etmeyip tamamının ikinci mısranın anlaşılmasına muhtaç olanıdır.

Tasrî'-i mükerrer: Bir beyitte birbirine benzeyen kelimelerin kafiye getirilmesidir.

b) Muvâzene: Fasılaların kafiyeli olmayıp yalnız mevzûn yani kelimelerin vezinli bir diğer deyişle harf sayılarının aynı olmasıdır "Ahmet, Rahmet; azîm, behîn; delîl, yakîn" kelimelerinde olduğu gibi.

c) Lüzûm-ı mâ-lâ-yelzem: Fasılalar seci‘ kabilinden eşit olup harf-i revîden evvel gelen harflerin eşit ve harf-i revîye bitişik ya da yanyana olanların da bir cinsten olmasıdır buna “teşdîd” veyahut “iltizâm” derler. “Haseb, edeb” sözleri seci‘-i müvâzî olup bu nev‘den olamayacağından haseb lafzına mukâbil diğer fasılada “neseb” kelimesini îrâd etmektir. Şu beyt bunun en güzel örneklerinden biridir.

Bir derde düşmüşüm diyemem âh herkese
Oldum rübûde bir gözi ḫûn-rîz çerkese

d) Tersî‘: İki fıkrânın veya iki mısra‘ın kelimâtı adet cihetiyle müsâvî ve her biri mukabiliyle hem mevzûn hem mükaffâ olmaya denir. Bu şekilde olan kelâmlara da “murassa‘”tesmiye olunur. Lâmî‘î’nin:

Ey Süleyman saṭvet ve ‘Îsâ ḳadem Yûsuf-liḳâ
Vey Nerîmân heybet ü kisra Kerem âṣaf-edâ

beytinde olduğu gibi ki bunların hepsi murassa‘dır. Bu tanımlamalardan sonra lafzın güzelleşmesi için şart olan lafzı ma‘nâya tâbi‘ kılmaktır. Yoksa seci‘, cinâs, tarsî‘ gibi sanatları icrâ edeceğim diye ma‘nâyı lafza tâbi‘ kılmak belâgatı ihlâl demek olacağından bunlardan uzak durmak lazımdır. Kemâl Bey merhûmun Tasvîr-i Efkâr’da lisânımıza dair yazdığı makâlede söylediklerini aynen buraya derc ettiğini ifade ederek bu fıkraya da son verir.

4.2. MUHASSENÂT-I MA‘NEVİYYE

Lisân-ı Osmânî’de ortaya çıkan sanâyi‘-i ma‘neviyyenin bilinenleri “cem‘iyyet, tensîk, ircâ‘, tezkâr, ta‘lîl, tecâhül, mübâlaga, istidrâk, telvîhât” şeklinde toplanıp cem‘ edildiğini ifade ederek bunları açıklamaya çalışır:

4.2.1. CEM‘İYYET:

Münâsib ve mukâbil olan ma‘nâlar beynini cem‘ eden sanâyi‘-i ma‘neviyye “mutâbakât, mürâ‘ât-ı nazîr, îhâm-ı tenâsüb” denilen şeylerdir. Şeklinde başlıklar ile ifade ederek bunları tek tek açıklamaktadır.

A) Mutâbakat: Aralarında tezâd veya başka bir sûretle karşısında olan bir ma‘nâyı bir fıkra veyahut bir mısrâ, bir beyit ve bir kıt‘ada toplamaktır. Âkif Paşa merhûmun Sahbanâme’sinde geçen şu mısralar örnek olarak gösterilmektedir:

> *“İsmi Duhter ammâ hükmü merdâne ve sûrette âb amma ma‘nâda ateş serkeşten nişâne olup” fıkrasında (duhter, merd – sûret, ma‘nâ – âb, ateş) sözleri*

a. Mukâbele: Zıddının gayriyle uygun olmasıdır.
b. Tezâd: Zıddıyla uygun olmasıdır. Aynî’nin:

Muḥarrem olmuş sûruna ḳaḥbe cihânıñ mâtemi
Duḫterin tezvîc iden mâder hem ağlar hem güler

beytindeki “sûr ile mâtem” ve “ağlar ile güler” gibi ki bu tıbâk san‘atı îcâb ve selb i‘tibârâtıyla dahi “tıbâk-ı îcâb” ve “tıbâk-ı selb” nâmlarıyla iki nev‘idir.

b.a. Tıbâk-ı îcâb: Aralarında mutâbakat olan kelimelerin îcap ma‘nâsını kapalı olarak anlatmadır. Ya da tam olarak metinde geçtiği şekil olan şu cümle ile ifade edilir: “*Mutâbakat olan kelimelerin îcâb-ı ma‘nâsını işrâb eylemeleridir.*” Bâkî’nin:

Güller ṣafâda ḫurrem ü ḫandân u şâd-mân
Bülbül belâda bencileyin zâr ü bî-ḳarâr

beytindeki “safâ ile belâ” ve “hande ile zâr” kelimelerinde olduğu gibi.

b.b. Tıbâk-ı selb: Aralarında mutâbakat olan kelimelerin selb ma‘nâsını îmâ etmesidir. Olumlu, olmsuz, emir ve nehy olan fiillerin karşılaşmalarından meydana gelirler.

Açıldı ġoncalar bâğ-ı cihânda
Neler oldı açılmaz oldı göñlüm

beytinde “açıldı ile açılmaz” kelimelerinde olduğu gibi.

B) Mürâ‘ât-ı nazîr: Nesir veya nazımda, aralarında ma‘nâ bakımından tezâdın dışında bir münâsebet bulunan kelimeleri bir araya getirme sanatıdır. Şeklinde yapılan açıklamalarla birlikte Mehmet Rifat bunu şu şekilde tarif eder:

> *Tezâd yoluyla olmayarak maânînin münâsip ve mukârinlerini, birbirine yaklaşmış olanlarını bir araya toplamaktır. Buna aynı zamanda “Tenâsüb” de derler.*

C) Îhâm-ı tenâsüb: Bir çok ma‘nâsı olan bir kelimenin bir ma‘nâsıyla diğer bir kelimenin ma‘nâsı arasında münâsebet kurmasıdır. Seyyid Vehbî’nin:

Ḳaṣr-ı çâr erkân-ı ḳısmıñ ẕevḳ ile pâyende ḳıl
Sâde naḳş ol mâsivâdan mâle meftûn olma hiç

Yâre çatmış kâm alub câmın çeküb içmiş raḳîb
Var yıḳıl ‘aḳlıñ keserse sen daẖi çât âl çek iç

kıt‘asında “kasr, çatmış, câm, keser, çât, âl, çek, iç” kelimelerinin içtimâ‘ı gibi ki burada “çatmak” bir kesb-i münâsebet etmek bir de bina çatmak ve “câm” bir kadeh bir de pencerelerde ki belvât ve “keser” bir fi’l-i müzâri‘ bir de âlât-i buhâriyyeden

olan alet ma‘hûd ma‘nâsına olduğu gibi “çat” ile “âl” telâffuzda “çatal” ve “çek” ile “iç” dahi yine telâffuz da “çekiç” ma‘nâlarını mutazammın olduklarından ve halbuki kasdedilen ma‘nâ bina çatmakla aletten olan câm, keser ve çatal ve çekiç olmayıp onların zikri îhâm-ı tenâsüb içindir.

4.2.2. TENSÎK:

> *Maânînin bir sûret-i hasenede tensîkini mûcib olan sanâyi‘-i ma‘neviyye (siyâkatü’l-a‘dâd, tensîkü’s-sıfât, cem‘, tefrîk, taksîm, cem’üt-tefrîk, cem‘-i maa-t-taksîm, cem‘-i maa-t-tefrîk ve’t-taksim, leff ü neşr, müzâvece) denilen sıfatlardır.*

şeklinde ifade edilen tensîk: “Bir isme bir çok sıfat sıralama”, lûgat anlamı olarak, “düzene, yoluna koyma, düzenleme, sıralama” şeklinde ifade edilir.

A) Siyâkatü’l-a‘dâd: Bir fıkrada birkaç ismi zikredip bir münâsebetle onları bir diğerine bağlamaktan ibarettir. Şu örnekte olduğu gibi.

B) Tensîkü’s-sıfât: “Bir şeyin birkaç sıfatını arka arkaya sıralamaktan ibarettir” şeklinde söylenebilir.

C) Cem‘: Birkaç kelimenin içine aldığı hükümleri bir sûretle tek bir hükümde toplamaktır. Nef‘î’nin şu beyti güzel bir örnektir ki:

Hem ḳadeḥ hem bâde hem bir şûẖ-i sâḳîdir göñül
Ehl-i ‘aşḳıñ ḥâṣılı ṣâḥib-meẕâḳîdir göñül

beytinde kadeh, bâde, şûh, sâkînin ahkâm-ı zevkiyyelerinin gönülde ittihâdı hep bu kabîldendir.

D) Tefrîk: Bir nev‘iden olan iki emrin arasına zıddiyet koymadır. Bâkî merhumun şu neytini örnek olarak gösterir:

Seni Kisrâ'ya ʻadâletde muʻâdil ṭutsam
Başḳadır sende olan devlet-i dîn ü îmân

beytinde "adâlet"in benzer hükümlerinin seçilmesi gibi.

E) Taksîm: Parçaları zikredip ondan sonra taʻyîn-i mercîʻ ederek bir şeye izâfe etmektir.

F) Cemʻ-i maa-t-tefrîk: Önce toplayıp sonra ayırmaktır yani iki şeyi bir maʻnâya dâhil edip sonra bu dâhil olanların cihetlerini ayırt etmek olarak ifade edilir.

G) Cemʻ-i maa't-taksim: Eşyayı bir hükme dâhil ettikten sonra taʻyin ederek taksim etmektir.

H) Cemʻ-i maa-t-tefrîk ve't-taksim: İki şeyi evvelâ cemʻ, sâniyen tefrîk, sâlisen taksîm etmektir.

I) Leff ü neşr: İki veya daha fazla lafız ve hükmün zikredilmesinden sonra, aralarında münasebet olan lafız veya hükümlerin sıralanmasıdır. Ya da bir fıkrada birkaç lafzı neşrettikten sonra bir yere taʻyîn etmeksizin lafzî ve maʻnevî ipuçları ile dinleyiciye nakledilecek şekilde lafzın ve hükmün zikredilmesini leffetmektir. Yani birkaç isim yazıldıktan sonra bunların her birine ait olan sıfat veya fiillerin ayrıca sıralanması şeklinde ifade edilebilir. "Müretteb ve müşevveş olmak üzere ikiye ayrılır ki sırasıyla yazılı olanlarına "leff ü neşr-i müretteb" karışık olarak yazılanlarına ise "leff ü neşr-i müşevveş" denir.

Ayrıca Taksim ile leff ü neşr birbirine çok benzediklerinden birbirlerinden ayrılmaları lazımdır. Yani taksîm'de taʻyîn-i mercîʻ etmek şart olduğunu ve leff ü neşr de ise taʻyîn-i merciʻ câiz olmayıp lafızlarda gerekli olan ipuçları ile edâ etmek

şart olduğunu söyleyerek bu mebhası bitirip, bir diğer konu olan müzâvece bahsine geçmektedir.

İ) Şart ve cezânın her birine ait olan ma‘nânın diğeri üzerine irtibat ettirilmesi şartıyla iki ma‘nâyı birleştirmektir. Nâbî’nin:

Ben pürr olsam ol tehîdir ol pürr olsa ben tehî
Sâġar-ı meydir bu bezm-i ġamda hem meşreb baña

beytinde birinci şart “ben pürr olsam” ve ikinci şart “ol pürr olsa” olup birinci cezâ “ol tehîdir” ve ikinci cezâ “ben tehî” olmakla ikinci mısranın hükmüyle bunlar birleştirilmiştir.

4.2.3. İRCÂ‘:

İrcâ‘ kelimesinin sözlük ma‘nâsı olarak: “Eski haline döndürme, döndürülme şeklinde geçmektedir.” İrcâ‘ kelimesinin altına alınabilen sanâyi‘-i ma‘neviyyeler “tecrîd, iltifât, rücû‘” olarak üç şeydir. Şeklinde ifade eden Mehmet Rifat bunları şu şekilde açıklamaktadır:

A) Tecrîd: Kelime ma‘nâsı “soyma, soyulma. 2. ayırma, birer tarafa tutma” olarak açıklanmış olan kelimenin lûgatteki edebî olarak tanımı iki şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisi “Bir şâirin kendini mücerred bir şâhıs, yânî ayrı bir adam farzederek ona hitâbetmesi”. İkincisi ise “Noktasız harflerden oluşan kelimelerle cümle veya mısra yapma”[37] şeklinde tanımlanan kelime Manastırlı Mehmet Rifat tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

> *Zî-sıfat olan bir emirden o vasıfta emr-i mezkûra mümâsil bulunan emr-i ahîri intizâ‘ etmektir ki hitâbi ve gayr-i hitâbi nâmlarıyla iki türlüdür:*

[37] Develioğlu, 2006: 1051.

Yine bu tecrîd ile ilgili olarak gayr-i hitâbî'yi şu şekilde tanımlar. Kendisinde hitâb tarîki olmayarak yapılan tecrittir ki şu beytte geçen "Âh ol hande üzre banadır şimdi" tecrîd gayr-i hitâbî tarzında olan tecrîddendir. Tecrîd-i hitâbî ise "Bir kelâmın zahiri gayra ve bâtını nefse hitâp olunduğu takdirde tevazu' ortaya hâsıl etme veya övme ya da kötüleme gibi vasıflar söylendiği halde başka bir kimseye söylenmiş gibi kayıtsız kalmadır ki iki kısma ayrılarak ifade edilmektedir.

a - Tecrîd-i Mahz: Başkasına hitâb edip nefsini murâd etmektir.

b - Tecrîd-i Gayr-i Mahz – Nefsine ve gönlüne veyahut nefsini ve gönlünü başkasına benzeterek ona hitâb etmektir.

B) İltifât: Bir üslûbdan diğer üslûba veya bir sîgadan diğer sîgaya intikâl etmektir. Bununda üç nev'i vardır:

a – Gaipten hitaba ve hitaptan gaibe intikâlidir.

b – Fi'l-i mâzi ve muzâriden emre intikâldir.

c – Mazî ile muzâri'den veya muzâri ile mâziden ihbâr etmektir.

Mebâni'l-İnşâ isimli eserde Tecrîd ile İltifât arasında mühim bir farkın olduğunu ifade eden şu cümleler dikkate şâyândır: Tecrîd-i lafzın bazı ma'nâlarını hazf ile bazısını irade etmektir ki bu da kelimenin anlaşılmasına işarettir. İltifatta ise kelimenin ilişkisi olmayarak mâ'nen bir nakil olduğundan iltifat ile tecrîd arasında umûm ve husûs mutlaka vardır. Tecrîd'in kinâye'yi de içine aldığını ama bunun pek rağbet görmediği yine bu mebhasta ifade edilmektedir.

C) Rücû': Bir nükte ve mazmûn sarfı için geçen kelâmı bozmaktır. "Belâ-yı hasret, dâğ-ı can-sûz-ı firkattir. Ve dâm-ı gurbet bir kafes-i mihnettir. Yok yok dâm-ı gurbet kafes değil âlem-i melâmettir." mısralarında olduğu gibi

4.2.4. TEZKÂR:

Ziyâdeleştirme ve belli etme. Kelâmda bazı şeyleri hatırlamak için tesis edilmiş olan “müşâkele, istitrâd, teşâbih-i etrâf, irsâd” sanatlarını ihtivâ eder:

A) Müşâkele: Bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmeye denir.

B) İstitrâd: Maksadın yayılması için evvelin zikriyle ikincinin zikrine ulaştırmak kasdolunmayarak bir ma‘nâyı başka bir ma‘nâya bitiştirip nakletme usûlüdür. Bununla ilgili olarak Kemâl Bey merhûmun Lisân makalesinden bir örnek verir.

C) Teşâbüh-i etrâf: Sadra uygun bir kelime ile kelâma hitâm vermedir. Şeklinde ifade ettikten sonra bazı edebiyat kitaplarında “Mürâât-ı nazîr” maddelerinden biri olarak saydıklarını ve bu konuda bir mertebeye kadar da başarılı olduklarını ifade eder.

D) İrsâd: Secili ve kafiyeli olan bir sözün sonu, neden ibaret bulunduğunu sözle bildirme. Şeklinde ifade edilebildiği gibi harf-i revî’nin herkes tarafından bilinmesi cihetiyle fıkra veya beytin aczine yani sonuna delâlet etmesidir. Bu irsâd san‘atı “ilim öğrenmek isteyen talebeler için güzel bir yol olduğu gibi edeb meclislerinde hoşca vakit geçirmek için mükemmel bir tarzdır” der. Ve şu fıkrayı anlatır. Meâlen:

…çünkü böyle bir mecliste öğretmen ya da edîb eline bir divan alıp matla‘ını okur ve kafiyesi herkes tarafından anlaşılması için tekrar eder. Ondan sonra o kasîdeden uygun beyitleri acze kadar okuyarak sonlarını okumaz ve ne olması gerektiğini orada bulunanlara sorar. Onlarda akılları erdiği kadar cevap verirler. Sonuç olarak içlerinden birisi nasıl olması gerektiğini bulur ve aferini kazanır. Bunun üzerine hem güzel bir eğlence olur hem de edepten istifade edilmiş olur.

4.2.5. TA‘LÎL:

Gerçekleşmiş veya gerçekleşmesi beklenen bir hükmün sebebini önceden bildirmeye, “Ta’lîl” adı verilir. Kelâmda uygun sebepler îrâdıyla hüküm ve meâlî ziyâdeleştirmek amacıyla konu olan “hüsn-i ta‘lîl ve mezheb-i kelâmi” san‘atlarını ihtiva eder ki onlarda şu şekilde ihtivâ olunurlar:

A) Hüsn-i ta‘lîl: Gerçek olmayan güzel bir söz ile bir sıfat için uygun sebepler iddiâ etmektir. Ya da bir şeyin meydana gelmesine hayâlî ve güzel bir sebep gösterme şeklinde ifade edilir ki iki nev‘i vardır:

a – İ‘tibâr-ı latîf bir sıfat-ı sâbite olup da illetin beyânı kasdolunmaktır.

Fuzûlî’nin:

Perîşân-ı ḫalḳ-ı ‘âlem âh u efġân itdigimdendir
Perîşân olduğum ḫalḳı perîşân itdigimdendir[38]

beytinde halkın perişanlığını kendinin perişanlığına illet olarak îrâd olunduğu gibi.

b - İ‘tibâr-ı latîf sabit olmadığı cihetle isbâtı murâd olunmaktan ibârettir.

Dâġ-dâr olmasa ḥışmıñla eger
Mübtelâ-yı kelef olmazdı ḳamer

Ḫidmetiñ itmese cevzâ[39] niyyet
Bağlamaz idi miyânına kemer[40]

Nazmında memdûhun hışmıyla kamerin kelefdâr, aşırı sevgisi olması ve onun hidmetine cevzânın niyet etmesi mümkün olmadığı halde hüsn-i ta‘lîl yoluyla evvelkisine kamerin kelefdâr olması ve ikincisine cevzânın nitak-ı bend görülmesi delâlet olunmuştur. Örneğin de olduğu gibidir ki hüsn-i ta‘lil san‘atının mühim

[38] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 162.
[39] Aynı kelime Ahmed Cevdet Paşanın Belâgat-ı Osmâniyyesinde “cevâz” şeklinde yazılmıştır.
[40] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 163.

olmasından dolayı edeb ilmiyle uğraşanların Muallim Naci Efendinin “Istılahât-ı Edebiyye” isimli eserine mürâcaât ederek daha tafsilatlı bilgiler almaları gerektiğini ifade etmektedir.

B) Mezheb-i kelâmî: Söz söyleyenlerin usûlleri vechiyle yani söyledikleri şeyi isbatlamak amacıyla kelâmda istenilen şeye delil getirmektir.

4.2.6. TECÂHÜL-İ ÂRİF:

Bilinen bir nükteye binâen sözün gelişine göre bilinmiyormuş gibi ifade etme sanatıdır. Bunda da üç vecih vardır:

A) Medh kasdıyla mübâlâga yapmak için

B) Azarlamak, paylamak amacıyla yine mübâlâga için

C) Muhabbetin (üzüntüden dolayı) şaşkınlık ve hayret derecelerinde iken kötü söz söylenmesi yani konuşma sırasında ağza alınmayacak söz söylenmesidir.

4.2.7. MÜBÂLÂGAT:

Kelâmda îrâd olunan mübâlâgalar makbûl ve mazmûm olmak üzere ““teblîğ, gulüvv, iğrâk, ifrât” denilen şeyler olup bahsettiği konu ve açıklamalarıyla bunlarla ilişkisi olan “tefrît ile iktisâd” dahi bu konu içinde açıklanmıştır.

A) Teblîğ: İddiâya sebep olan şeyin vasfı işin hakikatinde mümkün ve cereyân ettiği şekilde olmasıdır.

B) İğrâk: İddiâya sebep olan şeyin vasfı işin hakikatinde mümkün olması fakat cereyân ettiği şekilde olmamasıdır.

C) Gulüvv: İddiaya sebep olan şeyin vasfı işin hakikatinde de mümkün olmamasıdır. Bunu da beş vecih üzerinde adetlendirir:

a - Vasıfta aşırı mübâlâğa yaparak edep dairesinin dışına çıkmamaktır

b - Vasfın sıhhatini hayâlde olsun yaklaştırmak için kendisinde bir mülâyim kelimenin dâhil olmasıdır ki bu da yine edep dairesinin dışında olmaması gerekir.

c - Hayâlde canlandırılan şeyin şiddet göstermesinde güzellikleri içine almasıdır ki bunun da edep dairesinde olması gerekir.

d - Şaka ve hilâ‘aya çıkarılacak olandır ki edeben caiz olmadığından buraya dercine gerek görülmediğini ifade eder.

e - Küfür veya Allah inancından dönmeyi içine alan ifadelerdir. Din ve edeb erbâbı nezdinde ağza alınması ya da kullanılması müstehcen olan şeylerdir.

D) İfrât: Sözlükte kelime anlamı olarak “Aşırı gitme, pek ileri varma” olarak tanımlanan kelimeyi Mehmet Rifat şu şekilde ifade etmiştir. Gulüvv gibi değilse de zıddını îcâb ettirecek sûrette şiddetli mübâlâğa göstermekten ibaret olduğunu söyleyerek bazı hitâbiyyâttan başka yerlerde kullanılmasının uygun olmadığını söylemektedir.

E) Tefrît: Bir şeyin hakkı olan vasfını kasretmektir.

F) İktisât: İfrât ve tefrîtten sakınarak bir şeyin hakkını açıklamaktır. Şeklinde ifade eden Mehmet Rifat bu Mübâlâgat ismi altında yazılan maddelerin makbûl ve mezmûm, beğenilmemiş olanlarını güzelce öğrendikten sonra telâkkî edip kullanmaları gerektiğini ifade ederek başka bir konuya geçer.

H - İSTİDRÂK:

Beğenilmemiş gibi görünen kelimeler ile medh veya medh zannolunan kelimeler ile beğenilmeme usûllerini ifade etme san‘atıdır. Bunlardan birine “te’kîdü’l-medh bimâ-yüşbihü’z-zemm” ve diğerine “te’kîdü’z-zemm bimâ yüşbihü’l-medh” denilmiştir. Bunları da şu şekilde açıklar:

A) Te’kîdü’l-medh bimâ-yüşbihü’z-zemm: Memdûhu beğenilmemiş şeklinde bir üslûb ile medh etmektir. Nâbî’nin şu beyti:

Dehrde añlamayub bilmediği ola meger
Ṭama‘ u buğż ve nifâḳ ü ḥased ve ġadr ü sitem

B) Te'kîdü'z-zemm bimâ yüşbihü'l-medh: Medh eder bir şekilde ifade edilen şeyin aslında zemmedilmesidir. Bir diğer adı hiciv olduğundan daha fazla buraya derc etmeye ihtiyaç duymadığını ifade eder.

4.2.9. TELVÎHÂT:

Lafız ve ma'nâ cihetiyle başka bir ma'nâyı işaret ederek maksadı parlak göstermeye yarayan "mugâlata-i ma'neviyye, tevriye, istihdâm, tevcîh, ta'rîz, telvîh, remz" bahisleri içine alan bir ifade biçimidir ki şu şekilde açıklanmışlardır:

A) Mugâlata-i ma'neviyye: Başka şeyde benzeri veya zıddı bulunan bir ma'nânın zikredilmesiyle bir benzerinden diğer benzerine veya zıddına nakletmektir. Sözlükte geçen mugâlata kelimesinin anlamı "yanıltmak için, yanıltacak yolda söz söyleme" olarak ifade edilir. Bunun ma'nen olması önemlidir.

B) Tevriye: Biri lafzın açıkça delil göstermesi yönüyle yakın ve diğeri gizli delil göstermesi yönüyle uzak olan muhtelif ma'nânın veyahut biri mecâzî diğeri gerçek ma'nâyı içine alan bir lafzı zikretmek ve yakın ma'nâyı ifade ederek uzak ma'nâyı murâd etmektir. Ya da "Birkaç ma'nâsı olan bir kelimenin en uzak ma'nâsını kasdetme[41]" şeklinde tanımlanır. Tevriye'yi hâvî olan lafzın ve melâyimlerinin zikir ve hazıflarıyla "mücerrede, müreşşaha, mübeyyene, müheyyie" isimleriyle beş nev'iye ayırarak şu şekilde açıklar:

a - Tevriye-i mücerrede – Ma'nâ-yı karîb ile ma'nâ-yı baîdin levâzımından hiçbir şeyin zikrolunmamasıdır. Örneğin:

Ṣordum nigârı didiler aḥbâb
Semt-i Vefâ'da ṭoğrı yoldadır

[41] Develioğlu, 2006: 1103.

beytinde olduğu gibi ki burada (Vefâ ile doğru yol) lafızlarının yakın ma‘nâsı İstanbul’da Vefa Mahallesindeki sokak olup uzak ma‘nâsı ise yârin vefâdâr ve ırz sahibi olduğu cihetle burada hiçbirinin levâzımı zikrolunmayarak zikrolunan uzak ma‘nâsı kasdolunmuştur.

b - Tevriye-i müreşşehâ – Kelimenin yakın ma‘nâsının levâzımından birinin tevriye lafzından evvel veya sonra zikrolunmasıdır.

c - Tevriye-i mübeyyene – Lafzın uzak ma‘nâsının levâzımından birinin lafz-ı tevriyeden evvel veya sonra zikrolunmasıdır. Şu örnekte olduğu cihetle:

Kûyuñda nâle kim dil-i müştâḳtan ḳopar
Bir nağmedir Ḥicâz’da ‘uşşâḳdan ḳopar

beytinde hicâz lafzının yakın ma‘nâsı bilinen mübârek kıt‘anın olması ve uzak ma‘nâsı ise mûsikideki makâm olup burada uzak ma‘nânın levâzımından olan nağme ile nâle evvelce zikrolunmuş ve yine uzak ma‘nâ kasdedilmiştir.

d - Tevriye-i Müheyyie – Tevriyeyi iki lafızdan biriyle diğerinde tehiyye etmektir.

Ḳoyub ḳaldırmadan iki de bir de
Ḳazan devrildi söndürdi ocağı

beytinde ocağı tevriyesini kazan lafzı tehiyye etmiştir. Ma‘nâsı ise Yeniçerilerin iki de bir de kazan kaldırma ta‘bîriyle olan arsızlıklarının meşhûr olması ve âkibetlerinin ise ocaklarının söndürülmüş olmasıyla bilinir.

e – Tevcîh: Olumlu ve zıt olmak üzere iki farklı anlama gelen bir kelâmın sevk ve îrâdıdır. Hal ve makâm hangisine müsâid ise o şekli ifade edilir.

Tek gözüyle bunı yazmış ḫaṭṭâṭ
Keşki ikisi bir olsa idi

beytinde hattatın yazdığı şeylerin güzel veya fena olmasına göre ikinci mısralar döndürülüp güzel ise keşke diğer gözüde açık olsaydı makamında duaya ve onlar fena ise keşke öteki gözü de kör olsaydı şeklinde bedduaya işaret olunması gibi.

C) Ta‘rîz: Hakikat ve mecâz yoluyla olmayarak fehm cihetiyle bir nükte-i talebe delâlet eden kelâma denir. Büyük bir zatın yanında “Yaz geçti yine kış derdi var, Kış geldi henüz evde kömür yok” şeklinde ifade edilen beytte adeta kömür dilenmek gibi olmasıdır.

D) Telvîh: Kasdedilen ile kasdedilenin gayrı arasında naklolunan vasıtaların çeşit çeşit olduğu nüktelerdir.

E) Remz: Kasdedilen ile kasdedilenin gayrı arasında vasıtaların az olmasıdır ki gizli yollar ile yakına işaret etmektir.

Bu fasılanın sonunda Mehmet Rifat buraya kadar olanların yekdiğerileriyle olan ilişkileri ve yakınlıkları olduğundan aralarındaki münasebeti güzelce tefrîk etmek gerekir diyerek şu beş maddede bunları özetler:

1. Mugâlata-i ma‘neviyye ile cinâsın farkıdır. Cinâs bir lafzın iki kere zikrolunması ve sûrette müttefik, ma‘nâda müttehid bulunması olup mugâlata da ise lafzın bir kere zikrolunması büyük bir fark oluşturmaktadır.

2. Mugâlatanın kinâye ile farkıdır. Kinâye hem hakikat hem mecâz cihetlerine delalet olan lafızda olup her ikisine hamli caiz olursa da lafzın iki ma‘nâya delâletini veya lafzın ma‘nâ ile zıddını içine almaktan ibarettir.

3. Mugâlatanın ta‘rîz ile farkıdır. Ta‘rîz lafzın arz ve meylinden anlaşılmakta olup hakikat ve mecâz yönleriyle delâleti yoktur. Fakat mugâlata benzerini veya zıddını işaret ettiğinden buna benzer.

4. Mugâlata ile tevriyenin farkıdır. Tevriye daima uzak ma‘nâya bitişik olduğundan bellidir.

5. Tevriye ile tevcîhin farkıdır. Tevriye müşterek lafızlara mahsûs ve bir kelime ile uzak ma‘nâ kasdetmekle sınırlanmış olup tevcîh bunun tamamen aksi olduğundan aralarında büyük fark vardır.

4.3. MÜLHAKAT-I BEDÎ‘

Bedî‘ âlimlerinin esasen vaz‘ ettikleri usûller geçen iki bâbda açıklanmış olan yollar ile Lisân-ı Osmâniyye uygun olmadığından dolayı buraya alınmayan birkaç şeyden ibaret olduğu halde sonradan yetişen edîblerin bir takım bedîalar çıkartarak Bedî‘ ilmine dâhil ettiklerinden ibarettir. Bunların bazıları gerçekten tek ve bir takımı da izahına ihtiyaç duyulan şeyler olduklarından burada üç fasıl üzerine tedvîn olunduğunu ifade eder.

4.3.1. MÜLHAKAT-I MÜFÎDE: Kendilerinden cidden istifâde olunan “İrsâl-ı mesel, İktibâs, Tazmîn, Akd ü Hâl, Ahz ü Sirka, Telmîh” isimli olan bedîalardır ki bunlar:

A - İrsâl-ı mesel: Konuşurken atasözü kullanma ile ya da “Bir maddenin açıklanması veya anlamının güçlendirilmesi için bilinen bir misâli aynen îrâd ve benzetme yoluyla edâ etmektir. Hevâî’nin:

Kirpikleri uzundur yâriñ ḫayâle ṣığmaz
Meşhûr bir mešeldir mızraḳ çuvala ṣığmaz

beytinde “mızrak çuvala sığmaz” mesel-i meşhûrunun îrâdı gibidir.

B - İktibâs: Kelâm, şer’-i şerife aykırı düşmemek şartıyla dinleyicinin şevk ve neşesini arttırmak, genellikle öğüt vermek ya da kelâmın anlaşılmış olmasını

sağlamak için kabul edilen halleri te'diye eden olmak üzere o kelâma Kur'an-ı azîmü'ş-şân'dan veya hadîs-i şeriflerden bir kıt'a almaktır ki bu da üç vecihtir:

A) Bir âyet-i kerîmenin veya bir hadîs-i şerif'in aynen nakl ü îrâdıdır.

B) Vezin zarûreti veya sair sebepten dolayı asıl ma'nâsı bozulmamak veya tamamen anlaşılmış olmak şartıyla kelimelerin tezyîd veya tenkîs veya takdîm ve te'hîri ile olan iktibâstır.

C) İktibâsda bazı mertebe ızmâr etmek, gizlemektir.

Bu madde de geçen bir san'aatı icrâ edebilmek için Kur'an ve Hadîs'e hakkıyla vakıf olmak gerektiğinden bu bâb da ihtiyât lazımdır. Ufak bir yanlışta ma'nâ bozulduğundan daha çok a'lem-i ulemâdan olan edîblere mahsûstur.

C – Tazmîn: Sonrakinin kelâmından kendi kelâmına bir şey ilave etmektir ki iki şekilde olur:

A) Alınacak kelâm çok fazla bilinen olmalıdır

B) Alınacak söz o kadar bilinen olmazsa sahibine işaret olunarak alınmalıdır.

D – Akd ü Hâl: Mensûr bir kelâmı nazmetmeye "akd" ve manzûmu da nesretmeye de "hâl" denir. Akid de mesnevî tarzında olan kelâm nazmedilmiş olacağından letâfeti ziyâdeleşir. Fakat halde nazm nesredilmiş olacağından ve nesre nazaran zaten latîf olan nazım eski letâfetini kaybetmek gibi bir hâle düşeceğinden bunda letâfet-i sabıkasını kaybetmemeye gayret etmek gerekir.

E – Ahz u Sirkat: Başkasının şiirinden beyit veya cüz'î bir mısrayı tahrîfât ile almak veya kısmen yahut tamamen başka bir tarzda nazm ile kendi şiirine katmak çirkin olan usûllerdendir ki bu yola tevessül etmektense irsâl-ı mesel tarzında edâ etmek daha güzel olacağından, bu usûle yanaşmamak gerekir.

F – Telmîh: İbârede bahsi geçmeyen bir kıssaya, fıkraya, atasözüne veya meşhûr bir şiire ya da bir söze işâret etmedir. Şeklinde sözlük ma'nâsı olan kelimeyi Mehmet Rifat da şu şekilde ifade eder. İbârede zikri geçmeyen bir kıssaya yahut

atasözü gibi çeşitli hükümde bulunan bir fıkraya veya bir meşhûr şiire işâret eylemektir.

4.3.2. MÜLHAKAT-I MUTAVASSITA

Zihnin açılmasına sebep olan mülhakat-ı bedî‘den “mülemmâ‘, muammâ, lügaz, târîh” denilen şeylerdir. Açıklamalarını ise şu şekilde yapmaktadır:

A – Mülemmâ: Birinin bir mısrası Türkî’den diğeri Arabî veya Farisî’den olmak veya beytlerin bu sûretle üç lisândan îrâd olunmaktır. Bunun için vezinde pek ziyâde maharetli olmak lazımdır. Çünkü Türkçe’ye, Farsça’ya uygun ise de Arap vezinleri pek çok bahr’da muhâliftir. Türkçe ve Farsça’da şiir yazmak kolaydır fakat üç dilde mülemmâ şiir söylemek zordur. Velhasıl bu meydanda at oynatmak her şâirim diyen kişinin kârı değildir.

B – Muammâ: Bir kelâm-ı tamdır. Kendisinde görünürde lâtif bir ma‘nâ mevcut olduğu halde batınen remz ve îmâ veya kalb ve tashîf gibi ahvâl ile bir isme delâlet etmesidir yani bu sûretle bir ismi saklamaktır. Örneğin Nâbî’nin:

Bende yoḳ ṣabr u sükûn sende vefâdan ẕerre
İki yoḳdan ne çıkar fikr idelim bir kere

beytinin ikinci mısra‘ında iki yoktan (Nâ) ile (Bî) kasdolunup bunlar terkîb olunduğunda şâirin ismi olan (Nâbî) nin ortaya çıkması gibi.

C – Lügaz: Doğrudan doğruya bir ismin meydana çıkartılması talep olunan sözdür ki o sözde ya talep olunan ismin harflerine işaret olunur ya da vasfı zikrolunur. Nitekim:

Sefîneniñ başı girse limâna
O memdûḥuñ ismi çıḳar meydana

beytinde hurûf-ı işâreti ile lügâz olup sefînenin başı (sin) olduğundan (liman) lafzına girince (Süleyman) ortaya çıkması gibi.

D – Târîh: Bedâyi‘-i cedîdenin en önemlilerinden olan bu tarih sanatı hakkında Cevdet Paşa Hazretlerinin Belâgat-i Osmâniyye'sinde geniş bir şekilde cem‘ etmiş olduğundan buraya oradan olduğu gibi derc ettiğini ifade eder.

Sonradan gelen üdebânın hatırladıkları tarih sıfatı bir vak‘âya işaret olan mısra‘ veya beytin, cümlelerinin harflerinin adetlerini o vak‘ânın ortaya çıktığı tarihe tesadüf ettirilmesidir. Birkaç örnek vermektedir:

(803) senesinde Timur'un Sivas'ı tahrîb eylediğine de (harâb) kelimesi ve;
(856) senesinde Fatih Sultan Mehmed Hân Hazretleri'nin Rûmeli Hisârı'nı binâ ettiğine (Bünyân-ı Mehmed Hân) terkîbi gibi.

Bu tarz şiir İlk örneklerinin Hızır Bey isimli bir şahıs tarafından verildiği ve bu yolda bir çığır açtığı söylenmektedir. Şiir için bir şâh-râh olup güzel güzel tarihler söylenmekte bulunmuş olan Bursa ulemâsından Hâşîmî Efendi tarih sanâ‘atında imam olmuştur. 1193 senesinde dersaadete gelen Adana'lı Surûrî Efendi bu san‘atın kalıntılarını bulup bu fende büyük üstad olmuştur.

Tarih san‘atının ahvâl ve envâ‘ına gelince; Tarih denilen bedîa "Tarih-i tâm, tarih-i mu‘cem yahut mücevher, tarih-i mühmel yahut sâde, ta‘miyeli tarih, lafzan ve ma‘nen tarih, lügazlı tarih, ihrâc u idhâl usûlüyle tarih, dûtâ tarih" isimleriyle sekiz maddede edâ olunur:

A) Tarih-i tâm: Tarihi şiir için îrâd olunan mısra veya beytin bütün harfleri hesaba dâhil olan tarihlerdir esasen iki sûretle tertîb olunur:

a - Sırf hakikat dairesinde aranıp bulunan tarihlerdir ki iki vechi vardır:

a) Haşv'den ârî ve istenilen tek başına ma'nâ-yı kemâl-i vuzûh ile tek olan mısrâ'-ı âzâde yani bir mısra'-ı berceste halinde olandır.

1202 İrtihâl itdi Mehmed Çelebî

b) Genellikle ma'nâyı ifade eden lafızların harflerinin adedi tarihe denk düşmediği zaman bir mısrâ'-ı berceste halinde îrâdı zor olur ki bu durumda hesabı doldurmak için haşv ve zâid lafızlar ilave olunur. Bu ilaveler ne kadar makama uygun ve latîf olursa tarih o kadar makbûl olur. Surûrî'nin:

1214 Geçti Gâlib Dede cândan yâhû

b - Tarihi hakikat derecesinde bulunamadığı takdirde mecâz, kinâye, telmîh, tevriye yolları seçilerek söylenen tarihlerdir. Surûrî'nin:

1222 Şerbeti ṣundı şeker-zâdeye sâḳî-i ecel

B) Mu'cem tarih: Buna "Mücevher tarih" dahi derler. Mısra veya beytin yalnız noktalı harflerinin hesâba dâhil edilmesidir.

C) Mühmel tarih: Buna "Tarih-i sâde" de derler. Yalnız noktasız harflerin hesaba dâhil edilmesiyle olup evvelce mühmel veya sade sözleriyle belirtmek gerekir.

D) Ta'miyeli tarih: Bazen tarih mısra'ında harflerin adedi birkaç düşük ya da fazla geldiğinde makâma münâsib ta'miye ile o mikdarı yakalayabilmek için evvelki mısrada işaret ederek yapılan tarihlerdir.

E) Dû-tâ tarih: Bir mısra'ın harfleri talep olunan senenin tam iki katı olmasıdır.

F) Lafzan ma‘nen tarih: Beyit veya mısranın lafzen ve ma‘nen tarihi kapsamış olması gerekir. Haşîmî Efendi’nin:

1101 Sadr-ı âlî aldı bin yüz bir de Erdel mülkünü

G) İhrâc ve idhâl ile tarih: Bu ta‘miye usûlünden daha zor ve pek büyük bir bilgiye sahip olmayı gerektirir ki Müştâk isimli şâir 1142 senesinde Eşref Hân Efgânî’nin Osmanlı askerleriyle cereyan eden harbinde yenildiği zaman firar ederken söylemiş olduğu:

Eşref ez-tîğ-i padişâh kerîẖat

Cümle şu şekilde hesaplanarak (Tîg-i padişah) terkîbinin aded-i hurûfu (1723) olup ondan (Eşref) isminin adedi olan (581) çıkartıldığında (1142) olur.

H) Lügâz tarzında tarih: Adeta lügâz gibi olmasıdır. Bir mezar taşına yazılmış olan şu beyti de incelemekte fayda vardır. 1055 tarihini işaret eden beyt:

Şerḥâ çekdim dâğ urdum göz göz itdim sîne mi
Sengimi seyreyleyen bilsün vefât târîẖimi

beyti gibi ki şerhâ çektimden bir rakamına dâğ urmaktan nokta yani sıfıra işaret ve göz göz dahi iki dâne beşe dâll olduğundan şu sözlerin hükmü rakam yazar gibi soldan sağa doğru yazılınca (1055) zuhûr eder.

Ebced hesabı üzerine: Ebced hesabında telaffuza değil hatta itibâr olunur. Örneğin “Fetvâ, da‘vâ” gibi kelimeler yalnız yazıldıklarında “yâ” ile yazılıp “elif” gibi okunursa da herhalde hesâba “yâ” ile alınır fakat terkip esnasında “fetvâya, da‘vâdan” gibi elifle yazılırlarsa da hesaba “elif” alınıp aslı olan “yâ” alınmaz.

“Müftiü’l-enâm” ibaresinde yâ ile hemze-i vasıl söylenmediği halde yazıda mevcut oldukları için yâ ile hemze hesaba dâhil olurlar.

Hoca kelimesinde vav ile elif söylenmez ise de yazıda mevcut olduklarından hesaba girerler.

Fatiha gibi sonunda ta‘-i te’nîs olan Arabî kelimelerin durumlarını ifade etmede ha gibi beş hesap edilir.

Fatiha-i şerife terkibinde fatihanın sonunda bulunan ha beş olarak hesplandığı gibi üzerinde olan hemze dahi ayrı olarak hesaplanır.

4.3.3. MÜLHAKAT-I ZÂİDE[42]

Sonradan gelen edîbler letâfet nev‘inden olarak “mütelevvin, muvassal, mukatta‘, hazf, mühmel, mu‘cem, reftâ, hayfâ, tashîf” isimleriyle daha dokuz bedîa eklemişlerdir ki faydayı artıracağı düşüncesiyle buraya kısa kısa tahrîr eylediğini ifade eder.

A - Mütelevvin: Bir beytin okunmasında az bir değişiklik ile beytin mebnî olduğu vezinden başka bir vezne nakledilmesidir.

B - Muvassal: Bir mısranın içerdiği harflerin tamamı bitişik yazılan harflerden olmasıyla cümlenin tek kalemde bir kelime gibi yazılmasıdır.

C - Mukatta‘: Muvassalın tam zıddıdır ki hiçbir harfi bitişik yazılmaya elverişli olmayan kelimelerin bir cümlede yazılmasıdır.

D - Mühmel: Mısra veya beytin harflerinin tamamının noktasız harflerden olmasıdır.

E - Mu‘cem: Mühmelin aksidir. Harflerinin tamamı noktalı harflerden oluşmasıdır.

[42] Eserde fasl-ı rabi‘ şeklinde yazılmıştır ama fasl-ı sâlis şeklinde olması gerekir. Bu fasıl dikkatli incelendiğinde zaten üç fasıl üzerine tedvîn ettiğini daha önce ifade ediyor. Eserin yazılışı sırasında bir mürettib hatası olduğu kanaatindeyiz.

F - Hazf: Hecelerde geçen harflerden birinin bilerek bulundurulmaması gibi ki “râ” harfini söyleyemeyen bir zâta söylenecek kasidede “râ” harfinin olmaması gibidir.

G - Raktâ: Şiirin bir harfi noktalı bir harfi noktasız olarak evvelinden ahirine kadar bu şekilde devam etmesidir.

H - Hayfa: Şiirin bir kelimesi mu‘cem, noktasız harflerden bir kelimesi mühmel, noktalı harflerden teşekkül etmesidir.

I - Tashîf: Şiirin kelimelerinden bazı harflerine nokta ilave ederek veya noktayı yok ederek aynı mısrayı farklı farklı ma‘nâlara gelecek şekilde okunmasına sebep olmaktır. Göz ve kör kelimeleri ile ilgili olan şu beyt bunu en iyi ifade eden bir örnek olarak görülür:

Ni‘met-i rü’yeti gözler ne bilür
Anı göz ehli bilür göz ne bilür

beytinin her iki mısra‘ındaki son göz lafızlarından noktalar hazf olunsa zikrolunan lafızlar kör olup beyt şu:

Ni‘met-i rü’yeti körler ne bilür
Anı göz ehli bilür kör ne bilür

sûretine inkılâb ile ma‘nâ tamamen değişmiş olur.

Manastırlı Mehmet Rifat bu kadar yapılan açıklamaların sonunda bu eserinde geçen konular haricinde birçok bedâyi‘ olduğunu ifade eder. Onların değersiz ve lüzûmu pek olmadığından buraya yazmaya gerek olmadığını da ifade etmekten geri durmaz. En son yazılanların da ne olduğu anlaşılsın diye yazıldığını söyleyerek eserin bu cildine son verir.

ESERİN LATİNİZE EDİLMİŞ KISMI

TEDRİSAT-I İDADİYYE KÜTÜPHANESİ

(DOKUZUNCUSU)

MECÂMİÜ'L-EDEB

(Usûl-i fesâhat, ilm-i maânî, İlm-i beyân, İlm-i bedî', İlm-i arûz, İlm-i kafiye. Aksâm-ı şi'r, Ahvâl-i tahrîr. Usûl-i kitâbet ve hitâbet, Usûl-i tenkîd) gibi fenleri hâvî on kitâb-ı aslî ile tercümelerden mürekkeb diğer dört kitâb-ı fer'i'den ibarettir.

BİRİNCİ KİTAP

USÛL-İ FESÂHAT

MUHARRİRİ

Erkân-ı Harbiyye Kaimakamlarından Manastırlı

Mehmet Rifat

Maârif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur.
Dersaâdet
(Kasbar) matbaası – Bâb-ı Ali caddesi numara 25
Sahib ve Naşiri: Kitapçı Kasbar
1308

Mecâmiü’l-Edeb

İlm-i belâgat, Usûl-i şi‘r, Usûl-i ifade, terâcim-i mütenevvia

Nâmlarıyla esâsen dört cilt üzerine müdevvendir.

İlahi dört kitâbın kadri ilmin fazlı hakkiçün
Şehinşâh-ı maârif-perver ü gazi Hamid Hanı

Serîrinde saâdet-i ‘îzz ü şevketle merâm eyle
Ola menba‘-ı irfan ü hikmet-i mülk-i Osmanî

Rifat

MUKADDİME

Bismillahirrahmanirrahim

Elhamdülillahirabbi'l-âlemin. Vessalatü vesselamü alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âli ve eshabihi ecmain. Amma ba'd:

1 – EDEB: Cemi'-i enva'-i hatâdan mâ-bih-il ihtiraz olan şeyleri bilmekten ibarettir.

Ta'rifiyle veyahut: Bir kuvve-i râsiha-i nefsiyyedir ki muttasıf olan kimseyi mûcib-i şeyn ü ayb olan ahvâlden hıfz eder.

Sûretiyle ta'rif olunarak " nefsî" ve "dersî" nâmlarıyla ikiye tefrik edilmiştir.

Edeb-i Nefsî: Denilen kuvve-i mübeccele dahi "vehbî" ve "kesbî" isimleriyle iki nev'den ibarettir.

Edeb-i Vehbî: Mahâsin ü fezaile sâik olmak üzere fıtrat-ı asliyyede merkûz olan bir mevhibe-i ilâhiyyedir.

Edeb-i Kesbî: Terbiye ve tehzib vasıtasıyla ehâsin-i ahvâl ve fezail-i ef'âle nefsin sülûkidir ki tehattur-ı ubûdiyyet, hakka ri'âyet, fezâile muhabbet, rezâile husûmet gibi levazım-ı mu'tebere-i beşeriyye üzerine müesses olan " Adâb-ı Dîniyye, Adâb-ı Medeniyye, Adâb-ı beytiyye, Adâb-ı Şahsiyye" yani " şerayi' ve kavânîn" ve kâffe-i nevâmis-i ameliyye bundan ibarettir.

Edeb-i Dersî: İnsanların eltaf-ı kelâm ile ifâde-i merâm etmelerine hâdim olan âlâttan ibarettir ki her lisânın muktezayâtına göre tedvin ve tensik edilip:

Elfâzın cevâhir ve mevâddına taalluk eden……………………….(lûgat)
Ve yine elfâzın suver ü hey'âtine taarruz eden…………………..…...(sarf) **syf:4**
Ve yine elfâzın asâlet ü fer'iyetleriyle nisbetlerini bildiren……....(iştikak)
Ve yine elfâzın maânî-i asliyyesiyle terkiplerine ait olan………. .(nahv)
Ve kelâmı muktezâ-yı hâle tevfik usûlünü bildiren………..……..(maânî)
Ve turuk-ı ifadenin envaını tavzîh eden………………………..…(beyân)
Ve şiirin evzanına ait olan……………………………………...(arûz)

Ve yine şiirin fevâsıl-ı ahvâlini bildiren…………………………(kafiye)

İlimlerinden ibaret sekiz ilm-i aslî ile:

Nukûş-ı kitâbını bildiren ……………………………………….(hatt)
Ve kitâbet ve hitâbete ait olan……………………………...........(inşâ)
Ve kelâm-ı mevzûna taalluk eden ……………….......................(karz-ı şi‘r)
Ve ahvâl-i mâziye kesb-i vukûf ettiren ……………………........(tarih)

gibi dört ilm-i fer‘iden yani min haysül mecmu‘ mezkur on iki ilimden mürettebdir ki bunlara umûmen (ulûm-ı edebiyye) denir. Ve husûsî olarak (ilm-i edeb) denildiği zaman dahi “maânî, beyân, arûz, kafiye, karz-ı şi‘r, inşâ” ilimleri münfehim olur.

Ancak fuzalâ-yı sâlife hazerâtı kelâmın muhsinât-ı lafziyye ve ma‘neviyyesini dahi nazar-ı itibara alarak birtakım sanayi-i nefîse ibdâ‘iyle ilm-i edebe (bedî‘) nâmında diğer bir ilm-i cemîl ilave buyurmuş olduklarından ilm-i edeb “maânî, beyân, bedî‘, arûz, kafiye” gibi beş kısm-ı aslî ile “şiir ve inşâ”dan ibaret iki kısm-ı tatbîkten terekküb etmiştir. Ve bu sebebe mebnidir ki bu muharrir-i kembizâa dahi “Mecâmiü’l-Edeb “ nâmıyla yazdığı bu mecellede ilm-i edebin aksâm-ı asliyyesi olan “maânî, beyân, bedî‘, arûz, kafiye” ilimlerini hâvî olan (usûl-i edeb) ile kitâbet ü hitâbet ahvâlini müş‘ir bulunan (usûl-i edeb) aksâmını kütüb-i mahsûsaya derc ile dört cilt üzerine cem ü tedvîn eyledi.

2 – Usûl-i edebin hâvî olduğu beş ilim, nazım ve nesrin hatâdan sâlim olarak îrâdını ve bir sûret-i hasene ve muvazzaha ile edâsını kâfil iseler de bunlar lisânın fesâhatine taarruz etmediklerinden ve halbuki bir kelâm fasîh olmadıkça beliğ olamayacağından ulemâ ve üdebâ-yı sâlife hazarâtı lisânın fesâhatine müteferri‘ mevâddı dahi nazar-ı itibara alarak lazım gelen kavaidi tedvin ile bahs-i fesâhatı usûl-i edebe ilave etmişlerdir ki bu hâle göre: **syf:5**

Fesâhat, maânî, beyân, bedi‘, denilen dört usûl-i umûmî ile usûl-i şi‘ire müteallik olan “arûz ve kafiye” ilimleri usûl-i edebi teşkil ederler.

Fuzalâ-yı sâlifenin bazıları fesâhatle beraber me‘âniye “ilm-i belâgat” demişler ise de ekseriyet üzere belâgat ta‘biri burada usûl-i umûmiyye ile takyîd ettiğimiz “fesâhat, maânî, beyân, bedî” ilimlerine ıtlâk olunduğundan biz de ekseriyete ittibâ‘ ile bu dördüne birden “ilm-i belâgat” dedik ve şu taksimât-ı ahîreye göre usûl-i edeb, belâgatle şiirden ibâret olduğundan Mecâmiü’l-Edeb’in birinci cildini **İlm-i Belâgata** ve ikincisini **Usûl-i Şiire** üçüncüsünü **Kitâbet ve Hitâbete** ve dördüncüsünü de **Tercümelere** hasr eyledik.

3 – Lisân-ı Osmanî “Zemîn ifadesi menâkıb-ı tabiîyyat için tertib olunmuş bir numûne-hâne gibi üç iklîm-i cesîmin mahsül-i tabîiyyetini câmi‘ bulunduğu cihetle derûnunda cilve-saz-ı tenezzüh olan efkâr-ı endişe Arap bâdiyelerinin esmâr-ı efkârıyla Rum ve İran çemenzârlarının ezhâr-ı âsârını cem‘ ederek güldeste-i beyânına beğendiği gibi zînet veren[*] bir lisân olduğu cihetle bunun belâgatı Arab ve Fars belâgatlerine merbût ve müteallik olmak zarûrîdir.

Bu ta‘bîr-i zarûrîye itiraz edecek bazı nev-restelerin zuhûru melhûz olduğundan bu bâbda bir iki söz söylemeye lüzûm gördüm.

Şöyle ki:

Lisân ne demek olduğunu ve Lisân-ı Osmânînin sûret-i husûlünü bilenler ve lisânımızdan elfâz-ı Arabiyye’nin ıskâtı halinde kâffeten Istılâhat-ı Edebiyye ve fenniyyemiz mahvolup lehçe-i ifade çırçıplak kalarak fünûndan bayağı bir hesap kitabıyla edebden âdî bir hikâye yazmak mümkün olamayacağını ve bu halde esmâ-i hurûf dahi sâkıt olacağından çocuklarımıza elif-yâ’yı bile belletmek gayr-ı kâbil olduğunu düşünenler ve bu lisâna istînâs sayesinde birçok hikmetlere ve (fıkıh) gibi levâzım-ı dünyeviyye ve uhreviyyenin en mühim ma‘lûmâtına mazhariyyetimizi idrâk edenler bizimle hem-efkâr olacaklarından o gibi nev-zuhûrlara lazım gelen

[*] Bu sözler merhûm Kemâl Beyin Lisân makalesi’ndendir.

cevapları i‘tâ ederek Arabî’nin lüzûm-ı devamı hakkında onları irşâd edeceklerinde şüphemiz olmamakla bu makamda tatvîl-i makâle hâcet göremedik. **Syf:6**

Fârisî bahsine gelince: Kemâl Bey merhûmun “Bahar-ı Dâniş” nâm eserinin mukaddimesinde “İbn-i Kemâllerin, Fuzûlîlerin, Ataîlerin, Nâbîlerin, Râgıbların Acem tarzında olmakla beraber bir çok hikmeti hâvî olan eserlerini muzırr mı addedeceğiz!? O yolda daha bir takım eş’ar vücûda gelse faideden hâlî mi olur?

Âsâr-ı atîkamızdan ne kadar müteşekkî olursak olalım, kitâbhânelerimizi yakamayacağımız ve milletimizin bir tarih-i edebini inkâr ile yazı yazmağı bizce bu asırda hâsıl olmuş bir ma‘rifet hükmünde tutamayacağımız meydandadır. Şimdi mademki âsâr-ı seleften gınâ hâsıl edemeyeceğiz, onları anlamak için İran’ın şîve-i edebiyle istînâsa kat‘iyyen mecbûruz. Ne hacet bin yüz tarihlerine gelinceye kadar müellefâtımız da İran mukallidliğinden başka hiçbir şey yapmadığımız için İran şivesiyle istinâsa mecbûr olduğumuza dair bâlâda irâd ettiğimiz da‘vâ haklıdır. Bir de Farisî’den bütün bütüne inkıtâ‘ ediversek lisânımızın tarihini bilmekten bile aciz kalırız. Çünkü tarihe dair yazılmış kitaplarımızı Fârisî ile ülfet etmeksizin anlamak kâbil değildir” tarzında mufassalan der-miyan eylediği lüzûmu arz ile iktifa ederiz.

İşte şu mütâla‘ât-ı mühimme ve delâil-i ma‘kûleye mebnî Arabî ve Farisî’nin şive-i edebiyle istinâsımız zarûrî olduğundan bu Mecâmiü’l-Edeb’in hâvî olduğu dört kitaptan birincisi olan (belâgat) kitabında îrâd olunan kavâ‘ide lüzûm göründükçe Arabî ve Farisî misâller ilavesine ve zabt u hıfzında sühûlet olmakla beraber tatbîki de kolay olduğundan mümkün olduğu kadar eş‘ardan intihâbına gayret eyledim. Ve bu emr-i ehemmi îfâ için Arabî’den:

Fâzıl-ı Yegâne Hatib-i Dımaşkî’nin “**Telhîsü’l Miftâh**” ile “**İzâh**” ve **Allâme Sade’d-din Taftâzânî**’nin “**Mutavvel**” ile “**Muhtasar**” ve **Seyyid Şerif Cürcânî**’nin “**Hâşiyye**” ve **Allâme İbn-i Esîr**’in “**Meselü’s-Sâir**” ve **Nihrîr-i Şehir İbni Hucce’nin** “ **Hızânetü’l-Edeb**” ve **İmam Tayyibî**’nin “**Tıbyân**” ve **Hamza bin Durgut Nure’d-din’in** “**Mesâlik**” ve **İmam Suyûtî**’nin “**Ukûdü’l-Cemân**” ve fuzalâ-yı asırdan **Zihnî Efendi**’nin “**El-kavlü’l-ceyyid**” ve üstâz-ı âlişânım

Mağribî-zâde Şeyh Tâhir Efendi’nin “**Bedi‘ü’l Telhis**” ve “**Risaletü’l-Arûz**” ve “**Hadikatü’l-Ezhân**” nâm eserleriyle Farisî’den: **syf:7**

Reşit Vatvat’ın “**Hadâiku’s-sihr fi Dekâyıku’ş-şi‘r**” nâm eserinden ihtisâr edilmiş olan “**Cami‘ü’s-sanâi‘**" ve **Hacime-yi Cihân**’ın “**Menâzürü’l-İnşâ**”sıyla Türkî’den:

İsmail Ankaravî Hazretleri’nin “**Miftâhü’l Belâga**” ve **Süleyman Paşa**’nın “**Mebâni’l-İnşâ**” ve **Ekrem Bey**’in “**Ta‘lîm-i Edebiyyât**” ve **Cevdet Paşa**’nın “**Belâgat-i Osmâniyye**” ve **Diyarbekirli Saîd Paşa**’nın “**Mizânü’l-Edeb**” ve **Abdurrahman Süreyyâ Efendi**’nin **Sefîne-i Belâgat**” ve **Mu‘allim Nâci Efendi**’nin “**Mecmu’a-i Mu’allim**” ile “**Istılahât-ı Edebiyye**” ve **Abdurrahman Fehmi Efendi**’nin “**Tedrîsât-ı Edebiyye**” nâm âsâr-ı ber-güzîdeleriyle edinebildiğim mu‘teber divanları ve makbûl münşe‘atları me’haz ittihâz ederek inâyet-i Hüdâ ile şu mecelleyi tahrîre muvafık oldum.

Leḳad ġarasû hattâ ekelnâ ve innenâ
Lenağrisü ḥattâ ye’külennâsü ba‘denâ

beyti mucibince eslâfa olan deynimizi ahlâfa eda zımnında bir hizmette bulunmaktan ibaret olduğundan bunun neşri hususundaki cür’etim şu hüsn-i niyetime bağışlanacağını kaviyyen ümîd eder ve hatalarımın afvıyla tenzile tashîh buyurulması zımnında da:

Yâ nâẓiran fî kitâbî ḥîne tażrâhü
Enṣif hedeyte bilâ ḥayfin velâ şeṭaṭi
İn merre sehven felâ ta‘cil bisebbikelî
Va‘ẕur felestü bima‘sûmin mine’l-ġalaṭi

Kıt‘asını der-miyân ederek teşvîkat-ı seniyye-i maârif-perverîleri bu gibi âsârın zuhûr ve intişarına medâr-ı müstakil ve sebeb-i bi-adîl olan dürr-i yek-tâ-yı

gencine-i hilâfet ve saltanat ve rûh-ı cism-i devlet ü millet veli-ni‘met bi-minnet-i şehr-i yâr-ı maârif-perver ve şehinşâh-ı merâhim güster padişah-ı Faruk-cah veli ni‘met-i âlemiyân el-gâzi Abdulhamid Han edamellahü iclâlühü efendimiz Hazretlerine tahdis-i ni‘met-i ed’iyye-i hayriyyesini arz ve takdim eyler ve her an ve zaman zîver-i lisân-ı musâdakat beyânım olan:

«Padişahım çok yaşa»

Duasını tekrar ile şu mukaddimeye hüsn ü hitâm veririm. Ve min-allahü’t-tevfik

Dımışk Şam (1307) Ramazan. **syf:8-9**

Erkân-ı Harbiyye Kaimakamlarından
Manastırlı Mehmet Rifat

Mecâmiü'l-Edeb

den

Birinci Cilt

İLM-İ BELÂGAT

(Usûl-i fesâhat, 'ilm-i maânî, İlm-i beyân, İlm-i bedi') gibi fenleri hâvî olarak dört kitaptan mürekkeb ve Arabî ve Farisî ve Türkî misâllerle mürettebdir.

İLM-İ BELÂGAT

4 – Fesâhat-ı lisâna ri‘ayet şartıyla elfâzı muktezâ-yı zâhirle îcâb-ı hâle mutâbık kılarak ma‘nâ-yı vâhidî turuk-ı muhtelife ile îrâd etmek ve tenâsüb-i kelimât ile tecâvüb-i fıkarâtı gözeterek sem‘ ü kalbe mülâyim ve hoş gelecek vecihle kelâmı terkîb eylemek usûl ve kavâ‘idini hâvî olan ma‘lûmât-ı edebiyyeye umûmen “belâgat” tesmiye olunur.

İşbu ta‘rîf-i umûmî hadde-i tedkîkten imrâr ettirilirse esâsen dört fıkra ya‘ni:

Evvelâ – Fesâhat-ı lisâna ri‘âyet şartı

Sâniyen – Elfâzı muktezâ-yı zâhirle icâb-ı hâle tevfîk etmek

Sâlisen – Ma‘nâ-yı vâhidî turuk-ı muhtelife ile îrâd eylemek

Râbi‘an – Tenâsüb-i kelimât ve tecavüb-i fıkarâtı gözetmek gibi başlıca dört maddeden mürekkeb olduğu anlaşılır ki bunların:

Birincisine: Fesâhat

İkincisine: Maânî

Üçüncüsüne: Beyân

Dördüncüsüne: Bedî‘

İlimleri tesmiye olunur ki bu sebebe mebnî işbu belâgat kitabı usûl-i fesâhat ile maânî, beyân, bedî‘ ilimlerini hâvî olarak dört kitap üzerine tedvîn olundu. **Syf:11**

MECÂMİÜ’L-EDEB’İN BİRİNCİ CİLDİ OLAN İLM-İ BELÂGATTAN

BİRİNCİ KİTAP

USÛL-İ FESÂHAT

USÛL-İ FESÂHAT

5 – FESÂHAT: Kelâmı terkib eden elfâzın telâffuz ve istimâ‘ı mümkün olduğu kadar kolay ve tatlı olmakla beraber söylenirken ma‘nâsı zihinlere vâzıh ve mütebâdir olmaktan ibaret olup alâmeti dahi elfâzın kavaid-i lisâna muvâfık ve elsine-i üdebâda kesîr'ül isti‘mâl olmasıyla ibtizalden ârî ve beri bulunmasıdır.

Şu ta‘rife göre fesâhat denilen şey lisâna sakîl ve kulağa kerih gelip mütekellim ve muhâtaba îrâs-ı melâl eden mütenâfir sözlerden ve ma‘nâsını anlamak için lûgat kitabına ve fikir ile zihnin it‘abına muhtaç olan garip lafızlardan ve kavaid-i lisâna muvafık olmayan kelimelerden yani kavaid ve kıyâsa muhalif sözlerden ve halâvet-i kelâmı izâle edip mûcib-i kerâhet olan münasebetsiz tekrarlar ile tetâbu‘-i izâfâttan ictinâb ile herkesin anlayacağı ve havâsın takdîr edeceği tarz-ı hüsnü intihâb ve elfâz-ı şenîa ile mübtezel sözlerden ictinâb etmekten ibarettir.

Bu izâhâta lâyıkıyla dikkat olunursa fesâhat denilen şeyin yalnız müfredâta mahsûs olmayıp ibarelere de ait olacağı anlaşılır. Çünkü bazen iki selis kelimenin terekkübünden tenâfür ve bazen iki kelime-i fasîhanın sû-i terekkübünden garâbet hasıl olup muhill-i fesâhat olan ahvâl zuhûr edeceği ve bunun gibi daha bazı esbâbdan dolayı şerait-i fesâhatı mürekkebde yani kelâmda dahi aramak iktizâ' edeceği bariz olur. **Syf:13**

Binâenaleyh: Usûl-i Fesâhatı hâvî olan şu birinci kitaba biri kelimenin diğeri kelâmın fesâhatı itibariyle iki bâb üzerine tedvîn olunup bir de tetimme-i mahsûsa zeyl ve ilave olundu.

BÂB-I EVVEL

KELİMEDE FESÂHAT

6 – Bir kelime "tenâfür-i hurûf, garâbet, kıyâsa muhâlefet" gibi muhill-i fesâhat olan şâibelerden ârî ve beri olursa ve elfâz-ı mübtezele ve mehcûreden olmazsa o kelime fasîh olur.

Binâenaleyh bu bâb da mezkûr tenâfür, garâbet, kıyâsa muhalefetle mehcûriyyet-i ibtizâl maddelerini tedkîk edeceğiz:

7- Tenâfür-i Hurûf: Lisân-ı mütekellime sıklet ve zevk-i sâmia kerâhet îrâs edecek sûrette bazı harflerin bir kelimede ictimâıdır. "Tutuşturtmak" sözü gibi ki şuarâ-yı sâbıkamızdan Nâbî Efendi merhûmun:

Açılmış gül gül olmuş ṣafḥa-i rûyı semenlenmiş.
Leṭâfet ḳat ḳat olmuş ʻârızında nesterenlenmiş. **syf:14**

beytindeki "nesterenlenmiş" sözünde tenâfür olduğundan fesâhatten "dûr" düşmüştür.

Arabî'den şâir Cahilî İmr-ül-Kays'ın:

Ġadâirühü müsteşzirâtün ile'l-'ülâ
Tażillü'l-iḳâṣu fî müšeyyen ve mürseli

beytinde vâkiʻ "müsteşrizât" lafzında ve Farisî'den:

Püşt-i ḳaḳum u sincâb ẖüsrevân pûşend
Çi ḳıymet âverd an çay-kâh zağri-mast.

beytindeki "zağri-mast" de ve Türkî'den:

Ânı mîzân-ı süẖanla ṭartdım
Denedim ẖiffet-i ʻaḳlın der-ḥâl

Siz daẖi ṭartdırıñız bir îş ile
Olunur ḥâli ânıñ istidlâl

Kıtʻasında vakiʻ "ṭarttırıñız" sözünde tenâfür-i hurûf olduğundan bunların cümlesi de dâire-i fesâhatten hariçtir.

8 – Tenbih: İşbu tenâfür-i hurûf meselesi her lisânın kendi elfâzından dolayı o lisânın ehline mahsûs olup yoksa ecnebi lisânlarından me’hûz kelimâta şümûlü yoktur. Ancak Lisân-ı Osmânî için – mukaddimede dahi îzâh olunduğu vecihle- Arabî ile Farisî ecnebî **syf:15** olmayıp belki anası babası hükmünde olduğundan Lisân-ı Osmani’de müsta‘mel olan elfâz-ı Arabiyye ve Fârisiyyenin tenâfürü Fesâhat-ı Osmanîyye’yi ihlâl eder. Binâenaleyh:

Burada ecnebi kaydı bu iki lisânın gayrisine ait olmak tabiîdir. Fakat hasb-ez-zarûr-i isti‘mâl olunan ve tarih, coğrafya gibi fenlerde zikri lâ-büdd olan “Latin, Fransız, Rûm” ve emsâli elsinenin elfâzı bize bittabî‘ mütenâfir ise de onların ecnebi oldukları ma‘lûm olduğundan ilcâ-yı zarûretle isti‘mâl olundukları muhakkak olan ibarelerin adem-i fesâhatına hükmolunamaz ise de mümkün olduğu kadar edebiyatta isti‘mâl etmemeye çalışmalıdır. Ve bu tenâfür maddesi için daha ziyâde ma‘lûmât almak isteyenler Mizânü’l-Belâga’ya mürâcaat etsinler.

9 – Garâbet: Kelimenin ma‘nâsı zâhir ve isti‘mâli me’nûs olmayıp vahşi görülmesidir. Sıçramak ma‘nâsına olan “sıñsanmak” gibi ki Arabî’den Revbet bin el-Uccâc’ın:

Ve muḳleten ve ḥâciben müzeccecâ
Ve fâḥimen ve mersinen müserricen

beytindeki “müserrec” kelimesi ve Ebu Tayyib Mütenebbi’nin:

Mübârekü’l-ismi eġarru’l-laḳabi
Kerîmü’l-cirişşâ şerîfü’n-nesebi

beytinde vaki‘ ”cirişşâ” sözü ve Farisî’den: **syf:16**

üzere i‘tâ buyurulması rica olunur. Güzeştesini dahi isterseniz takdim ederim.

Kabûlen Cevap

Talep ettiğiniz yirmi lirayı gönderdim. Güzeşteye lüzûm yoktur azizim.

Bir davetnâmeye zeylen cevap

Efendimiz

Mâniim vardır. Gelemeyeceğim. Affınızı niyaz ederim.

Diğer

Aziz Dostum

Bugün maniim vardır. Gelemeyeceğim.

Diğer

Muhibb-i inayetkârım Efendim Hazretleri

Davetnâme-i âlileri uyûn-ı ârâ-yı ibtihâc oldu. Devlethânelerinde verilecek ziyafette bulunmayı ez-cân u dil arzu etmiş isem de zuhûr eden bir vak'a bu şerefe nailiyyetime mani' olduğundan affımı rica ve teveccühât-ı **syf:17** aliyenizin bekâsını istid'â eylerim. Herhalde lütf u irade Efendim Hazretlerinindir.

Pusula

Sevgili Validem

Bir müsveddemi konsülün üstünde unutmuşum. Bugün baña lazımdır. Zira o dersin muallimi gelecektir. Bunun tezkire-i acizânemi getiren adama teslimen irsâl buyurulması rica olunur.

Bir çocuktan validesine mektup

Valide-i müşfîkam

İmtihanlarımız hitâm buluyor. Yakında avdet edeceğim. Buraca siparişiniz varsa şimdiden iş‘âr buyurulması mütemennâdır.

Arzuhâl

Birinci daire belediye riyaset-i aliyyesine

Saâdetlü Efendim Hazretleri

Yağmurlar münasebetiyle bendehanenin önünde terâküm etmiş olan çamurdan geçmek kâbil olmadığı gibi taaffün dahi hasıl olmuştur. Belediye çavuşları ise buna dikkat eylemediklerinden icabının icrasını istirhâm eylerim. Ol bâb da **syf:18**

Cevap

Nur-ı Aynım

Mektubunuzu aldım. Yakında seni göreceğimi tebşîr ediyorsunuz. Pek çok mahzûz oluyorum. Gelirken on sekiz arşın yazlık basma getirmenizi arzu ederim.

Azizim Efendim

A‘la cinsinden iki düzine beyaz keten mendil ile yazlık altı tane renkli ve yeni moda boyun bağı alıp serian irsal ve fiyatının da iş‘âr buyurulması rica olunur. Ol bâb da...

Saâdetlü Efendim Hazretleri

Saye-i âlilerinde âhiren nail olduğum memuriyetten dolayı teşekkür eder ve bundan sonra dahi nice nice eltâf-ı mün‘im‘ânelerine mazhar olmaklığımı ümit eylerim. Ol bâb da emr ü irade Efendim Hazretleri’nindir

------

Mektup

Valide-i şevkat-güsterim

İmtihanlarımız hitâm buldu. Fakat inhirâf-ı mizâcım hasebiyle bir hafta daha burada kalmaya mecburum. İnşâallah iâde-i âfiyet edince hâk-pâ-yı âlinize yüz sürmeye şitâb edeceğim. Bâkî teveccühât-ı maderanenizin bekasını istirhâm eylerim. **Syf:19**

Birinci daire-i belediye riyaset-i âliyyesine

Sultan Ahmet’te mutasarrıf olduğum dükkanda müste’ciren sakin olan … efendi kontrato müddeti münkazi olduğu halde dükkanı tahliye etmek istemediğinden çıkarılması hususuna himmet buyurulması bâbında.

Bu dahi

Saâdetlü Efendim Hazretleri

Bayazid’de… numaralı kârgirhaneme kıymetinden ziyâde fiyat takdir olunduğundan diğer memurlar irsaliyle keşfettirilmesi hususuna müsâade-i âlileri şâyân buyurulmak bâbında.

Davetnâme

Sevgili biraderim

Bu Pazar günü saat yedi raddelerinde mektebimizin tevzi‘-i mükâfat-ı resmi icra olunacağından teşrif buyurmanızı rica ederim.

Cevap

Muhibb-i azizim

Talep buyurulan markalı kâğıtları yaptırıp bu posta ile irsâl **syf:20** eyledim. Fiyatı 25 franktır. Vusûlüyle beğenilip beğenilmediğinin iş‘âr-ı mütemennâdır. Bundan sonra dahi bu gibi siparişiniz olduğu takdirde maa’l memnûniyye kabûl ve icraya hazırım. Bu vesile ile zât-ı âlîleriyle muhâbere etmek şerefine nâil olduğum

için derece-i nihayede memnûnum. Bâkî ubûdiyyet-i kâmilemin teminatını arza cür'et eylerim. Fî 30 Mayıs sene 306.

Sevgili biraderim

Pederimizin vefatını kemâl-i teessüfle ihbâr ederim. Bu vak'a-yı dil-sûzun bendenizi ne kadar müteessir ettiğini ta'rif edemem. Pederimizin mirasını taksim etmek için mektubumun vusûlünde der-saâdete avdet buyurmanızı rica ederim.

Tezkere

Efendi

Size olan deynimin istihsâli zımnında mahkemeye arzuhal takdîm etmiş olduğunuzu işittim. Borcumun şimdiye kadar adem-i tesviyesi yed-i ihtiyarımda olmayan bir takım esbâb-ı mücbireden ileri gelmiştir. Bu bâbda mahkemeye mürâcaâtla öteden beri beynimizdeki dostluğu ihlâl etmekten ve bir takım masârifat-ı zaideye giriftâr olmaktan ise işi sulhen tesviye etmek hayırlı olduğunu halisâne beyân ederim efendim. **Syf:21**

Mektup

Bais-i hayâtım validem

Bu sene şehrimizde şitâ şiddetle hükmünü icra eylemektedir. Bir kat elbise yaptırmak için lütfen oranın ma'mûlâtından mikdâr-ı kâfi şayak irsâl eylemenizi rica ederim.

Telgrafnâme

ج **30 –** Kânûn-i sâni havaleyi tahsîl edemedim. Birkaç güne kadar alamazsam tahvîl ettiririm.

Cevabnâme

Birader-i azizim

….Tarihli mektubunuz vusûl buldu. Oraca meşâgil-i kesîrenizden dolayı bu tarafa gelemeyeceğinizi beyân eylemiş iseniz de bu bâb da vuku‘ bulacak teehhürât cümlemizi mutazarrır eyleyeceği cihetle umûrunuzun rü’yetini bir diğerine havale ederek bir an evvel bu tarafa gelmeniz rica olunur. Biraderim efendim.

Cevabnâme

Efendi

Mektubunuzu aldım. Zehâir burada pek ucuzdur. Bugün hareket **syf:22** eden…. Vapuruyla beşbin kile buğday gönderdim. Bunları satınız. Piyaça bu derecede devam edecek olursa daha gönderilmesi için iş‘ârınıza intizar ve arz-ı ihtirâmât ederim.

Tezkere

(…) Hazretlerinin zîr-i himâyesinde olarak Beyoğlu’nda vaki‘ …. Tiyatroda bivâyegân şâkirdân menfaatine gayet mutantan bir balo verilecektir. Leffen irsâl olunan 10 bileti kabûl ile ibrâz-ı asar-ı maârif-perveri etmeniz rica olunur.

Cevabnâme

Mektubunuzu aldım. Beni ziyâdesiyle müteselli eyledi. Lütfunuzdan müteşekkirim. Cenâb-ı Hak zât-ı âlîlerine ömr-i tavîl ihsân buyursun. Âmîn.

Sened

Yalnız yirmi beş Osmanlı lirasıdır

Kartal karyesi civarında Ahmet Ağa’nın tarlasını bir sene müddetle ve elli lira icare ile isticâr eyledim. Bunun nısfı olan yirmi beş lirayı peşin ve nısf-ı diğerini dahi müddet-i icarın hitamında te’diye edeceğim. **syf:23**

Mart sene 306

Sened

Kartal civarında … nâm mahalde … efendinin mutasarrıf olduğu bahçeyi üçyüz kuruşa iştira ve yüz kuruşunu peşin i‘tâ eyledim. Mütebakisinin nısfına mukâbil iki ay sonra piyaca mucibince buğday vereceğim. Nısf-ı diğeri dahi ondan bir buçuk ay sonra te’diye olunacaktır.

Fransa meşâhir-i üdebasından Rasin, tahsîl-i ulûm ile meşgûl olan mahdûmuna roman ve komedi ile izâ‘a-i evkat etmemesi için şu mektubu göndermiş:

Matmazel (…) sizden ziyâde roman ve komedi kırâat etmiş olduğu için kendisine hased ettiğiniz, mektubunuzun meâlinden anlaşılmaktadır. Sizinle mükâlemede riayete mecbur olduğum sadakatle derim ki bu nev‘i âsâr ile izâ‘a-i evkat etmek arzusunda bulunmanız beni pek ziyâde mükedder etmektedir.

Bu misillû eserlerin kırâatı bazı vakit zihnin inşirâhı için caiz ise de bu derece efkârınızı işgal etmemelidir. Tahsîline çalışmakta olduğunuz ulûma -ki pek elzemdir– daha ziyâde dikkat etmelisiniz. Mademki ulûm-ı lazımeyi tahsîle hasr-ı nefs etmişsinizdir ve bu hususta muallimleriniz te’diyesi lazım olan mebâliği ifâ etmekte bulunuyoruz. Tahsîl-i ulûmdan zihninizi men‘ eden şeylerden muhteriz bulunmanız iktizâ eder. Sinniniz hadd-i rüşde bâliğ oluncaya kadar irâe ettiğim tarîka sâlik olmanız şer‘an **syf:24** ve vicdânen size farz olduktan mâ‘adâ akl-ı tabîiniz dahi sizi Hâdi-i müşfikinize itaat-ı kâmileye sevk etmelidir. Tenşît-i kalbinize medâr olan âsârı bazı kere kırâat etmeyin demem. Hatta sizi eğlendiren kitaplardan birkaçını size gönderdiğimi görüyorsunuz. Lâkin bu misillû kütüb, daha nafî‘ olan kitapların ve hususan ahlâk-ı hamîdeye ve âdâba dair âsârın kırâatı için size kesel îrâs edeceğini bilecek olur isem tesliyet kabûl etmeyecek bir kedere dûçâr olacağım. Ahlâk ve âdâba dair olan âsârı her şeye tercîh ederim. Bu nev‘i eserler hakkında mükâlemeden hakikaten mahzûz olacağım meşhûdunuz iken bu hususta sükûtunuzdan ahlâka müteallik âsâr, meşrebinize muvafık olmadığına zahib olmaktayım. İtimat ediniz ki şâyân-ı ihtirâm bir zât olmaklığınıza bâdî olan cihet, roman ve komedi ciheti değildir. Roman ve komediden tekellüm ettiğiniz halde merâtib-i ulûmun parlak bir derecesine nail olmamış olduğunuzu hissettirmiş olursunuz.

Bu hususta daha ziyâde konuşmayı mülâkâta ta‘lîk ederim. Hîn-i tekellümümüzde benden hiçbir şey ketm etmeyip mâ-fi-z-zamîrinizi söylemekle beni memnûn edersiniz. Katiyen hükm edebilirsiniz ki ben asla sizi mükedder etmek

arzusunda değilim. Efkârınıza metanet vermekten ve beyn-en-nâs zuhûrunuz zamanında beni mahcup etmeyecek bir dereceye sizi nail etmekten başka bir arzum yoktur. Bu madde efkâr-ı sıhhiye-i zâtiyyemden sonra en ziyâde sarf-ı zihn ettiğim bir maddedir. Zikrine mübaderet etmiş olduğum efkâra **syf: 25** tevbîh nazarıyla bakmayıp sizi an samîm seven bir pederin muhabbeti olmak üzere telakki etmelisiniz.

(Mütercimi: Emrullah Âli)

Mütâlaası istifadeyi mûcib olan kitapların sûret-i intihâbına dair bir kız tarafından vukû‘ bulan suâl üzerine Voltar’in yazdığı cevabnâmedir:

Matmazel, hasta bir ihtiyarım; ne derece muzdarip bir halde bulunduğuma irsâl buyurulan lütûfnâmenizin vaktiyle cevabını yazmaya muktedir olamamaklığım delîl-i kâfîdir. Re’yime mürâcaât ediyorsunuz; halbuki bu hususta zevk-i tabiinize meyl-i vicdânınıza tebaiyyetten başka sizin için bir şey iktiza etmez. Yalnız müddet-i medideden beri kütüphâne-i millîmizi tezyîn eyleyen, umûmun takdir ve rağbetine şâyân görülerek bi-hakkın iştihar eden âsârı mütâlaa eylemenizi tavsiye ederim. Bu nevi âsârın mikdârı mahdûddur. Fezâil ve kemâlât-ı insaniyye ile tezyîn-i zât etmiş olan muharrirlerin akılları agrâz ve mefâsid gibi nekayisten beri olduğundan hissiyyât-ı fâzılanelerini selîs ve sarîh bir sûrette tasvir ederler.

Matmazel, diğer kitaplardan da tab‘ınıza muvâfık olanlarını kabûl ve intihâb edebilirsiniz. Fakat kizb ü irtiyâb – velevki cüz’i olsun – pek büyük bir ayıp ve noksan sayılır. İtalyalılar Tastan, Ariyos’dan sonra çığırlarını tebdîl ettiler ve daha güzel ve ma‘kûl bir çığır açtılar. **Syf:26** Fransızlar da bu haldedir. Bakınız, Madam de Sonya ile sâir muharrirelerimiz ne kadar tabîî bir sûrette tasvîr-i efkâr ediyorlar. Fezâil-i ahlâk ve kemâlât ile müştehir olan Fenelon’un, Rasin’in, Busuenin, Despireo’nun ne kadar latîf kelimât isti‘mâl eylediklerini görüp anlayacaksınız. Herkes selîs ve latîf bir tarzda yazılan âsârı mütâlaa ederek o sûretle tashîh-i lisân etmeye çalışıyor; herkes lisânını gulüvv ve aglâktan muhafaza ile tasavvurâtını sade ve nazikâne bir şive ile tasvîr etmeye alıştırıyor. Bu esâs üzerine mütâlaât ile iştigâl

eylemek tederrüs ve tahsîl gibi külfetten ma‘dûd bir şeyde değildir; bu misillû âsâr-ı latîfenin hîn-i mütâlaâsında insan hiçbir müşkile tesadüf etmez. Herkes zevk-i tab‘ına sahip olmuş olur. Matmazel, tafsilât-ı mebsûta ve mütâlaât-ı ma‘rûze evâmirinizi infâz-ı mecbûriyetinden münbais bulunduğu cihetle affınızı rica idim.

Voltair’in Bir Mektubu

Evet sizi ten-perverlikten tahlîs edinceye kadar serzenişten ferâgat etmeyeceğim. Mösyö (Poplenir) le beraber ayş u nûş eylemenize bir şey demem. Efkârınızı perişan ettiğiniz, her şeyden kat‘-i rişte-i ümîd eylediğiniz için tevbihe kıyâm ediyorum. İnsan yalnız yemek, içmek için halk olunmuş gibi bi-kaydâne bir halde yaşıyor. Akşam saat geçinceye kadar bir işle iştigâle vakit bulamıyorsunuz. Taâmın bu derece imtidâdı ise sizden başka bir kimsede görülmemiştir. Tiyatronun **syf:27** başlayacağı zamana kadar dairenizde ikamet eyliyorsunuz, sonra da izdiham ve zalâm içinde fikrinizi perişan ederek dostlarınızı düşünmek için bir dakika vakit ihtilâsına muvaffak olamıyorsunuz. Bu cihetle mektup yazmak nazarınızda bir bâr-i girân görünür. İşte bir ay kâmilen güzerân eylediği halde bir cevap bile yazmadınız; me’muriyyette bulundukça birkaç para toplamıyorsunuz. Dairenizde tevakkufla temin-i âti için bir lahza düşünmüyorsunuz. Muhibbanınıza muntazam bir mektup yazmadıktan kat‘-ı nazar gerek kendiniz ve gerek onlar için fevâidi mûcib olan husûsâtı bile yazmıyorsunuz. Gençliğinizi geçirdiniz; çok zaman mürûr etmeksizin şeyhûhete ve bu hâlin netâyic-i tabîiyyesinden olan bir takım ilel ü eskama dûçâr olacaksınız; buraları kâmilen şâyân-ı tedkîk ve mütâlaadır. Hasta bulunduğunuz zaman ne yapacaksınız? O zaman şimdiki bizim nûş-â-nûşun ne faydası görülür; yâd-ı mâzi sizin için inşirah ve tesliyyet-bahş edecek bir şey midir? Düşünmelisiniz ki bir şişe bordo şarabı ile mâli bulunduğu zaman şevk-âver olabilir, sonra şişe kırılır, bir köşeye atılır, parçaları tozun, toprağın içinde katılır; bu hâl mağrûr-ı sahbâ olup da teemmül ve mülâhazada bulunmayanların başlarına gelmiş bir hakikattir; ihtiyarlıkta düşünmek fayda vermez, ma‘lûliyyet acınacak bir şeydir, sıhhat ve hizmetinizden şimdi istimdâd etmeyip de vaktinizi mürr-ül-mezâk olarak geçirirseniz bil’âhire bir

sûretle şifâ-yâb olamazsınız. Eğer hakkınızdaki muhabbetim derece-i kemâlde bulunmamış olsa idi bu ataletinize ve bu sefâhatınıza hande-zen-i istihfâf olur idim; fakat sizi gerçekten severim. Hâlinize pek ziyâde acıyorum. **Syf:28**

İfâdâtım mahz-ı hakikattir. Hâlinizi sonra da dostlarınızı düşününüz. Dostlarınızı asla unutmayınız. Kendilerine bir kelime olsun yazmaksızın bir mâhî geçirmeyiniz! Arîz ve amîk düşünerek mektup yazmak atalet nokta-i nazarından hayli vakte tevakkuf eder. Fakat dostane bir iki sözle, kitâbete, letâfet-i beşeriyyeye dair bazı havadis tahririnde o derece zahmet tasavvur olunamaz, bir çeyrek yazıhânenizin başında bulunduğunuz halde bu maksat husûle gelir. Artık bu da tahammül-güdâz bir şey midir? Mektuplarınız pek ziyâde mahzûziyyetimi mûcib olmakta bulunduğu cihetle devâm-ı muhaberâtınızı arzu ederim.

Mâdâm-el-ömr hakkınızdaki meveddet-i hâlisesi zeval ve tagayyürden beri olan bir adamdan bu lütfu dirîğ etmeyiniz.

(Mütercimi: Halil Edîb)

Tahsîl için diyar-ı âherde bulunan genç bir çocuktan ebeveynine

Valide-i azizem, sevgili pederim

Kalbimin hakk-ı âlilerinizde hissettiği muhabbet ve şükranı huzurunuzda kemâl-i ubudiyetle izhar etmeyi pek çok arzu etmiş isem de muvaffak olamadım. Sene başında sizi der-âgûş etmek, daima mutî‘ olacağımı va‘deylemek benim için en büyük meserretlerden ma‘duddur. Fakat bu şereften mahrum olduğum için yalnız tercüman-ı kalbim olan bu varakpâreyi takdim **syf:29** ediyorum. Cenab-ı Hak sizi ilel-ebed mes‘ûd etsin. Saâdetiniz benim saâdetim demektir. Sizi hoşnûd etmek için muktedir olduğum kadar gayret edip hakkımda râygân buyurduğunuz bunca fedâkârlığa hüsn-i mukabele etmeye çalışacağım. İşte bu hissiyât beni sizi der-âgûş etmek kadar neş’e-mend eyledi. Hemân Hâlik-ı Cihân sizi bahtiyar ve nice seneleri idrâk etmekle şâdân eylesin amin.

Diğer

Bais-i hayâtım sevgili valideynim

Bir kalb-i şükrân-mu‘tâd için sevgili pederine, şefkatli mâderine hissiyât-ı muhabbet ve hürmet-âmîzini arz etmek ne kadar latîf bir vazife-i nimet-şinâsidir. Sizi ne derece sâdıkâne sevdiğimi, hakkımda gösterdiğiniz eltâf ü inâyâta karşı ne kadar teşekkürâtta bulunduğumu arz etmek için bir zerîa-i hasene olan teceddüd-i sâl, bendenizce en kıymetli zamanlardandır. Evet Aziz Valideynim! Oğlunuzun tembel olmayıp pek çalışkan olduğuna, tahsîl ve terbiyesi için bi-dirîğ buyurulan himemât-ı âliyeniz sayesinde kalbindeki muhabbetin daima tezayüd ettiğine inanınız. Sizi memnûn edecek şeylerin en birincisi hüsn ü harekâtım olduğunu bildiğimden herhalde size layık bir fer-zend olmaya çalışarak emeklerinizin havaya gitmeyeceğini isbât **syf:30** edeceğim. Hemân Cenâb-ı Hak muvaffak buyursun. Kalbimin daima muhabbetinizle darabân ettiğini te’mîn eylerim efendim.

Berây-ı tahsîl der-saâdette bulunan bir çocuğun validesine bayram tebriği

Sevgili Validem

Ah! Bu sene nasıl oldu da âgûş-ı maderanenizde bulunamadım. Size hediye olmak üzere yapmış olduğum elişini, bizzat takdîm edemediğim için müteessifim. Bu hediyem sizi ne kadar sevdiğimi, çalışmaya ne kadar hevesnâk olduğumu beyân edecektir. Beni sizden ayıran müddet-i tahsîliyyeyi sa‘y ile tenkîs etmek istiyorum. Valideciğim, kızınızın ihtirâmât-ı faikasını kabûl ve peyâm-ı afiyetinizle onu daima mesrûr buyurunuz.

Diğer

Sevgili ebeveynim

Şimdi yanınızda bulunmuş olsaydım tebrîk-i sâl şerefine nail olduğum sırada müşfikâne bûselerinizle mes‘ûd olurdum. O şerefi şu varakpâreye (tevdî‘) eylerim.

Mektebteki terakkiyâtım memnûniyet-i aliyyenizi mûcib olacak derecededir. **Syf:31** İhtirâmât-ı faikamın kabûlüyle muhabbet-i veliyyün-niamilerinin bekasını temenni ederim. Valîdeynim efendim.

Bir pedere tebrîk-i îd

Sevgili pederim

Îd-i saîdin şeref-i hulûlü münasebetiyle ihtirâmât ve tebrîkât-ı halisânemin hüsn ü kabûlünü rica ederim. Bu âna kadar hakkımda ibzâl buyurulan eltâf ve inayetinize karşı teşekkürden âcizim. Uzakta bulunduğum için şeref-dâmen-i bûsi-i veliyyün-niamilerinizden mahrûm kaldığımı düşünerek mahzûn oldum. Bu hüznü ancak cevabnâmeniz ta‘dil edebilir. Bâkî tezâyüd-i ikbâliniz duası vird-i zebânımdır efendim.

Bir valideye tebrîk-i îd

Valideciğim

Bayram gibi eyyâm-ı mes‘ûdede çocuğunuzun size karşı sâkit duracağına inanır mısınız? Böyle günler, saâdet ü ikbâl-i maderâneniz için her gün Rabb-i Mütaâle ettiğim duaların tezâyüdüne sebep olur. Muhabbetim, hakkımda gösterdiğiniz şefkatle mütenasiptir. İyiliğinize, muhabbetinize, şefkatinize mukabele etmek kalbimin en birinci arzusudur. Her bir emr-i âlinizi îfâ etmek benim için bir vazife-i mukaddesedir. Birçok zaman daha nesâyih-i hakîmânenizle beni irşâd etmeye himmet buyurunuz. Rûh-fezâ kelâmlarınız beni hayât-ı ebediyyeye **syf.32** nefret ve kerâhet olacak derece iki ve daha ziyâde tekrarıdır ki bu hal fesâhatı ihlâl eden şeylerdendir. Fakat letâfetle tekerrür ederse bil-akis mû‘cib-i zevk ü şevk olup fesâhatı asla ihlâl etmez. Muhill-i fesâhat olan tekrarlar için Arabî’den Mütenebbi’nin:

Vetüsü‘idünî fî ġamratin ba‘de ġamretin
Sebûḥun lehâ minhâ ‘aleyhâ şevâhidü

beytinde zamîrlerin tekerrürü ve yine müşârün-ileyhin:

Feḳalḳaltü bi'l-himme'l-leẕi ḳalḳale'l-ḫaşâe
Ḳalâḳile 'îsin küllehünne ḳalâḳilü

beytinde "kulkul" lafzının tekrarı nâ-becâ olup muhill-i fesâhat olduğu gibi Farisî'den Molla Cezî'nin:

Girîbânrâ bi-çeng-i 'aḳl dâden nist dânâ'i
Derîn dâdî cünûn-i mâ giribânkeş buved-mârâ

beytinde "giribân" tekerrürü nâ-becâ olduğunu mollanın münekkidi olan (Arzu) iddiâ etmiş ve bunlara hükmolan "Kavl-i Faysal" nâm kitabın müellifi bulunan "Sahba-i Molla Cezî'nin taraftarı olduğu halde Arzu'yu tasdik ile tekrar-ı mezkûrün nâ-becâ olduğunu itiraf ederek beytin fesâhattan beri idüğünü der-miyân eylemiştir. Terkibinde:

Bir yâr u dâr-ı yâr olacaḳ yâr bizlere
Destiyle şevḳ ile ṣuna mînâ-yı ibtihâc **syf:33**

beytinde üçüncü yâr münasebetsiz tekrarlardan olduğu için bu beyitte daire-i fesâhatten dûrdur.

Hüsn-i tekrarlar için Arabî'den Hamil bin Muammer'in:

Lâ lâ ebûhü biḥubbi bešnete innehâ
Eḫaẕat 'aleyye mevâšiḳan ve 'ubûdâ

beytinde Lâ Lâ'ların ve Mütenebbî'nin:

Ẕi'l-mu'âlî felya'lü men ḳad teâlâ

Hâkezâ hâkezâ ve illâ felâlâ

beytinde yine Lâ’ların ve şu:

Elâ yâ ṣabâ necdin metâ himti min necdi
Leḳâd ẕâ-danî mesrâki vecden ‘alâ vecdi

beytinde “vecd ve necd” sözlerinin tekerrürü hüsn-i tekrar kabîlinden olduğu gibi Farisî’den Cenab-ı Mevlânâ’nın:

Anki şîranrâ küned rû beh mizâc
İḥtiyâcest iḥtiyâcest iḥtiyâc

beytiyle Şeyh Sa‘dî merhûmun:

Küca’î Yusuf-ı šânî küca’î
Küca’î Mâh-ı Ken‘ânî Küca’î **syf:34**

beytindeki “ihtiyâc” ve “küca” lafızlarının tekerrürü tekrâr-ı hüsn kabîlinden olduğu gibi Türkî’den de Re’fet’in:

Dil âteş dîde âteş sîne âteş rûy-ı yâr âteş[43]
Gül âteş bülbül âteş gül-şen âteş cûy-bâr âteş

beytinde ateşlerin ve Nedîm’in:

Ḫâli kâfir çeşmi kâfir zülfü kâfir el-emân
Ser-te-ser iḳlîm-i ḥüsni kâfiristân oldı hep

beytinde kâfirlerin ve Nâbî’nin:

---

[43] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 160.

Ne sendendir ne bendendir ne çarḫ-i kîne-verdendir.
Bu derd-i ser ḫumâr-i neş’e-yi câm-i ḳaderdendir.[44]

beytinde “ne ve den ve dir” edatlarının tekerrürü tekrâr-ı hüsn nev‘indendir.

19 - Tetâbu‘-i İzâfât: İkiden ziyâde kelimenin izâfesidir ki Arabi’de ale-l-ıtlak muhill-i fesâhat olmayıp bazen mûcib-i fesâhat olur. Farisî’de ise beş altı kadar izâfât o lisânın şivesine göre muhill-i fesâhat değildir. Ancak Lisân-ı Osmanî’de mevcut olan iki nev‘i izâfetten:

Farisî kaidesiyle olan izâfette üçe kadarı pek de muhill-i fesâhat olmayıp daha ziyâdesi ihlâl ettiği gibi Türkî usûlünde olanın ikiden ziyâdesi muhill-i fesâhattır. Binâenaleyh bu makamda Farisîye misâl îrâdına hacet olmadığı cihetle yalnız Arabî ve Türkçeye ait sû-i emsile ber vech-i âtî îrâd olundu şöyle ki Arabî’den “İbni Bâbük” demekle meşhûr olan “Abdussamed” Bağdâdî’nin: **syf: 35**

Ḥamâme cer‘an ḥavmeti’l-cendeli esaci‘î
Feenti bimer’en min sü‘âde ve müsama‘î

beytinde hamâme cer‘âye ve cer‘â havme ve havmeye cendele muzâf olduğundan bu tetâbu‘-i izâfât muhill-i fesâhat addolunmuştur.

Türkî’den Kavâid-i Fârisiyye üzere olan izâfetlerden Fuzûlî’nin – “Hadikat-üs-süedâ” nâm eserinde ki:

“Tâb-ı naẓẓâre-i meṣaib-i ḫavâtin-i ḥarem-serây-ı nübüvvet….”

fıkrasıyla Sâbit’in:

[44] Prof. Dr. Abdülkadir Karahan,1987, Nâbî, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 820, Türk Büyükleri Dizisi: 48, Ankara,, s.177. Bizim eserimizde “neş’e” olarak yazılan kelime Nâbî üzerine yazılan eserde “neşve” şeklinde geçmektedir.

Seniñ aḥvâliñi Šâbit gelenlerden suâl itdim
Didiler saẖra-i bezm-i ḳral-ı mülk-i İsveç'tir

beytinde ve Türkî kaidesiyle olan izâfetlerden:

Gözümüñ yaşlarınıñ yaşladığı yerlere baḳ
Ḳara ṭopraḳlar iken şimdi ḳızıl ḳan oldı

beytindeki "gözümün yaşlarının yaşladığı"izâfâtında olan sıklet muhill-i fesâhattır.

20 – Tenbih: Farisî kaidesiyle olan izâfetlerde üç kelimeden ve Türkî ile olan izâfetlerde iki kelimeden ziyâdesinin izâfesini tarz-ı cedîd-i edebimiz asla kabûl etmediğinden ba'demâ buralarına dikkat olunması lazımdır.

21 – Faide 1: İlm-i Belâgatın ta'rifiyle Usûl-i Fesâhata dair der-miyân olunan kavaid-i sabıka tedkîk olundukları halde belâgat ta'bîrinin **syf: 36** kelimeye şümûlü olmayıp kelâma ve bu sebeple de mütekellime râci' olacağı ve fesâhatın hem kelime ve hem kelâma ve binâenaleyh mütekellime de ait idiğü anlaşılacağından "Kelime-i Belîğa" denilemeyip (Kelâm-ı Beliğ) ve (Merd-i Beliğ) denileceği gibi (Kelime-i Fasîha) ve (Kelâm-ı Fasîh) ve (Merd-i Fasîh) ıtlakı caiz olacağı istidlâl olunur.

22 – Faide 2: İşbu mebhas-ı fesâhatta beyân olunan husûsât-ı mühimmeden:

Tenâfür-i Hurûf	:
Tenâfür-i Kelimât	: Selâmet-i zevk ü hüsn ile
Kelimât-ı mübtezele	
Mehcüriyyet-i elfâz	: Âsâr-ı bülegâyı çokca tetebbu'la
Kıyâsa muhalefet	:
Tahrîf-i elfâz	: İlm-i sarfa vukûfla

Garâbet : İlm-i lûgatla

Za‘f-ı te’lif :
Ta‘kîd-i lafzî : İlm-i nahiv bilmekle

Ta‘kîd-i manevî – İlm-i maânî ve beyâna âşinâ olmakla ma‘lûm olacağından kelâmın fesâhatını takdir edebilmek veya fasîh kelâm îrâd etmek iktidârını hâiz olmak için bir adamın selâmet-i fikr ile beraber zevk-i edeb eshâbından olup âsâr-ı bülegâyı çokca mütâlaa etmiş olması ve ilm-i lûgatle sarf ve nahiv ve maânî ve beyân ilimlerine vâkıf bulunması lazımdır. **Syf:37**

Hülâsa: Bir kelâmın fasîh olması onu terkip eden kelimelerde tenâfür-i hurûf, garâbet, kıyâsa muhâlefet, ibtizâl, tahrîf, mehcüriyyet gibi şeyler olmamakla beraber esnâ-yı terkip de tenâfür-i kelimât, za‘f-ı te’lif, ta‘kid-i lafzî ve ma‘nevî, münasebetsiz tekerrür, tetâbu‘-i izâfâtın bulunmaması lazım geldiğinden münşî ve hatîb ve şâir olanların her şeyden evvel bu şaibelerden tevakki ile fasîh söz îrâdına ve ba‘dehü kelâmı muktezâ-yı hâle tevfîk etmeye sa‘y ü gayret etmeleri îcâb eder ki fesâhat şerâiti tamamen beyân edildiğinden onlara tevfîk-i muamele olunduktan sonra ber vech-i âtî beyân olunacak kavâide tevessül ile kelâmı muktezâ-yı hâle tevfîk etmelidir. **Syf. 38**

TETİMME

23 - Buraya kadar zikrolunan Usûl-i Fesâhat-ı mütekaddimîn üdebânın vaz‘ etmiş oldukları tarîk üzre cârî olan tarzı ta‘kib ile îcâbât-ı zamâneye göre bazı ilavâttan ibaret olup bu tarîk ile nokta-i matlûbeye vusûl kâbil ise de Usûl-i Edebi bir tarz-ı nevîn üzre tedvîn eden Ekrem Bey Efendi Hazretleriyle Abdurrahman Fehmi Efendi’nin “Ta‘lîm-i Edebiyyât” ve “Tedrîsât-ı Edebiyye” nâm eserlerinde Usûl-i Fesâhatı üslûb-ı kelâm ile mezc ettirerek kemâl-i maharetle göstermiş oldukları tarz-ı cedîdi dahi bilmek teksîr-i fevâidi mûcib olacağından o iki edîb-i kâmilin meslek-i cedid üzere yazdıkları tarîki dahi ikmâl-i fâ’ide zımnında ve gayetle muhtasar bir sûrette tahrire lüzûm gördük ve böyle bir tarîk-i muhtasarla maksada vusûl için de

Ta‘lîm-i Edebiyyât’a nisbetle daha muhtasar olan Tedrîsât-ı Edebiyye’nin bu husûsa müteferri‘ olan maddelerinden en mühimlerini şu sûretle mu‘terîzeler içine alarak ve zîrlerine bazı şeyler yazarak şu tetimmeyi tahrîr eyledik.

24 – Tedrîsât-ı Edebiyye’de muharrerdir ki (Üslûb-ı ifade iki nev‘ şerâit ü erkâna tâbi‘dir.

Nev‘-i ûlâ – Tabiat-i mevzû‘ ne olursa olsun tahavvül eylemediğinden bunlara “Şerâit-i Umûmiyye” yahut “Erkân-ı Fesâhat” denir.

Nev‘-i sânî – Tabiat-i mevzûa göre tahavvül eylediğinden buna da “Şerâit-i Husûsiyye” yahut” Vücûh-ı Belâgat” ıtlâk olunur)

25 – Erkân-ı Fesâhat – yahut “**Şerait-i Umûmiyye**” denilen şeyler **syf:39 (Vuzûh, Hâliset, Tabîiyyet, Münakkahiyyet, Mutâbakat, Asâlet, Âhenk, Muvâfakat)** gibi havâss u mezâyâdan ibaret olmakla bunlar ber vech-i âtî izâh olunurlar:

26 – Vuzûh: (Kelâmın hafâdan berâetine vuzûh denir ki mevzû‘-i beyânın zuhûr-i tâm ile inkişâfına medâr olduğu için Erkân-ı Fesâhat’ın en mühimlerindendir.

Vakıa müdavele-i tasavvur ve efkâra vasıta olan söz, tulû‘un ilk ziyaları gibi incilâ-yı ma‘nânın işareti ve hatta o hurşîd-i manevînin zuhûr-i nümâyişi hükmünde bulunmalıdır.

Vuzûh-ı ifade, vuzûh-ı fikre tâbi‘dir; zira güzel düşünülen ve hiçbir ciheti mübhem bırakılmayan efkâr ve mülâhazât, vuzûh ile ifade olunur, elfâz u ta‘bîrât zihne sühûlet ve bedâhetle tevârüd eyler. Abdülganî Nablus Bediiyyesi’nde der ki:

“Kelâmın hafâdan masûniyyeti, efkâr u maânînin kail ve mütekellimince sehl-ül ihâta olmasına ta‘bîr-i âharla: Hüsn-i teemmül ve ihâta edilmesine vâ-bestedir. Tasavvurât ve efkâr isyân eyledik de (bi’s-sühûle sânih olmadık da) ityandan ferâgat etmeli, itâat eyledikçe (tabiî olarak vârid oldukça) yazmaya,

söylemeye avdet eylemelidir” Âtîdeki misâller mâhiyyet-i vüzûha numûne olacak en güzîde âsârdandır:

“Bunların arasında bir de Şerîat-ı Ahmediyye görülür ki, umur-i dünyeviye ve uhreviyeyi bir daire-i mukaddesiyyet de cem‘ ve te’lîf etmekle, hîn-i te’sîsinden bu ana kadar bin iki yüz bu kadar sene mürûr eylediği halde şaibe-i tagayyürden masûn kalmıştır.

Biz Fırka-i Naciye-i İslamiyye’den olduğumuz halde şu bahiste hakikat hali **syf:40** izhar için bi-taraf olarak söyleriz ki şu asra gelinceye değin mazbût-ı tevârih olan kavânîn ve nizâmâtın cümlesi arsa-i imtihan ve tedkîke konulsun! Ve insaniyet ve hakkaniyet hatırı için bî-tarafâne ve munsif-âne her biri hâdde-i im‘andan geçirilsin. Herhangi iklimde ve nasıl âdât ve ahlâkta bulunursa bulunsun, insanın aklen ve tab‘an ve hikmeten medâr-ı emniyet-i hukukî olmak için Şerîat-ı İslâmiyye’den daha evsa‘ ve a‘del ve ahkam bir kanûn bulunmak kâbil midir, değil midir? Zahir olur.

İşte Kur’an-ı Kerîm’in cildi meydandadır! Hâvî olduğu âyât-ı kerîmeye nazar olunsun; ahkâm-ı siyasiyyeye taalluk eder. Âyât-ı muhâkemât, rub‘-ı Kur’an’a müsâvî bir raddede olduğu ve muâmelâta müteallik mesailde me’haz-ı ictihâd olan ehâdîs-i sahîhâ-i nebeviyye dahi bu âyât-ı Kur’âniyye dairesinden zerre mâ-haric olmadığı halde eimme-i ızâm ve fukahâ-yı kirâmın istinbât ve ictihâd ettikleri mesâili hamil olan Kütüb ü Mevcûde-i İslamiyye Avrupa’nın daire-i medeniyete duhûlünden beri iâne-i matbûât ile husûle getirdiği âsâr-ı ilmiyeye mukabele edecek derece kesret ve vüs‘atte olduğu tebeyyün eder. Ve her ne kadar bâb-ı ictihâd mesdûd ise de mesâil-i muamelatta tagayyür-i ezman ile tebeddül-i ahkâm, yani şer’i İslâm’ın mebnî aleyhi olan adl ü hakkâniyet üzere tevsî‘-i fetâvâ kaziyyesi usûl-i fıkıhtan olduğu ve cihan durdukça ve nev‘i beşerin müstaid olduğu terakkiyât ilerledikçe mesâil-i muâmelâtın tevsî‘ ve tezyîdi yolu açık durduğu cihetle bin iki yüz bu kadar seneden beri ahkâm-ı esâsiyyesinden hiçbirisine bir tagayyür ârız olmaksızın her diyâr u iklimde mergûb ve mu‘teber ve onun **sfy: 41** ahkâmıyla âmil olan her kavm, muhafaza-i hukuk-ı mukaddesesine mazhar olmuştur. Bu da mahall-i istiğrâb

değildir; çünkü şerîat-ı İslamiyye kavânîn-i sabıkadan iki sınıf-ı nâkısın dahi noksanlarını câmi‘ ve mükemmil olduktan fazla her bir mesele-i beşeriyyenin me’hazı Kur’an-ı Kerîm ve Kur’an-ı Kerîm akîde-i İslamiyye üzerine kelâm-ı Rabb-i rahim olmakla bi-l-vâsıta her bir emr-i şer‘-i emr-i mahsûs-i İlahi hükmünde renk-i mukaddesiyyet almış ve fıkıh denilen fenn-i celîl, asr-ı Nebevî’den beş altı yüz seneler mürûruna kadar Arab ve Acem ve Endülüs’te (Ser-nümâ-yı zuhûr) olan ulemâ-yı İslâm’ın telâhuk-ı efkâr ve tetâbu‘-i âsârıyla tedkîk ve tevsî‘ ve tedvîn olunmuştur.

Acaba ulûm-ı siyâsiyye için bu kadar dikkat; bu kadar ihtimâm hangi asırda hangi kavimde görüldü?

Şu asr-ı âhirde hukuka dair fünûnu en ziyâde tevsî‘ eden Fransızlar iken, Fransa’nın vücûda getirebildiği kavânîn mevki‘-i tahkîke konulsun! Zâhir olur ki mesâil-i siyâsiyye de Şerîat-ı İslâmiyyenin mukallid ve meşrûhîdir. (Kod Napolyon)(Kod sivil) denilen nizâmât-ı siyâsiyyenin ekseri Napolyon’un Mısır’ı istilasında eline geçirdiği kütüb-i fıkhiyye ile Endülüs’ten alınan kitapların tercüme ve hülâsalarından başka bir şey değildir.

Numûne-i Edebiyyât – Ziya Paşa

Diğer:

“Hukuk-ı beyn-ed-düvelin vücûdunu inkâr edenler, evvelâ beyn-ed-düvel cârî olmak üzere kanûn şeklinde ifade olunmuş kavâidin mevcûd olmadığını beyân ederler. Halbuki hukuk kavânînden evvel mevcuttur. **syf:42** Hukuk, kavânîn ile bir şekil harici kesbetmezden çok zaman evvel hasıl olmuş idi.

Kanûn, hukukun en vâzıh ifadesi ise de menba‘-ı zarûrisi değildir. Kâffe-i akvâm beyninde hukuk mevcut olmakla beraber kavânin-i müdevvene mevcut olmadığı zamanlar görülmüştür.

Şöyle ki: Münâkehât, tevârüsât, temellükât, medâyinât mevcut ve cârî olup bu ma‘mûlâtın hiçbirinin kanûn ile taht-ı inzibâta alındığı vakitler müşâhede

olunmamıştır. Binâenaleyh şâyân-ı taaccüb olur mu ki bidâyet-i zuhûr halinde bulunan hukuk-ı beyn-el-akvâm bize bilhassa akvam-ı muhtelife tarafından kabûl olunmuş örf ve âdet ve muameleler halinde görülsün. Vakıa her devlette hukuku kanûn haline ircâ‘ için kuvvete ihtiyac-ı mess eylemiş ve halbuki devletler kendi fevklerinde bir kuvvet tanımadıklarından hukuk-ı beyn-el-akvâmı bir kanûn şekline ifrâg edecek ve devletlerin mâ-fevkinde bulunacak bir kuvve-i hükümet teşekkül eylememiş olmasıyla hukuk-ı düvel hâlâ ve daha nice zaman bir kaide-i mer‘iyye-i kânûniyyeden mahrumdur. Ve bununla beraber hukuk-ı beyn-el-akvâmın bir takım kavâidi bazen ayniyle kanûn şekl ü kuvvetinde olarak ifade kılınmıştır. Şöyle ki düvel-i muhtelife murahhasları kongre halinde bi-l-ictimâ‘ protokol mazbatalarıyla bir takım kavâid-i esâsiyye vaz‘ etmişlerdir ki onları galebe-i kuvvete bina etmek istemeyip ancak lazım ve muktezî add ile gerek o mazbataları imza eden devletler ve gerek umûmen düvel-i mütemeddine tarafından o kavâide ittibâ‘ olunmasını murad eylemişlerdir.

Bu vecihle düvel-i muhtelife beyninde mün‘akid bazı muâhedâtta bir takım ahkâma tesâdüf olunur ki o ahkâm bazen bir takım kavâid-i siyasiyye ve hukuk-ı esâsiyye **syf:43** ve hukuk-ı mukteziyye vaz‘ eylediğinden ahkâm-ı mezbûre mâhiyyeten kanûn addolunmak lazım gelip âdî muahede bendi addolunamaz.

Saîd Bey - Hukuk u beyn-ed-düvel

Şiirde Vuzûha misâl

Mecnûn dedi ey baña açan râz
Lüṭfuyla ḳılan beni ser-firâz

Kimsiñ baña ẓâhir eyle adıñ
Bu bâdiyede nedir murâdıñ

Cân tazelenir feṣâḥatıñdan

Bu lehce-i pür melâḥatıñdan

Şirîn şirîn tekellümüñ var
Ḥâl-i dilime teraḥḥumuñ var

Bî-gâneden ummazam bu ḥâli
Bir ülfetten değil bu ẖâlî

Bî-hûde değil bu göñlüm almaḳ
Gelmek başım üzre ṣâye ṣâlmaḳ

'Aḳl olṣa idi benimle hem-râh
Aḥvâliñden olurdum âgâh

Ġam göñlümü etmeseydi bî-tâb
Göz perdesi olmayaydı ẖûn-âb

Ġaflet ẖalelinden ayrılırdım
Elbette kim olduğuñ bilirdim

Çün bende yoḳ iḥtimâl-i idrâk
Sen söyle özüñ kimsiñ ey pâk[45]

Fuzûli **syf:44**

Kelâmda vuzûhun intifâsına bâdî olan şeylere gelince, biri – kelime ve terkip itibariyle – lafza, diğeri – müeddâ itibariyle – fikre ait iki nev'i hata ve nakîseden inbiâs eyler.

Bu nekâyisin birinci nev'i garâbet ve ta'kîd-i lafzî ile fıkdân-ı mutâbakata ikincisi ta'kîd-i ma'neviyye râci'dir.)

---

[45] Ayan, 2005: 378.

Garâbetle ta‘kîd-i lafzî ve manevî bâlâda bi-l-etrâf beyân olunduğundan ve fıkdân-ı mutâbakattan neş’et edecek nevâkıs bu kitabı ta‘kîb eden ilm-i maânî kitabında beyân olunacağından bunlarla keyfiyyet-i vuzûh tamamen ma‘lûm olur.

27 – Hâliset – (Sıhhat-i müeddânın tahakkuku ile ifadenin mahâsin-i edebiyyeye kabiliyyeti gibi aslü’l-usûl-i edeb olan iki mühimmeye hâdimdir bu mühimme-i edebiyyeden mehcûr olan ifadeler Belâgat-i müeddâya karîn olsa bile – Fesâhat-ı edâdan mahrûm olacakları için âdî ve bayağı sözlerden ibaret kalır.

Hâliset-ı ifade: Muhalefet-i kıyâs ve muhalefet-i isti‘mâlden, za‘f-ı te’liften ta‘kîd ve garâbetten masûniyyetle tahakkuk eder) ki bunların cümlesi bâlâda ta‘rîf ve ta‘dâd edildiklerinden keyfiyyet-i hâlisette bu vecihle ma‘lûm olmuş olur.

28 – Tabîiyyet – (Üslûb-i ifadenin rükn-i mühimmi olan tabîiyyet ki ona sühûlette ıtlâk olunur. Tekellüf ve tasannu‘dan ictinâb ile efkâr-ı tasavvurâtı lâyıh olduğu gibi arz-ı ifade eylemektir.

Sühûlet: Kelâmı tasannu‘dan hâlî, tasavvûrat ve efkârı tekellüften beri olarak sevk ve îrâd etmektir. Cevdet-i karîha ve rikkat-ı fikre dâll olan mahâsin-i tabîiyyeye karîn olmak dahi havâs-ı sühûlettendir. Üslûb-i **syf: 45** tabîî eşyayı mümkün olduğu kadar avârızdan tecrîde ve asıl mâhiyyetleriyle beyâna sâîdir; mahâsin-i tabiat ile ulviyyet-i hakikiyyeyi tasvîr eyler ki me’nûs-ı vicdân olan hayâller ve nikât ve rumûz ile ittihâd eylediği zaman en dil-pezîr, en nâzik bir üslûb sûretini alır o cihetledir ki tabîiyyet, tahayyür ve meftûniyyete bâdî olmak ve her şeyin fevkinde bâis-i husûl-i zevk olan insaniyyet-i ma‘neviyyeyi tasvîr eylemek gibi hassalar ile temâyüz eyler.

Nitekim hakîm ve edîb meşhûr (Paskal) fesâhat-ı edanın bu mühimme-i erkânını ta‘rif eylediği sırada:

Tabii eserlere mütehayyir ve meftûn oluruz. Zira bir te’lif intizâr edip dururken nazarlarda insan temessül olunur.

Cümle-i hakim-ânesiyle şânını tebcîl eylemiştir.

Misâl-i âtî bu havâsı câmi‘ olan âsârın en güzellerindendir:

“Şu bulunduğumuz büyük asırda şiir ve edeb serâir-i kalbiyye ve hakâyık-ı fikriyyeyi takdir için bir melek-i müvekkel olduğu cihetle işte o melek bu eserde kâh rûha gizgizli bir şeyler söylüyor. Kâh iğbirâr ile semâya i‘tilâ edip gidiyor. O kadar yükseliyor ki rûh onu ta‘kipte âciz kalıyor. Çekildiği semâ-yı letâfetten mütehassiri olan insana baktığı zaman kendisine yine şöyle bir sadâ geliyor:

Cân u dil vaḳf-ı temâşâdır şeb-i mehtâbda
Yâr her sûdan hüveydâdır şeb-i mehtâbda[46]

Ara sıra semâdan nüzûl ile insanın yanına yaklaşıyor, fakat ziyâ-yı mâh gibi ne tutuluyor ne konuşuluyor yalnız cemâlindeki nûr rûha kadar nufûz ediyor. **Syf:46**

Şiirin zaman ile mekân ile bir büyük münasebeti var. Letâfet-i tabîiyyece cihân içinde yek-tâ olan İstanbul bir şâire ilhâm-ı ma‘nâ etmekte her memleketin mâ-fevkindedir. Meselâ İstanbul’da bir yıldızlı gece düşünelim. Her tarafta gürültülerin kesildiği, herkesin uykuya daldığı gece yarılarında fezâ-yı bî-intihâ-yı semâvâtta bütün yıldızların ziyâsı temevvüce başlar, semânın rengi, Marmara’nın, Boğaziçi’nin suları mâi olduğu cihetle o gecede parlayan yıldızların ziyâsı mâi görünür. Ufkun üzerinde meşhûd olan hilâlin hafif ziyâsı, denize akseden şekli mâi, ötede beride akan sular mâi, şurada burada uçuşan kuşlar bile mâi. O mâi gecenin içinde ufkun üzerinde toplanan birçok yıldızlar titreyen ziyâlarıyla bir şâirin gözlerinden, yani serây-ı serâir-i rûhun iki nûrânî pencerelerinden güzâr ettiği zaman kalbin bir köşesinde hâbîde nice sevdalar uyandırır. İşte o sevdalar hep şiirdir.

(Samipaşa-zâde Sezai) şiire misâl:

---

[46] Parlatır,v.d. 1997: 126.

Ne ḫoş bir köylü ḳız gördüm geçende
Tek ü tenha oturmuş bir çemende
Ki baḳsañ ḳorḳulurdu ‘uzletinden

Meâli ḳılmış eṭrâfa sirâyet
Verirdi mevḳie ḥüsn ü leṭâfet
Perîler şâd olurdu vaḥşetinden

Kenâr-ı âb idi ẓıll-ı sanavber
Öperdi pâyını Ḫurşîd-i Enver
Ânı muṭlaḳ görürlerdi semâdan **syf: 47**

Uyurdu ṭıfl-ı sevdâ maḳdeminde
Dil-i ma‘ṣûmu titrerdi feminde
Ki aḳdesdir bu ḥâlet bir duâdan

Ṣafâ-yı hüsn ile yek-ser meserret
Denirdi dense bir dilber meserret
Serîrinden yaña oldum revâne

Gidilmez nezdine ḳoymaz çiçekler
Ṣanırdım bekliyor birçok melekler
Baḳardım gâh oña gâh âsmâna

Açık mâî gibi çeşmânı bî-reng
Nigâhı cây-i şübhe ‘ayn-ı nî-reng
Baḳılmazdı faḳaṭ baḳmaḳ żarûrî

Görür müydü o gözler bilmem ammâ
Baḳardı reh-güẕâra merdüm-âsâ
Denirdi cennete müştâḳ ḥûrî[47]

Abdulhak Hâmid

[47] Kaplan, v.d. 1982: 275.

Diğer:

Bu yerler leẕẕet-efza, rûḥ-baḫşâ ḫoş-temâşâdır
Zemîni âsumânı biñ leṭâfetle dil-ârâdır
Şu yıldızlar bütün eş'ârdır eş'âr-ı gûyâdır
Disem şâyân bu ṣaḥrâlar mücessem 'aşḳ u sevdâdır
Bütün bu gördüğüm yerler perîlerle leb-âlâdır

Ṭoğarken âf-tâb eyler şu kûhuñ zirvesin pür-nûr
Şafaḳ tezyîn idüb, gök 'arż ider bir çehre-i mesrûr **syf:48**
Zemîn ezhâr ile nev-reste otlarla bütün mestûr
Beni meftûn ider bunlar baña olduḳca hep manẓûr
Ki şâyândır desem manẓûme-i mu'ciz-ter-i menšûr

Semâdan yağmada bârân mišâli nûr-ı 'ulviyyet
Zemînden çıḳmada ervâḥ-âsâ şemme-i cennet
Bu 'âlemde benim hep gördüğüm âšâr-ı pûr-ḥayret
Ya göñlümden ḫurûş etmiş ṣaçılmış dehre bu ṣûret
Nücûm-ı âsumânıñ her biri bir dîde-i 'ibret

Bütün bu gördüğüm şeyler ṣafa-baḫş-i dil ü cândır
Ḫayâl-ârâ-yı şâ'irdir, tebessümdür ki ḫandândır
Melekdir intişâr etmiş musaḫḫar-sâz-ı insândır
Faḳaṭ bir başḳa şey vardır ki leẕẕet-baḫş-ı vicdândır
Zeminde, âsumânda ḳalbde her yerde pinhândır

O pinhândır ki ḥayret-bâr olur efkâra âšârı
O pinhândır ki tenhalarda meşġûl eyler efkârı
O pinhândır ki ḥükmü ẕâti her sûya olub sârî
'Ayândır âsumânda ḫâkda encümde envârî
O pinhândır ki Ḫallâḳ-ı cihândır Ḥażret-i Bârî[48]

Menemenlizâde - Tahir Bey[49]

---

[48] Yetiş, 2006: 439-440.
[49] Birinci, 1988: 151-152.

Tabîiyyeti ihlâl eden sebepler iki nev‘iden ibaret görünür ki (1) ıstılâh ve kafiye perdâzlık heves ve gayretiyle mevzûun mütehammil olmadığı ta‘bîrât-ı muhteşeme irâdına kalkışmak (2) tasavvurât-ı âliye erbâbını takliden iktidâr-ı fıtrînin haricine çıkarak tabi‘atı cebreylemek gibi şeylerdir.

Tabîiyyetten mahrûm olan âsâr ise – velev ki sanâyii edebiyyenin en **syf.49** güzidelerini, en dil-pezirlerini câmi‘ olsun, ne zevk-i vicdâniyye ve ne ta‘lîme hâdim olabilir. Sözden gaye-i maksûd olan bu iki meziyyete hâdim olmayan âsâr ise, esvât-ı âdiyeden sayılır.

Esvât-ı âdiyeden ma‘dûd olan şeyler illiyyet-i nâtıkaya dâll olan mâhiyet idrâki tasvir hassasından beridir. Bu hassadan beri olan ifadelerle, nazarlarda insan temessül edemez.

Mevzûât-ı mütehammil olmadığı ta‘bîrât îrâdına; fıtratın ihsan eylediği derece-i iktidâra kâni‘ olmayıpta tasavvurât-ı âliye erbâbını taklîde izhâr-ı meyl etmek neyi müfîd olur!...

(Ta‘lîm-i Edebiyyât)’ın şu mebhasa ait olan mülâhazât-ı hakîm-ânesi ki tabiat için bir düstur u edebîdir; âti vecihle nakl eylemeyi vecibeden addeyleriz:

Bir müellif iktidârının fevkine çıkmak ve kendisini daha âlî bir mâhiyyette göstermek isteyip de tabiatını zorladıkça yazdığı şey daima tabiilik meziyetinden mahrûm kalır.

Çünkü yazıda i‘tina tekellüfü, tekellüf ise elfâz ve efkârca rekâketi garâbeti, ta‘kidi istilzâm eder ki bunların hepsi de tabiîliği ihlâl edici şeylerdir.

Okuyanların umûmi tanzîrîne nefsinde iktidâr görmek tabii eserlerin bir hâme-i mütemeyyizesidir.

"Vakıa bu yolda (bazı) şeyler pek kolay görünür. Lâkin nazîrlerini meydana getirmek müşkül ve bazen bütün bütün nâ-kâbildir ki (sehl-i mümteni‘) ta‘bîri bu nev‘i âsâr-ı nefîse hakkında bir ta‘rîf-i mücmel ve sadıktır. **Syf: 50**

MİSAL:

Âferin lüṭfuña ey bâd-ı nesîm
Bu ḳadar ancaḳ olur feyż-i ‘amîm

‘Âlemi gül gibi açdı nefesiñ
Eylediñ çehre-i eyyâmı besîm

Kişver-i Çîn'e mi düşdi güẕeriñ
Yâneden[50] bu nefs-i nâfise şîmim

Biñ cihân Nükhet-i müşkî-nefesiñ
İtdi bir demde cîhâna teşmîm

Bu ḳadar neşr-i şemîm itmez idiñ
Olmasañ ṭurre-i dilberde muḳîm

‘Âşıḳa sencileyin yâr olmaz
Olsa yârân ile pür-heft iḳlim

Zülf-i nâne[51] giriftâr-ı ebed
Dil-i sevdâ-zedeye yâr-ı ḳadîm

Nicedir ḥâl-i dil-i âşüfte
Şâneden çekmez ola renc-i elîm

---

[50] Nef'î, (1993): s.130 (Der Medh-i Sultan Murad Hân Aleyhirrahmetü Velgufrân). İsimli eserde Yâ nedir şeklinde yazılmış olan kelime bizim metinde yâneden şeklinde yazılmıştır.
[51] Nef'î, (1993): s.130 Metinde "cânâne" şeklinde görülen kelime bizim hazırlamış olduğumuz metinde "nâne" şeklinde görülüyor.

Şâneden var ise az çoḳ elemi
Âh idüb çekmesün aṣla ġam ü bîm

Derd-mendâne biraz aḥvâlin
İylesün mâşıṭâsına tefhîm

O daḫi ḥâline raḥm itmez ise
Yoḳ mudur ‘adl-i şehenşâh-ı kerîm[52]

“Nef‘î” **syf: 51**

Bunlar da tuttuğumuz meslek mûcibince Mecâmiü’l-Edeb’in hâvî olduğu kütüb ü muhtelifede sırası geldikçe izah edilmiş şeyler olduğundan bu cümle ile beraber işbu tabiilik ahvâlide kârielerimiz için ma‘lûm olmuş olur.

29 – Münakkahiyyet – (Münakkahiyyet, sûret-i beyânı kadar kifâyet ile mütenâsib düşürmekten, ta‘bir-i âherle lüzûm-ı hakîkînin ta‘yin edeceği şekil ve mikdâr ile muntabık bulundurmaktan ibârettir. Subhi Paşa merhûmun:,

Kişiniñ refîḳ ü hem-râhı mir’ât-ı ḫıṣâl ve ef‘âlidir.

Kavl-i hakîm-ânesi gibi

Vâkıa hikmet-i ameliyyenin bir kanûn-i tahavvül nâ-pezîrîni musavver olan bu fikir, diğer şekil ve kıyafete vaz‘ olunarak ifade olunabilirse de sûret-i nazımda meşhud olan o münakkahiyyet ve kuvvet ve o letâfet zâyi‘ olur.

Ma‘lûm olsun ki münakkahiyyet ve tire-i belâgat olan îcâz demek değildir. Îcâz-ı kelâm o nehc-i beyândır ki nev‘ine mahsûs olan sebk-i ma‘rûfu her mevzûa

[52] Nef’î, 1993: 130.

her fikre münâsib olmadığı gibi her şahsa dahi muvâfık gelmez matmah-ı nazarı câmiiyyet-i müeddâdır.

O cihetle hitâbetin muhtâc olduğu delâil-i iknâiyye gibi tafsilattan şiirin mahsûsâtından olan tezyînâttan azâde bulunur.

Halbuki münakkahiyyet maksad-ı asliyye nâ-çespân olan tufeylî fikirleri lüzûmsuz ve zâid sözleri tard eylerse de mevzûun mütehammil olduğu tezyînâta müsâittir. Yani münakkahiyyet üslûb-ı mevzûa tâbi‘ olarak îcâz-ı müsâvât gibi ıtnâb-ı hüsn gibi aksâm-ı belâgatten şümâr edilen sûret-i ifâdenin cüz’ü müşterek mâhiyyetleridir. **Syf: 52**

Buna mebnîdir ki hitâbete münâsib görülen münakkahiyyet felsefe için muvâfık olmaz. Şiire ait olan münakkahiyet dahi tarihe reva görülmez. Tarihe ait münakkahiyete misâl:

Kadisiye ceyşenin ta‘biye ve tertibine nazar-ı im‘ân ile bakılırsa takaddüm-i zaman ile fünûn terakkî eylediği zamanda yani bulunduğumuz karnda ta‘biye olunan ordulardan ancak tagayyür eden eslihadan ve îcâb-ı hâle nazaran istihkâmların vaz‘ından ve ona göre bazı harekâtın tenâsübünden başka bir fark görülemez.

İşte Resûlullah Muhammed aleyhisselamın Hicâz diyarından az zaman içinde çıkarıp cihâniyâne mûcib-i ibret ve bâis-i intibâh ve basîret olan medeniyyet-i fâzıla âsârı eshâb ve kavminin ef‘âl-i harekâtında gün gibi zâhir olur idi.

Bu feyz-i saâdet kitâbullaha ve sünnet-i Resûlullaha ittibâ‘dan hasıl olduğuna bir kimse itirâz eylese sahîhan güneşin nûrunu yarasanın bir kanadıyla setr etmek kabîlinden olur.

Subhi Paşa

Felsefede münakkahiyyete misâl:

Mevt-i hâdimü'l-lezzâttan ziyâde yazımla mûnis ve hem-dem olacak ne vardır katline hükm olunan bir mücrim tebeh-kâr kangı tarafa imâle-i nazar küdûret eser etse heykel-i hevl-nâk-i helakten başka ne görebilir? Mütemetti‘-i nimet-i hayât olduğumuz zamanın biraz uzun veyahut kısa olması beyninde olan fark-ı cüz’i bizi bu harab-âbâd-ı dünyada rîşe-gîr-i istikrâr olmak i‘tikâdına zâhib edecek kadar bir şey değildir.

Vakıa ahkâm-ı kader cümlemiz hakkında yek-nesak olmayıp bazımız nihayet ömrüne kadr-i kemâl refâh ve saâdet-i hâl ile imrâr-ı evkât ve bir çok evlâd ve ahfâd içinde terk-i hayât eder. Ve bazımız henüz şecere-i ömr ve ikbâlden **syf: 53** ber-hurdâr olmaksızın sinn-i unfuvân-ı cevânîde pençe-i ecel-i bî-amâna giriftâr olup tahlîs-i girîbân-ı câna imkân bulamaz bir takımı dahi sâha-i zeminde yalnız ser-nümâ-yı zuhûr ve bir gün içinde mütevâri-i genc-i târîk kör olur. Bunlar bazı ezhâr-ı çemen-zâra benzer ki açılmalarıyla beraber solup fenâ-pezîr olmaları beyninde hiç mesâfe-i zamaniyye olmaz her bir şahsın ecel-i müsemmâsı hâme-i dest-i kudretle levh-i mahfûz-ı ezelde mersûm bir sırr-ı mektûmdur.

Binâberîn müddet-i hayâtın mikdârında müştebih olduğumuz halde yaşarız! İşbu iştibâh hulûl-i ecel mev‘ûd hakkında bizce sebeb-i teyakkuz ve intibâh olmak lazım gelir iken bil-akis bais-i amâ ve gaflet olur!

Mevti müddet-i hayâtımızın hangi zamanına nisbet edeceğimizi bilemediğimiz cihetle bunu asla hatıra getirmeyiz ve hatta sinn-i pîrîye dahi zaman-ı hızır nazarıyla bakmayız; işbu müntehâ-yı hudûd-ı hayâta vusûlümüzde artık rişte-i tûl-i emel beride-i mikrâs ye’s ü hırmân olmak iktizâ ederse de mecbûl olduğumuz amâ ve gaflet perde-keş-i çeşm-i basîret olarak nefes-i vâ-pesîni onun mâverâsında bir vakte isnâd ederiz.

İşte o vecihle dest-i sâki-i ecelden cür‘a nûş-ı memât olduğumuz zamanı ta‘yin edemediğimiz cihetle havf-ı memât bizce bir emr-i mevhûm gibi görünür.

İştibâh müddet-i hayâtın derece-i imtidâdına munhasır olmak lazım gelir iken esâs madde hakkında bizi te'min edemiyor demek olur. (Cihan-ı câm u felek sâkî-i ecel mi, halâik-i bâde nûş-i meclis vî, hulâsa nîst asla hiç kesrâ, ezan-ı câm ve ezân-ı sâki ezân-ı mey)

Münif Paşa **syf: 54**

Şiirde münakkahiyyete misâl:

Bir ʻucbe ses gelirdi derinden şebîh-i âh
Vaḥdet teneffüs eylerdi ṣanki gâh gâh

Eşcardan zemîne düşen sâye-i kešîf
Çekmişidi pîş-gâhıma bir perde-i siyâh

Ol ẓulmet-i ʻamîka-i hîçî-nümûdde
Pervâz iderdi dehşet ile ṭâir-i nigâh

Taʻmîḳ ide ide o ẓalâm-ı şedîdeyi
Fikrimde ḥâṣıl oldı biraz nûr-ı intibâh

Bir ḫayrıñ olmadı-didim eyvâh maṣdarı
Gitti hevâ yolunda ḥayâtım yazıḳ günâh

Ḳasriyyet-i fiʻâlimi söylerdi lîk hep
Feryâd idüb ayaḳlarım altında her giyâh

Ḳandım bu ḥikmete didim olmuş dimek ezel
Dîdâr-ı ʻaşḳ ile mütecelli baña İlah

ʻÖmrüm ki yandı âteş-i ʻaşḳa bu âna dek

Sevda yolunda isterim olsun bütün tebâh

Añdım o bî-vefâyı ġarîb-âne ağladım
Geldi ḫayâlî dîde-i giryâna ağladım[53]

Recaizâde Ekrem Bey

Hitabette münakkahiyyete misâl:

Ey nâs sabır ve sebat iki askerdir ki onlara galebe mümkün ve mutasavver değildir. Bu bir hayf ve esef günüdür. Eshâb-ı Resûlüllahı yed-i a‘daya terk ettikten sonra vakâr u nahvetinizden ve mürüvvet ü âtifetinizden ve gayret-i dîniyyenizden **syf:55** kendinizde ne görebilirsiniz! Öyle ise onları tahlîse sa‘y ediniz. Allahü Teâla Hazretlerinden hazer eyleyiniz ki masîr ve merci‘inizdir. Bunu böyle biliniz ki eşyâ-yı nefîseyi terk ancak enfüs-i habîseye lâyık ve sezâdır. Sizce takakkuk etmedi mi ki dünya zâil ve fâni ve âhiret dâr-ün-naîm ve bâkidir.

Bilmez misiniz ki nice ervâh ve eşbâh bu dünya-yı sâhireden dâr-ı âhirete intikâl etti. Elbette bir gün olacaktır ki terk-i mâsivâ edilecektir. Dünyanın müddeti gayet azdır. Öyle ise muâşır-ı ervâhı tezyîde sa‘y ediniz. Çünkü avân-ı rıhlet takarrüb etti ve sizin seferiniz vakıa sefer-i şâkk ve muhtâc-ı zâd u refâktır. Fakat tahammül ve müsâberet eyleyin. “İnnellahe ma-a’s-sâbirin”)

Mebâni’l-İnşâ

Bunlar dahi eserimiz makâlât-ı âtiyesinde ve her biri yerli yerinde irâd olunmuş olmakla işbu cümel-i menkûle onları ikmâl edip bize keyfiyyet-i münakkahiyyeti tamamen ta‘lîm etmiş olurlar.

[53] Parlatır, v.d. 1997: 301.

30 – Asâlet – (Ta‘bir ve ifadenin ibtizâlden masûniyyetiyle fikir ve hayâlin dürüştî ve hasâsetinden berâetine asâlet-i üslûb ıtlâk olunur.

Rûhî-i Bağdadi neşîde-i âtîyesinde çarh-ı lâceverdi hokkaya teşbih eylemiş şems ve kameri içine koymuş dehri pîr-i hâra kıyâs etmiş ve o iki cirm-i âsmânîyi gıdâya benzetmiş de birini akşam diğerini sabah lokması yapmış!

Ḥoḳḳa-i çarḫ-ı lâceverdi içre
Bildiñiz mi nedir bu şems ü ḳamer

Pîr-i dehriñ iki ġıdâsıdır
Birini aḳşam yutar birini seḥer **syf: 56**

Rûhî-i Bağdâdî gibi mütehayyizan-ı şuarâdan bir zatın o türlü hayâller. Ta‘birlerden intizâhına – âsâr-ı mevcûdesi ki hüsn-i tabiatı musavverdir. Kıyamete kadar şehâdet eyleyeceği için bu neşidesi müsâmahaya haml olunmak muvâfık-ı insâf olur.

Ziya Paşa merhûmun:

Yanıḳdır o âşıḳın kitabı
Naẓmında ḳoḳar ciger kebâbı

beytiyle Nâbî’nin:

Ẕillet erbâbı olur nezd-i İlâhîde ‘azîz
Ḫalḳ câmi’de el üzere götürür pâpûşı[54]

beyti ve Çelebizâde Asım’ın:

Herkesiñ var bûy-ı vuṣlatdan dimâğında eşer

[54] Karahan, 1987, Nâbî, 187.

Bir benim ancaḳ zükâm-âlûd hicrânıñ seniñ

beyti o kabîldendir ki gerek ta‘bir ü ifadece ve gerek fikr ü hayâlce asâletten mahrûm olan şeylerdendir.

Üslûb-i ifadenin ehemm-i erkânı ve hatta rükn’ül-erkânı ıtlâkına şâyân olan asâlet, secâyâ-yı fâzılanın en mübârek ve en mukaddes olan mevhûbe-i hayâya benzer; mekârim-i sâirenin zîb-âver-i fıtrat olması o kerîme-i kudretin vücûduna nasıl arz-ı ihtiyâc eylerse erkân-ı üslûbun makbûl-i hüsn-i tabiat olabilmesi dahi asâletin vücûduna vâ-bestedir.

Asâlet, kavânin-i ifadenin bir hâkim-i sâhib-vakarıdır denebilir. Ona karîn olan ifadeler, nazarları mevkî‘-i bülend intizâhına hayrân ederek efkârı dahi meclûb-ı letâfet ve ibtihâcî eyler. Züll ve iftikâr gibi hasâset **syf: 57** ve ibtizâl gibi menfûr-ı tabiat olan şeylerden münezzehtir. Nezâket-i beyânı hemîşe dil-nüvâzâne ve tavr-ı necâbeti melâhatle vakar- penâhânedir.

Velhasıl mevzû‘-ı bahsin mâhiyyet ü hasâisini muhafaza ederek ne ta‘bîrât-ı âdiyye ile tehekkümâta uğramaya, ne de züll ü iftikâr ile müsta‘id-i hakâret olmaya râzı olur.

Şurası da ma‘lûm olsun ki hadd-i zâtında asâletten berî olan efkârın dürüşti ve hasâseti sanâ‘at-ı üslûb ile örtülerek pîş-gâh-ı tabiata diğer hey’ette, başka sûrette arz olunabilir ki Saîd Beyefendi’nin sâil bir a‘mâya söylettiği şu kıt‘a:

Ḥâlime aṭf-ı nigâh eyleyen erbâb-ı kerem
Merḥametle baña beş pâre revâ görmez mi?

Ṣadaḳayla beni dil-şâd iden ehl-i ḫayrı
Vâḳı‘â ben göremezsem de Ḫüdâ görmez mi

o nev‘-i âsâr-ı edebiyyedendir.)

31 – Mutâbakat – (Efkâr u maânînin elfâz ve ta‘birât-ı mahsûsalarıyla beyân ve ifade olunmasına mutâbakat denir.

Hassa-i mutâbakatın, vuzûh-ı ifadeye hâdim olduğu meydandadır.

Zira tahakkuk-ı vuzûha medâr olan esbâbdan biri dahi efkâr-ı maânînin ta‘bîr-i mahsûslarıyla ityân olunmaktır.

Elfâzın maânîye mutâbakatı, ifade-i diğerle her lafız ve ta‘bîrin yerinde îrâdı Lisân-ı Osmâniyye kabûl olunan ve kabûlüne mesâğ ve cevâz verilebilecek olan kelimât-ı Arabiyyenin ve bir dereceye kadar elfâz-ı Fârisiyyenin maânî-i sahîhalarını, kavâid-i iştikakiyelerini ve bazı ıstılâhâtı bilmeye mevkûftur. **Syf: 58** Bu vukûf ve ihâta dahi fıkdân-ı mutâbakat nakîsesinden ale-l-ekser masûniyyetine medâr olamaz, onun içindir ki müsâmaha ve acele edilmeyerek – hal ve makamın müsâadesine göre – elfâz ve ta‘bîrât-ı muvâfaka tefahhus ve taharrî olunmak iktizâ eder.

Ez-cümle kitâb-hâne-i meşâhîrde bi-l-münâsebe bar-gîr vasf olunurken şöyle denmiş:

“Hem mütekebbir ve gazûb ve hem de mutî‘ ve mağlûb bir hayvandır verilen emre bilâ-teemmül inkıyâd eder.”

Ma‘lûmdur ki lafz-ı mütekebbir üç ma‘nada müşterek olan (kibir)den me’hûzdur. Burada münasebet alacak ma‘na ki ma‘neviyyâta ait olmak iktizâ eder, behayimde isti‘mâli nâ-muvafık olduğu gibi bilâ-teemmül kelimesi dahi öyledir; çünkü asıl ma‘nâ-yı maksûd, derhal inkıyâd eylemeye sevk eden his demek olacak, onu ifade eden şey ise bilâ-teemmül kelimesi değil, (bilâ-imtinâ‘ veya mülâyemetle) ta‘bîrîdir. Mutâbakat-ı elfâz ve ta‘bîrâtın vuzûh-ı beyân ve hüsn ü ifadeye ne derecelerde hâdim olduğunu irâe için bilhassa misâl-i âtî üzerine enzâr-ı dikkat metâli‘îni celb ederiz:

Ordugâh gayet vâsi‘ ve müdevver bir sahra idi. Vasatından bir nehr-i azîm cârî olurdu ki iki yanı boydan boya çadırlarla zînet-nümâ idi. Nehrin vasat-ı mu-askere tesâdüf eden ve her taraftan ekser mahalline bir müzeyyen köprü kurulmuş idi ki gördüğüm gibi bir dilber-i sâf- endâmın meyânına sarılmış şâle benzettim.

Köprü pîş-gâhında bulunan ser-asker çadırıyla yanıbaşına rekz olunan alem-i a‘zam, ser-â-pâ kandillerle donatılıp biri encümüyle âsmâna ve diğeri şafak içinde hilâl-i nûr-efşâna benzerdi. Ama baştan başa kandillerle müzeyyen **syf: 59** olan sâir çadırlar dahi birer âsmân-ı diğeri andırırdı. Ser-asker çadırının pîş-gâhında nûr içine müstagrak bir tâk-ı zafer kuruldu ki azamet-i şânı ve fürûg-ı lemeânı fecr-i şimâliyye hem ünvân ve temâşası için herkes seyyâle-i berkiyye gibi etrafına pûyân idi.

Âsmâna bakınca şöyle tasavvur ettim ki ervâh-ı melâik encümden revzenler açıp bu hengâme-i sürûra nigerân idi. Yahut o sahra bir gülistâna teşbih olunur ise çadırlar bîd-i ser-nigûn ve alem-i a‘zam nihâl-i erguvân olur ki kandiller üzerinde jâle tasavvur olunur. Ve tâk-ı zafere tâka yasemen nazarıyla bakılıp çerâgânına şükûfe denilir ki lemeânına benzer bir şey aranır ise şükûfeler derûnunda perverde şeb-tâb tahayyül edilir bir halde encümüyle zînet-i atlas-ı gerdûn o gülistân-ı safânın bir sâye-bân mücevheri denilmek ve destâr-ı hazrâlarıyla mevcûd olan asâkirin her biri dahi üzerinde henüz açılmış goncasıyla bir Nihâl-i taze i‘tibâr olunmak kâbildir. Hele teşbîhi ne kadar zengin olur ki asâkir te’sîr-i safâ ile etrafa salındığı gibi nihâl dahi tahrîk-i hevâ ile her cânibe mütemâyildir.

Gerçi orduda kimse ile âşina değildim. Fakat kimseden bî-gânelik eseri dahi görmedim. Uzatmayalım nısf-ı leyle kadar i‘lân-ı şân millet eden şehr-âyînin füyûzat-ı mütenevviasıyla kesb-i inbisât olunduktan sonra herkes istirâhatına varınca ben dahi bir köşede uyumuşum. Bir de gözümü açtım ki ordu bir cânibe çekilip gitmiş ve sahrada yalnız vücûd-ı nâ-tüvânım kalmış. Birkaç saat kadar tarîk-i cüst-ü-cûdâ tekâpü ettimse de gubâr-ı pâylarını bile göremediğimden önüme tesâdüf eden bir tarîka doğrulup “*el-ḳavm-i ḳadr ḥelvâ ve’l-ḳalb-i mecrûḥ*” nalişleriyle gider ve

pîş-i nazarda geçen suver-i **syf: 60** hayâliyeden: "*Vaṣl it yâre beni, yâ racülen beydî*!" figânıyla istimdâd ederdim….

Gayret - Kemâl

Âsâr-ı edebiyyede, husûsiyle kelimât ve elfâzı gayri mazbût olan ve kavâid-i iştikak-ı Arabî dahi ihâtaya arz-ı ihtiyâc eden bizim lisânın edebiyatında mutâbakat kanûnunu muhafaza edebilmek, zannederiz ki üslûba kavânîn-i sâireyi ihtivâ ettirmekten güçtür.

Her eserine hayrân olduğumuz Kemâl Beyefendi ki insaniyeti idâme eden ifade-i merâm usûlünde harikûlade bir iktidârı hâizdir.

Âsârının sâirlerininkinden temyîzine bir sebep de rükn-i mutâbakatın tahakkuku olsa gerektir.

Ez-cümle şu misâle bakılsın; acaba elfâz ve ta'birâtından birinin yerinden kaldırılması, tabîi's-sudûr olan o parlak ve nâfizü'l-kalb bedâyi'-i hüsn ve hayâlinin başka şekl ve kıyafette beyân ve ifadesi kâbil olabilir mi?

Sezâ-vâr-ı tahayyürdür ki üstâd-ı a'zamın âsârını tasavvur ve efkârının o inceliğiyle hüsn ü hayâlinin o ulviyet o parlaklığıyla beraber yine her şahıs bir meziyette bir kuvvette anlar.

Hatta âsârından herhangi birine bakılsa, ihâta-i mâlî bir hayli tefennün ve mümareseye muhtâc gibi zannolunur. Fakat kırâata henüz me'lûfiyyet-peydâ eden bir sabî dahi esâs fikri olsun anlamakta suûbet çekmez.

Bu hassa-i i'caz-nümâ ise mevzû'u bahsin her cihetini ihâta ile gayet müstahsen, gayet rengîn bir üslûb ile irâe etmekte ki mahâret-i amîkadan ve icâd-ı elfâz ve hüsn-i intihâb-ı ta'bîrâttaki kudret fevk-al-âdeden inbiâs eder. **Syf: 61**

Maa-mâ-fîh dühât-ı sânihât-ı fikriyelerini ifade ve tebliğde bazı defa izhâr-ı acz ederler: Şu sebeple ki azamet-i fikr ü ulviyet hiss ü tasavvurlarına karşı kâffe-i elfâz ve ta'bîrât en zayıf en nâ-kâfi bir derecede görünür. Caizdir ki dühâtın ekser zuafâ tarafından dûçâr-ı muâheze edilmelerine bir sebep dahi bu sûret olsun.

Nitekim (Cezmi) de şâir tasvîr olunduğu sırada iltizâm olunan tarz-ı mahsûsa dahi bazıları i'tiraz etmek istemişlerdir.

Fıkdân-ı mutâbakat-ı nakîsasının esbâbına gelince bu da umûmî ve husûsî iki nev'e inkısâm eder ki umûmî nev'î yukarıda îmâ olunduğu vecihle müsâmaha ve adem-i i'tinâdan, husûsî nev'î dahi zevâli düşvâr olan başlıca iki şeyden ibaret görünür: Müşkil-pesendlik, seci'-perdâzlık, ve kıdem-perverlik, müşkil-pesendlik denilen seyyie o gayret-i müfrite-i nâ-becâdır ki mütehayyileye in'itâfı halinde bais-i zevk olacak bir fikri-kaidenin müsaid olmadığına bakarak mâhî-i letâfet olan bir ta'bîr ile ifade veya şiddet ü salâbete medâr olacak en muvâfık en güzel bir ta'bîri – en bî-gâne en dürüşt bir ta'bîr uğurunda fedâya bâdî olur ki bu sûret, gerek lisânı gerek nefs-i natıkayı zîk bir daire içine alarak menâbi'-i irtikâ-yı fikri akâmet ve cümûda ilka eyler.

Seci'-i perdâzlık, ve kıdem-perverlik gayretinin fıkdân-ı mutâbakata ne mertebelerde te'sîri olduğunu anlamak için dahi misâl-ı âtî kâfidir.[*]

"Miyânelerinde sübût-yafte-i merkez-i sıdk u sedâd olan zâbıta-i cedîde-i hulûs ve dâd ü râbıta-i kaviyye-i hüsn-i vifâk ve ittihâd ki canibine maksad-ı aslî **syf: 62** olan istikrâr-ı asâyiş-i bilâd ve ibâd emniyyelerini zâmin ve mütekeffil hükmünde oldukları vâreste-i kayd u iştihâddır. Bu kaziyyenin ale-d-devam tahkîm ve teşyîdi levazımına ihtimâm ve ednâ mertebe ibhâm-ı ihtilâl şaibelerinden tevakkiyye dikkat ü ikdâm olunmak mes'elesi devleteyn-i fahimeteyn-i vükela ve me'murlarının bitteb' ve bittab'i mültezem-i hakîkileri olmaları îcâb eylediği…)

Pertev Paşa

[*] Ta'lîm-i edebiyyâtın müşkil-pesendlik bahsine mürâcaât oluna

32 – Âhenk – (Âhenk denilen rükn üslûb-ı insicâm-ı kelâmdan nâtic olan bir zevk-i sem'îdir ki nefs-i nâtıkanın (mazrûf-ı elfâz) olan maânîye meyl-i mahsûsu o sayede vücûda gelir.

Vakıa efkâr-ı mülâhazât ne mertebe âlî ve ne derece asîlâne ve parlak olursa olsun lafız ki mahârece i'timâd eyleyen esvât-ı mütekeyfiyyeden hâsıldır. Tenâsüb ve letâfetten beri olursa garâm u neşât rûha bedel müstelzim-i kelâm ve ızdırâb olur.

Nitekim Arap şâir-i meşhûrî Mütenebbî:

İẕâmâ ṣâfiḥü'l-esmâ'i yûmen
Bitsemetü-ż-żemâirü ve'l-ḳulûb

Nazm-ı rengîniyle o meziyetin mahâsinini, Garb meşâhir-i üdebâsından Buvalo dahi :

"Sâmia-yı zahm-dâr eden elfâz, meziyyât-ı efkârın letâfet-i hüsn-i te'sirini mahveyler.

Kavl-i müdekkikânesiyle fıkdânı halindeki mahzûrâtı ne güzel beyân etmişlerdir. Âhenk, âhenk-i müfret ve âhenk-i kelâm, âhenk-i tasvîriyye ayrılır.

Âhenk-i müfret: Kelimelerin kerâhet-i sem'den berâetiyle tahakkuk eyler ki bu dahi tenâfür-i hurûftan hulûs ve masûniyyete, ifade-i diğerle: imtizâc-i hurûf ve tenâsüb-i esvâta vâ-bestedir.

Tenâfür-i Hurûf ki telâffuzda mûcib-i sıklet ve rekâket olan bir hâl **syf: 63** ve keyfiyet ile tefsîr olunur. Umûmen kerâhet-i sem'i ve o cihetle âhenksizliği mûcib olmak zarûrîdir.) Bu ise bâlâda mahal-i mahsûsunda bi-l-etraf beyân edilmiştir.

Âhenk-i ibâre – Kelâmın kerâhet-i sem‘den berâetiyle vücûd bulur. Bu da, **Evvelâ –** Tenâfür-i Kelimât’tan hulûsa, İfâde-i diğerle hüsn-i imtizâc-ı kelimâta arz-ı ihtiyâc eyler.)

(**Sâniyen –** Kesret-i tekrârdan masûniyyete, **Sâlisen –** Tetâbu‘-i izâfâttan berâete, **Râbian –** Olup bulup, olduğundan bulunduğundan ve bunlara mümâsil-i ef‘âl ve edevâtın mahallinde isti‘mâl olunmasına.

Hâmisen – Mu‘terizelerin imtidâd ve tekerrür etmemesine, **Sâdisen –** Cümleler beyninde lafzan ve ma‘nen tevâzün ve tenâsüb bulunmasına vâ-bestedir.) Ki bunların birçoğu Usûl-i Fesâhatımız’da beyân oldundukları gibi bir takımı da yani râbian, hâmisen, sâdisen kuyûdu altında olanlarda kütüb-i âtîyyede yazılmış olduğundan Usûl-i Âhenk ibârede ma‘lûm olmuş olur. Ve âhenk-i tasvîriyye müteferri‘ mevâdd Mecâmiü’l-Edeb’in sekizinci kitabında muharrer olup Vücûh-ı Belâgat denilen şerâit-i husûsiyye dahi bunu ta‘kîb eden Maânî kitabında yazıldığından onları burada yazmaya lüzûm görmedik. Veminallahü’t-tevfîk.

Birinci kitabın sonu

(Kasbar Matbaası)

TEDRİSÂT-I İ‘DADİYYE KÜTÜPHÂNESİ

ONUNCUSU

MECÂMİÜ’L-EDEB

(Usûl-i fesâhat, ‘ilm-i maânî, İlm-i beyân, İlm-i bedî‘, İlm-i arûz, İlm-i kafiye, Aksâm-ı şi‘r, Usûl-i tahrîr. Usûl-i kitâbet ü hitâbet. Usûl-i tenkîd) gibi fenleri hâvî on kitâb-ı aslî ile tercümelerden mürekkeb diğer dört kitâb-ı fer‘i’den ibarettir.

İKİNCİ KİTAP

İLM-İ MAÂNİ

MUHARRİRİ

ERKÂN-I HARBİYYE KAİMAKAMLARINDAN MANASTIRLI

MEHMET RİFAT

MAÂRİF NEZÂRET-İ CELİLESİNİN RUHSATIYLA TAB‘ OLUNMUŞTUR

DERSAÂDET

(KASBAR) MATBAASI – BÂB-I ÂLİ CADDESİ NUMARA 25

SÂHİB VE NÂŞİRİ: KİTABÇI KASBAR

1308

MİFTÂH-I KÜNÛZ U DEKAYIK-I LİSÂN BU KİTABIN HÂVÎ OLDUĞU İLM-İ MAÂNÎDİR.

ÜSS'ÜL-ESÂS-I EDEB BUDUR

MECÂMİÜ'L-EDEB'İN BİRİNCİ CİLDİ OLAN İLM-İ BELÂGATTAN

İKİNCİ KİTAP

İLM-İ MAÂNÎ

MUKADDİME

33 – İLM-İ MAÂNÎ: Elfâzı muktezâ-yı zâhire tevfîk ederek kelâmı îcâb-ı hâl ve mevkie ve muktezayât-ı ahvâle tatbîk kılan hâlât ü kavâid ve usûl ü fevâidden bahseden ilme denir.

Elfâzın muktezâ-yı zâhire muvâfakatı ile kelâmın îcâb-ı hâle mutâbakatını görmek için

Kudemâ-yı şuarâmızın fahri merhûm Fuzûli'nin Bağdad vasfı hakkında olan şu:

Ḥabbeẕâ Bağdad-ı ḫayr-encâm-ı cem'iyet ešer
Kim olubdur maẓhar-ı âšâr-i lüṭf-i Kirdigâr

Evliyâ burcu dirim[55] zîrâ ki ḫâk-i eşrefi
Buḳ'a buḳ'a evliyâu'llaha olmuşdur mezâr

Bunda bâḳîdir nişân-ı mu'ciz-i faḫr'ül-beşer
Ṭâḳ-ı Kisrâ nüsḫa-i mülk-i mülûk-i kâm-kâr

Bunda bağlanmış ġazâ şem-şîrini Sulṭan-ı Rûm
Bunda ṣalmış sâye-i iḳbâl Şâh-ı ẕülfeḳâr

Bunda ḳılmış sırr-ı Ḥâḳ ẓâhir şehîd-i Kerbelâ
Bundadır taḥḳîḳ-i ṣıdḳ ü kiẕb içün dârü'l-'iyâr

syf:67

---

[55] Fuzûlî Divanı'nda "dirim" kelimesi demiş olarak yazılmıştır. Ve yine "Bunda bâkîdir…" ile başlayan mısra şu şekilde geçmektedir: "Bundadır bâkî nişân-i mu'ciz-i Hayrü'l-beşer"

Bunda olmuş münteşir feyżi İmâm-ı A‘zam’ıñ
Bunda bulmuş behre-i ‘ilm-i şerî‘at intişâr

Ṣaḥn-i ṣaḥrâsında biñ Leylî vü Mecnûn cilve-ger
Kûh-sârı üzre biñ Ferhâd ü Şirin bâde-ḫâr[56]

Ebyât-ı dil-nişînine atf-ı nazar edip hâl ü şâna muvafık olduğunu görmek kifâyet eder.

34 – Kelâm: Hâvî olduğu kelimelerin nisbetleri tâm olup muhâtaba tamam bir fayda vererek başka bir söze intizardan müstağnî kılan terkibden ibarettir.

35 – Nisbet: Bir şeyin ya sübûtu veya selbî kasdından ibarettir ki “nisbet-i sübûtiyye” ve “nisbet-i selbiyye” nâmlarıyla yâd olunur.

Kelâmı terkîb eden kelimelerden birisinin gerek Nisbet-i Sübûtiyye ile olsun gerek Nisbet-i Selbiyye ile olsun diğer bir kelimeye nisbet olunmasına “İsnâd” ve bu kelimelerden nisbeti hâvî olan kelimeye “Müsned” ve kendisi için nisbetin mefhûmu sabit ve meslûb olan şeye “Müsnedün-ileyh” denir ki:

1 – Ahmet geldi.
2 – Gündüz aydınlıktır.
3 – Ali gelmedi.
4 – Gece aydınlık değildir.

cümlelerinden birincide “geldi” üçüncüde “gelmedi” kelimeleri vürûd nisbetini ve ikincide “aydınlıktır” ve dördüncüde “aydınlık değildir” sözleri **syf: 68** tenvîr nisbetini hâvî olduklarından işbu “geldi, gelmedi, aydınlıktır, aydınlık değildir” sözleri müsned olup gelmek nisbetinin mefhûmu birincide isbât ve

---

[56] Akyüz, v.d. 1990: 51; Cemil Yener, Fuzûlî, *Yaşamı, Yeri ve Değeri, Dili ve Şiiri, Yapıtları ve Seçmeler*, Çağdaş yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1995. s. 138.

üçüncüde selb, aydınlık nisbetinin mefhûmu ikincide isbât dördüncüde selb olduğundan “Ahmet, Ali, Gündüz, Gece” sözleri de müsnedün-ileyhdir.

Yani: Cümle-i ismiyyelerde mübtedâlar müsnedün-ileyh ve haberler müsned ve cümle-i fi‘liyyelerde fâil veya naib-i fâiller müsnedün-ileyh ve fi‘ller müsneddir.

36 – Kelâmın medlûlü olan nisbetin hâricte mutâbık veya gayr-ı mutâbık olacağı bir nisbet var. Yani nisbet-i mevcûda sıdk u kizbi muhtemel ise o kelâma “haber” ve “cümle-i haberiyye” denir. Ve eğer öyle bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz yani sıdk u kizbe delâlet etmeyip nisbet kendi nefsiyle kâim olursa ona da “inşâ” ve “cümle-i inşâiyye” denir.

Mesela nisbet-i sübûtiyye i‘tibâriyle “Hoca Efendi mekteptedir” denildiği zaman kelâmın medlûlü olan hoca efendinin mektepte bulunması ya doğrudur yahut yalandır yani bu nisbet ya harice mutabık veya gayri mutabıktır ki eğer fi’l-vaki‘ Hoca Efendi mektepte ise harice mutabık yani sâdık, değil ise gayri mutabık yani kâzib olacağından ve bil-akis nisbet-i selbiyye itibariyle “Ahmet evde değildir” denildikte ister gerçek olsun ister yalan olsun ifadece harice bir nisbeti olduğundan bu cümlelerin ikiside haber nev‘inden birer cümle-i haberiyyedir.

Fakat nisbet-i sübûtiyye itibariyle “önüne bak, uslu otur” ve nisbet-i **syf:69** selbiyye itibariyle “oraya bakma, kapıyı açma” cümlelerindeki nisbetlerin sıdk u kizbi mutasavver olmayıp nisbet kendi nefsiyle kâim olduğundan bunlar da “inşâ” nev‘inden birer “cümle-i inşâiyye”dir.

İşbu ta‘rifâttan müstebân olur ki kelâmın mutazammın olduğu isnâd dahi “isnâd-ı haberî” ve “inşâ” nâmlarıyla iki nev‘dir.

37 – Ta‘rifât-ı sâbıkaya nazaran kelâmın erkân-ı asliyyesi müsned ve müsnedün-ileyhten ibaret ise de “hâl, temyîz, müteallikât-ı fi‘l” denilen “mütemmimât-ı cümle” dahi müsnedin teferruatından olduklarından müfredât

itibariyle evvel be-evvel müsned ve müsnedün-ileyh ile mütemmimât[57]-ı cümleyi nazar-ı itibara aldıktan sonra isnâd-ı haberî ve inşâ ahvâlini bilmek lâzımeden olduğu gibi kelimelerle cümlelerin yek-diğerine olan “atf ve rabt” meselesinden zuhûr eden “ vasl ve fasl” maddesini ve kelâmın îcâbına göre bir şeye tahsîs edilmesindeki “kasr” usûlünü ve kelâmın uzun veya kısa olacağına göre lâ-büdd olan “îcâz ve ıtnâb” ve bunlar miyânında bulunan “müsâvât” sebklerini taallüm lazım geldiğinden işbu fenn-i maânî “müsnedün-ileyh, müsned, mütemmimât-ı cümle, isnâd-ı haberî, inşâ, kasr, vasl, fasl, îcâz, ıtnâb ve müsâvât” nâmlarıyla sekiz bâb üzerine tedvîn olundu. **Syf:70**

BÂB-I EVVEL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN AHVÂLİ

38 – Müsnedün-ileyhe ârız olan ahvâl:

Evvelen – Takdîm ve Te’hîri
Sâniyen – Terk ve Zikri
Sâlisen – Ta‘rîf ve Tenkîri
Râbian – Tavsîfi
Hâmisen – Atf ve Te’kîdi
Sâdisen – Muktezâ-yı Zahire Muhalif Îrâdı

gibi başlıca altı şeyden ibaret olduğundan her biri birer fasl-ı mahsûsa idhâlen ber vech-i âtî tahrîr olundu.

BİRİNCİ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAKDÎM VE TE’HÎRİ

[57] Bu kelimeye aynı zamanda “cümle-i mütemmeme” dahi söylendiğini ifade edelim.

39 – Lisânın tabiatı iktizâsına ve şivesi icabıyla nahvi kavâidine göre Arabînin cümle-i ismiyyelerinde müsnedün-ileyh mukaddem müsned muahhar ve cümle-i fi'liyyelerinde müsned mukaddem ve müsnedün-ileyh muahhar yani "Zeydün kaimün" cümle-i ismiyyesinde müsnedün-ileyh olan "Zeyd" mukaddem ve müsned olan "kaim" **syf:71** muahhar olup ancak "kâme Zeydün" cümle-i fi'liyyesinde müsnedün-ileyh olan Zeydin muahhar ve müsned olan kâmenin mukaddem olması ve Farisî ile Türkî'de gerek şive-i lisân gerek kavâid-i nahviyye muktezayâtı hem cümle-i ismiyye, hem fi'liyyelerde müsnedün-ileyh mukaddem ve müsned muahhar yani gerek "în merd hû-best" ve "Ahmet zekidir" cümle-i ismiyyelerinde gerek "Bahar âmed" ve "Kış geçti" cümle-i fi'liyyelerinde müsnedün-ileyh olan "Merd, Ahmed, bahar, kış" kelimelerinin mukaddem ve müsned olan "hûb, zeki, âmed, geçti" kelimelerinin muahhar olması yani nahiv kavâidiyle bunların bu sûretle îrâd edilmeleri lazımdır. Ancak bazı maânî-i dakikanın irâdı zımnında şu nesc-i tabîîye bakılmayarak mukaddem muahhar ve muahhar mukaddem olur ki bu gibi haller îcâb-ı hâl ile iktizâ-yı makama göre pek çok ise de en mühimleri ve Lisân-ı Osmanîde de cârî olanları ber vech-i âtî beyân olunur.

30-[58] **-Müsnedün-ileyhin takdîmi:** Bâlâdaki maddede ta'rif olunduğu vecihle müsnedün-ileyh kelâmda ehemm olduğu için Arabînin cümle-i fi'liyyesinden başka Lisân-ı Osmânîyi terkîb eden üç lisânın cümle-i ismiyyelerinde ve Fârisî ile Türkînin cümle-i fi'liyyelerinde mukaddem olarak îrâd olunur. Ve bu takdime sebep birçok şeyler var ise de en mühimleri ve Lisân-ı Osmanîde de cârî olanları âtîde münderic-i zikr-i hâlden ibarettir ki işbu hâlâttan:

Birincisi: Müsnedün-ileyh kelâmda asıl olduğu cihetle Arabînin cümle-i ismiyyesiyle Farisî ve Türkînin her iki türlü cümlelerinde müsnedün-ileyhin te'hirini ve müsnedin takdimini makâm-ı iktiza etmedikçe ve bu asıldan udûlü îcâb edecek başka bir sebep bulunmadıkça müsnedün-ileyh daima mukaddem zikrolunur. **Syf: 72**

---

[58] Normal sıralamada 40 olması gerek ama dizgi hatasından dolayı 30 yazılarak devam etmiş.

Mesela: "Racülün kâimün, şâh-ı âdilest, hocam âlimdir" cümlelerinin îrâdı sırasında hâl ve makâm başka bir şey iktizâ etmediği ve müsnedün-ileyh olan "racül, şah, hoca" kelimelerinin te'hirini mûcib bir hâl olmadığı sûrette "kaimün racül, adilest şah, alimdir hocam" demek caiz olamaz. İşbu:

Dost bî-pervâ felek bî-raḥm ü devrân bî-sükûn
Derd çoḳ hem derd yoḳ düşmen ḳavî ṭâli' zebûn[59]

beytinde ise udûl icab edecek esbâb olmadığı için kaide-i esâsiyye üzerine "dost, felek, devrân, derd, hem derd, düşmen, tâli'" müsnedün-ileyhleri edat-ı haberi mahzûf olan "bî-pervâ, bî-rahm, bî-sükûn, çok, yok, kavî, zebûn" müsnedlerine nesc-i tabîî üzere takdîm edilmiştir.

İkincisi: Haberin zihn-i sâmi'de takarrür etmesi maksadıyla müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunmak lazımdır. Arabî'den Ebu'l-alâ el-Maarrî' nin

Velleẕi ḥâreti'l beriyyetü fîhi
Ḥayvânün müstahdešün min cemâdi

beytiyle Farisî'den (Kââni) nin:

Ân behişt-i cihâniyân ki caḥîm
Z'âteş-i saṭvet-i ô yek şerer est

beytinde ve Türkî'den : **syf: 73**

Dâne dâne ol 'araḳlar ṭurre-i pür-nâbda
Ḳaṭre ḳaṭre jâlelerdir sünbül-i sîr-ab'da

---

[59] Akyüz, v.d. 1990: 243.

beytinde müsnedün-ileyhleri hâvî olan mısrâ‘-ı evvelleri sem‘i muhâtaba vâsıl olur olmaz nazar-ı dikkatini habere atf ile mısrâ‘-ı sânileri güzel dinler ve cihetle haber-i lazım onda takarrür eyler.

Üçüncüsü: Ta‘cîl-i meserret kasdıyla hüsn-i tefâül için müsnedün-ileyh mukaddem zikrolunur. Kur’an-ı azîm-üş-şân’da:

Selâmün ḳavlen mir-rabbi-r-raḥîm[60]

Âyet-i kerîmesiyle bür’e-i şerifeden:

Büşrâ lenâ ma‘şere’l-İslâmi inne lenâ
Mine’l-‘inâyeti rüknen ğayra münhedimi

beytinde ve şâirin :

Selâmün ‘alâ selmâ ve men ḥalle bil-ḥimâ
Ve ḥuḳḳa limišlî riḳḳaten an yüsellime

ve Farisî’den sohbeî’nin:

Dûst ender reh muvâfıḳ şüd dilâ
Şâd mî bâyed şeved der-în sefer

beytinde ve Şeyh Sa‘dî merhûmun : **syf: 74**

Peyġâm-ı âşinâ nefes-i rûh-ı perver est
Mektûb-ı ẖoş peyâm nîm-vaṣl-ı dilber est

beytinde ve Türkîden:

[60] Kur’an-ı Kerîm, Yâsin Sûresi, Cüz: 23, Ayet: 58. s. 443.

Sevdiğiñ geldi yine müjdeler olsun â göñül
Bu bahar ‘âlemini ẕevḳ ü ṣafâlarla geçir

beytinde ve şu:

Kerem sâḳî-i bî-minnet felek peymâne-i himmet
Ümîd ü kâm hem ṣoḥbet emel-i bezm-i müheyyâdır

beytinde ve Riyâzî’nin:

Rûḥ-ı ma‘nâ ġıdâ-yı cânımdır
Feyż-i ḳudsî ṭufeyl-i ḫânımdır.

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Ta‘cîl-i mesâet kasdıyla ibrâz-ı şeâmet zımnında müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunur. Kur’ân-ı azîm-üş-şân’da:

Vaylü’l-lil-mükezzibîn
İle
Vaylü’l-lil-muṭaffifîn

Âyet-i kerîmeleriyle Ebi Semmâm’ın:

Nifâḳuke fi’l-ḥuşûneti ‘anke yünebbi
Bienneke testeṭîlü bi-ḥüsni ṣabrin **syf: 75**

beytinde ve yine müşârün-ileyhin:

Rüvayüdeke inne cehleke sevfe yeclû

Leke-ẓ-ẓelmâe ‘an ḥizyin ṭavîli

beytinde ve Farisî’den (Felekî) nin:

Ḳażâ-zi cüsten-i tenhâ ne rûy-ı dâned ü ne reh
Ecel bi-bürden-i cihânihâ ne kef-i dâned ü ne kem

beytinde ve Türkî’den:

Cefâlar ‘âḳibet gösterdi te’šîrîn
H̱ârâb-âbâda döndi beyt-i ma‘mûrum

beytinde ve Bâkî merhûmun:

Cür‘a-i câm-ı belâ encâm-ı ġam bî-hûş idüb
‘Âḳibet ḳıldı ẖumâr-ı derd ü miḥnet-i ser-girân

beytinde ve Şeyhülislâm merhûm Arif Hikmet Beyin:

Behîmiyyet çerâ-gâh-ı ṣafâdır
Ġam-ı ‘âlem beni âdem içündür.

beytinde ve Riyâzî’nin:

Kevkeb-i naḥs-ı ekber-i ṭâli‘
Bağ-ı iḳbâle dîde-bânımdır.

beytinde ve şâirin:

H̱alḳa ġadr eyleyeniñ ‘âḳibeti ẖayr olmaz
Kendi bulmazsa da birgün olur evlâdı bulur

beytinde olduğu gibi. **Syf: 76**

Beşincisi: İbhâm kasdıyladır ki müsnedün-ileyhin mazmûnu hatırda olup unutulmadığını beyândan ve ona îmâdan kinâye için müsnedün-ileyh mukaddem îrâd olunur. Arabî’den “Baha Züheyr“in:

Şevķî ileyke şedîdü
Kemâ ‘alemte ve ezyedü

Ve keyfe tünkirü ḥubben
Bihi żamîrüke yeşhedü

kıt‘asıyla yine müşârün-ileyhin:

Ve ḥâcetî fe‘asâ mevlâya yez̠kürühâ
Feinnenî litteķâżî minke ḥaclânü

beytinde ve Farisî’den Reşit Vatvat’ın:

Baẖşiş-i tû birûn-şude zi-beyân
Ḥâcet-i men füzûn şüde zi-meķâl

beytinde ve Türkî’den Bâkî’nin:

Naķd-ı vaķt oldu bize eşk-i sefid ü ruẖ-ı zerd
Derd ü ġam ṭalibiyiz aķçe ve altunlar ile

beytinde ve diğer bir şâirin:

İḥtiyâc insanı yer yer gezdirir

Gezmez Âdem olmasaydı iḥtiyâc

beytinde olduğu gibi. **Syf: 77**

Altıncısı: Telezzüz için müsnedün-ileyhin mukaddem îrâdı lazımdır. Arabî'den Kâili ma'lûmumuz olmayan şu:

Yâ leylü inne'l-ḥabîbe ve âfâ
Fe şüdde ya leylü dühme haylik

beytinde ve Farisî'den Şeyh Sa'dî merhûmun:

În-i ẖaṭṭ-ı şerîf ez-ân benân est
V'în naḳl-i ḥadîš ez-ân dehân est

beytinde ve Türkî'den Hilâlî'nin:

Çeşm-i mestî şarâb-ı nâb içmiş
Dil bir yândan kebâbdan ister

beytinde ve Riyâzî'nin:

Bûse-i lâ'li şâhid-i i'câz
Vaḳf-ı câvîd âsmânımdır

beytiyle şu:

'Aksiniñ âyinesi sîneñdir
'Aksiniñ sînesi âyîneñdir.

beytinde olduğu gibi.

Yedincisi: Kasr u tahsîs için müsnedün-ileyhin mukaddem îrâd olunmasıdır ki burada olan kasr edatla olmayıp kasr-ı manevî kabîlinden olması şarttır. Nitekim Arabî'den Baha Züheyr'in: **syf:78**

Ve eẖûke men şehide'l-vefâü bûviddihi

Ve şekâlimâ neşkü mine’l-ḥadde-šâni

beytinde ve Farisî’den Kaânî’nin:

Saẖâber dest-i tû ẖatmest
Süẖan ber nuṭḳ-ı men ẖatmest

beytinde ve Türkî’den Kâzım Paşa’nın:

Kerem oldur ki bilâ-vasıṭa-i dest-i suâl
Sâiliñ kîse-i âmâlin ide mâl-â-mâl

beytiyle mezkûr Farisî beytin tercümesi olan şu:

Saẖâvet sende ẖatm olmuş
Süẖanda bende ẖatm olmuş

beytinde ve Bâkî’nin:

İnsân odur ki âyine-veş ḳalbi ṣâf ola
Sîneñde neyler âdem iseñ kîne-i peleng[61]

beytinde olduğu gibi.

Sekizincisi: Türkî’de “her, hiç, birtakım” ve bunların emsâli ta‘mîm-i edat ve kelimâtına mukârin olan müsnedün-ileyhler takdîm olunur.

Es‘ad Muhlis Paşa’nın:

Herkesiñ ‘âlemde biñ mâ-fevḳi, biñ mâ-dûnu var.

mısra‘ıyla **syf: 79**

Bir şâirin:

Hiçbir kimse beni ağladamaz
Meger ol şu‘le-vere ḳarşu bamka[62]

[61] Timurtaş, 1987, Bâkî Divanı’ndan Seçmeler s. 38.

beytinde ve kezâ:

Bir ṭaḳım yolcu bugün geldi bu câya oradan
Ḥamd ola ‘âfiyetiñden ḫaber aldım hele ben

beytinde olduğu gibi.

31 – Müsnedün-ileyhin te’hîri: Hâl ve makâm müsnedin takdimiyle müsnedün-ileyhin te’hîrini iktizâ ettirir. Yani bundan evvel beyân olunan sekiz sebebe galebe edecek bir münâsebet gelirse müsnedün-ileyh te’hîr olunur. Fakat Lisân-ı Osmanî şivesinde müsnedün-ileyhin kelâm-ı mensûrda te’hîri hemen caiz değildir denecek raddede muhalif usûl olup şiirde ise en ziyâde yedi sûrette caiz olur ki o sûretlerin:

Birincisi: Vasfı takviye murâd olunduğu zamanda müsned mukaddem zikronulup müsnedün-ileyh te’hîr olunmaktır. Nâbî’nin:

Nûr-ı Ḫudâdır âyine-i cân-ı enbiyâ
Aḥkâm-ı şer‘dir güher-i kân-ı enbiyâ

beytiyle yine müşârün-ileyhin şu:

Maşrıḳ fürûz-ı feyżdir envâr-ı evliyâ
Sermâye-i şühûddur âŝâr-ı evliyâ

beytinde ve yine müşârün-ileyhin şu: **syf:80**

Sırmadır ḫâk-i dürri Ḥażret-i Muḥyiddin’iñ
Kimyâdır naẓarı Ḥażret-i Muḥyiddin’iñ

beytlerinde olduğu gibi.

[62] Eserde kelime “bamka” şeklinde yazılmış ama doğrusu başka şeklinde olmalıdır. Dizgi hatası olduğu kanaatindeyiz.

İkincisi: İsnâdın hükmünü teşdîd için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te’hîr olunur. Rûhî-i Bağdâdî’nin:

Ma‘rifetdir faṣl iden ‘âlemde cinsinden seni
Ey diyen insanım evvel bil ki insanlıḳ nedir

Rızḳ-ı maḳsûme ḳanâ‘atdir meâli ḥikmetiñ
Kâh ḥırṣ-ı nev-şikâr ile şikâr elden gider

beytinin ve Asım Çelebi’nin:

Ḳâbiliyetdir ḥuṣûl-i maṭlabıñ sermâyesi
Elde isti‘dâd olunca kâr kendin gösterir

beytinin ve Vâsıf’ın:

Miḥneti kendine ẕevḳ etmedir ‘âlemde hüner
Ġam u şâdî-i felek böyle gelür böyle gider

beytinin mısra-ı evvellerinde ve Hayâlî’nin:

Jâlelerdir eşk-i çeşm-i ḫûn-feşânı bülbülüñ
Berg-i güldür penbe-i dâğ-ı nihânî bülbülüñ

beytinin ve Nâbî’nin:

Reşk ider beyżâsına Beyża-i Ṭâvus Behişt
Bend olur zülfesine ‘uḳde-i zülf-i ḥavrâ **syf:81**

beytinin ve yine müşârün-ileyhin:

Görmedi ṭarzını ṭuğrâ-keş eyvân-ı felek
Çekmedi resmini tevḳî‘î divân-ı każâ

beytinin ve yine müşârün-ileyhin:

Döşedi mihr-i felek yolları dîbâlar ile

İtdi teşrîf-i çemen mülkünü sulṭan-ı bahâr[63]

beytinin her iki mısralarında olduğu gibi.

Üçüncüsü: Hükm-i isnâdı te'min için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te'hîr olunur.

Ṣâd ider ġamgîn dili Allah bir yüzden daḫi
Fetḥ ider her müşkili Allah bir yüzden daḫi

beytiyle Râgıb Paşa merhûmun:

Münâfi-i edebdir her ṭalebde şive-i ibrâm
Ânıñçün cilve-gerdir ṣûret-i nehy üzre maṭlablar

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Sebep beyânıyla isbât için müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh muahhar îrâd olunur:

Ecrâm-ı bî-nihâye ile pürdür âsmân
Nisbet olunsa ẕerre degildir bu ḫâkdân

beytindeki gibi.

Beşincisi: Taaccüb ve terdîd mevki'inde müsned mukaddem ve müsnedün-ileyh muahhar zikrolunur: **syf: 82**

Göñül bilmem ne şem'iñ pertev-efrûz oldu nûrundan
Ki fânûs-ı ḫayâl sineye ṣığmaz sürûrundan

[63] Timurtaş, 1987, Bâkî Divanı'ndan Seçmeler, s. 18.

beytinde olduğu gibi.

Altıncısı: Şiir bir maddenin târif ve beyânına veya saffına mahsûs olursa ekser müsned mukaddem müsnedün-ileyh muahhar zikrolunur. Bâkî'nin:

Urunur farḳına bir tâc-ı mücevher sünbül
Oldu iḳlîm-i çemen taḫtına server sünbül[64]

beytinde ve Riyâzî'nin:

Olmasaydı mülk-i Şâm'a Şâh-ı Cem miḳdâr-ı şem'
Feraḳına giymezdi dâim efser-i zergâr şem'

beytinde ve Âkif Paşa'nın:

Cân virir âdeme endîşe-i ṣahbâ-yı 'adem
Cevher-i cân mı 'aceb cevher-i mînâ-yı 'adem

beytinde ve Necâtî'nin:

Âşüfte olub sünbül-i dil-dâra benefşe
Yüz sürdi yire derd ile bî-çâre benefşe

beytinde ve Nef'î'nin:

'Uḳde-i ser-rişte-i râz nihânîdîr sözüm
Silk-i tesbîḥdir seb'al-mešânîdir sözüm[65]

beytindeki matla'larıyla ibtidâ eden kasîdelerinde ve Reşid Paşa'nın:

H̬aste-i nâṭıḳaya rûḥ-fezâdır h̬âmem
Ẕât-ı 'İsî gibi i'câz-nümâdır h̬âmem **syf:83**

---

[64] Timurtaş, 1987, *Bâkî Divanı'ndan Seçmeler*, s. 28.
[65] Karahan, (1992) *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler*, s.20.

ve Cevdet Paşa'nın:

Cism-i elfâẓa revân baḫş-ı edâdır ḫâmem
Mehd-i 'ulyâya ṣuver-zâ-yı edâdır ḫâmem

ve Fuzûlî'nin:

Ṭutuşdı 'aşḳ oduna şâd gördüğüñ göñlüm
Muḳayyet oldı ol âzâd gördüğüñ göñlüm[66]

ve Tayyâr Paşa'nın:

Âṣaf'ıñ miḳdârını bilmez Süleymân olmayan
Bilmez insan ḳadrini 'âlemde insan olmayan

ve Nâbî'nin:

İnşirâḥ-ı sînedir gül-geşt-i saḥrâdan murâd
İnkişâf-ı 'uḳde-i dildir temâşâdan murâd

ve yine müşârün-ileyhin:

Gerçi zindân-ı girtengi meclis-i tendir göñül
Şeh-nişîn-i 'arş ile revzen be-revzendir göñül

ve Haşmet'in:

Ḥaḳâyıḳ-ı âşinâ-yı 'âleme bî-gânedir dünya
'İmâret-yâb-ı istiğnâya bir vîrânedir dünya

ve yine müşârün-ileyhin:

Virgidir nuṭḳ-ı seḫar-ı sazımıza ḥüsn-i edâ
Yaraşır şîve-i âvâzımıza ḥüsn-i edâ

ve Belîğ'in:

Ḳalıb her süḫan-ı dil-keşe cândır ma'nâ
Şi'r ü inşâ da ḫafî rûḥ-ı revândır ma'nâ **syf: 84**

---

[66] Akyüz, v.d. 1990: 229.

ve yine müşârün-ileyhin:

Tehîdir bâr-i ġamdan bezmde pür bâdedir mînâ
Mis̆âl-i serv seng-i ṭa‘ndan âzâdedir mînâ

ve yine müşârün-ileyhin

Fürûġ-ı bedr-i ruḫsârıñla bedr-i tâmdır mir-ât
Cihânda yoḳsa hem renk-i sevâd-ı şâmdır mir-ât

ve yine müşârün-ileyhin:

Cândır ma‘nî-i rengin oña tendir elfâẓ
Neşve-i rûḥ meżâmine bedendir elfâẓ

matla‘larıyla ibtidâ eden gazellerinde hep böyledir.

Yedincisi: Keyfiyyeti ba‘de’l-isnâd tafsîl için yine müsned mukaddem zikrolunup müsnedün-ileyh te’hîr olunur.

Fuzûlî’nin:

Ne lüṭfdur yine kim ḫıṭṭa-i ‘Irâk u ‘Arab
Kemâl-i ma‘rifet Kirdigâr’e oldı maḥal

Nişân-ı revnâḳ-ı Bağdâd’dır bu kim ḳılmış
Ẓuhûr-ı luṭf-ı mücedded Ḫudâ-yi ‘azze ve cell

Muṣavver eyledi naḳş-i sa‘âdet-i ebedî
Bisâṭ-ı buḳ‘a-i Bağdâd’a naḳş-bend-i ezel

Münevver eyledi ‘adliyle Evliyâ Burcu’n
Hümâ-yi evc-i hüner ḳuṭb-i a‘del ü ekmel

Mübîn[67]-i şer'i şerîf-i Nebî (Meḥemmed Beg)
Ki ẕikridir sebeb ẕikr-i Aḥmed-i Mürsel[68]

ebyâtında olduğu gibi. **Syf: 85**

İKİNCİ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TERK VE ZİKRİ

32 – İlm-i maânî ve beyân da imâm olan sâhib-i "Telhîs" Hatîb-i Dimaşkî Hazretleri Telhîsi îzâh için **"**Îzâh**"** nâmıyla yazdığı bir eser-i nefîsinde (müsnedün-ileyhin terk ve zikri makâmâtı o kadar çoktur ki cümlesini derc-i zabt etmek müstahildir. Binâenaleyh bu keyfiyyeti akl-ı selîm ve tab'-ı müstakim erbâbına havâle ederek en mühim cihetlerini irâd ile iktifâ eyledik) buyurmuş olduğuna mebnî bizde bu mebhasda şâyân-ı ehemmiyet olan cihetlerini tefrîk ederek tahrîr eyledik.

33 – Müsnedün-ileyhin terki: Zâhir-i hâlin göstereceği iktizâ üzerine ve kelâm ve makamda karîne bulunmak şartıyla müsnedün-ileyh yedi mühim mevki'de terk olunur ki ol mevki'lerden:

Birincisi: Müsnedün-ileyhe delâlet edecek karîne pek ziyâde vâzıh olursa abesten ihtirâzen o müsnedün-ileyh terk olunur. Meselâ: "Hoca Efendi geldi mi?" suâlinin cevabı kaide üzere "Hoca efendi geldi" yahut "Hoca efendi gelmedi" sûretlerinden ibaret ise de müsnedün-ileyh olan "Hoca efendi" gayet vâzıh sûretle bilineceğinden burada tekrarı abes olacağı cihetle mezkûr suâle cevaben yalnız "geldi" yahut "gelmedi" denildiği ve kezâ taâma hazırlanan bir cem'iyyette sâhib-i **syf: 86** hâne uşağına hitâben "yemek hazır mı?" dedik de uşak kaide üzere "yemek hazırdır" yahut "yemek hazır değildir " demek lazım ise de yemek müsnedün-

[67] Fuzûlî Divanı, 1990: 85 'de bu kelime "mu'în" şeklinde yazılmıştır. Bir düzeltilmeye gidilmeyerek eserde geçtiği şekliyle verildi.
[68] Fuzûlî Divanı, (1990), Hazırlayanlar: Prof. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Doç.Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 85.

ileyhini zikretmek abes olacağından cevaben “hazırdır” yahut “henüz hazır değildir” diye cevap verdiği gibi.

İkincisi: Karînenin vuzûhu halinde mücerred ihtisâr için müsnedün-ileyh terk olunur: Arabî’den Züheyr’in

Mevlen terâ beyne’l-enâmi ve beynehü
Fi’l-ḳadri mâ-beyne-š-šüreyyâ ve’š-šerâ

beytinin ibtidasında olması lazım gelen “hu” müsnedün-ileyhi”

Ve Farisî’den:

Ṣâḥib-i tiğ ü ḳalem mâlik-i câm ü ḫâtem
Âṣaf-ı Cem-i ‘aẓamet dâver-i Cemşîd ü Cem est

beytinde memdûh olan müsnedün-ileyhin terki ve Türkî’den Riyâzî’nin:

Zamân ‘ayş u şâdîdir, dem iḳbâl-i devrândır
Felek hep itdigi evżâ‘a şimdi pek pişîmândır

beytinin mısra‘-ı evvelinde ma‘nen “zaman, zaman-ı şâdîdir, vakt-i dem ikbâl-i devrândır” iken karîne delâletiyle ihtisâr için “zaman ile vakit” müsnedün-ileyhlerinin terki gibi.

Üçüncüsü: Tanzîm kasd olunduğu ve müsnedden tamâmî-i ma‘nâ münfehim olduğu takdirde müsnedün-ileyhin şânına ta‘zîm ve ulüvv-i ka‘bine tekrîm için **syf:87** o müsnedün-ileyh terk olunur. Arabî’den Şeyh Sa‘dî merhûmun Mukaddime-i Gülistân’ında vaki‘:

Şefî‘ün muṭâ‘ün nebiyyün kerîmün
Ḳasîmün cesîmün besîmün vesîmün

beytiyle müşârün-ileyhin:

Beleġa'l –'ulâ bikemâlihi
Keşefe'l-lidücâ bicemâlihi

Ḥasünet cemî'ü ẖisâlihi
Ṣallû aleyhi ve âlihi

kıt'asında Hazret-i Fahr-i Kâinâtın ism-i saâdetlerinin ve Farisî'den yine Şeyh Sa'dî merhûmun:

Gâhi zi-senk çeşme-i âb âvered bedîd
Gâhi ziâb çeşme küned seng-i zerre-sâ

Gâhi bi-sun'ı mâşıṭa ber rûy-i ẖûb-ı rûz
Gülgüne-i şafaḳ küned ü sürme-i recâ

Kıt'asıyla Türkî'den Cenab Nâbî'nin:

'Aceb vaż' eylemiş bu bâr-gâh-ı ḥikmet-âmîzi
Ki kem-ter ṣun'unu derk eyleyince pîr olur Bernâ

Binâ-yı intiẓâm dîn ü dünyâya idüb âlet
Zebâne nuṭḳ virmiş gûşa virmiş ḳuvvet-i ışğâ **syf: 88**

kıt'asında ism-i celîl-i hûdânın delâleti müsnedün-ileyh ile münfehim olması cihetle ta'zîmen lişânühü tezkîr olunmamış olduğu gibi.

Dördüncüsü: Zemm ü tahkîr kasdıdır ki müsnedün-ileyhin fezâhat ve şenâatinden veya sâir bir halden dolayı zikri kerîh addolunup tahkîr için o müsnedün ileyh terk olunur. Arabî'den bir fena kabîle hakkında olan şu:

Ḳuvmün iẕâ ekelü aẖfav kelâmehüm
Vestevteḳu min zetâci’l-bâbi ve-d-dâri

beytinde müsned olan kabile isminin ve Fârisî’den:

Hezârân fitne mi-âverd zamanrâ
Ki net-vâned yekîrâ çâre âlem

beytinde müstehak-ı hicv olan zât isminin ve Türkî’den Timurlenk hakkında söylenmiş olan şu:

Ne şeâmet ile geldi gelemez olsaydı
Yıḳdı virâneye döndürdi bu ma‘mûreleri

beytinde müsnedün-ileyh olan ism-i Timur’un terkî gibi.

Beşincisi: Tahsîs içindir ki müsnedin mefhûmu ancak müsnedün-ileyhe mahsûs olduğu sûrette o müsnedün-ileyh terk olunur. Ve bunda iki şıkk vardır:

Şıkk-ı evvel: Husûsiyyetin hakîki olmasıdır. “H̱âliḳün limâ yeşâ’ü” ve “Fe‘âlü’n-limâ yürîd[69]” **syf:89** gibi ki bu husûsiyyetler Cenâb-ı Hakk’a muhakkak olduğundan buralarda müsnedün-ileyh îrâdına hacet yoktur.

Şıkk-ı sânî: Husûsiyyetin iddiâî olmasıdır ki muhbirin zannına göre o şey ona mahsûs demektir. Bu halde müsnedün-ileyh terk olunabilir. Arabî’den Ebu-t-Tamhâ’nın :

Eżâetlehüm aḥsâbühüm ve vücûhühüm
Nücûmü semâin küllemâ enfe‘at kevkebü

[69] Kur’an-ı Kerîm, Hud Sûresi, Cüz 11, Ayet: 107. s.234.

beytinin ikinci mısra‘-ı evvelinde müsnedün-ileyh olan kabile isminin terki ve Farisî’den Unsurî’nin:

Ḫalḳ-ı ‘âlem ser-te-ser dânend hemîn
Râst mî-gûyed hemîşe ‘âdilest

beytinde müsnedün-ileyh olan memdûhun isminin terki ve Türkî’den:

Yegâne menba‘-i lüṭf u ‘inâyet, merḥametdir kim
‘İbâdullaha âbâsıyla ecdâdından eşfaḳdir

beytinde yine müsnedün-ileyh olan memdûhun isminin terki bu kabîldendir.

Altıncısı: Mükâlemât ve muhâtabâtta hasb’el-lüzûm müsnedün-ileyhin terkidir ki bunda da başlıca dört şıkk vardır.

Şıkk-ı evvel: Müsnedün-ileyhin istimâ‘ından muhâtabın kalbinde te’sirin artmaması matlûb olan mahalde o müsnedün-ileyh terk olunur. Meselâ birine sevdiği bir zâtın vefatı söylendiği sırada “Filân vefat etmiş” **syf: 90** demekten ise “Biçâre hastamız âkıbet vefât etmiş” demek ve buna müşâbih tarzda irade-i lisân eylemek gibi.

Şıkk-ı sâni: Hîn-i hacette müsnedün-ileyhin mazmûnunu inkâr kolay olmak için o müsnedün-ileyh terk olunur. Mesela: Huzzârdan birine dair iki kişi beyninde zemm sözü geçtik de ” Şu âdem ne alçaktır” diyecek yerde yalnız “ne alçaktır” demek gibi ki:

Neler itdi baña görseñ
Utanmaz alçaḳ ‘arlanmaz

nişîdesi de bu kabîldendir.

Şıkk-ı sâlis: Müsnedün-ileyhin zikriyle fırsatın fevti lazım gelen mevki‘de o müsnedün-ileyh terk olunur. Mesela: Bir hırsızı ta‘kîb eden bir zât diğerlerinden istiâne için “Şu kaçan hırsızdır tutunuz” diyecek olsa vakt-i zâyi‘ etmiş olacağından “şu kaçan” müsnedün-ileyhinden terk ile “hırsızdır” diye feryâd etmesi gibi.

Şıkk-ı râbi‘: Zîk-i makâm münasebetiyle müsnedün-ileyhin terkidir. Mesela bir hastaya nasılsın denildikte yalnız “hasta” demesi gibi ki Arabî’den:

Ḳâlelî keyfe ente ḳultü ‘alîlü
Seherün dâimün ve ḥüznün ṭavîlü

beyti güzel bir misâldir ki “ene alîl” diyecek yerde “ene”yi hazf etmiştir.

Syf: 91

Yedincisi: Ketm içindir ki müsnedün-ileyhin hâzirûndan ihfâsı lazım geldik de o müsnedün-ileyh terk olunur. Arabî’den:

Ḳâlet litirbin maaha câliseten
Livaḳfetî heze’l-lezi erâhü men

Ḳâlet feten yeşkü’l-ġarâme ‘âşıḳun
Ḳâlet limen ḳâlet limen ḳâlet limen

kıt‘asının mısra‘ı evvelindeki galetin fâili olan müsnedün-ileyhin ve Farisî’den Hoca Hafız’ın:

Güftem âh ez dil-i dîvâne-i ḥâfıẓ bi-tu
Zîr-leb ḫ̮ande zenân güft ki dîvâne-i kîset

beytinin ikinci mısra‘ındaki güftün fâili ve Türkî’den:

Didim bir iltifât eyle baña bâri yüzüm gülsün
Didi bâş üstüne olsun du‘â eyle raḳîb olsun

beytinde dedinin fâili terk edilmiştir.

34 – Faide 1: Bir ibarenin cümle-i ûlâsında mezkûr olan müsnedün-ileyh cümle-i sâniyede ve sâirede terk olunup atf-ı ale’l-müsned veyahut haber-i ba‘de-l-haber usûlleriyle îrâd-ı kelâm etmek usûl-i edeb iktizâsındandır ki Kemâl Bey merhûmun “Devr-i İstilâ” nâm eserinde vaki‘ şu:

“Sultan Selim: Kâmeti Tûle mâil, omuzlarının arası gayet vâsi‘ **syf:92** vücûdunun nısf-ı a‘lası nısf-ı evvelinden kısa, başı cesîm, kaşları çatık, yüzü müdevver ve kırmızı bıyıkları çehresine garib bir hey‘et verir halde büyük bir arslan gibi, ağzı iri, çene kemiği vâsi‘, vakur bir kahraman idi.

ibaresinde atf-ı ale’l-müsned ve Riyâzî’nin şu:

Riyâżi sen ne lâzım tâ bu deñlü ẖod-fürûş olmaḳ
Şeh-i ‘Âli meniş hem nükte-dândır hem süẖan-dândır

beytinde haber-i ba‘de’l-haber usûlüyle cümel-i sevânîdeki müsnedün-ileyhler terk olunmuştur.

35 – Faide 2: Müsnedün-ileyh bir fi‘lin fâili olup da zikri istenilmediği halde ma‘lûm sîgası meçhûle tebdil olunur ve bu sebebe mebnî makâmât-ı âliyyeye yazılan muharrerât ve onlarla edilen muhâberâtta ve bu misillü âli maddelerin şifâhen veya tahrîren tahkiyesinde ta‘zîmen lişânehüm fi‘llerin fâillerinden ibaret olan müsnedün-ileyhler terk olunarak ef‘âl-i mechûl sîgalarıyla îrâd edilir ve bu sebebe mebnîdir ki

makâmât-ı âliyyeye yazılan muharrerâtın bâlâlarıyla elkâbına ve zarfları üzerlerine isim yazılmayıp gaib sûretinde edâ olunur. Meselâ:

1 – Haydûtlar salb olundular
2 – Taraf-ı âlîlerinden alınan emirle yapıldı
3 – Huzûr-ı âli-i riyâset-penâhîlerine
4 – Devletlü Efendim Hazretleri **syf:93**

gibi ki bunlardan birincide haydutların def'i mazarratı işrâb olunduğundan salb edenlerin zikrine hacet olmadığı ve ikincide (sizden) demek sû-i edeb olacağı cihetle onun îrâdı istenilmediği ve üçüncü ile dördüncüde isim zikr etmemekte ta'zîm mevcûd olduğu için onlar terk edilmiş ve suver-i mezkûre ile edâ âdet olmuştur.

36 – Müsnedün-ileyhin zikrî: Müsnedün-ileyh kelâmın erkân-ı asliyyesinden olduğundan terkini mûcib olan ve bundan evvel beyân edilen ahvâlden başka her bir yerde zikri tabiidir. Ancak bâlâdaki otuz ikinci maddede beyân olunduğu vecihle zikri lüzûm-ı kat'îsi; hazfî, ahvâli gibi tamamen takdîr edilemediğinden burada zikrini mucib olan ahvâl-i mühimmeden ehemm olan sekiz sûret ber vech-i âtî beyân olundu.

Birincisi: Müsnedün-ileyh kelâmda asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hazfı iktizâ edecek zarûret-i kat'iyye bulunmayan her bir mahalde zikr olunur.

İkincisi: İhtiyâten zikrolunur yani karîne delaletiyle terki kâbil olduğu halde terk edilmeyerek iltizâmen zikredilir ki bu da (şahâdet, istintâk, takrîr) misillû yerlerde icrâ olunur. Mesela: (Şu senedde muharrer olan bin kuruş borcun mudur?) suâline (evet) yahut (hayır) demek yahut (borcumdur) veya (borcum değildir) cevabı kâfî iken takrîri takviye için (evet o senette muharrer olan bin kuruş borcumdur yahut değildir) sûretinde mücîbe söyletmek lazım olduğu gibi. **Syf:94**

Üçüncüsü: Ziyâde-i îzâh ve takrîr için zikrolunur.

Kur'an-ı azim-üş-şân'da:

Ülâike 'alâ hüdem-mir-rabbihim ve ülâike hümü'l-müfliḥûn[70]

âyet-i kerîmesinde vaki' ikinci üleike ve Farisî'den Firdevsî'nin:

'Ömer gerd İslâmrâ âş-kâr
'Ömer gerd binâyiş üstüvâr

beytinde ikinci (ömr)ün zikri gibi

Dördüncüsü: Bilhassa ta'zîm için zikr olunur. Kur'an-ı azîm-üş-şânda:

İnnallahe ye'mürü bi'l-'adli ve'l-iḥsâni[71]

âyet-i kerîmesindeki ism-i celâlin ve Farisî'den Şeyh Sa'dî'nin:

Peyġamber âf-tâb-ı münîr-est der-cihân
V'aṣḥâb-ı sîregân büzürgend ü muḳtedâ

beytinde peygamber ve Türkî'den bir Na'at-ı Şerife'deki:

Muḥammed ḫâce-i 'âlem çerâğ-ı dûd-ı ümmetdir
Vücûd-ı aḳdesi bu kâinâta 'ayn-ı raḥmetdir

beytinde ism-i mukaddes nebevî mâ-kablinin delâletiyle tasrîh olunmayarak edâ-yı kelâm kâbil iken bilhassa ta'zîm için zikr olunmuşlardır:

Beşincisi: Teberrüken zikrolunmasıdır. Arabî'den İmam Zeyn-el-Âbidin Hazretleri için şâir-i şehir Ferezdâk'ın kaside-i meşhûresindeki:

---

[70] Kur'an-ı Kerîm, Bakara Sûresi, Cüz 1, Ayet: 5. s. 2.
[71] Kur'an-ı Kerîm, Nahl Sûresi, Cüz 14, Ayet: 90. s.278.

Allahü fażżalehü ḳıdmen ve şerrefehü
Cerâ biẕâkelehü fî levḥisi’l-ḳalemü **syf: 95**

beytinde ism-i celâl ve Farisî’den Asacdî’nin:

Ḫudâ âyât-i furḳânrâ bi-Cibrîl
Firistâd ü Peyemberra vaḥy gerd

beytinde ism-i hüdâ ve Türkî’den:

Yâ Resûlüllah seni Allah lisân-ı ḳuds ile
Medḥ idüb levlâke ile ḳılmış seniñ ḳadriñ ‘ıyân

beytinde yine ism-i celâl teberrüken zikrolunmuştur. Çünkü maksatta bu teberrük olmasaydı onları tezkâr etmeyerek yine aynı ma‘nâda ifade-i merâm kâbil idi. Fakat bu sûretle hem teberrük edilmiş hem de meâller takviye olunmuştur.

Altıncısı: Tahkîr kasdıyla zikrolunur. Arabî’den:

Temîmün bi-Turḳi’l-lü‘ûmi ehdâ mine’l-kaṭâ
Velev seleket suble’l-mekârimi żallanî

beytinde temîm ve Farisî’den Firdevsî’nin:

Meniş kerde emm Rüstem-i dâstân
Ve ger ne ẖarî beved der-Sistân

beytinde Rüstem ve Türkî’den Nef‘î’nin Sihâm-ı Kaza’sında vaki‘ ebyâttan şu:

‘Aceb er ḳalmadı mı ‘arṣa-i ma‘nâ da daẖi
Her iki ḥamlede bir ḳaḥbe çıḳar meydâne

beytinde kahbenin zikri mahza tahkîr içindir.

Yedincisi: Telezzüz için zikrolunur. Arabî'den Mecnûn'un: **syf:96**

Billahi yâ-ẓabiyâtü'l-ḳâ'i ḳulne-lenâ
Leylâ-yı min künne Leylâ minel-beşer

beytinde ikinci leylâ ve Farisî'den Sahbaî'nin:

Peyâm âmed zi-kûy-ı cân u cân-âmed
Peyâm inest ki bâ ô mârvân âmed

beytinde ikinci peyâm ve Türkî'den Fuzûlî'nin:

Gerçi cânândan dil-i şeydâ içün kâm isterem
Ṣorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i-şeydâ nedir

beytinde ikinci cânân mahzâ telezzüz için mezkûrdur.

Sekizincisi: Muhabbet ve müvânesede itâle-i hitâb ile şeref-i lezzeti temdîd için zikrolunur ki böyle yerlerde müsnedün-ileyhi levâhikiyle berâber zikredip sözü uzatmak umûr-i müstahsenedendir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de

"Ḳâle ve mâ tilke biyemînike ya mûsâ ḳâle hiye 'aṣâye[72]"

âyet-i kerîmesinde hitâb cenâb-ı izzete yalnız "asây" demekle i'tâyı cevâb Hazret-i Musa aleyhisselam için kâbil iken şeref-i muhâtabayı temdîd ile tezyîd-i

[72] Kur'an-ı Kerîm, Tâ-hâ Sûresi, Cüz 16, Ayet: 17-18. s.314.

telezzüz için “hîye” müsnedün-ileyhini ve teferruâtını âverde-i zebân-ı mefâheret eylemiştir.

Farisî’den Molla Fahir’in:

Hemândem ḫâṭırem pürsîd yarem güftem ez şevḳî
Egerçi ḫaste bûdem ‘afiyet mî dâd în pürsiş **syf: 97**

beytiyle Türkî’den:

Niçün böyle ṣararmışsıñ didi cânân didim ben de
Firaḳıñdan seniñ böyle ṣarardı ‘âşıḳıñ rûyı

beytinde olduğu gibi.

ÜÇÜNCÜ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TA‘RÎF VE TENKÎRÎ

37 - Müsnedün-ileyh icab-ı hâle göre ya ma‘rife olarak edâ olunur veyahut nekre olarak îrâd edilir ki Arabî’nin elif-lam ile ta‘rîfi ve tenvîn ile tenkiri gibi hâlât Türkçemize tatbîk olunamadığından burada tevfîki mümkün olanları cem‘ ile ber vech-i âtî tahrîr eyledik:

38 – Müsnedün-ileyhin ma‘rife olması: Müsnedün-ileyh “ızmâr, tesmiye, sıla, işaret, izâfet” gibi beş sûretle ma‘rife olur ki o sûretlerden:

39 – Izmâr ile ta‘rîf: Müsnedün-ileyhin hükmen zikri sebk eylediği halde zamîr irâdıyla ta‘rif olunmaktır. Arabî‘den:

Hüve’l-baḥrü min eyyi-n-nevâḥî ateytehü
Feleccenühü’l-ma‘rûfu ve’l-cûdü sâḥilühü **syf:98**

beytinde “hü” ve şu:

Ente’l-lezi tünzilü–l-eyyâme menzilühe
Ve tümsikü’l-erża min ḥasefin ve zilzâli

beytinde “ente” ve şu:

Ve naẖnü-t-târikûne limâ saẖitnâ
Ve naẖnü’l-âẖiẕûne limâ rażînâ

beytinde “ ve nahnü”ler ve Farisî’den Feyzî-i Hindî’nin:

Men bi-râhî mîreven k’ancâ ḳadem nâ-maḥrem est
Der maḳâmî ḥarf mî-gûyem ki dem nâ-maḥrem est

Mâ eger mektûb nen-vesîm ‘ayb-i mâ-mekûm
Der meyân-ı zâr-ı müştâḳân ḳalem nâ- maḥrem est

kıt‘asındaki “men, mâ” ve Şeyh Sa‘dî’nin:

Ger sefîhî zebân dırâz-güned
Ki fülanî be-fısḳ mümtâz est

Fısḳ-ı mâ-bi-beyân yaḳîn neşeved
O be iḳrâr-ı ẖîş ġammâz est

kıt‘asındaki “o” ve Türkî’den Nef‘î’nin:

Ben bu ḥâletle tenezzül mü iderdim şi‘re
Neyleyim ḳurtılamam ṭab‘-i heves-nâkimden[73]

beytinde “ben” ve Âkif Paşa’nın: **syf:99**

Biz bu miḥnetgeh-i hestîye küçükden geldik
Yoḳsa kim eyler idi terk-i kühen-cây-ı ‘adem

beytinde “biz” ve yine Nef‘î’nin:

Sen olmasañ olmazdı küşâde dil-i ‘âlem
Ey mâ-ḥaṣal-ı sırrı mu‘ammâ-yı zamâne

beytinde “sen” Sünbülzâde Vehbî’nin:

Şeb-i mîlâdî rûz-ı rûşen âsâ nûr ile memlû
O bir bedr-i mu‘allâdır ki ḳadrî böyle a‘lâdır

beytinde “o” zamîriyle müsnedün-ileyh ta‘rif olunmuştur.

40 – Tesmiye ile ta‘rif: Müsnedün-ileyhin kendisine mahsûs isimle veya künye veya lakabla ma‘rife kılınmasıdır ki isti‘mâle göre iki nev‘idir:

Nev‘i evvel: İsimle ta‘riftir ki bununda iki şıkkı vardır:

Şıkk-ı evvel: Zihn-i sami‘de derhal ihzâr için müsnedün-ileyhi ism-i mahsûsiyle zikretmektir. Kur’an-ı azim-üş-şân’da:

“Ḳul hüvallahü aḥad[74]”

âyet-i kerîmesiyle Kaside-i Bür’e’de:

Muḥammedün seyyidü’l-kevneynî ve-š-šeḳaley
Ni ve’l-feriḳayni min ‘Arabin ve ‘Acemi

[73] Karahan, 1992 *Nef’î Divanı’ndan Seçmeler,* s. 142.
[74] Kur’an-ı Kerîm, İhlâs Sûresi, Cüz 30, Ayet: 1. s. 606.

beytindeki “Allah ve Muhammed” elfâz-ı mübârekesi ve Farisî’den:

Dest er tehîst cevher-i insân çi-mu küned
En güşterî çû-nist Süleyman çi-mu küned **syf:100**

beytiyle Türkî’den:

Gelüb Mûsâ ‘asâ ilḳa idince
Ser-â-pâ siẖr ü sâẖir bâṭıl oldı

beytinde “Süleyman ve Mûsâ” ism-i şeriflerinin zikri gibi.

Şıkk-ı sâni: Telezzüz için zikrîdir ki bâlâda mezkûr olan:

Billahi yâ-ẓabiyâtü’l-ḳâ‘i ḳulne-lenâ
Leylâ-yı münken em leylî min el-beşer

beytinde olduğu ve her lisânda emsâlinin bulunduğu gibi.

Nev‘î sâni: Künye ve lakabla ta‘rif ve tasrîhdir ki Türkçemizde künye usûlü olmadığından bunu yalnız Arapça’ya mahsûstur diyebiliriz. Onda da üç şıkk vardır ki bu şıklardan:

Şıkk-ı evvel: Lakab ve künyenin ma‘nâsına göre ta‘zîm için o lakab ve künye ile müsnedün-ileyhi ta‘rîf ederler. Nitekim Ebu Ferâs’ın:

Ve lemmâ sâra Seyfe-d-dîni sirnâ
Kemâ heyyecet âsâden ġıżâbâ

beytiyle Amr bin Muaddete’nin:

Kefâke ebu’l-Fażli ‘Amrun nedâ
Muṭâla‘atü’l-emedi’l-kâẕibi

beytinde mezkûr “Seyfeddin” ve Ebu’l-fazl” gibi. **Syf:101**

Şıkk-ı sâni: Lakab veya künyenin ma‘nâsına göre tahkîr için müsnedün-ileyhi o lakab veya künye ile muarref kılmaktır. Arabî’den ibni-n-Nebih’in:

Reet benü’l-eṣfere’l-a‘lâme ṭâli‘aten
Venneḳ‘u yurmidü ‘ayne’ş-şemsi fâḥimühü

beytindeki “benü’l-esfer” gibi.

Şıkk-ı sâlis: Künye veya lakabın salâhiyyeti halinde kinâye kasdı için olur. Ebu Leheb künyesinin zikri gibi.

41 – Sıla ile ta‘rif: Müsnedün-ileyhi ism-i mevsûller ile ta‘rifdir ki mevaki‘-i cereyanının en mühimleri ber vech-i âtî beyân olunacak yedi sûretten ibarettir.

Birincisi: Müsnedün-ileyhini sıladan başka bir hâl ile ta‘rif mümkün olmayan mahalde o müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur.

“Ol zât ki dün bizimle beraber idi büyük bir âlimdir” demek gibi ki ekseriyâ mükâlemâtta ve bazen fâil ve âmîli bilinmeyen âsâr-ı atîkayı ta‘rifte isti‘mâl olunur. Arabî’den:

Vacihet lil-nevâ’bâẕ limâ riyte
Ve kibrü lirraḥman-i ḥîn raâytî

Fiḳlet-i leh ibnü‘l-lezin ‘ahdü tehm
Ḥavâlik fi emn ü ẖıfż-ı zamân

Feḳâle mażav vasitü da‘vanî bilâdehüm
Ve min ẕelleẕî yebḳî ‘ale-l-ḥaddi-šâni **syf: 102**

kıt‘asında vaki‘ “ibni-z-Zeyn” ve Farisî’den:

H̱âk şüd ân kes ki derîn ẖâk zîst
H̱âk çi dâned ki derîn ẖâk çîst

beytinde “ankes ki” ve Türkî’den:

Bu ‘âlem-i fânîde ṣafâyı ol ider kim
Yeksân ola nezdinde eger ẕevḳ ü eger ġam

beytinde “ ol” ve:

Ânlar ki virir lâf ile dünyaya niẓâmât

Biñ türlü teseyyüb bulunur ḥânelerinde

beytinde “onlar” misillû:

İkincisi: Tasrîhi müstehcen olan müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunmaktır. “Ol şey ki sebilden çıkar abdesti bozar” denildiği gibi.

Üçüncüsü: Ziyâde-i tavsîf ile takarrüb murâd olunan mahalde müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur. Şekercizâde’nin:

Şol ‘arḳ kim ol gül endâmıñ yanağından çıḳar
Selsebiliñ ‘aynîdir Firdevs bağından çıḳar

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Muhâtaba tenbîh için müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur. Arabî’den Abdet-İbni-t-Tabîb’in:

İnne’l-leẕi teravnehüm iḫvâneküm
Yeşfî ğalîle ṣüdûrihim en tuṣra‘u **syf: 103**

beytiyle Farisî’den Şeyh Sa‘dî’nin:

Ankes ki tüvân gered nemi ger dâned
O maṣlaḥat-ı tü ez tü Bihter dâned

beytinde Türkî’den:

Ol kimse elemden olur âzâde ki eyler
Ġam nağmesini nağme-i şâdî ve meserret

beytinde olduğu gibi.

Beşincisi: Vech-i haberin binasını te’mîn için müsnedün-ileyh sıla ile ta‘rif olunur. Arabî’den Abdet-İbni’t-Tabîb’in:

İnnelletî żarabet beynen mühâciraten
Bikûfeti’l-cündi ġâlet vüddehâ ġûlü

beytiyle Farisî'den Kelîm'in:

Ankes ki mâyedârü büved ẖod-nümây nîset
Hergiz kesi gülî be-ser-i bâğbân-nedîd

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Evvel her sâ'at gülerdi çeşm-i giryânım görüb
Ağlar oldı ḥâlime bî-raḥm-ı cânânım görüb[75]

beytinde olduğu gibi.

Altıncısı: Müsnedün-ileyhin şanına ta'zîm için sıla ile ta'rîf olunmaktır. Arabî'den Ferezdak'ın: **syf:104**

İnnellezî semeke's-semâe binâlenâ
beyten de'âimühü e'azzü ve eṭvelü

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Kim ki mekr-i zen-i dünyaya zebûn olmaz ise
Zerm-gâh-ı felege merd gelür merd gider.

beytinde olduğu gibi.

Yedincisi: Âhirin şânına ta'zîm için yine müsnedün-ileyh sıla ile ta'rîf olunur. Kur'an-ı azîm-üş-şan'da:

"Elleẕîne keẕẕebû şu'ayben kânû hümü'l-ẖâsirîn[76]"

âyet-i kerîmesiyle Türkî'den Riyâzî'nin:

Meger kim 'adl ü dâdıñ neşve-i ṣuhbe-yi 'işrettir.
Sürûrundan ider girye o kim devriñde giryândır.

beytinde mevsûl olan müsnedün-ileyhler âhirin şanına ta'zîm içindir.

---

[75] Akyüz, v.d. 1990: 148. Bizim eserimizde Nâbî'ye ait olduğu görülen beyt Fuzûlî Divanı'nda da "evvel her sâ'at…" yerine "ol ki her sâ'at…" şeklinde başlayarak olduğu gibi bulunmaktadır. beyt Fuzûlî'ye aittir.
[76] Kur'an-ı Kerîm, A'raf Sûresi, Cüz: 9, Ayet: 92. s.163.

42 – Tenbih: Saad-ed-din Taftâzânî Hazretleri "müsnedün-ileyhin sıla ile ta'rifi bir çok hâlâtta cârî olup bu vasıta ile pek güzel edalar hâsıl olacağından kâffesini tezkîr kâbil olamayıp erbâb-ı zevk-i selime bırakmak lazım gelir." buyurduğuna nazaran buracıkta zikrolunan yedi sûreti misâl gibi kabûl edip ona göre icabında tatbîke gayret olunması lüzûmunu tenbih ederiz. **Syf:105**

43 – İşaretle ta'rîf: Hasb'el-lüzûm müsnedün-ileyhi ism-i işaretle ta'rîf etmek usûl-i şiir ve inşâ'da ziyâdesiyle cari olup bu bâb'da Saad-ed-din Taftâzânî Hazretlerinin kavillerine göre birçok sûretle îfâ ve bu vasıta ile pek çok nükteler eda olunabileceğinden mahal-i isti'mâlini erbâb-ı tab'-ı selime terk ile buracıkta en mühim olan dört sûreti ber vech-i âtî tahrîr eyledik.

Birincisi: Ziyâde-i temyiz için müsnedün-ileyhi ism-i işaretle ta'rîf usûlüdür ki Arabî'den – Fars üdebâsı nezdinde "Edîb-i Türk" şöhretiyle benâm olan – İbn-ür-Rûmî'nin:

Hēẕē ebu's-ṣaḳri ferden fî-meḥâsinihi
Min nesli şeybâni beyne-ż-żâlli ve's-süllemi

beytiyle Farisî'den Mü'min'in:

Kitâb-i nist ki mî ẖavend ev bi-mektebi ẖûbî
Küned ḥesâb-i şehîdân-i ẖîş deftereş est-în

beytinde ve Türkî'den Nâbî'nin:

Bu ẖâkiñ pertevinden oldu deycûr-ı 'adem zâil
'Amâdan açdı mevcûdât çeşmin tûtiyâ'dır bu[77]

beytinde vaki' "hezâ ve în" ile nihayet ki "bu" gibi.

İkincisi: Sami'in gabâvetine ta'rîz ile îkâz için müsnedün-ileyh ism-i işaretle ma'rife kılınır. Arabî'den Ferezdak'ın: **syf: 106**

Ülēike âbânî feci'nî bi-mišlihim
İẕâ cema'atnâ yâ cerirü'l-mecâmi'i

[77] Karahan, 1987, Nâbî, s.150.

beytiyle Farisî’den:

Ḳâṣıdi müjde-i bîmâri-i ağyâr âverd
Âgeh ey yâr ki ne müjdest ü veli dâmest în

beytinde ve Türkî’den Nâbî’nin:

Ṣaḳın terk-i edebden kûy-ı maḥbûb-ı Ḫudâdır bu
Naẓar-gâh-ı İlahîdir Maḳâm-i Muṣṭafâ’dır bu[78]

beytinde vaki‘ “Üleik, în, bu” gibi.

Üçüncüsü: Beyân-ı hâl mevkiinde müsnedün-ileyh ism-i işaretle ta‘rif olunur. Arabî’den yine Ferezdak’ın:

Heze’l-lezi ta‘rifü’l-baṭḥâe veṭ’etehü
Ve’l-beytü ta‘rifühü ve’l-ḥillü ve’l-ḥaremü

Heze ibni ‘ibâdüllahi küllehümü
Heẕe-t-taḳiyyü-n-naḳiyyü-ṭ-ṭâhirü’l-‘alemü

kıt‘asında ki “heze”lerin üçü ve Farisî’den:

În ân bûyest ki ez kûy-ı dilârâ
Ber âmed-i bâ-ṣabâ mârâ revân dâd

beytindeki “în” ve Türkî’den: **syf:107**

Bu ol ḥikmet-şinâs-ı ‘allâme-i fażl âşinâdır kim
Yanında ṭıfl-ı ebced ḫâna beñzer bu ‘Ali Sîna

beytindeki “bu” gibi.

Dördüncüsü: Müşârün-ileyhin bazı san‘atlarla tavsîfinden sonra onu îma için müsnedün-ileyh ism-i işaretle eda olunur. Farisî’den Kamer-üd-din’in:

Aḫter be-seḥer yâ be bünâ-gûş-ı tü gevher
Yâ şebnem-i üftâde be-berg-i semenest în

[78] Karahan,1987, Nâbî, s. 10.

beytiyle Türkî’den İzzet Molla’nın:

Emân bilmez fiġandan bî-ḫaber feryâddan ġâfil
O yaḫşîler ki sevdim her birisinden yamândır bu

beytindeki “în ile bu” gibi.

44 – İzâfetle ta‘rif: Müsnedün-ileyhi bir şeye nisbet için izâfetle ta‘rif etmek usûlü dahi muktezâ-yı şive-i ifadedendir ki bunda dahi turuk-ı muhtelife olup en mühimleri ber vech-i âtî beyân olunan beş sûrettir. Bunlardan:

Birincisi: İzâfetten başka bir sûretle eda mümkün olamayan mahaldir. “gulâmün zeydün, bende-i filân, Beyin kölesi” demek gibi ki mesela: “Bugün kim geldi? suâline “Filânın oğlu filân” geldi demek gibi.

İkincisi: İhtisâr için izâfetle ta‘rifdir ki: **syf: 108**

Hevâyı ma‘a-r-rekibü’l-yemânîne muṣ‘idü
Canîbü vü cülmânî bimekete mûšiḳi

beytindeki izâfet bu kabîldendir.

Üçüncüsü: Tafsîli müteazzer olan şeyi icmâl için izâfetle ta‘rif etmektir. Nitekim:

Benü maṭarin yevme’l-liḳâi keennehüm
Usûdelenâ fî-ġayli ḫafân eşbel

beytindeki izâfet bu kabîldendir.

Dördüncüsü. Muzâf ve muzâfun-ileyhten birinin şânına ta‘zîm için olur. Farisî’den:

Hem ‘adûra terbiyet kerd hem ḥiṣâreş żabṭ kerd
Şüdd be-lüṭf-i ḥaḳḳ “şeh-i ‘âlim” müeyyid în çünîn

beytiyle Türkî’den Sürûrî’nin:

Ehl-i seyf aldı ‘arîşi irdi Allah’dan meded
Ḳubbe-i ‘arşa ḳılıc aṣdı “cünûd-ı müslîmin”

beytinde işâret olunan izâfetlerde muzâfın şânına ta‘zîm için olduğu gibi.

Beşincisi: Muzâfun-ileyhten birini tahkîr için olur.

Ceyş-i ser-dâr-ı dil-ber iḳdâm edince yek-nesaḳ
“Cism-i menḥûs” ‘adûde ḳalmadı cândan ramaḳ.

beytindeki izâfette muzâfın tahkîr olunduğu gibi. **Syf:109**

45 – Müsnedün-ileyhin tenkîri: Müsnedün-ileyhte asıl olan ma‘rife olmak ise de bazen nekre dahi olduğundan buracıkta keyfiyyet-i tenkirini mütâlaa edeceğiz:

Evvelâ şurası ma‘lum olsun ki: Türkçenin nekre bahsi Arabiyye muvâfık düşmez. Çünkü: Arabî’de bir tenvin makam-ı karînesi ve delâlet-i hâl ile efrâd ve envâ‘a, ta‘zîm ve tahkîre, tefhîm ve teksîre ve emsâli şeylere delâlet edip nekreye birçok ma‘nâlar verir. Halbuki: Türkçede bu hassa olmayıp nekreler sîgalarıyla eda olunur. Yani tenkîr için edat getirilip “bir köylü, bir adam, bir soy, bir türlü” denir.

Sâniyen şurası da bilinsin ki: Arabî’nin işbu tenvîn hassası Farisî’de dahi yoktur ve bunun olmadığı üdâba-yı Farsça musaddak iken “İbn i Kemâl” merhûm (Farisî’nin bâ’sı Arabî’nin tenvînine mukâbil olarak orada tenvînin verdiği maânîyi burada bâ’nın vereceğini) iddiâ ederek o bâb’da “Dakâik’ül-Hakâik” nâmıyla bir de risâle yazmış ise de tamamen fehm ü idrâki karâin-i mahalliyye ve mevkiiyyeye mebnî olan bir takım emsileye bina edip müddeâsını hakkıyla isbât edememiş olduğundan hassa-i mezkûrenin Farisî’de de olmadığı anlaşılmıştır. Binâenaleyh müsnedün-ileyhin tenkîri mes’elesinde bu kitapta yalnız Kavaid-i Osmâniyye muktezâsı nazar-ı i‘tibâre alınarak ber vech-i âtî mevâdd yazılmıştır.

46 – Lisân-ı Osmânî’de müsnedün-ileyhin nekre olarak irâdı bâlâdaki maddede işaret olunduğu vecihle kayd-ı mahsûs ile olup ancak îcâb-ı **syf: 110** hâl ve muktezâ-yı zâhir ile bazı hâlâtta bir takım maânî ilkası mümkündür. En mühimleri ber vech-i âtî beyân olunan altı hâldir. Bunlardan:

Birincisi: Ale-l-ıtlak vahdet için olmasıdır. “Bugün size kim geldi” suâline yalnız bir adam geldiğini beyân için “ bir kişi geldi” demek gibi.

İkincisi: Tasrih-i nev‘iyyet içindir. “Akşama ne yemek var?” suâline “Bir türlü yemek var” gibi.

Üçüncüsü: Delâlet-i karâinle tefhîm için olur.

Bir derde itdi kim beni (bir derd) mübtelâ
Yanımdan el-‘iyâẕ ile eyler güẕer-i belâ

beytindeki mu‘terize derûnunda olan bir derd gibi.

Dördüncüsü: Delâlet-i kırâatla tasgir için olur.

İltifâtıñ ḳıymetin idrâk ile şükreyle kim
Padişahıñ bir sözi iḥyâ ider böyle seni

beytinde vâki‘ (bir sözü) gibi ki burada bir sözü’den murad bir küçük sözü demektir. Yani padişahın bir küçük sözü seni ihya eder bu iltifâtın kıymetini bil de daima şükret demektir.

Beşincisi: Yine karîne delâletiyle medh ü ta‘zîm için olur.

Bir lüṭfu var ki her kim olursa ider esîr
Bir cûdı var ki mürde-i faḳra virir ḥayât **syf:111**

Altıncısı: Yine karîne delaletiyle zemm-i tahkîr için olur.

Bir ḥâli var ki oğluna dek nefret itdirir
Bir ṭab‘ı var ki düşman ider ẖayır-ẖâhını

beytinde olduğu gibi.

DÖRDÜNCÜ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN TAVSÎFİ

47 – Müsnedün-ileyhi açık ve parlak göstermek için evsâf ve levâhikâtıyla beraber zikretmek dahi usûl-i edeb iktizâsındandır ki bununda en mühim cihetleri ber vech-i âtî beyân edilen beş sûretten ibaret olup bunlardan:

Birincisi: Müsnedün-ileyhi keşf ve îzâh için evsâfıyla beraber yâd etmektir. Meselâ "cism" denildiği halde hendese şinâsân için arz, tûl, umk sahibi bir madde olduğu ma'lûm ise de ahara keşf için " arz ve tûl ve umku olan cism" demek gibi ki Arabî'den: **syf:112**

Elel mu'îyyü'l-leẕî yeẓünnü bike-ẓ-ẓan
Nü kâne ḳad reayâ ev ḳad semi'â

beytinde mahzûf olan "hû" müsnedün-ileyhi bu sûretle tavsîf olunmuştur.

İkincisi: Tahsîs için müsnedün-ileyh bir şeyle tavsîf olunur ki ekseriyâ müşterek'ül-isim olan şeyleri tefrîk ile tahsîs makamında bu usûl müsta'meldir. Meselâ: (Salahaddin) isminde birçok zevât bulunur. Ancak tahsîs ile ta'rîf için Melik-i meşhûr Salahaddinî (Salahaddin Eyyübi) sûretiyle vasf u ta'rîf ederler. Nitekim Şemsü'l-Kâdirî'nin:

Ve inne celâlü's-Süyûṭiyye lil-hüdâ
Kekevkebi 'ilmim-biżżiyâ yetevaḳḳedü

beytinde İmam Suyûtî Hazretleri ve Farisî'den Vassâf'ın:

Şenide-i tûki Maḥmûd-ı Ġaznevî şeb-i dey
Neşâṭ kerdü şebeş cümle ber semûr güzeşt

Yeki bürehne dereş şeb ser-i tenûr güzeşt
Ser-i tenûr bürân müstemend 'ûrkeẕeşt

Ṣabâḥ na're ber averd ü güft ey Maḥmûd
Şeb-i semûr güẕeşt ü şeb-i tenûr güẕeşt

kıt'asında Sultan Mahmûd Gaznevî ve Türkî'den:

Ḫâḳân-ı 'Ošmânî neseb-i fermânda Rûm u 'Arab

Šâni Meḥmed Ḫân ki hep dünyâya virdi intiẓâm **syf:113**

Üçüncüsü: Medh için müsnedün-ileyh tavsîf olunur.

Ol şehen-şâh-ı ‘adâlet-pîşe kim
Eyledi iḥyâ bu mülk ü milleti

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Zemm için müsnedün-ileyh tavsîf olunur. Nitekim Sünbülzâde Vehbî merhûmun şu:

Bir alay şâir-i nâ-muntaẓam ve bed-maḫlaṣ
Naẓm-ı rüsvâyı ile eyledi rüsvây-i süḫan

Nice nâ-ehl ve gedâ ṭıynet ve sâil-i meşreb
Cerri sermâye ider eylese imlâ-yı süḫan

ebyâtıyla Surûrî’nin:

Aldı ḥamd olsun ‘arîşiñ kal‘asın ehl-i cihâd
Münhezimdir “ceyş-i mel‘ûn” ḳaçdı gelmez ba‘d-ezîn

beytinde olduğu gibi.

Beşincisi: Te’kîd için müsnedün-ileyhin tavsîfîdir.

Dünki gün bayram idi ‘âşıḳlara
Ḥamd ola gördük o şevketli güni

beytinde “dün” demek kâfî iken gün lâfzîyle te’kîd için o sûretle îrâd olunmuştur.

48 – Faide 1: Müsnedün-ileyhin tavsîfî hakkında beyân olunan ahvâl-i hamseden **syf:114** fazla olarak Lisân-ı Osmânî hakkında daha bir takım fevâid-i kavâid vardır ki lisânımız kavâidinin müessisi olan fâzıl yegâne-i dehr-i devletlü

Cevdet Paşa Hazretleri mezkûr fevâidi “Belâgat-i Osmâniyye” nâm eser-i bî-nazîrlerinde pek güzel cem‘ etmiş olduğundan ta‘mîmen lil-faide bizde onları icmâl ederek bu makama derc eyledik. Şöyle ki:

Nev‘i evvel: “Vasf-ı zâti” yani mevsûfun kendi sıfatıdır. Bâlâda mezkûr misâllerde olduğu gibidir ki bu dahi üç şıktır:

Şıkk-ı evvel: Bâlâda mesbûk âdî sıfatlardır.

Şıkk-ı sânî: Zamîr-i vasfî isti‘mâlîdir. “Evdeki pazar çarşıya uymaz” darb-ı meselinde olduğu gibi.

Şıkk-ı sâlis: Fer‘-i fiil isti‘mâlidir

Rüzgârıñ öñüne düşmeyen adam yorulur.

mısra‘ında ve “mektubu yazan”. “yazılan mektup” fıkralarında vaki‘ “düşmeyen, yazan, yazılan” fer‘-i fiilleri gibi.

Nev‘i Sâni: “Vasf-ı sebebî”dir ki mevsûfun kendi sıfatı olmayıp belki bir sıfat-ı i‘tibariyyedir ki bu dahi iki sınıftır:

Sınıf-ı evvel: Bir şeyi muzâfının vasfıyla tavsîf etmektir ki bunun da başlıca iki şıkkı vardır:

Şıkk-ı evvel: Âdî sıfatların isti‘mâlîdir. “Yüzü kara olan herîf” gibi ki burada kara sıfatı esâsen yüzün vasf-ı zâtîsi iken **syf:115** onun sebebiyle sahibi olan herîf tavsîf olunmuştur. “Saçı uzun bir kız” ve “ Kuyruğu kısa bir kedi” terkibleri de bu kabîldendir.

Şıkk-ı Sâni: Fer‘-i fiil ile tavsîfidir ki “Tüyleri kıvırcık köpek” ve “Kuyruğu kesik kedi” terkipleriyle:

Ṭâli‘î yâr olanıñ yâr ṣarar yarasını

mısra‘ı meşhûrunda olduğu gibi.

Sınıf-ı sâni: Fâili müteallikât-ı fi‘lden birinin vasfıyla tavsîf etmektir ki bu da sîga-i sıla isti‘mâliyle olur.

“Bildiğim zât, atiye verdiğim adam, oruç tuttuğumuz ay” terkipleriyle Cevdet Paşa’nın:

Tecelli-ẖâne-i ẖulyâda ḳaldı Cevdetâ ancaḳ
Baḳub mir’ât-ı ruẖsârına ḥayrân olduğum yirler.

beytinde olan “bildiğim, verdiğim, tuttuğumuz, olduğum” sılalarıyla olan tavsîfler gibi.

49 – Faide 2: Bâlâdaki faide de muharrer üç sûrette olan sıfatlar bazen cümle olarak îrâd olunup Farisî’den me’hûz olan “ki” edatıyla mevsûfa rabt olunurlar.

O mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler

mısra-ı meşhûrunda “derya içredir” onlar derya içindedir demek olarak mâhîlerin vasf-ı zâtisi olan bir cümle olup ki ile rabt **syf:116** olunmuştur ki tavîl’üz-zeyl sıfatlarda ekseriyâ bu üslûb-ı rabt cârî ve edebiyâtımızda ziyâdesiyle müsta‘meldir.

50 – Faide 3: Bâlâdaki iki faidede beyân olunduğu vecihle terkîb-i vasfîler ta‘rîf ve tenkirden ârî olarak ifade olundukları gibi bazen edevât-ı mahsûsa ile ta‘rîf ve tenkîr olunmak havâsını dahi câmi‘dirler. Yani edatla ma‘rife ve nekre olur ki ber vech-i âtî en mühim cihetleri ta‘rif olundu şöyle ki:

Vasfın tenkîrî: Âtîde beyân olunacak beş sûretle olur ki bunlardan:

Birincisi: Terkîb-i vasfî Arabî ve Farisî terkibi ise ibtidâsına edât-ı tenkîr gelir. “Bir melih’ül-vech zât, bir şâhid-i âdil” gibi.

İkincisi: Terkîb-i vasfî Türkçe ise başka bir sebep olmadığı halde yine ibtidâsına edat-ı tenkîr gelir. "Bir güzel at, bir geniş hâne" gibi.

Üçüncüsü: Türkçe terkîb-i vasfîlerde mevsûfun şanına i'tinâ ve ihtimâm lazım gelirse edât-ı tenkîri te'hîr lazım gelir. "Güzel bir at, a'lâ bir silah" gibi.

Dördüncüsü: Türkçe terkîb-i vasfîlerde edat-ı tafdîl veya edât-ı mübâlağa ile îrâd olunan yerlerde sıfatlar edât-ı tenkîr üzerine takdîm olunurlar. "Pek güzel bir at, daha güzel bir silah" gibi.

Beşincisi: Ki edatıyla rabtolunan sıfatlarda edat-ı tenkîr daima mukaddem gelir "bir şey ki, bir zât ki, bir kimse ki güzeldir" denildiği gibi. **Syf:117**

Vasfın ta'rifi: Edat-ı ta'riften ma'dûd olan "o, ol" edatlarının isti'mâliyle olur ve bunlar herhalde mukaddem îrâd olurlar. "o şâhid-i âdil, o güzel at, ol hâne-i ma'mûr" gibi.

51-Faide 4: Bazen ta'mîm için ve bazen kubhu setr için mevsûf hazfolunur "Dünyaya gelen gider" terkîbinde ta'mîm ve "Sebilden çıkan necistir" terkibinde kubhundan için mevsûflar mahzûfdur.

BEŞİNCİ FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN ATF U TE'KÎDÎ

52 – Muktezâ-yı hâle göre müsnedün-ileyhi bazen atıf ve bazen te'kîd iktizâ eder ki bunların en mühim ahvâlini ber vech-i âtî icmâl eyledik.

Müsnedün-ileyhin te'kîdi: Sami'in gafletini def' ile takviye-i ma'nâ zımnında müsnedün-ileyhi te'kîd iktizâ eder ki başlı cihetleri âtîde muharrer beş vecihten ibârettir:

Birincisi: Müsnedün-ileyhin medlûlünü takrîr için te'kîd etmektir. Farisî'den Saib'in:

Be-ḥûnem zedd-i tâbâ-ḳalem şeddâ şinâ desteş
Peri rûyî ki mî bur dem be-mekteb men kitâbeşrâ

beytindeki “min” ile ve Türkî’den: **syf:118**

Çiçekler açdı bülbüller terennüm eyleyüb dirler
Bahar irdi bahar ey ‘âşıḳ-ı şûrîde çıḳ seyre

beytindeki ikinci “bahar” ile müsnedün-ileyh te’kîd olunduğu gibi.

İkincisi: Mecâz-ı tevehhümünün def‘i için müsnedün-ileyh ism-i tecrîd ile te’kîd olunur.

Naṣıl inkâr idecek ülfetini âẖar ile
Anı ağyâr ile ben dün gice kendim gördüm

beytinde müsnedün-ileyh “kendim” ism-i tecrîdiyle te’kîd olunduğu gibi.

Üçüncüsü: Sehvi def‘ ile adem-i şümûli için te’kîd olunur.

“Bugün bizim komşu Ali Efendi Hicâz’a gidiyor” terkibindeki “Ali Efendi” ile olan te’kîd gibi.

Dördüncüsü: İzâh içindir ki müsnedün-ileyh başka bir sûretle zikrolunduktan sonra ismi de zikredilmektir. “Biraderiniz geldi. Sevdiğiniz filân gitti” demek gibi.

Beşincisi: Müsnedün-ileyhi zikrettikten sonra (yani) ile tefsîr ederek te’kîd etmektir kudemâdan bir şâirin:

Şâh-ı ‘Âli-i zamân ya‘ni Cenâb-ı Maḥmûd
Eyledi devleti iḥyâ yaşasun çoḳ yıllar

beytinde olduğu gibi.

53 – Müsnedün-ileyhin atfı: Kelâmı ihtisâr ile hüsn-i tensîk için bir müsnede birkaç müsnedün-ileyhi atf etmek usûl-i edeb **syf:119** iktizâsındandır ki bu da “ ve, dahi, de, hem” gibi edatlar icrâ olunduğu gibi bazen edât atf olmayarak ma‘nen atf olunur.

"Bugün hoca ve muavin efendiler bize geldiler" ve "Dün hoca efendi de muavin efendi de derste bulundular" ve "Bu sene hem buğday hem çavdar hem arpa çok oldu" yahut "Bu sene arpa da buğday da çavdar da çok oldu" ve emsâli gibi ki bunun bir nev'î de zîrde ve müsnedin terki fıkrası olan maddede beyân olunacağı gibi umûr-ı nisbiyye-i kelâmiyye de dahi zikrolunacağından buracıkta bu kadar ki iktifâ olundu.

Edatsız atf ise ekseriyâ umûr-ı muhâtaba da cereyân eden ahvâlde vâki' olup tiyatro risâlelerinde bu sûret ihtiyâr olunur. Meselâ "Sana diyorum! Ahmed, Hasan, Hüseyin, Ali, Veli, Nureddin gidecek. Ömer, Hilmi, Selim, Abdullah, kalacak anlaşıldı mı?" gibi.

ALTINCI FASIL

MÜSNEDÜN-İLEYHİN MUKTEZÂ-YI ZÂHİRE MUHÂLİF ÎRÂDI

54 – Bazı yerler de muktezâ-yı hâl muktezâ-yı zâhire muhalif olup kelâmı muktezâ-yı hâle tevfîk îcâb eder ki o vakit müsnedün-ileyhi muktezâ-yı zâhire muhâlif ve muktezâ-yı hâle muvâfık olarak îrâd etmek lazım gelir. Yani anadan doğma kör bir adama bir şeyi işâret edip" şunu görüyor musun? demek muktezâ-yı zâhire muhalif söz söylemek ise de **syf:120** o a'mâ istihzâya şâyân adamlardan olur da bir şey hakkında inât ederse orada muktezâ-yı hâl ona böyle bir söz söylenmesini îcâb ettirir ki bu bâbdaki ahvâl-i meşhûre ber vech-i âtî beyân olunur.

Birincisi: Azamet-i şânına mebnî mütekellimin müfred mütekellim zamîri yerinde cem'-i mütekellim zamîrîni ve kezâ ahara yani muhâtaba ızhâr-ı ta'zîm için müfred muhâtab zamîri yerine cem'-i muhâtab zamîrînin isti'mâli gibi.

Fermanlarda "ben" yerine "biz" denilmek ve bir büyük zâta "sen" diyecek yerde "siz" demek gibi ki emsâlî pek çok olduğundan başkaca misâl tahrîrîne lüzûm görülmedi.

İkincisi: Kelâmın ma-ba‘dîni istimâ‘a sâmi‘de şevk hâsıl ettirmek için müsnedün ileyhi izhâr etmeyip ızmâr etmektir ki bu husûs yalnız zamîr-i gaib sûretine mahsûsdur:

Ḥaḳ baña benden ḳarîb ama ben ondan pek ba‘îd

mısra‘ını şu:

Ol baña benden ḳarîb ama ben ondan pek ba‘îd

sûretinde eda etmek gibi.

Üçüncüsü: Zâhir muktezâsıyla müsnedün-ileyhin ızmârı lazım iken izhâr etmektir. Bunda üç şık vardır:

Şıkk-ı evvel: Bilhassa temyîz için muzmer mazhar olmaktır:

Ḳul hüvellahü ahad. Allahü-ṣ-ṣamed[79] **syf:121**

âyet-i kerîmesinde vaki‘ ikinci lafza-i celâl gibi ki ve hüve’s-samed denilmek muktezâyı zâhir iken isbât-ı temyîz için o sûret-i celile üzere îrâd olunmuştur.

Ṣun‘udur bir ṣâni‘îñ[80] işbu perend-i nil-gûn
Naḳşıdır bir naḳşibendiñ bu maṣna‘-ı pür niyân

beytinde “perend-i Nil-gûn” zikrolunduktan sonra “masna‘-ı pür niyân” îrâdına lüzûm olmayıp zamîr ile eda mümkün olduğu halde temyîz için o vecihle îrâd olunmuştur.

Şıkk-ı sâni: Temekkün için zamîr mütekellim yerinde ism-i zâhir getirmektir. “el-emir-i yâ-merk bekezâ**”** demek gibi yani büyük bir zât “Ben böyle emrediyorum” diyeceği yerde “emîr böyle ediyor” demek gibi ki her lisânda bu sûretle cârîdir ve

---

[79] Kur’an-ı Kerîm, İhlâs Sûresi, Cüz: 30, Ayet: 1-2. s. 606.

[80] Aslı sâni‘in şeklinde olması gereken kelime eserde “صانغك”sânığıñ şeklinde yazılmış.

ekseriyâ nutuklarda böyle söylenir. Meselâ bir müşir askere “Ben böyle emrediyorum” demez de “Müşîriniz böyle emrediyor” der.

Şıkk-ı sâlis: İsti‘tâf için zamîr-i mütekellim yerinde ism-i zâhir getirmektir. Arabî’den:

İlâhî ‘abdükü’l-âṣî etâkâ
Muḳirram biẕẕünûbi ve ḳad de‘âkâ

beytinde “ana” yerinde “abdük” denilmesi gibi ki bunun divanlarımızda emsâli pek çok olduğunu beyân ile tafsîlinden sarf-ı nazar ederiz.

Dördüncüsü: İstihzâ için müsnedün-ileyh muktezâ-yı zâhire muhâlif **syf:122** îrâd olunur ki bir a‘mâ’ya “Gördüğün şey pek güzeldir” veyahut sağır adama “İşittiğin ses ne muhrik-i âvâzdır” demek gibi.

Beşincisi: Dua ve taleb-i merhamette mütekellimin nefsini gaib makamına tenzîl ile kelâmı eda etmesidir. Arabî’den bâlâda mezkûr:

İlâhî ‘abdükü’l-âṣî etâkâ
Muḳirram biẕẕünûbi ve ḳad de‘âkâ

beytiyle Türkî’den Fuzûlî’nin:

Yâ Rab belâ-yi ḳayda Fużûlî esîrdir
Ol bî-dili bu dâm-i küdûretden et rehâ[81]

beytinde olduğu gibi.

---

[81] Akyüz, v.d., 1990: 131.

55 – Faide 1: Muktezâ-yı zâhir hilâfına îrâd-ı kelâm yalnız müsnedün-ileyhin hilâf-ı zâhire muhâlif îrâdına mahsûs olmayıp bazı nükât ve letâife mebnî diğer mevkî‘lerde dahi vaki‘ olur ki en mühim ve meşhûrları ber vech-i âtî beyân olunur:

Birincisi: Mütekellim ve muhâtab ve gaib sûretlerinden birinin mahallinde diğerini isti‘mâl etmektir ki buna “iltifât” derler. Teferruâtıyla beraber tafsilat-ı lâzımesi işbu kitâbın üçüncü mebhasını terkîb eden ilm-i bedî‘de zikrolunacağından burada tafsîline hâcet görülmedi. Ancak bir misâl îrâdı faideden hâli olmayacağından Rûhî-i Bağdâdî’nin hitâbdan gaibe rücû‘-ı iltifâtını hâvî olan: **syf:123**

Ḫâk ol ki Ḫudâ mertebeñi eyleye ‘âlî
Tâc-ı ser-i ‘âlemdir o kim ḫâk-ı ḳademdir

beytini îrâd eyledik.

İkincisi: Tahakkuk-ı vuku‘una tenbih için müstakbeli mâzî ile edâdır. Mesela bi-eyyi hâl olacak bir iş için “O iş oldu bitti” demek gibi ki bu dahi işbu kitabın ikinci mebhası olan İlm-i Beyân’da beyân olunacağından burada tafsîlinden sarf-ı nazar olundu.

Üçüncüsü: Kelâmı mütekellimin muradı olmayan ma‘nâya haml ile cevap vermektir. Nitekim makâm-ı tehdîdde “Bak ben sana ne yapacağım” diyen bir zâta “Lütfunuz ma‘lûm-ı âlemdir, efendimden inâyet beklerim” yolunda cevap vermek gibi ki “Size layık olan lütf etmektir, fenâlık etmek şânınıza düşmez” demektir.

Dördüncüsü: Sailin suâline muvâfık cevap vermeyip de haline mutâbık cevap vermektir. Mesela perhiz ile mükellef olan bir hasta ”su böreği mi iyidir yoksa puf böreği mi” diye suâl etse ona karşı:

Tabib şehriye çorbasını tavsiye etti bugün onu ekl ediniz bakalım yarın ne diyecek” yolunda cevap vermek gibi.

Beşincisi: Bir şeyin sebebini suâl edene o şeyin faidesini haber vermektir ki "Bulutlardan yağmur nasıl hâsıl olur" suâli îrâd eden ümmî bir adama karşı "Yağmur feyz-i berekete hâdimdir" deyip de "Sana hikmetten dem vurmak lazım değildir" itirazını işrâb eylemek gibi. **Syf:124**

Altıncısı: Kelâmın eczâsından birini diğerinin makamına koyup muktezâ-yı zâhire muhâlif îrâd etmektir ki buna "kalb" derler. Mesela "Parmağı yüzüğe geçirdim" demek lazım iken "Yüzüğü parmağa geçirdim" denir.

BÂB-I SANİ

MÜSNEDİN AHVÂLİ

56 – Kelâmın iki rükn-i aslîsinden birisi olan müsned hakkında dahi müsnedün-ileyhte olduğu gibi.

Evvelen – Takdim ve Te'hîri

Sâniyen – Terk ve Zikri

Sâlisen – Te'kîd ve Tavsîfi

Râbian – Ta'rif ve Tenkîrî

Hâmisen – İsim ve Fi'l olması

Ahvâlini tedkîk iktizâ ettiğinden bu bâb da ber vech-i âtî beş fasıl tertîb ve tahrîr olundu.

FASL-I EVVEL
MÜSNEDİN TAKDÎM VE TE'HÎRİ

57 – Bâb-ı evvelin birinci faslında beyân olunduğu vecihle kelâmın **syf:125** nesc-i tabî'îsi itibariyle Arabî'nin cümle-i ismiyyesiyle Farisî ve Türkî'nin cümle-i ismiyye ve fi'liyyelerinde müsned her halde muahhar olmak lazım gelirse de bâb-ı mezkûrde müsnedün-ileyhin te'hîrîni mûcib olarak beyân olunan ahvâlden başka bir

takım haller daha vardır ki takdîm ve te'hîri bâdîdir. Burada da onların en mühimlerini ber vech-i âtî tahrîr eyledik:

Müsnedin takdîmî: Müsnedin takdîmîni mûcib olan esbâbın başlıcaları âtîde muharrer üç sûrettir.

Birincisi: İstifhâmı def'aten eş'âr için müsned mukaddem îrâd olunur. Arabî'den:

Keyfi zeydün în-i 'Amrün

mısra'ıyla Türkî'den Hâzık'ın:

Kimdir bu rûzgârda âsûde ḥâl olan
Târîḫ-i ser-güẕeşt-i selef ezberimdedir

beytiyle Nahîfî'nin:

Var mıdır mihr-i cihân-ârâda bu vech-i ḥasen
Mâh-ı tâbânım naẓar ḳıl işte Ḫurşîd işte sen

beytinde olduğu gibi.

İkincisi: Müsnedün-ileyhe tahsîs için müsned mukaddem îrâd olunur. Kur'an-ı azim-üş-şân'da:

"Leküm dînüküm veliyedîn[82]"

âyet-i kerîmesiyle Farisî'den Sâib'in: **syf: 126**

Ḫışmest ḫorden-i men ü ayb est pû şişem
İnest ez-zamâne libâs ü gızâ merâ

beytiyle Fuzûlî'nin:

---

[82] Kur'an-ı Kerîm, Kâfirûn Sûresi, Cüz: 30, Ayet: 6. s. 605.

Zer nîst sîm nîst küher nîst la‘l nîst
Ḫâk est şi‘r bende velî ḫâk-i kerbelâst

Üçüncüsü: Müsnedün-ileyhin istimâ‘ına şevk hâsıl ettirmek için müsned mukaddem zikrolunur: Arabî’den:

Šelâšetün tüşriḳü-d-dünyâ bebehcetihâ
Şemsü-ż-żuḥâ ve ebu İsḥâḳ’a ve’l-ḳamerü

beytinde ve Türkî’den Ziya Paşa’nın:

Birdir Żiyâ fenâda taḥḳîḳ eyle taṣavvur
Varı yoġı cihânıñ hep emr-i i‘tibârî

beytiyle Nev’î’nin:

Nâz ider gelmez kenâr-ı ‘âşıḳa ol dil-rübâ
Söylenür dillerde ammâ bir dil-ârâdır gider

beytinde olduğu gibi.

59 – Müsnedin te’hîrî – Kelâmın tertîb-i tabîîsî üzere müsned denilen rükn-i kelâm herhalde muahhar olduğundan bunun takdîmini veyahut müsnedün-ileyhin te’hîrini mûcib olup bundan evvelki madde ile birinci bâbın fasl-ı evvelinde beyân olunan mecbûrî haller tahakkuk etmedikçe müsned daima muahhar vaki‘ olmakla bunun için daha ziyâde tafsilata lüzûm yoktur. **Syf:127**

FASL-I SANİ

MÜSNEDİN TERK VE ZİKRİ

60 – Kelâmın bir rükn-i mühimmi olan müsnedin her halde mezkûr olması tabîî olup ancak bazı hâlâtta terki mûcib esbâb zuhûr ettiği ve bazı yerlerde zikri kat‘iyyül-vücûb olduğu cihetle burada da ber vech-i âtî onları tedkîk ve tahrîr eyledik:

61 – Müsnedin terki: Kelâmda ve hâl ve makâmda karîne mevcûd olduğu sûrette ber vech-i âtî iki halde müsned terk olunur.

Birincisi: Karînenin pek ziyâde vuzûhu halinde müsnedin tekrarı abes olacağından ihtisâr-ı kelâm için o müsned terk olunur. Mesela: Bir yazının sahibine “Bunu kim yazdı” yolunda vaki‘ olan suâle “Ben yazdım” demek lazım iken karînenin ziyâde vuzûhu cihetle yalnız “ben” demekle iktifâ olunduğu ve Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Ḫûbân-ı bî-vefâ gibi dehr desîse-bâz
Nâz ehline niyâz ider ehl-i niyâza nâz

beytinin nihayetinde “ider” müsnedinin terki gibi.

İkincisi: Zîk-i makâm münasebetiyle müsned terk olunur. Arabî’den Mütenebbî’nin: **syf:128**

Ḳâlet ve ḳad reet isfirârî men bihi
Ve tünehhesedet feaḥbebsühü’l-mütenehhisedü

beytinde olduğu gibi.

62 – Faide 1: İki ve daha ziyâde cümlelerde müsned aynı olmak lazım gelirse yalnız cümlenin birinde îrâd olunup diğerlerinde terk olunmak muktezâ-yı usûl-i belâgattandır.

Dil bülbüle bülbül güle gül ḫâre ṭolaşdı.

mısra‘ında olduğu gibi ki bu mısra‘da esâsen “ Dil bülbüle dolaştı. Bülbül güle dolaştı. Gül hâre dolaştı” sûreti lazım iken iki yerde ki dolaştılar terk edilmiştir. Farisî’den Enverî’nin:

Raḥat ü hestî vü renc-i nistî
Ber-şüma vü ber-mâ be yek ḥâl be-güẕeşt

beytiyle Türkî’den:

Nemlü eşkimden zemîn memlû o nemden âsmân

mısra‘ıyla şu:

Zen merde, civân pîre, kemân tîrîne muḥtâc

mısra‘ında olduğu gibi.

63 – Faide 2: Bazı yerlerde karînenin delâletiyle yalnız müsned veya müsnedün-ileyh değil ikisi birden terk olunarak mütemmimât-ı cümleden birinin îradıyla edâ-yı merâm olunur. Mesela: “Bu iş ne ile hâsıl olur” **syf:129** suâlinin cevabı “Bu iş himmetinizle hâsıl olur” suretinde olmak lazım gelirken karîne pek ziyâde vâzıh olduğundan hem müsned ve hem müsnedün-ileyh terk olunarak yalnız “himmetinizle” demek kâfi olduğu gibi.

64 – Müsnedin zikri: Müsnedin zikri herhalde tabîi ise de ber vech-i âtî beş sûrette mutlaka zikr olunup terk edilmemek lazımdır ki bu sûretlerden:

Birincisi: Kelâmda asıl olduğu için zikri abes olmayan ve hazfına lüzûm-ı kat‘î görülmeyen her bir mahalde zikrolunmasıdır. Geçen misâllerde olduğu gibi.

İkincisi: Hazfına karîne var iken ihtiyâten zikri lazım gelen mahallerde mezkûr olmasıdır ki ekseriyâ istintâk ve istişhâdâtta buna dikkat olunur. Mesela: Bir şâhide “Filânı kim cerh etti” suâli îrâd olunduk da şâhid dahi cârihi bilirse “filân” demesi kâfî iken ihtiyâten o şâhide “Filân filânı cerh etti” dedirtmek lazım olduğu gibi.

Üçüncüsü: Tehdit için müsnedin zikri lazımdır.

Mesela: “Bu adamı kim dövdü” suâline dârib tarafından yalnız “ben” demek kâfî iken îkâ‘-i tehdit için “Ben dövdüm” demek gibi ki “Ne yapabilirsin işte ben dövdüm” ma‘nâsını işrâb ile îkâ‘-i tehdid edilmiş olur. **Syf:130**

Dördüncüsü: Tebrik ve ta‘zîm için müsned zikrolunur.

Mesela: “Dünyayı kim yarattı” suâline yalnızca “Allah” demek kâfî iken teberrüken ve ta‘zîmen “Dünyayı Hakk-ı Celle ve Alâ Hazretleri yarattı” demek gibi.

Beşincisi: İftihâr için müsned zikrolunur.

Mesela: “Bu şakîyi kim tuttu” suâline yalnızca “Ben” demek tutan adam için kâfî iken ibrâz-ı iftihâr için “Ben tuttum” demesi gibi.

65 – Tenbih: Müsnedin terk ve zikri burada ta‘dâd olunan ahvâlden başka daha birçok yerlerde de cari ise de onları muktezâ-yı hâl ta‘yîn edip keyfiyyeti erbâb-ı tab‘-ı selime vâzıh kılacağından bu kadarcıkla iktifâ olundu.

FASL-I SALİS
MÜSNEDİN TE’KÎD VE TAVSÎFİ

66 – Müsnedin te’kîdi: Yani müsnedün-ileyh gibi müsned dahi dört sûretle te’kîd olunur.

Birincisi: Müsnedin ism-i tecrîd ile te’kîdidir. Nitekim “Buna sebep o’dur”denecek yerde “Buna sebep onun kendisidir” denip te’kîd ile takviye olunur. **Syf:131**

İkincisi: Müsned aynı kelimesiyle te’kîd olunur. Nitekim “O budur” denecek yerde “O bunun aynıdır” denir. Ve “İrâdeniz aynı kerâmettir” ta‘bîri isti‘mâl olunur.

Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Tenezzül ‘aynı rif‘atdir ânuñçün ṣun‘-ı yezdânî
Maḳâm-ı kâküli bâlâ-yı çeşm-i ‘izzet itmişdir

beyti de bu kabîldendir.

Üçüncüsü: Bedelle te’kîd etmektir “O gelen zât biraderinizdir” yerinde “O gelen zât biraderiniz Ali Efendidir.” demek gibi ki şâir Sırrî’nin:

Berk-i gülde jâle ṣanma gördüğüñ
Bülbülüñ eşk-i terî’ gözyaşıdır

beyti de bu kabîldendir.

Dördüncüsü: Yani getirilerek beyânla tefsîr etmektir. “Bu müsvedde baş kâtibin yani filân efendinindir” demek gibi ki.

Bu niẓâmâtı eñ evvelce ḳoyan bu ḥâle
Ṣadr-ı ‘âlî-i zamân[83] ya‘ni Reşid Paşa’dır

beyti de bu kabîldendir.

67 – Müsnedin tavsîfî: Müsned isim olduğu yerlerde müsnedün-ileyh gibi cereyân eden ahvâl burada da cârî olur. Binâenaleyh: Tafsîle hacet olmamakla yalnız birer misâl îrâdıyla iktifâ olundu. **Syf:132**

Kur’an-ı azîm-üş-şân’da:

“Huvallahü’l-ḫâliḳu’l-beriü’l-muṣavvirü[84]”

---

[83] Kelime bizim eserde رمان şeklinde yazılmış olup anlam bakımından doğrusu “zaman”dır. Bir baskı hatası sözkonusudur.
[84] Kur’an-ı Kerîm, Haşr Sûresi, Cüz: 28, Ayet: 24. s.549.

âyet-i kerîmesinde müsned olan ism-i celâl mezkûr üç sıfatla birlikte irâd olunmuştur. Türkî'den de:

Ez-ser-i nev eyleyen ihyâ bu mülk ü milleti
Ḥażret-i 'Abdülḥamid Ḫân-ı 'adâlet-pîşedir.

beyti de böyledir.

FASL-I RABİ'
MÜSNEDİN TA'RîF VE TENKîRİ

68 – Kelâmda husûsiyyet ne kadar ziyâde olursa fâide o kadar tamam olacağından müsned ekseriyâ ma'rife olarak îrâd olunur ve husûsiyyet-i mezkûreyi tezyîd içinde izâfetle veya tavsîf ile de tahsîs olunur. Ancak bazı kere nekre olarak îrâdına mecbûriyyet görülür ki ber vech-i âtî ma'rife ve nekre olması hâlâtı tahrîr olundu.

69 – Müsnedin ma'rife olması: Müsned ya edatla ma'rife olur veyahut vasf-ı izâfetle tahsîs edilerek ta'rîf olunur.

Edatla olan ma'rifeler zamîr ve ism-i işaretle ta'rîf olunanlardır "Bunu yazan o zâttır" " Yeni gelen mektûpçu şu efendidir" terkiplerinde olduğu gibi. **Syf:133**

Vasf-ı izâfetle tahsîs edilmesi ise müsnedi terkîb-i vasfî veya terkîb-i izâfî halinde îrad etmektir.

"Filân efendi birinci şâirdir". "Filân zât mahkeme kâtibidir" cümlelerinde olduğu gibi.

70 – Müsnedin nekre olması: Ta'rîf-i hasra delâlet edeceğinden bu delâletin mevcûd olmadığını beyân yani adem-i hasrı irâe mevki'inde müsned nekre olarak îrâd olunur.

"Filân şâirdir". "Filân kâtibtir" gibi ki bunda dahi tıbkı müsnedün-ileyhte olduğu misillû vahdet-i tefhîm-i tasgîr ve maânî-i sâire müstefâd olur nitekim:

"Bu yazıyı yazan bir hattattır" cümlesinde bir hattattır müsnedi nekre olup vahdete ve:

‘Âşıḳa ṭa‘n itmek olmaz mübtelâdır neylesün
Âdeme mihr-i maḥabbet bir belâdır neylesün[85]

beytinde (bir belâdır) müsnedi nekre olup büyük bir belâdır demek olmakla tefhîme ve : "Beni ihyâ edecek senin bir sözündür" cümlesinde (bir sözündür) nekre olup bir küçük sözündür demek olmakla burada da tasgîre delâlet eder. **Syf:134**

FASL-I HÂMİS
MÜSNEDİN İSİM VE FİİL OLMASI

71 – Kelâmda ya müsnedin müsnedün-ileyhe isbâtı veya bu isbât ile berâber teceddüd ve zaman hudûsü iş‘âr olunur ki birinci hâle göre müsned isim ve ikinci hâle göre fi‘l olarak îrâd olunur.

72 – Müsnedin isim olarak îrâdında ma‘nâ sâbit olup iâne-i kırâat ile ekseriyâ devâm ve istimrâr ma‘nâları müstefâd olur. "Filân uzundur". "Azamet Hak Teâlaya mahsûstur" misâllerinde olduğu gibi.

"Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye" nâm eser-i âcizinin sarf kitâbında aksâm-ı kelimeyi usûl-i müstahsene-i Arab'a tevfîkan "isim, fi‘l, edât" olmak üzere üç kısma taksim etmiş ve ismin aksâmını da (mutlaka isim, sıfat, zamîr, ism-i işaret, ism-i mevsûl, ism-i tecrîd, kelime-i istifhâm, masdar)'dan ibaret olarak göstermiş olduğumuzdan müsnedin isim olması lazım gelen şu bahiste bunları tatbîk için ber vech-i âtî emsile tahrîr olundu. Şöyle ki:

[85] Karahan, 1992, *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler*, s. 192.

Evvelâ - Müsnedin mutlaka isim olmasıdır ki Farisî'den Ebu'l-Ferec'in:

Girized murġ-ı hercâ dâm bîned
Men-ân murġem ki dâmem âşiyânest

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin: **syf:135**

Cem'-i siyehe nev'i nebâtâd ne ḳâdir
Ancaḳ ḳalem ol rütbe-i 'ulyâde 'ilimdir

beytinde (âşiyân) ile (ilm) isimleri gibi.

Sâniyen – Müsnedin sıfat olmasıdır ki Farisî'den Sâib'in

Bâ-kemâl-i ḳuvvet ez-cânân dil-i mâ-gâfilest
Zinde ez-deryâst mâhî vü zî-deryâ ġafilest

beytiyle Türkî'den Nâbî'nin:

Daha kimden ümîd-i ṣıdḳ idersiñ Nâbîyâ bilmem
Ṣabâḥıñ bir nefesde nıṣf-ı kâẕib nıṣf-ı ṣâdıḳdır

beytinde vaki' (gâfil, kâzib, sâdık) gibi.

Sâlisen – Müsnedin zamîr olmasıdır ki Farisî'den Kâsım Enver'in:

Müşkil heme-i nest ki der 'âlem-i temyîz
Ânrâ ki devâ bînî derd-i tü hem ânest

beytinin nihâyetindeki ân ile Türkî'den:

Ġayrisinden derdime itmem devâyı ben ümîd
Var ise eyler devâ bu derdime ancaḳ odur.

beytinin nihayetindeki (o) gibi

Râbian – Müsnedin ism-i işâret olmasıdır ki Farisî'den:

Nîş-i 'aḳreb ne ez-reh kinest

Muḳteżâ-yı ṭabî‘ateş inset

beytiyle Türkî’den Nâbî’nin: **syf:136**

Geh bülendi pest ider gâhî ider pestî bülend
Muḳteżâ-yı gerdeş dolâb-ı ‘âlem böyledir.

beytinde vaki‘ “în, böyle” sözleri gibi.

Hâmisen - Müsnedin ism-i mevsûl olmasıdır ki Farisî’den Ferrûhî’nin:

Nazende ânest ki küned hemîşe iltifât
Ferḫunde ânest ki buved maẓhar iltifât

beytiyle Kâzım Paşa’nın:

Kerem oldur ki bilâ vasıṭa-i dest-i suâl
Sâiliñ kîse-i âmâlin ide mâl-â-mâl

beytinde vaki‘ “ân, ol” sözleri gibi.

Sâdisen - Müsnedin ism-i tecrîd olmasıdır. Türkî’den:

Nuṣḥum ıṣġâ itmemekden düşdi dâma ‘âḳibet
Añladı ẓannım ki bu aḥvâle bâ‘iš kendidir

beytinde vaki‘ “kendi” gibi.

Sâbian - Müsnedin kelime-i istifhâm olmasıdır ki Es‘ad Bağdâdî’nin:

Baña cevr âḫara lüṭfuñ ḳayırmam farḳ idiñ tek
Seni cândan göñülden sevmiyen kimdir seven kimdir

beytindeki “kim” gibi.

Sâminen - Müsnedin masdar olmasıdır ki Türkî’den: **syf:137**

Hünerden ‘addolunmaz def‘aten pervâne-veş yanmaḳ
Hüner bezm-i ḥaḳîḳatde çerâġ-ı rûşen olmaḳdır.

beytindeki “olmak” masdarı gibi.

73 – Müsnedin fi‘l olarak îrâdında fi‘lin mutazammın olduğu ma‘nâ-yı hudûsün sübûtuyla beraber ezmine-i selâseden hangisinde vaki‘ olduğunu iş‘âr eder. Mesela:

“Dersimi okudum. Mektup yazıyorum. Hükümete gideceğim” cümleleri gibi ki birincide mâzî ikincide hâl üçüncüde istikbâl zamanlarında okumak, yazmak, gitmek ma‘nâları sâbit olmuştur.

Arabî ve Farisî’de ezmine-i selâse için yalnız mâzî ve müzâri‘den ibaret iki sîga olduğu halde Türkçe’de bunlara mukâbil “mâzî-i şuhûdî, mâzî-i naklî, hâl, istikbâl, muzâri‘” nâmlarıyla beş sîga olduğuna ve o lisanlarda edatla kaydı lazım gelen şart ve emsâlî şeyler için Türkçe’de ef‘âl-i şartiyye sîgalarıyla sâirenin mevcûd idügüne göre Lisân-ı Osmânî için Arabî’de olduğu gibi “takyîd-i fi‘l” bahsine lüzûm olmadığından ve Türkçenin ef‘âli onlardan ziyâde ve binâenaleyh daha mükemmel idüğünden keyfiyyeti şu hâle göre tedkîk ederek her fi‘l için birer misâl îrâd olunmak üzere ber vech-i âtî on üç sûret tahrîr olundu.

Birincisi: Müsnedin mâzî-i şuhûdî olmasıdır ki Nef‘î’nin:

Yaḳdı beni kül itdi o mâhıñ güneş yüzi
Oldı dil-i ża‘îf ve şikeste gül öksüzi **syf:138**

beytinde vaki‘ üç mâzî-i şuhûdî gibi.

İkincisi: Müsnedin mâzî-i naklî olmasıdır ki Fuzûlî’nin:

Ezel kâtibleri ‘uşşâḳ-baḫtın ḳare yazmışlar
Fużûlî nâmıñı ẓannım ser-i ṭûmâre yazmışlar[86]

beytindeki “yazmışlar” gibi.

[86] Akyüz, v.d., 1990:163-164.

Üçüncüsü: Müsnedin fi‘l-i hâl olmasıdır:

Firḳate düşdi göñül derdi ile cân viriyor
O inanmaḳ dilemez ṭurmuş uzaḳdan güliyor

beytindeki “veriyor, gülüyor” gibi.

Dördüncüsü: Müsnedin fi‘l-i istikbâli olmalıdır:

Verâ-yı perde de esrâr var ẓuhûr idecek

mısra‘-ı meşhûrunda vaki‘ fi‘l-i istikbâl gibi.

Beşincisi: Müsnedin fi‘l-i muzâri‘ olmasıdır ki Yahyâ’nın:

Zevâlî ġuṣṣasın çeksün diye ni‘met virir yoḳsa
Felek ehl-i diliñ ẓânnitme kim şâd olduğun ister

beytinde vâki‘ “verir, ister” muzâri‘leri gibi.

Altıncısı: Müsnedin fi‘l-i iktidârî olmasıdır ki Nâbî’nin:

Virmez süḫan-ârâlıḳ ile kimseye nevbet
Nâbî dehen-i ḫâme-yi ḫâmûş idebilse

beytindeki “idebilse” gibi. **Syf: 139**

Yedincisi: Müsnedin fi‘l-i ta‘cîli olmasıdır:

Fırṣat düşürüb dün gice bir yerde bu ‘âşıḳ
Ol ḳâmet-i mevzûnu der-âġûş idiverdi

beytindeki “idivirdi” gibi

Sekizincisi: Müsnedin fi‘l-i hikâye olmasıdır:

Gelmiş idi bir ḫoş ḫaber ey dil bize ondan
Bilmem ki neden şimdiye dek çıḳmadı fi‘le

beytindeki “gelmiş idi” gibi.

Dokuzuncusu: Müsnedin fi‘l-i rivâyet olmasıdır. Asım Çelebî’nin:

Dürüst-gûy olanıñ kimse yâri olmaz imiş
Nifâḳ bilmiyenin i‘tibârı olmaz imiş

beytindeki “olmaz imiş” ler gibi.

Onuncusu: Müsnedin fi‘l-i şartî olmasıdır ki Fasîh Dede’nin:

Baẖt ister ise ṣubḥ-ı ḳıyametde göz açsun
Biz ḳaṭ‘-ı naẓar eylemişiz maṭlabımızdan

beytindeki “ister ise” gibi.

Onbirincisi: Müsnedin sîga-i ta‘kîbiyye olmasıdır ki şart makamında müsta‘meldir. Fakat Edebiyyât-ı Cedîdemiz de metrûk hükmüne girmiştir. Ancak âsâr-ı atîkamızdan misâl îrâdı mümkün olduğundan Haşmet’in: **syf:140**

Çekilen bâr-ı ḥicâb dilimizdir yoḳsa
Rû-yi raḥat görinür perde-i ‘âr olmıyacaḳ

beytini îrâd ile “olmayacak” sözünü der-miyân ederiz.

Onikincisi: Müsnedin sîga-i tevkitiyye olmasıdır ki Emrî’nin:

Gördükçe gülü bülbül-i zâr eyler elinde
Âvâz ile efġân ederek giryeler eyler

beytindeki “gördükçe” gibi.

Onüçüncüsü: Müsnedin sîga-i istimrârî olmasıdır:

Ben ṣıdḳ ile sa‘y itdim o gezdi hevesinde
Ben vâṣıl-ı câh oldum o bed-ẖû baḳaḳaldı

beytindeki “bakakaldı” gibi.

74 – Mesbûk misâllerde vaki‘ ef‘âlin cihet-i isti‘mâlleri bir dereceye kadar ma‘lûm olmuş ise de bazılarının bir takım husûsiyyetlerini dahi beyân lazım gelmekle bu fıkrada onları tahrîr eyledik. Şöyle ki:

Ef‘âl-i şartiyye: İcâb-ı hâle göre ef‘âl-i şartiyyenin birçok cihetlere şümûlü var ise de en mühim olan sûretleri ber vech-i âtî beyân olunan beş sûrettir.

Birincisi: Ef‘âl-i şartiyye her ne kadar birer cümle-i haberiyye gibi iseler de isnâdları maksûd bizzat olmadığından kelâm olmayıp cümle-i cezâiyyenin kaydı olmasıdır. Yani: Şart cezaya kayd olup kelâm bu iki cümle ile **Syf: 141** tamam olur. “Güneş doğar ise gündüz olur” kelâmın ilk cümlesi olan şartiyye ikincinin kaydı olmakla kelâm “gündüzün vücûdu güneşin tulû‘una menûttur” demek olarak tamam olur.

İkincisi: Sîga-i şartiyyenin vuku‘u meşkûk olan şartlara isti‘mâl olunmasıdır. “Bugün yağmur yağar ise sana şunu veririm” demek gibi ki Nailî’nin:

Felek girerse kef-i Nâiliyye dâmânıñ
Seniñle maḥkeme-i Kird-gâre dek gideriz

beyti de bu kabîldendir.

Üçüncüsü: Meczûmu’l-vukû‘ olan şartların bazısında tecâhül gibi bir nükte ibrâzı lazım gelirse yine sîga-i şartiyye isti‘mâlidir. Mesela: Bir konağa bir misafir gelip de uşağa “Efendi içeride midir?” suâlini îrâd etse uşak da efendisinin içeride olduğunu bildiği halde ihbâr-ı sahîhden havf ile “evet” diyeceği yerde “Bakayım içeride ise haber veririm” demesi gibi.

Dördüncüsü: Muhâtabın cezmi olmadığına mebni mütekellim kendisince meczûm olan şartın ifadesinde sîga-i şartiyye isti‘mâlîdir. Mesela: Kendisinin

sadâkatine inanmayan bir kimseye “Eğer sâdık çıkar ise bana ne yolda mükâfât edersin” denildiği gibi.

Beşincisi: Şartın vukû‘unu cezm eden muhâtab ilmiyle âmil olmadığından mütekellim onu câhil menzilesine tenzîl ile sîga-i şartiyye isti‘mâl etmesidir. **Syf:142** Mesela: Biraderine cefâ eden bir kimseye (Eğer biraderiniz ise böyle cefâ etmeyiniz) yolunda idâre-i lisân etmesi gibi.

Sîga-i tevgitiyye – Bu sîga şart makamında müsta‘mel ise de vukû‘i meczûm olan şartlarda isti‘mâl olunur. “(Buraya geldikçe hep seni görüyorum) gibi.

Sîga-i sıla – Bu sîga dahi şart makamında müsta‘mel ise de tevgitiyye gibi vukû‘-i meczûm olan şartlarda isti‘mâl edilir (Tüccârın eşyası geldiğinde sana bir top kumaş alırım) gibi.

Fi‘l-i Müzâri‘ – Bu sîga ma‘lûm olduğu üzere hâl ve istikbâle delâlet edip kırâat vasıtasıyla maksadın hangisi olduğu ma‘lûm olursa da bazen istimrâr teceddüdü ma‘nâsını işrâb eder. Nitekim (Filân Allah için güzel yazar) denildikte (her vakit güzel yazar) ma‘nâsı dahi müstefâd olur.

Ef‘âl-i mürekkebe – Bunların mevâki‘-i isti‘mâlleri pek muhtelif ise de en meşhûr ve mühimleri ber vech-i âtî zikrolunan üç sûretten ibarettir.

Birincisi – Hâlin fi‘l ile terekküb ederek bir fi‘l-i mürekkeb olmasıdır. (Bağteten geldi. Yayan gitti. Ansızın öldü) gibi.

İkincisi – Cüz-i evvelin asıl fi‘li müekked olmak üzere terkîb edilmiş olmasıdır.(Bir vuruş vurdu ki ta‘rîf olunmaz) kelâmında olduğu gibi. **Syf:143**

Üçüncüsü – Asıl fi‘lin vasf-ı nev‘ini mübeyyin olmasıdır. (Güzel yazı. Sür‘atli gidiyor) terkiblerinde olduğu gibi.

75 – Faide 1 - Fi‘l nekreye müsned olursa cinse yahut vahdete tahsîs ifade eder. Nitekim “Bir süvâri geldi” denildikte “Gelen süvâridir piyade değildir” yahut “Gelen birdir iki değildir” ma‘nâları müstefâd olur ki makama ve îcâb-ı hâle göre bu iki ma‘nâdan birisi kasdolunup diğeri meskûtun anh hükmünde kalır.

76 – Faide 2 – Müsned ve müsnedün-ileyhin yekdiğerine ve bazı muteallikat-ı kelâma nazaran daha bir takım havâsı ile takdîm ve te’hirlerine dair bazı usûller vardır ki bunlar lisânımızın Hâce-i Edebî Devletlü Cevdet Paşa Hazretlerinin Belâgat-i Osmâniyyesinde cem‘ edilmiş olduğundan ikmâl-i faide zımnında hülâsa olarak buraya derclerine müsâraat olundu. Belâgat-i Osmâniyye de muharrer olan fevâidden:

Birincisi – Müfret ve cem‘ olmakta müsnedin müsnedün-ileyhe mutâbakatı lüzûmudur. Fakat bu mutâbakat yalnız cem‘i gaib sûretinde olmak şart değildir. Nitekim “Onlar geldiler” denildiği gibi “Onlar geldi” dahi denir. Bir de müsnedün-ileyh müfret olduğu halde ta‘zîm kasdı için müsned cemi‘lenir”. Nitekim “Hoca Efendi teşrîf buyurdular” denir.

İkincisi – Mutâbakatın yalnız kitâbette değil tekellüm ve hitâbette dahi şart olmasıdır. Ancak biri diğeri üzerine tağlib olunursa bu şart bozulur. **Syf:144**

Tağlîb demek beyinlerinde tenâsüb ve ihtilât bulunan iki şeyin birini âhirin üzerine tercîh ile ta‘bîrde ona tabi‘ kılmak demektir ki Lisân-ı Arabî’de pek çoktur. Nitekim peder ile valideye “valideyn” yahut “ebeveyn” ve şems ile kamere “neyyireyn” ve Ebu Bekr-üs-sıddık ile Ömer’ül-Faruk radiyallahü anhüma Hazretlerine “Ömereyn” ve Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin radiyallahü anhüma efendilerimize “Haseneyn” denir.

Bu tağlîb usûlü sûret-i aharla lisânımızda da cârîdir nitekim “Bendeniz yazarım” denilir ki “bende” gaib sûreti olduğu halde ma‘nen mütekellimden ibâret olduğundan cânib-i ma‘nâ cânib-i lafza tercîh yani tekellüm sûreti gaib sûreti üzerine tağlîb olunur.

Ve kezâ hitâb sûreti gaib sûreti üzerine tağlîb ile “Efendimiz ihsân edersiniz” denir.

Ve yine tağlîb kabîlinden olarak bir tâifenin meb‘uslarına “Siz şöyle yaptınız böyle yaptınız” denir de bu hitâbdan o tâifenin mecmûu kasd olunur.

Üçüncüsü - Zarflar müsned makamında bulundukları halde müsnedün-ileyh ma‘rife olursa mevcûdun vâki‘ veya kâin gibi bir fi‘l ile takdîr olunmasıdır. Mesela: “Hasan Efendi konaktadır” yahut “Ali Bey konak da değildir” konakta mevcûd değildir demek olur.

Dördüncüsü - Müsnedün-ileyhin nekre olduğu takdirde zarf olan sözler onun üzerine takdîm olunarak “var” yahut “yok” lafızlarının müsned hükmünde kalmasıdır. “Konakta bir adam vardır” yahut “Evde bir kimse yoktur” demek gibi.

Syf:145

Beşincisi - Edat-ı ta‘rîf ve tenkîrden ârî ism-i âmil hakkında da nekre gibi muamele olunmasıdır. Cevdet Paşa’nın:

Yoḳ ḥâlimi ‘arz eylemege tâb ü tüvânım
Cevdet ser-i şûrumda bu dem derd-i sefer var[87]

beytinde olduğu gibi.

Altıncısı - Müsnedün-ileyhin ma‘rife olduğu halde müteallikât-ı fi‘l üzerine takdîmîdir. “Filân efendi dün buraya geldi ve filân efendi bu kitâbı baña verdi” denildiği gibi ise de maksatta kasr-ı beyânı olursa o vakit te’hîr olunur. “Dün buraya filân efendi geldi ve bu kitabı baña filân efendi verdi” denir.

[87] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 105-106.

Yedincisi - Müsnedün-ileyhin ma‘rife olmadığı halde daima müteallikât-ı fi‘lden sonra gelmesidir. Nitekim “Dün buraya bir efendi geldi” “Bu kitabı baña bir efendi verdi” denir.

BÂB-I SALİS
MÜTEMMİMÂT-I CÜMLE

78 – Kelâmda takdîr çok kayd olundukça fâide o kadar tamam olacağından lüzûmu halinde kelâm-ı hâl ve temyîz ile kaydolunduğu gibi fi‘ller **syf:146** dahi müteallikâtıyla takyîd olunur. Binâenaleyh bu bâb da üç şeyden yani “hâl, temyîz, müteallikât-ı fi‘l” denilen şeylerden bahsolunacak üç fasıl üzerine tahrîr olundu.

HÂL

79 – Hâl fi‘l ve mufâile nisbetle üç sûrette îrâd olunur.

Birincisi: Hâl fâilin hey’etini mübeyyin olmaktır. “Filân yağmurdan ıslanmış olduğu halde geldi.” demek gibi ki bunda da üç şık vardır;

Şıkk-ı evvel: Fâilin hey’etini mübeyyin olan hâlin Türkçe hâl terkîbî sîgasıyla veya edatla edasıdır “Filân yağmurdan ıslanarak geldi” ve “Henüz vakt-i muayyen gelmemiş iken geldi” gibi ki şâirin:

Gül çâk-ı girîbân iderek düşdi zemîne
Ey bülbül-i şûrîde saña ağlama ḳaldı

beytiyle Nazîm’in:

Ehl-i muḥabbet eylemez pest ü bülende i‘tibâr
‘Aşḳa düşen gedâ olur Şâh-ı Felek-Cenâb iken

beyti de bu kabîldendir.

Şıkk-ı sâni: Bir ism-i Arabî'nin âhirine tenvîn-i meftûh ilavesiyle hâl terkîbi makamında isti‘mâlîdir "Filân zât mahzûnen geldi ve mahzûnen gitti" gibi.

Şıkk-ı sâlis: Türkçe fi‘l-i iltizâmî müfred gaibinin mükerrer olarak isti‘mâliyle hâl terkîbi ma‘nâsını verdirmektir "Filân zât güle güle geldi ağlaya ağlaya gitti" gibi ki şu: **syf:147**

Ağlaya ağlaya geldim bu denî dünyaya
‘Ahdım olsun gülerek ben gideyim ‘uḳbâya

beyti de bu kabîldendir.

İkincisi: Hâl mef‘ûlün hey'etini mübeyyin olmaktır. "Ben onu sarhoş olduğu halde gördüm" gibi ki bunda da üç şık vardır.

Şıkk-ı evvel: Mef‘ûlün hey'etini mübeyyin olan hâlin Türkçe hâl terkîbi sîgasıyla edâsıdır "Filân efendi sevinerek geldi" gibi.

Şıkk-ı sâni: Mef‘ûlün hey'etini mübeyyin olan hâlin bir ism-i Arabî âhirine tenvîn-i meftûha ilavesiyle îrâdıdır. "Filân efendi alacağını nakden aldı" gibi.

Şıkk-ı sâlis: Bazı münâsib kelimelerin mükerrer îrâdıyla hâl terkîbi ma‘nâsını verdirmektir "Bu kitabı cüz' cüz' bastıracağım" denildiği gibi.

Üçüncüsü: Hâl-i fi‘lin hâlet-i sudûr ve taallukunu mübeyyin olmaktır ki edatla ve sıla ile eda olunur "Saat beşte iken vapur kalktı" ve "Saat beşe gelmemiş olduğu halde vapuru kaldırdılar" kelâmlarında olduğu gibi.

80 – Hâle müteallik daha bir takım ahvâl-i mühimme vardır ki Hâce-i edebimiz devletlü Cevdet Paşa Hazretlerinin Belâgat-i Osmâniyyesinde muharrer olduğundan teksîr-i fevâid zımnında aynen âtîye derc ettik. **Syf:148**

Faide 1: Hâlin vukû‘u çendân me’mûl değil ise “hâlde” ta‘bîri yerine “takdirde” sözü isti‘mâl olunur. Nitekim: “Filân zât borcunu vermediği takdirde ben öderim” denilir ki borcunu vermemesi me’mûl değil ise de şâyed vermez ise ben veririm demek olur.

Faide 2: Sıfat gibi hâl dahi bazen sebebî olur. Nitekim: “Filân zât ayakları dolaşarak geldi” denir.

Faide 3: Zi-l-hâle nisbetle hâl-i mevsûfa nisbetle sıfat gibi olup ancak zi-l-hâlin fi‘le mübâşereti halinde hâl ile ittisâfı kasd olunur. Ve bu cihetle fi‘lin vukûunu beyân ederek o fi‘lin kaydı demek olur. Sıfattan maksad ile mevsûfun fi‘le mübâşeret ve adem-i mübâşeretinden kat‘-ı nazarla vasfın ona sübûtudur. Binâenaleyh beyinlerinde fark-ı küllî olduğundan buralarına dikkat lazımdır.

Faide 4: Hâl ile sıfat kelâmda müsnede benzerler ancak bunların nisbetleri maksûdun-bi’t-teb‘ olmakla gerek hâl gerek sıfatın nisbetleri birer nisbet-i takyîddir. Müsnedin müsnedün-ileyhe olan nisbeti ise maksûdun-bi-z-zâttır onun için isnâd denilmiştir. Binâenaleyh bu husûsta dikkat lazımdır. **syf:149**

BÂB-I SANİ
TEMYÎZ

81 – Temyîz kelâmda bir kayd-ı mahsûstan ibarettir ki esâsen üç sûretle eda olunur.

Birincisi – İsnâdın kaydı olmak üzere îrâdıdır ki bununda iki şıkkı vardır:

Şıkk-ı evvel: Türkçe edât-ı temyîz ile beyânıdır “Ben ona ma‘lûmatça faikim” gibi ki Sırrî’nin:

Gerçi dünyalıḳça her bir ferde fâiḳdir velî
Zâd-ı ‘uḳbâdan tehî dest olduğunda şübhe yoḳ

beyti de bu kabîldendir.

Şıkk-ı sâni. Bir ismi tenvîn-i meftûha ilavesiyle temyîz yapmaktır.”Ben ona ilmen fâikim” gibi.

İkincisi – Bir nisbet-i takyîdiyyenin kaydı olmasıdır ki bunda da iki şıkk vardır:

Şıkk-ı evvel: Türkçe edat-ı temyîz isti‘mâlidir. “Benim ona ma‘lûmatça tefevvukum müsellem-i âlemdir” gibi.

Şıkk-ı sâni: Bir ism-i Arabiyye tenvîn-i meftûha ilâvesiyle yine bu makamda isti‘mâlidir. “Benim ona ilmen tefevvukum müsellem-i âlemdir” demek gibi.

Üçüncüsü – Cümlelerin sîga-i sıla ile temyîz makamında îrâd olunmasıdır ki bunlar Cevdet Paşa Hazretlerinin Kavâid-i Osmâniyyesiyle Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye nâm eser-i Âcizî’nin Nahiv kitabında ber-tafsîl-i beyân olunduklarından burada tekrar olunmayarak yalnız “Ben sana muhlis olduğum cihetle böyle nasîhat ediyorum” ve “ Size emniyetinin ber-kemâl olması hasebiyle bu işe ta‘yîn ediyor” ve “Bu kadar sâdık olduğuna göre gördüğü mükâfât azdır” misâllerini îrâd ile iktifâ kılındı. **Syf:150**

MÜTEALLİKÂT-I Fİ‘L

82 – Müteallikât-ı fi‘l fâiller ile mef‘ûllerden ibâret olduğundan burada onların terk ve zikirleriyle takdîm ve te’hîrleri ahvâlini tedkîk edeceğiz:

83 – Mef‘ûllerin terk ve zikri: Mef‘ûller, sarîh ve gayr-i sarîh olarak iki sûrette vâki‘ olup bunlardan:

Mef‘ûlün sarîhler: Arabî’de mensî ve mukadder hükmünde olarak birçok yerlerde zikrolunmaz ise de Türkî’de en mühim olan ahvâlî ber vech-i âtî dört yerde vâki‘ olur.

Birincisi: Karîne-i zâhireye mebnî zikri abes görülen mef‘ûlün hazfıdır. “Bağdat’ı gördün mü?” suâlinin cevabı görmüş ise “Bağdat’ı gördüm” ve görmemiş ise “Bağdat’ı görmedim” sûretlerinde iken karîne-i vâzıha cihetiyle “Bağdad’ı” mef‘ûlün sarîhini zikretmek abes olacağından terk ile yalnız “gördüm” yahut “görmedim” denildiği gibi.

İkincisi: İbhâmdan sonra beyân için terk olunur.

“Ben emrettim o yazdı” gibi ki ibhâmı yazdı beyânı ta‘kîb ettiğinden “Ben yazmayı emrettim” denilmeyip “yazmayı” mef‘ûlü hazfolunmuştur.

İşbu sûretle olan hazf meselesi ekseriyâ fi‘l-i meşîette vâki‘ olup “istesem yapardım” denilir ki “yapmayı istesem” takdîrinde olarak “yapmayı” mef‘ûlü hazfolunur. **Syf:151**

Üçüncüsü: İnkâr gibi bazı nikâne mebnî olursa yine hazfolunur. “Allah kahretsin” demek gibi ki burada “filânı” mef‘ûlü hazfolunmuştur.

Dördüncüsü: İstihcânı def‘ için hazfolunur. Mesela münasebetsiz bir şeyden suâl olundukta onu zikretmeyerek yalnız “görmedim” demek gibi.

84 – Mef‘ûl-ün-gayr-i sarîhlerin hazfolunmaları dahi aynı ahvâlde ve daha bazı husûsâtta terk olunur ki mevâki‘ini îcâb-ı hâl ta‘yîn edeceğinden burada yalnız birkaç misâl îrâdıyla iktifâ olundu.

Mesela: “Bağdat’a gittin mi?” suâline aynı mef‘ûlün sarîhte beyân olunan birinci şıkk gibi “gittim” yahut “gitmedim” deyip “Bağdat’a” mef‘ûl-ün fîhini terk etmek ve kezâ:

“Odaya ne çok girip çıkıyorsun” cümlesinde “çıkıyorsun” fi‘linin mef‘ûl-i minhi olan “odadan” sözünün terki ve Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Var ḥâl-i perîşânımı ‘arż eyle o yâre

Zîrâ o ṭarafdan ne gelür var ne gider var

beytinin nihayetindeki “giderin” mef‘ûl-i minhi olan “ o taraftan” sözünün mahzûf olması gibi.

İşbu gayr-i sarîh mef‘ûllerin hazfı lisânımızda pek çok ve hele eş‘ârımızda gayetle şâyi‘ olduğundan her bir eserde yüz bin misâl mevcûd olmakla bundan ziyâde tafsîline lüzûm görülmedi. **Syf:152**

85 – Müfâ‘ilin takdîm ve te’hîrleri Lisân-ı Osmânînin şive-i tabîîsince evvelâ mef‘ûlün sarîh ba‘dehü gayrî sarîhler sonra fâil daha sonra fi‘l zikrolunmak yani “Beni bu işe o ta‘yîn etti” sûretinde **evvelâ** beni mef‘ûlün sarîhi **sâniyen** bu işe mef‘ûlün gayr-i sarîhi **sâlisen** o fâili **râbian** etti. Fi‘li zikrolunmak umûr-ı tabîîyyeden olduğu halde îcâb-ı hâle göre bunlar yekdiğerlerine takdîm olunur ki en mühim cihetleri ber vech-i âtî beyân olunan beş sûrettir.

Birincisi: Fâilin zikri bi’n-nisbe ehemm olduğu halde onun mef‘ûlâta takdîm olunmasıdır. Mesela:

“Şevket-meâb Efendimiz, Gazi Paşa’ya bir seyf ihsân buyurdular” cümlesinde fâil olan “Şevket-meab Efendimiz”in takdîmi gibi.

İkincisi: Fi‘lin zikri ehemm ise müfâ‘ile takdim olunmasıdır ki bu husus müsnedin takdimi demek olduğundan ve ikinci bâbın birinci faslında tafsilatı sebk ettiğinden burada tekrarına hacet yoktur.

Üçüncüsü: Kasr için mef‘ûlün sarîh te’hîr olunup gayr-i sarîhin takdîmidir “Ben sana bunu verdim” demek gibi ki “Sana verdiğim ancak budur” ma‘nâsını işrâb eder. Çünkü böyle takdîm ve te’hîr ile beyân olunmayıp da tertîb üzere “Bunu sana ben verdim” veyahut yalnız fâilin takdîmiyle “Ben bunu sana verdim” denilmiş olsa ma‘nâ başka olup kasr müstefâd olmaz. **Syf: 153**

Dördüncüsü: Mef‘ûl-i sarîhde mef‘ûl-i gayr-i sarîhe ait bir nisbet bulunursa sarîh te’hîr olunup gayr-i sarîh takdim olunur ki Arabî’de bu nisbeti zamîr-i muttasılların ircâ‘iyle îfâ ettikleri gibi Türkçe de dahi sılalar ve izâfetlerle beyân ederler. “Filâna işlemediği cürmü azv etmişler” ve “Filâna kabahatinin afv olunduğunu tebşîr ettiler” cümlelerinde olduğu gibi.

Beşincisi: Vezin ve kafiye gibi zarûret-i şiirden dolayı takdîm ve te’hîr vaki‘ olmasıdır. Asım Çelebî’nin:

Pîrlikde âteş faḳrıñ olur te’šîri saẖt
Gör çenâr-ı köhneniñ ḥâlin nîce sûzân olur

beytinde olduğu gibi.

86 - Eczâ-yı kelâmın buraya kadar beyân olunan takdîm ü te’hîrlerinden başka olarak iki nev‘i takdîm ve te’hîr-i ahvâli vardır ki bu bâbın ikmâli için buraya derc eyledik.

Nev‘i evvel: Elfâzın maânî üzerine delâletine mahsûs olup mukaddimin te’hîri veya muahharın takdimiyle ma‘nânın tagayyür etmeyip bil-akis kuvvet bulunmasıdır ki bu da iki türlüdür, yani birisi takdîminde belâgat bulunan diğeri te’hîri eblağ olandır.

Takdîmde belâgat: Esâsen üç sûretledir.

Birincisi: Cihet-i ihtisâs kasdıyla haberin mübtedâ üzerine takaddümüdür. Ve buna “mukaddem-i haber, muahhar-ı mübtedâ” denir ki **syf:154** Hazret-i Fahr-i Kâinât-ı Aleyhi’s-selavât-ı ve’s-selâm efendimiz bu kabîlden oldukları için şuarâ bu bâb da pek çok mazmûnlar îrâd etmişlerdir ez-cümle:

Ḫaberden ṣoñra gelmiş mübtedâsıñ yâ Resûlallah

mısra‘ı pek meşhûrdur. Her ne ise böyle mübtedânın te’hîr ve haberin takdîminde Nef‘î merhûm ziyâde-i ihtisâs için:

Ne mümkündür šenâñı i‘tiḳâdımca edâ itmek
Eğer derc eylesem bir nükte de biñ ma‘nâ-i mülhem

beytini îrâd etmiştir ki bu takdîm ve te’hîri yapmamış yani haberi mukaddem îrâd etmeyip de şu:

Edâ itmek ne mümkündür šenâñı i‘tiḳâdımca
Eger derc eylesem bir nüktede biñ ma‘nâ-i mülhem

tarzında inşâd etmiş olsaydı mezkûr ziyâde-i ihtisâs kuvveti zâyi‘ olurdu.

İkincisi: İsbât sadedinde tarafın âmili üzerine takdîmidir. “Ahmed Efendi’de para var para” denilmiş olsaydı bu derece isbât zâhir olmazdı.

Üçüncüsü: İhtisâs beyânı için âmilin zarfı üzerine takdîmidir “Kusûr mektepte değil” denildikte kusûrun yalnız mektepte nefyine tahsîs olunuyor halbuki “Mektepte kusûr yok” denilse mâ-rûz-zikr cihet-i ihtisâs gaib olur.

Te’hirde Belâgat: Kavâid-i Türkiyye üzere terkîblerde muzâfın **syf:155** muzâfun-ileyhe ve fi‘lin mufâiline takdîmiyle vaki‘ olur ki eş‘âr da emsâlî pek çoktur ez-cümle Fuzûlî’nin:

Budur farḳı göñül maḥşer gününüñ rûz-i hicrândan
Kim ol cânıñ virir cisme bu cismi ayırır cândan

beytinde “farkı” muzâfı (mahşer gününün) muzâfun-ileyhine ve kezâ “ider ayırır” ef‘âl “cisme” ve “cândan” mef‘ûllerine takdîm olunmuştur.

Nev‘-i sâni: İcâb-ı hâle göre zikrin derece-i takaddüme mahsûs olanıdır ki mukaddem te’hîr olunsa yine ma‘nâ bozulmaz fakat letâfet zâil olur. İşte bu hususta ekseriyâ “sebebin müsebbibe(1), ekserin akla(2), efdalin mefdûle(3), müsebbibin sebebe(4), ekallin eksere(5), mefdûlün efdale(6)” takdimiyle olur ki misâlleri üzerlerine vaz‘ olunan rakamlar sırasıyla âtîye yazıldı.

(1)

Mehd içinde eşk-i miḥnetle açılmış gözlerim
Görmedim hîçbir güzel gün ağlamazda neylerim

Ḥâlet-i nez‘e gelürsem belki ḫande eylerim
Ṣağ iken evrâd-ı rif‘atdir bu beyti söylerim

Ben ṭoğarken ağladım mevtimde yârân ağlasun
Cân virirken gözlerimden eşk-i şâdî çağlasun

(2)

Câhilin faḫri cem‘i mâl iledir
‘Ârifiñ ‘izzeti kemâl iledir **syf:156**

‘Aşḳ u şevḳ ehli vecd ü ḥâl ister
Ne kemâl ister ve ne mâl ister

(3)

Ey veliyyün-ni‘amım şân-ı şefâ‘atger içün
Ya‘ni Sulṭan-i Rusül Ḥażret-i Peyġamber içün

Pâre-i kebed ve ciger-gûşe-i şâh-ı kevneyn
Câm-ı nû-şân-ı şehâdet ol iki server içün

(4)

Sedd edelden muḥtesib meyḫâne bâbın rindlere
Câm gam ṭoldı göñül ḳanıyla mey oldı baña

(5)

Ḫalḳ olmaḳ içün nev‘-i beşer Ḥażret-i Âdem yaradıldı
Ya Aḥmed içün nev‘-i beşer hem de bu ‘âlem yaradıldı

(6)

Hadîkatü’s-süedâ’dan:

Ümmehât-ı ṭabâyi‘ cehâr-ı erkân. Ve âbâ-i bedâyi‘-i nüh gerdân. Ol ṭıfl-ı ẕül-kefeliñ ilah” ibaresi gibi ki bu ibarede ümmehât’ın âbâ’ üzerine zikren sebk etmesi mefdûlün efdal üzerine takdîmi demek olup sevâbık-ı kelâma cihet-i mülâyemeti ve tahkiye kılınan emr-i tevellüdce der-kâr olan derece-i fazl u taalluku o vecihle tezkârını iktizâ ettirmiştir ki “Anasız babasız kalmış zavallı öksüz” ta‘biri de bu kabîldendir. **Syf:157**

BÂB-I RABİ‘
İSNÂD-I HABERÎ

87 – İsnâd-ı haberî: Bir kelimenin ahar bir kelimeye kavâid-i mevzû‘a ile rabtından hâsıl olan terkîb-i tâm da ol bir kelimenin diğeri için ve kezâ bir cümlenin ahar bir cümleye irtibâtından mütehassıl kelâmda ol bir cümlenin ahar cümleye mefhûmunu sâbit veya meslûb edecek sûrette bir hükmü müfîd olan isnâddan ibârettir.

1 – Ahmed evdedir.
2 – Hasan evde değildir
cümleleriyle:

3 – Ahmed evde oturmuş dersine çalışıyor

4 – Hasan eve gelmemiş nerede olduğu bilinmiyor

kelâmlarındaki isnâdlar gibi ki bu bâb da keyfiyyet isnâdla haberin sûret-i kasd ve nev‘ini tedkîk lazım geldiğinden ber vech-i âtî üç fasl-ı mahsûs üzerine tahrîr olundu.

FASL-I EVVEL

KEYFİYET-İ İSNÂD

88 – Kelâmın rükn-i ma‘nevisi olan ya hakîki veyahut mecâzî olur. **syf:158**

89 – İsnâd-ı hakîkî: Müsnedi doğrudan doğruya müsnedin ileyhine isnâd etmektir.”Bu kasrı filân nakkaş boyadı”. “Ahmed Efendi hânesindedir” gibi ki Bâkî merhûmun şu:

Ṣâd oluñ kim padişâh-ı dâd-güsterdir gelen
Ḫüsrev-i ‘âdil şehin-şâh-ı muẓafferdir gelen

beytinde “gelen” fi‘llerinin isnâdı hakîki olduğu gibi.

90 – İsnâd-ı mecâzî: Müsnedi müsnedün-ileyhinin gariyyesine[88] yani hakikate isnâddan çevirecek karîne-i akliyye veya âdiye veya lafziyenin vücûduna i‘timaden müsnedün-ileyhin melâbisine yani keyfiyet-i fâile isnâd olunacağı yerde mef‘ûle veya zaman ve mekâna veya başka bir sebebe etmeye denir. Mesela: “Gül Câmi‘ini Hasan Paşa yaptı” demek gibi ki câmi‘i yapan amele ve yaptıran Hasan Paşa olduğu halde yapmak isnâdı asıl müsnedün-ileyhe değil karîne-i âdiye ile müsnedün-ileyhin melâbisine isnâd olunduğundan işte şu cümledeki isnâd isnâd-ı mecâzîdir. Nâbî’nin:

Elif imdâd idüb Allah lafẓında didi târîḫ
Bu ‘âli câyı yapdı ḥasbete’l-lillah ‘Ali Paşa

[88] Kelime gariyye şeklinde yazılmış ama gayrisine şeklinde olması gerekir. Dizgide yanlışlık olduğu kanaatindeyiz.

beytinde olan isnâd dahi aynı öteki gibi isnâd-ı mecâzîdir. Ve bu bâbda pek çok misâller vardır güzelce tatbîk olunmalıdır.

91 – İşbu isnâd-ı mecâzî başında Kütüb-i Edebiyye-i Arabiyye mutavvelâtında arîz ve amîk münâkaşât mevcûd olup kimisi vücûdunu inkâr, kimisi tasdîk eylemiş ve birçok mutavassıtlar araya girip işi hâll ü fasla çalışmış **syf:159** olduklarından ve mesele bir dereceye kadar mühim olduğundan biz de en mühim münakaşayı hülâsa vecihle buraya derc eyledik. Şöyle ki:

İmâm Sakkâkî Hazretleri isnâd-ı mecâzi denilen şey yoktur şunun bunun isnâd-ı mecâzi dedikleri madde istiâre kabîlindendir diye büyük bir iddiada bulunmuş ise de Seyyid Cürcânî ile Hazret-i Saâdettin rahimehümüllah ve bunlar derecesinde bulunan bazı kibar-ı eimme Sakkâkî'ye pek güzel ve pek ma'kûl cevaplar vererek isnâd-ı mecâzîyi ve bi-eyyi-hâl böyle bir isnâdın lüzûm-ı vücûdunu isbât etmiş ve onlardan sonra da cumhûr-i ulema bu mesleğe sâlik bulunmuştur.

Biz de umûma ittiba' ile isnâd-ı mecâziyyi o sûretle kabûl etmeye mecbûr olduğumuzdan şu mecbûriyyeti ve bu mebhasdeki mecâziyyet elfâza ait olmayıp keyfiyyet-i isnâd, müteallik olduğunu ve elfâza ait mecâzların âtîde beyân ilminde tafsîl olunacağını ihtâra lüzûm gördük.

FASL-I SANİ

KASD-I HABER

92 – Bir şeyi ihbâr edecek olan zâtın maksadı iki sûretten hâlî olamaz yani: Ya muhâtabınca meçhûl olan bir hükmü ihbâr etmek yahut muhâtabınca ma'lûm olan bir hükme kendisinin de vâkıf olduğunu anlatmaktır ki muhâtabınca meçhûl olan hükmü ihbâr etmesine **syf:160** "fâide-i haber" ve muhâtabınca ma'lûm olan hükme kendisininde vâkıf olduğunu bildirmeye "lazım-ı fâide-i haber" denir.

Mesela: Hoca'nın mektepte olup olmadığını bilmeyen bir şâkirde hitâben "Hoca Efendi mekteptedir" yahut "Hoca Efendi mektepte değildir" demek fâide-i haber ve servetini bildiği bir zâta "Siz zenginsiniz" demek "Senin zengin olduğunu bilirim" ma'nâsına olduğundan bu lazım-ı fâide-i haber nev'indendir.

93 – Haberlerin hükmü muhâtabca gerek ma'lûm olsun gerek meçhûl olsun o haberlerde fâide-i haber bulunur. Lâkin haberin hükmü muhâtabca ma'lûm olmadıkça lazım-ı fâide-i haber bulunamaz. Binâenaleyh fâide-i haberle lazım-ı fâide-i haber beyninde umûm ve husûs mutlak vardır yani her lazım-ı fâide-i haberde fâide-i haberi bulunur fakat her haberde lazım-ı fâide-i haber bulunmaz. Bunun için lazım-ı fâide-i haberi hâvî olan isnâd-ı haberîler umûmî ve yalnız fâide-i haberi hâvî olanlar husûsîdir.

FASL-I SALİS

ENVÂ'-İ AHBÂR

94 – Söz nâkıs olursa ifade kâsır olacağından ve ziyâde olursa gülde haşv ve lağv bulunacağından bir haberin hükmünü veyahut lazımını ihbâr edecek olan zât herhalde muhâtabın haline riâyet edip sözü **syf:161** ona göre edâ etmesi lazım gelir ki bu dahi üç vecihten hâlî olamaz.

Vech-i evvel: Muhâtabın hali-y-yü-z-zihn bulunması yani îrâd olunacak habere müteallik bir şeye evelce vâkıf olmadığından tereddüd ve inkâr göstermemesidir ki bu halde îrâd olunacak kelâmı kayd u te'kîde hacet olmayıp ıtlâk üzere edâ etmek lazım gelir ve bu gibi haberlere "ibtidâî" tesmiye olunur.

"Filân şey böyledir" yahut "O iş öyle değildir" ve kezâ hocanın mektepte olup olmadığını bilmeyen bir şâkirde "Hoca Efendi mekteptedir" yahut "Hoca Efendi mektepte değildir" demek gibi.

Vech-i sâni: Muhâtabın hükm-i haberde tereddüd izhâr eylemesidir ki bu surette de kelâmın ıtlâk üzere edâsı lazım gelirse de te'kîdi müstahsen olur ve bu nev' haberlere "talebî" denir. Filân şey böyle midir" suâlini îrâd eden bir kimse mütereddid demek olduğu cihetle ona "öyledir" yahut "öyle değildir" demek câiz olabilirse de tereddüdünü bir derece def' etmek için "evet öyledir" yahut "ne şüphe öyledir" yahut "hayır öyle değildir" yahut "yanlış; öyle değildir" demek daha müstahsen olur. Belîğ'in:

Ân mıdır şu'le viren 'ârıż-ı pâkinde didim
Didi ol muğ-beçe-i bâde-fürûş ân-deryâ

beytindeki "ânderyâ" cevabı da bu kabîldendir. **Syf:162**

Vech-i sâlis: Muhâtabın hükm-i haberi inkâr eylemesidir ki bu halde kelâmı te'kîd ile îrâd eylemek vâcib olur ve bu gibi haberlere "inkârî"denir ve bu inkârî de iki türlü olur.

Birincisi: Muhâtabın inkârda ısrâr etmemesidir ki bunda âdî elfâz-ı te'kîdiyye îrâdı kâfîdir. Mesela: "Doğru söyle birâderim geldi mi " suâline "Sahîhan birâderiniz geldi" demek gibi ki Arabî'den:

Yeḳûlüne ẕikrü'l-mer'i Yaḥyâ bineslihi
Ve leyse lehü ẕikrün iẕâ lemyekün neslü

Feḳultü lehüm neslî bedâi'ü ḥikmetî
Feme-y- yuslihi neslü feinnâ bihâ neslü

Kıt'a-i hükmiyyesinde cevâbın "feinnâ bihâ" ile te'kîdi bu kabîldendir.

İkincisi: Muhâtabın inkârda ısrâr etmesidir ki bu bâbda kasem ile te'kîd lazım gelir ve bu nev'i haberlere "ısrârî" denir. "İnanmam birâderim gelmemiştir" sözüne karşı "Vallahi birâderiniz geldi" demek gibi ki İzzet Molla'nın:

Vallahi çürük âḫarı billahi çürükdür
Âl diñler iseñ işte sözüñ ṣâğını benden

beyti de bu kabîldendir.

95 – Faide: Te’kîd denilen şey edevât ve elfâz ile edâ olunur ki burada münâsebet-i mahsûsası olduğundan en mühimlerini ber vech-i âtî beş sûretle beyân eyledik: **syf:163**

Birincisi: (dır) edat-ı haberinin te’kîd ifâde eylemesidir ki bunda da dört vecih vardır.

Vech-i evvel: Mâzî-i naklî gaib sûretinin âhirine (dır) ilavesinde te’kîd ma‘nâsının zuhûrudur “Filân zât gelmiştir” denildikte “Elbette gelmiş olmak gerektir” ma‘nâsının zuhûru gibi.

Vech-i sâni: Fi‘l-i müstakbelin gaib sûretinin âhirine kezâ (dır) ilavesiyle te’kîd ma‘nâsının zuhûrudur “gelecek” yerine “gelecektir” denildikte “be-heme-hâl gelir” ma‘nâsının zuhûru gibi.

Vech-i sâlis: Fi‘l-i vücûbînin gaib sûretinin âhirine kezâ (dır) edatının ilavesinde yine ma‘nâ-yı te’kîdin zuhûrudur “gelmeli” yerine “gelmelidir” denildikte “elbette gelmesi lazımdır” demek olduğu gibi.

Vech-i rabi‘: Ekseriya müsned olan (var, yok) lafızlarına yine (dır) ilavesinde ma‘nâ-yı te’kîdin zuhûrudur (bu evde düğün vardır) gibi ki bunun emsâli pek çoktur.

İkincisi: (â) ve (yâ) harflerinin kelâmın âhirine iltihâkında te’kîd ma‘nâsının zuhûrudur. “O senin dostundur â” ve “seni haylice üzdü yâ” gibi.

Üçüncüsü: Edat-ı tenbihin kelâmı müekked olmasıdır. “İşte sözün doğrusu budur” gibi ki bâlâda muharrer İzzet Molla beytinin mısra‘ı sânisi bu kabîldendir. **Syf:164**

Dördüncüsü: Cümle-i haberiyyenin tekrar ile kelâmı te’kîd etmektir “Hakkınız var, hakkınız var” gibi ki şâirin:

Keştî-i ümîdimi sâḥil-res-i kâm itmeyen
Rûzgâr eksikligidir rûzgâr eksikligi

beyti de bu kabîldendir ve bu gibi yerlerde edat-ı haber yerinde zikrolunup diğerinden hazfolunmak usûldendir. beyt-i mezkûrde olduğu gibi.

Beşincisi: Elfâz-ı te’kîdiyyeden olan “elbette, şüphesiz, bî-şüphe, mutlaka, muhakkak, tahkikan, tahkîk, ale-t-tahkîk, hakîkat, hakîkaten, sahîh, sahîhan, doğrusu” ve emsâli sözler ile kasemlerin ve nefy-i müekked olan “asla, kat‘â” lafızlarının ilâvesiyle te’kîd etmektir:

Elbette bu ḥâlimden o yâriñ ẖaberi var

mısra‘ı meşhûruyla:

Bir gün elbette yâd idersiñ ‘âşıḳ-ı dîrîneyi
Çoḳ arar bulmazsıñ ey âşûb-ı devrân bilmiş ol

beytinde “elbette, elbet” ile te’kîd olunduğu gibi:

96 – Faide 2: Bâlâdaki doksan dördüncü maddede mezkûr olan vücûh-ı selâse üzerine îrâd-ı kelâm etmek muktezâ-yı zâhire muvâfık olup ancak birçok yerlerde zâhirin muktezâsı terk olunarak iktizâ-yı hâle tevfîkan îrâd olunur ki burada onları ber vech-i âtî ta‘dâd ve beyân eyledik: **syf:165**

Birincisi: Muhâtab mütereddid değil iken mütereddid hükmünde tutularak haberin te'kid ile edâ olunmasıdır. Mesela: "O hâin herifin ismini anma. Menhûs sahîhan müstehak ukûbettir" demek gibi ki birinci cümle ile onun fenâlığına hükmolunduğundan muhâtab-ı mütereddid gibi farz olunarak ikinci cümle ile cezâya olan istihkâkı te'kîd olunmuştur ki bu kelâm-ı muktezâ-yı zâhire değil iktizâ-yı hâle tevfîk olunmuştur.

İkincisi: Münkir olmayan muhâtabda emmâre-i inkâr hissolunmakla münkir hükmünde tutularak kelâmın müekked olarak îrâd olunmasıdır. Mesela: İnkârı kâbil olmayan mevtî asla düşünmeyen bir adama "elbette ölüm vardır" demek gibi.

Üçüncüsü: Münkiri gayr-i münkir, âlimi câhil menzilesinde tutmaktır. Mesela: Münkire karşı sıhhati zâhir olan bir şey için "Bu iş böyledir" ve ne olduğunu bildiği bir şeyi suâl eden zâta, mesela elindeki kitabı görüp dururken (O nedir) diye suâl eyleyen bir adama "kitaptır" demek gibi.

97 – Faide 3: Bu maddeye ait olmak üzere Saîd Paşa'nın Mizânü'l-Edeb'inde görülen fıkârat-ı âtîyye hayli fevâidi mûcib olduklarından ikmâl-i fâide zımnında buraya aynen derc olundu şöyle ki: Hulûsa müteallik mektuplarda isti'mâl olunan ((hakikaten) zât-ı âlîlerine hulûsum bir derecededir ki (asla ve kat'â) zevâl ve tagayyür kabûl etmez) gibi ibâreler şâirlerin kullandıkları elfâz-ı lâubâliyâne nev'inden ve mükâtebece muktezâ-yı hâle tatbîk olunamayacak sözlerdendir. Zira: Böyle ibareleri hâvî mektubu yazan bir şahsın mürselün ileyh ile beyinlerinde –tarafeynce musaddak- bir münâsebet-i hâlisâne var ise te'kîdi şâmil olan o gibi sözler ciddiyâtından addolunamaz. Eğer beyinlerinde o münâsebet yok ise öyle ibareler ekâzib-i münşiyâneden ma'dûd olur. Lâkin ahbâbın birisi diğerinden münâsebet-i hâlisâneye mugayir bir hâl hissedip de tahrîren başka türlü muamele ile ihtisâs veya muaheze sûreti gösterse o misillû ibâreler münâsebeti kâbil ve muktezâ-yı hâle muvâfık addolunur.

Mesâlihce de muhâbere böyledir. Mesela bir kazâ kaymakamı âmiri bulunan bir sancak mutasarrıfının verdiği bir emr-i kanûnîyi ma'zeret-i makbûleye müstenid

olmaksızın icrâ etmediği için o mutasarrıf merci‘ine mürâcaat gösterip de “Şu maddeye dair filân kazâ kaymakamı Filân Bey, tarafımızdan verilen emri ma‘zeret-i makbûle göstermeksizin mevkî‘-i icrâya koymadığından muhâkeme altına alınmasını istîzân ederim” diyecek yerde (tarafımızdan kânûn dairesinde emr verilmiş iken “hiçbir türlü” ma‘zeret-i makbûle “ve meşrûaya” müstenid ve “mebnî” olmaksızın “sahîhan” hakikaten muhâlefet-i “tâmme” ibrâz ile emr-i kânûniyi mevki‘i icrâya vaz‘ etmediğinden muhâkeme altına alınmasını “lüzûm-ı kat‘i ve kavî üzerine” istîzân ederim) gibi elfâz-ı ciddiye ve müekkede yazılması hem muktezâ-yı hâle mugâyir hem de şübheyi dâî‘ olur. Binâenaleyh mükâtebâtta bu gibi şeylere dikkat lazımdır.

BÂB-I HAMİS

İNŞÂ’

98 – Kelâmda bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz yani sıdk u kizbe delâlet **syf:167** etmeyip de nisbet kendi nefsiyle kâim olursa ol kelâma “inşâ’”denildiğini bâlâda mahal-i mahsûsunda beyân etmiş ve “o kezbân”. “sokağa çıkma” gibi sözlerin inşâ’ olduklarını der-miyân eylemiş idik. Arabî’den Kaside-i bür’e’nin:

Yâ Rabbi vec‘al recâî ğayru mün‘akisi
Ledeyke vec‘al hisâbî ğayru münḫarimi

beytiyle Farisî’den Hakim Senâî’nin:

Ya birev hem çûn zenân rengi vü bûî pîş-gîr
Ya çü merdân ender âv gûy der meydan fiken

beytini ve Türkî’den Nâbî’nin:

Ẓâhir ve bâṭına baḳ hây ile hûyu seyr it
Vaḥdet ü kešreti gör rûy ile mûyı seyr it

Noḳṭadan dâireniñ gerdişin ît istişhâd
Toḫmunuñ ża‘fını gör cürm-i gedûyı seyr it

Mâverâ-yı felege eyle güẕerâ-yı Nâbî
Ḫum-ı çevgânı irâdetdeki kûyı seyr it

kıt‘asının tamamen inşâ kabîlinden olduğunu da misâl olarak burada isbat eyledik.

99 – İnşâ: Ya bir şeyin husûlünü istid‘â için veyahud bir talebe taalluk etmeyerek mevcûd olmayan bir ma‘nâ-yı îkâ‘ için olur ki **syf:168** bunun evvelkisine “talebî” ikincisine “gayr-i talebî” denir. Arabî’den Necmeddin-i Kübrâ Hazretlerinin:

Ente’l-lezî ve ledetke ümmüke bâkiyen
Ve-n-nâsü ḥavleke yażḫakûne sürûrâ

Faḥrüṣ alâ ‘amelin tekûne iẕâ yekvâ
Fî yevmi mevtike żâḥikan mesrûrâ

kıt‘asıyla Türkî’den bunun tercümesi olan:

Yâdıñda mı ṭoğduğuñ zamanlar
Sen ağlar idiñ gülerdi ‘âlem

Bir öyle ‘ömür geçir ki olsun
Mevtiñ saña ḫande ḫalḳa mâtem

kıt‘ası inşâ’i talebî nev‘inden ve Arabî’den Tuğrâî’nin Lamiyet’ül-acem kasidesinde:

U‘allilü-n-nefse bil’âmâl erḳabuhe
Mâ-eżbeḳa’l-umrâ levlâ füsḥate’l-emel

beytiyle Türkî’den Cevdet Paşa’nın:

Câm-ı iḳbâli felek şimdi raḳîbe ṣunsun
Dil-i nâ-kâmede nevbet gelür İnşâallah

beyti inşâ talebi kabîlindendir ki bunları bi'l-etraf ta'rif için bu bâbı iki fasıl üzerine binâ eyledik.

FASL-I EVVEL

İNŞÂ-İ TALEBÎ

100 – İnşâ-i talebî "temennî, istifhâm, emr, nehy, nidâ" denilen beş şeyden ibârettir ki ber vech-i âtî ta'rif olunmuştur.

101 – Temennî: Bir şeyin husûlü gerek mümkün gerek mümteni' olsun umûmiyetle ol şeyin husûlünü arzu etmeye denir. Ama husûlü muhakkak ve mevsûk olmayan emr-i mergûbe müterakkıb ve muntazır olmaya "tereccî" tesmiye olunur ki bu halde inşâ-i talebî dairesinde çıkıp gayr-i talebî yani îkâ'ı haline girdiğinden işbu tereccî maddesi bi-t-tab' fasl-ı âtî'de beyân olundu.

Lisân-ı Osmânî'de temennî için "kâşkî, bâri, tek" gibi edatlarla fi'l-i iltizâmînin rivâyet ve hikâye sîgaları ve fi'l-i iltizâmi-i şartî sîgası isti'mâl olunur ki Mizânü'l-Belâga'da muharrer olan şu:

Tenimde rûḥ olaydı kâşkî keyfiyyet-i mestî
Ḫaberdâr olmıyaydım tâ ḥayât-ı müste'ârımdan

-VE-

Böyle görmekden seni maḥrûm olaydım kâşkî
Gelmiyeydim 'âleme ma'dûm olaydım kâşkî **syf:170**

-VE-

Âteş-i 'aşḳıñ ḥaḳîḳat pek taḥammül söz imiş
Olmıyaydım kâşkî sen bî-vefâya âşinâ

-VE-

Ḥaḳḳımdaki teġâfülüne ṣabr ider idim
Aġyâra bârî itmemiş olsaydı iltifât

-VE-

Eylemez ġam-ḫânemi teşrîfe rağbet ol-perî
Bârî bir sâde selâmıyla olaydım şâd-kâm

-VE-

Ni‘met bilir idim baña her bir cefâsını
Tek etmiyeydi lüṭfuna ağyârı âşinâ

beytleri bunlara pek güzel birer misâldir. Arabî’den Ebu Ferâs’ın:

Feleyteke taḥlû ve’l-ḥayâtü merîraratün
Ve leyteke terżâ ve’l-enâmü ġıżâb

Feleyte’l-lezî beynî ve beyneke ‘âmirün
Beynî ve beyne’l-‘âlemîne ḫarâbü

kıt‘ası dahi temenni nev‘indendir.

102 – İstifhâm: Bir şeyi öğrenmek için onu suâl etmekten ibâret bir tarîk-i inşâdır ki Arabî’den: **syf:171**

Hel ilâ en terâke ‘aynî sebîlü
İnne ‘ahdî binnevmi ‘ahdün ṭavîlü

beyti ve Türkî’den:

Sabâ şikenc-i ser-zülf-i yârî gördüñ mü
Ne ḥaldedir dil-i miḥnet-şi‘ârı gördüñ mü

beyti gibi.

İstifhâm zihinde bir şeyin husûlünü istemekten ibâret olduğuna göre iki sûretten hâlî olamaz yani: Ya iki şeyin beyninde bir nisbet-i tâmmeye müstenid olur yahut o nisbetten hâlî bulunur ki iki şey beyninde bir nisbet-i tâmmeye müstenid ise “tasdîkî” değil ise “tasavvurî” olur.

Tasdîkî taleb için olan istifhâmdan murâd mes'ûlün anha taalluk edecek sübût ve nefyden birisine isnâd ve ta'yinini istemektir "Yağmur yağıyor mu?" gibi. Buradaki suâlden maksad ne yağdığı değil yağmurun yağıp yağmamakta olduğu hallerden birini yani yağıyor mu yağmıyor mu olduğunu anlamaktır.

Tasavvurî taleb için olan istifhâmdan murâd mes'ûlün anha taalluk eden sübût ve nefyin ta'yîn ve isnâdı olmayıp sübût ve nefyden her birisinin iki şeyden hangisine isnâd olunacağını öğrenmektir. "Yağmur mu yağıyor kar mı?" gibi ki burada yağmak muhakkak olduğundan yağıyor mu yağmıyor mu suâl olunmayıp yağan şey yağmur mudur kar mıdır diye suâl olunuyor.

İmdi şu ta'rîfât ve emsileden anlaşılıyor ki mes'ûlün anhın bir şeyden sübût ve nefyine taalluku olmayan istifhâmlar "tasavvurî" ve mes'ûlün anhın sübût ve nefyini su'âle delâlet edenler "tasdîkî" istifhâmlardır. Bu halde:

"Filân geldi mi? Hasta iyileşti mi? Asker gitti mi?" istifhâmları tasdîkî ve:

"Şu adam kimdir? Bugün ayın kaçıdır? Hasan mı geldi Hüseyin mi geldi?" istifhâmları dahi tasavvurîdir.

Lisân-ı Osmânî'de (mi) edatıyla "ne, kim, kaç, kaçan, hangi, hani" lafızları istifhâma delalet ettiklerinden her birini ber vech-i âtî ta'rîf eyledik.

Mi – Arabî'nin hemze-i istifhâmı gibi harf olup mezkûr hemze misillû her şeyde ve bilhassa ef'âlde ve bazen Arabî'nin (hel) lafzı makamında isti'mâl olunur ki sûret-i isti'mâliyle verdiği ma'nâlar ber vech-i âtî sekiz sûretle ta'rîf olundu:

Birincisi: Taleb tasavvur için olursa daima mes'ûlün anha mülâsık ve mültehik bulunur. "Filân mı geldi? Beni mi sordu." istifhâmlarında olduğu gibi.

İkincisi: Taleb-i tasdik için yani isnâddan suâl için olursa daima müsnedlere lâhik olup fi'llerde zamîr-i fi'lîlerden sonra ve sâire de edevât-ı rabıta ile edat-ı haber

ve zamâir-i nisbiyyeden evvel gelir. “Mektebe gittin mi? Filân Efendi mektepte midir? Çarşıya gidecek misin?” gibi.

Üçüncüsü: Fi‘le iltihâkı halinde eğer şibh-i fi‘lin vukû‘u ve adem-i **syf:173** vukû‘unda ise taleb-i tasdik için olur “Filânı gördün mü? Yazını yazdın mı?” gibi.

Dördüncüsü: Fi‘le iltihakı halinde şibh-i müsned olan asıl fi‘lin ta‘yininde ise taleb-i tasavvurî üzerine “Filânı gördün mü? Yazını yazdın mı?” gibi ki sana filânı gör, yazını yaz demiştim. Onu gördün mü yazını yazdın mı demektir.

Beşincisi: Ef‘âl-i mürekkebede maksad taleb-i tasdîki ise asıl fi‘lin âhirine ilave olunur “Filânı darb ettin mi? Filâna hürmet ettin mi?” gibi ki burada maksad darb ve hürmetin vukû‘ veya adem-i vukû‘udur.

Altıncısı: Ef‘âl-i mürekkebede maksad taleb-i tasavvurî ise fi‘lin cüz’-i evveline ilave olunur “Filânı darb mı ettin. Sebb mi ettin” gibi ki burada vukû‘ ve adem-i vuku‘ matlûb olmayıp isnâdın iki şeyden hangisine olduğunu bilmektir.

Yedincisi: Mâzî-i menfiye lâhik olunca tendîm ma‘nâsının zuhûr etmesidir. “Henüz işine gitmedin mi. Hâlâ yazmadın mı” gibi.

Sekizincisi: Muzari‘ menfiye lâhik oldukta iğrâ ve arz ma‘nâlarının zuhûrudur. “Bendehanenizi teşrîf buyurmaz mısınız” gibi.

“Mi” edatının beyân olunan şu ahvâlinden başka şâyân-ı tezkâr daha bir hâlî vardır ki o da hangi kelimenin âhirine lâhik olursa o kelimenin hâvî olduğu ma‘nânın vukû‘ veya adem-i vukû‘una ta‘likidir. **Syf:174**

Yağmur mı yağıyor – suâli – Müsnedün-ileyhten
Yağmur yağdı mı - suâli - Müsnedden
Bu ḫaṭṭaṭ mı yazdı – suâli - Fâilden
Bu kitabı mı begendiñ- suâli- Mef‘ûlden

Mektebe mi gidiyorsuñ-suâli- Mekândan
Çoḳdan mı buradasıñız – suâli- Zamandan
‘Asker mi geliyor – suâli - Zevi’l-ukûlden
Şu sürüler ḳoyun mıdır- suâli- Zevi’l-ukûlün gayriden
Şu yeşillik çayır mıdır – suâli – Nebâtattan
Şu şey ṭaş mıdır – suâli – Cemâdâttan
Keyfiñ mi bozuldı – suâli – Keyfiyetten

Fıkralarında olduğu gibi.

Ne: Elfâz-ı istifhâmiyyeden olan “ne” zevi’l-ukûlün gayri olan her şeyden suâl için olup “den, dır, m, re” hurûfâtıyla “asıl, kadar” elfâzının evvellerine lâhik oldukda (ha)sı hazf olunup onlara tavsîl edilerek “neden, nedir, nem, nere, nasıl, ne kadar” sûretlerine girer ki bunlardan “neden, nedir” edatları ne gibi zevi’l-ukûlün gayrisinde ve “nem” edatı zevi’l-ukûl de ve “nasıl” sözü her ikisinde ve “ne kadar” lafzı kemmiyyet suâlinde ve “nere” dahi istifhâm-ı mekânda isti‘mâl olunur.

Ne yapıyorsun? Ne öğrendin? Neden bildin? İsmin nedir? Nerelisin? O benim nem olur? Nasılsınız? O iş nasıl oldu? Ne kadar akçe aldın? Gibi. **Syf:175**

Kim-: Kelime-i istifhâm olan bu kim lafzı zevi’l-ukulden istifhâm içindir. “Kim geldi? O kimdir? O kim oluyor? “ gibi

Kaç-: Kelime-i istifhâmı dahi aded-i suâl içindir “Kaç kuruş aldın? Kaç kişi geldi? “gibi.

Hani-: Kelime-i istifhâmı adedin gayri her şeyden suâl içindir “Hani bunun sahibi? Hani o güzel zamanlar?” gibi.

Hangi-: Bir emirde müteşârik olanların ta‘yîn ve temyîzinden suâl içindir. “Bunların hangisini beğendin?” gibi.

Kaçan: Zamandan suâl için kelime-i istifhâmdır fakat Edebiyyât-ı Cedîde'den sâkıt olup bunun yerinde " ne vakit, ne zaman" gibi şeyler müsta'meldir eskide şu:

Sen yine eski ḫar ve eski pâlân
Ḳaçan âdem olacaḳsıñ ḥayvân!

beytinde olduğu gibi müsta'mel idi.

103 – Emir ve Nehy: İsti'lâ tarîkiyle bir işin husûlünü taleb etmeye "emr" ve adem-i husûlünü taleb etmeye "nehy" denir ki "Şu kitabı ver. Mektebe git" sözleri emr ve "Fena söyleme. Kalb kırma" sözleri de nehy'dir. Arabî'den Ebu'l-feth-ül-Besetî'nin:

Aḳbil 'ale-n-nefsi vestekmil feżâilühâ
Feente bi-n-nefsi lâ bi-l-cismi insânün **syf:176**

ve yine Arabî'den Kaside-i bür'e'nin:

Yâ nefsü lâ tegneṭî min zelletin 'aẓumet
İnne'l-kebâira fi'l-ğufrâni kellememi

beytinin mısra'ı evveli ile Türkî'den:

Virmem saña çek benden eliñ ey melekü'l-mevt
Cânânıma neẕreyledigim cânıma degme

beyti nehye birer misâldir.

Emir ve nehy sîgaları bazen isti‘lâ sûretinin gayriyle isti‘mâl olunur ve bu halde maânî ve ünvân tebeddül eder ki en mühimleri ber vech-i âtî beyân olunur.

Birincisi: Taleb-i isti‘lâ ile değil acz ve huzû‘ ve niyâz ve huşû‘ ile olursa ona “duâ ve niyâz” denir. Leylâ Hanım’ın:

Bir mücrim ve ‘âṣî ḳuluñum rûy-i siyâhım
‘Afvıñla naẓar ḳıl bu günahkâra ilahi

beytiyle Nâbî’nin:

Gencine-i lüṭfuñ var iken Nâbî-i zârı
Muḥtâc-ı ‘aṭâ-yi digerân eyleme yâ Rab

beytinde olduğu gibi.

İkincisi: Taleb-i isti‘lâ ile değil tesâvî tarîkiyle olursa ona “iltimâs” denir. Fuzûlî’nin: **syf:177**

Seyr ḳıl gör kim gülistânıñ ne âb ü tâbı var
Her ṭaraf biñ serv-i ser-sebz ü gül ü sîr-âbı var[89]

beytiyle şâir-i aharın:

Yazma gel her sırrı ey kilk-i debîr
İyleme ağyârı her şeyden ẖabîr

beytinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Zikrolunan ma‘nâların gayri ma‘nâ zuhûrîdir ki bunda da esâsen beş vecih vardır:

Vech-i evvel – İbâhe için olmasıdır. Sünbülzâde Vehbî’nin:

[89] Akyüz, v.d., 1990:166. Bizim eserde “gül ü sîr-âbı” şeklinde yazılan kelime Fuzûlî Divanı’nda “gül-i sîrâbı” şeklinde yazılmış olup burada düzeltilmeden verildi.

Aç besmeleyle iç ṣûyu, Ḫân Ahmed'e eyle du'â

mısra'ında olduğu gibi.

Vech-i sâni – Tenbîh için olmasıdır.

İşte câmi' gel edâ ḳıl sen namazı dâimâ

mısra'ıyla Hâmî'nin:

Hem çıḳar naḳşıñ beyâża hem olur rûyuñ siyâh
İtme râzıñ kimseye i'lâm-ı mânend nigîn

beytinde olduğu gibi.

Vech-i sâlis – Tehdîd için olmasıdır.

Ey raḳîb-i seg-nihâd artıḳ ḥayâ itmez misiñ
Varsa ḥaddiñ bir daha sen kûy-ı yâre var da gör

beytinde olduğu gibi. **Syf:178**

Vech-i rabi' – Temennî için olmasıdır. Pertev Paşa merhûmun:

Ne yapsam neyle dem-sâz eylesem âh seḥer-ḫîzî
Uzandı leyle-i ḥasret yetiş yâ Şems-i Tebrîzî

beytinde olduğu gibi.

Vech-i hâmis – Hitâb için olmasıdır. Bir şehîd-i nâm-dârın mezarına karşı söylenen şu:

Yâr yirleri çıḳ ḳanlı kefenle şu cihâna
Gör düşmâna aḥfâd ile evlâd neler itdi

beytinde olduğu gibi.

Buraya kadar beyân olunan husûsatta hep emr-i hâzır ve nehy-i hâzır sîgaları der-miyân edilmiş ise de emr-i gaib ve nehy-i gaib sûretleri ve hâzırla gaibin

cemi‘leri dahi aynı ahvâlde müsta‘mel olup onlar gibi maânî-i muhtelife îkâ‘ ederler. Nitekim:

Eylesün Mevlâ seni her bir küdûretden maṣûn
Dehriñ âb-ı rûyusuñ ‘Abdülḥamîd Ḫân çoḳ yaşa

beytinde emir-i gaib duâya ve:

‘Âkibet her neş’esinden bir ḫumâr eyler ẓuhûr
Söyleyiñ sâḳiye çalsun başına peymâneyi

beytinde emir-i gaible hitâb ve istiğnâ ve bir şâirin:

Sen olduñ cevriñe ey dil-şiken maḥzûn ben maḥzûn
Felek gülsün sevinsün şimdi sen maḥzûn ben maḥzûn

syf:179

beytinde Levm ve Sâmi‘î’nin:

Gerek sögsün gerek dögsün gerek dergâhdan sürsün
Viṣâl-i yâri bir kerre ṭaleb-kâr olmamız vardır

beytinde tahayyür ve temennî ve Şehrî’nin:

Olmasun vâreste pîç ü tâb-ı ġamdan kîne-cû
Mâr-ı sermâdîdeye Rabbim güneş göstermesün

beytinde nehy hâzırla bedduâ ve Muallim Nâcî’nin:

Zîr ü bâlâsı nûra ġarḳ olmuş
Vâdî-i Eymen olmasun görünen

beytinde istifhâm ma‘nâsının zuhûru gibi.

Bu husûsta daha birçok ma‘nâlar zuhûr edebilirse de onları erbâb-ı zevk-i selîmin ta‘yinine terk ederek bu kadarcıkla iktifâ eyledik.

104 – Nidâ: Hurûf-ı Nidâ vasıtasıyla muhâtabın teveccüh ve ikbâlini taleb etmek nidâdır ki her lisânda enva‘ı suverle cârîdir. Arabî’den Süheylî’nin:

Yâ mey-yerâ mâfî-ż-żamîri ve yemse‘u
Ente’l mü‘addü likülli mâ yetevaḳḳa‘u

beyti ve Türkî’den Nef‘î’nin:

Ey Ḫüsrev-i Cem kevkebe-i memleket ârâ
Kim salṭanatıñ ‘âlemi pür-zîb ü fer eyler **syf:180**

Evṣâfıña ḥadd yoḳ ṭutalım siḥr ile ṭab‘ım
Biñ ma‘nâyı bir şekle ḳoyub muḫtasar eyler

kıt‘ası bu kabîldendir.

Nidâlarda bazı kere harf-i nidâ hazfolunur. Nitekim:

Dostlar ben şaşmışım ḥâl-i dil-i divâneden

mısra‘ında harf-i nidâ yok iken ma‘nâ-yı nidâ mevcuttur ve bazen harf-i nidâ mevcut olduğu halde nidânın gayri ma‘nâlara taalluk eder. Nitekim Muallim Nacî’nin:

Ey levḥa-yı yâr nûr-baḫşâ
Biñ kerre de eylesem temâşâ

Ṭoymaz saña çeşm-i girye mu‘tâd
Baḳdıḳça olur vedâdı müzdâd

kıt‘asında tahassür ma‘nâsı zâhirdir.

FASL-I SANİ

İNŞÂ-İ GAYR-İ TALEBÎ

105 – İnşâ-i Gayr-i Talebî: Tereccî ile taaccüb husûsunda müsta‘mel inşâlarla inşâ mevkiinde isti‘mâl olunan haberlerden ibârettir ki ber vech-i âtî ta‘rîf olunurlar: **syf:181**

106 – Tereccî: Yüz birinci maddede bi-l-münâsebe beyân olunduğu vecihle ummak ma‘nâsınadır. Yani husûlü muhakkak ve mevsûk olmayan emr-i mergûbe müterakkıb ve muntazır olmak demektir.

Arabî’den kaside-i bür’e-nin:

Le‘alle raḥmete rabbî ḥîne yaḳsimühâ
Te’tî ‘alâ ḥasebi’l-‘iṣyâni fi’l-ḳasemi

beytiyle şu:

Fe‘asa’l-leyâlî en nemütte binaẓmihâ
‘İkden kemâ künnâ ‘aleyhi ve icmâlâ

Felerubbemâ nušîra’l-cümânü te‘ammüden
Liyeküne aḥsene fi-n-niẓâmi ve ekmelâ

kıt‘asında olduğu gibidir ki Türkçe’de tereccî îfâsı için şu:

“Umarım ki, olur ki, ümid ederim, ümid olunur ki, ihtimâl ki, muhtemel ki, me’mûl ki, şâyed ki, ola ki” gibi elfâz isti‘mâl olunur. Nitekim:

Saña lâyıḳ olan iḥsânı idersiñ elbet
Umarım ki ola sayeñde ümîdim ḥâṣıl

beytinde umarım ki ile tereccî ma‘nâsı verilmiştir. Bu bâbda bazen “İnşâ‘allahü Kerîm” terkibleri dahi müsta‘meldir. Cevdet Paşa’nın: **syf:182**

Câm-ı iḳbâli felek şimdi raḳîbe ṣunsun

Dil-i nâ-kâme de nevbet gelür İnşâallah

Yâriñ ağzın âra ey bâd-ı ṣabâ dir mi ‘aceb
Yine İstanbul’a Cevdet gelür İnşâallah

kıt‘asıyla şâirin:

İştikâ itme felek cevrinden ey dil dâima
Şâd ider maḥzûn dili bir gün gelür Allah kerîm

beytinde olduğu gibi:

Tereccînin bir nev‘i vardır ki terakkub ve intizâr olunan şeyi bir emr-i mahûf ve mekrûr olur. Ol vakit ona “işfâk” denir ve Lisân-ı Osmânî’de “korkarım ki, ko(r)kulur ki, havfım budur ki, havf olunur ki.” gibi kelimât isti‘mâliyle eda olunur “Korkarım ki bu hasta yarına çıkmaz” sözünde olduğu gibi.

107 – Tenbih: Tereccî ve işfânın her ikisi dahi müstakbele mahsûs olduklarından daima müstakbel sîgasıyla fi‘l-i iltizâmî-i gaibi ve fi‘l-i iltizâmî-i şartî sîgaları isti‘mâl olunur. Halbûki fi‘l-i iltizâmî-i şartî temennide dahi müsta‘mel olduğundan aralarını tefrîk lazım gelir de bu da temenni ile tereccî ma‘nâlarına kemâl-i dikkatle olur. Mesela: Vürûdu me’mûl olmayan bir zâtın hakkında “Filân gelse de şu şenlikte bulunsa” denildikte temennî ve kudûmuna intizâr olunan bir zât hakkında söylendikte tereccî olur. **Syf:183**

108 – Taaccüb: Garâbeti hâvî olan umûrdan insana hâsıl olan hâli izhârdır ki Arabî’den Ebu’l-Atâhiyye’nin:

Mâ aḥsene-d-dîni ve-d-dünyâ iẕacteme‘â
Ve aḳbaḥü’l-küfri ve’l-iflâse bi-r-racüli

beytiyle İbn-i Rûmî’nin:

Eyâ şem‘an yażiü bilâ inṭifâin
Ve yâ bedran yelûḥu bilâ miḥâḳin

Feente’l-bedru mâ-ma‘nâ intiḳâẓî

Ve ente’ş-şem‘u mâ-sebebe uhtirâḳî

kıt‘ası ve Türkî’den Fuzûlî’nin:

Ne dâiredir bu devr-i eflâk

Ne żâbıṭadır bu merkez-i ḫâk

Cisme ‘arżı kim itdi ḳâim

Nâra neden oldı nûr lâzım

Her ḫilḳate gerçi bir sebeb var

Âyâ sebebî kim itdi iẓhâr

Fikr eyle de gör nedir bu üslûb

Ne ṣâni‘adır bu ṣun‘-ı mensûb

mesnevisiyle Fârisî’den Unsurî’nin:

Nîsti dîvâne ber âteş çera-ġalṭî hemi

Nîsti pervâne gerd şem‘ çün cevlân küni

beyti bu kabîldendir. **Syf:184**

Lisan-ı Osmânî’de taaccüb için “ne, aceb, âyâ, ne güzel, ne çirkin, ne hoş, ne fena, acaib, zihî” gibi elfâz isti‘mâl olunur. Fuzûlî’nin:

Zihî ẕâtıñ nihân ü ol nihândan mâsivâ peydâ

Bihâr-ı ṣun‘uña emvâc peydâ ḳa‘r nâ-peydâ[90]

beytiyle şu:

Ne ṣâni‘siñ ki ṣun‘uñ seng içinden âb ider peydâ

Diraḫt-ı ḫârdan gül ġonca-i sîr-âb ider peydâ

[90] Akyüz,v.d., 1990: 132.

beytinde ve Abdulhak Hamid Beyin:

Bir sâyedir iḥtişâm-ı dünyâ
Tevḳîf olunur mu sâye âyâ

beytinde ve Sami'î'nin:

Miyân-ı lücce-i ġamda ḳalur mı keşti-i dil
'Aceb müsâ'ade-i rûzgâr olmaz mı

beytinde olduğu gibi.

109 – Tenbih: Türkçenin "ne" edatı esâsen istifhâm için ise de taaccübe dahi delâlet ettiğinden ekseriyâ istifhâm sûretinde olan inşâ-yı talebîlerde taaccüb ma'nâsını vermekle onları inşâ-yı gayr-ı talebî hâline ilka eylediği gibi bazı kelimât-ı istifhâmiyye dahi istifhâmın gayrî ma'nâları izhâr ettiklerinden onlar da bulundukları cümleleri gayr-ı talebî sûretine idhâl ederler. Nitekim Feyzî-i Kadîm'in: **syf:185**

Gûyâ ki ceyb ü dâmenimi pür-gül eylediñ
Ey bâğ-bân nedir bu ḳadar imtinân baña

beytiyle Nihânî'nin:

Gel ey nâṣıḥ ḳo pendi ḥâl-i dilden bî-ḫabersiñ sen
Beni dîvâne itdi ol perî bilmem ne dirsiñ sen

beytinde "ne" ler istifhâmdan çıkıp birincide itirâz ve ikincide tahsîs ma'nâlarını izhâr ettikleri gibi Kemâl Bey merhûmun;

İnsan mı ṣandıñ düşmeni

mısra'ında (mı) ile tahkîr ma'nâsı zuhûr etmiştir.

110 – Haberin inşâ’ makamında isti‘mâli: Bir cümle-i haberiyyeden i‘lâm-ı haber kasdolunmayıp diğer birtakım agrâz-ı mahsûsanın edasıdır ki mühim olan sûretlerinden dört tanesi ber vech-i âtî tahrîr ve ta‘rîf olundu.

Birincisi: Karîne ve delâlet-i hâliyye ile agrâz-ı mahsûsa murâd olunmak üzere haberin inşâ makamına kâim olmasıdır. Nitekim “Bilen ile bilmeyen bir değildir” kelâmında muhâtabı tergîb ve “aklına şaşarım” sözünde taaccüb ve “ben pîr oldum” cümlesinde izhâr-ı za‘f gibi ma‘nâlar zuhûr eder. Halbûki bunlar birer cümle-i haberiyye oldukları halde şu agrâz-ı mahsûsaya mebnî inşâ’-i gayr-ı talebî nev‘inden olmuştur.

Kimini sevdi Ḫudâ kimini sevdâda ḳodı
Gülü ârâyiş idüb bülbülü ġavġada ḳodı **syf:186**

beyti de haber nev‘inden olduğu halde inşâ kabîlindendir.

İkincisi: Akd sîgalarıdır ki bunlar elfâz-ı ihbâriyyeden oldukları halde maksad haber olmayıp kailleri beyninde îfâ-yı akdden ibâret olmakla inşâ-yı gayr-ı talebî nev‘inden olurlar. “Aldım, sattım, verdim” gibi.

Üçüncüsü: Kasem ve şehâdet ile “sübhânallah, maâzallah, Allah’a sığındık” gibi elfâz ve terâkîbin bulunduğu cümleler de haberî iken inşâ gibidirler:

Ḫoş geldi baña mey-kedeniñ âb u hevâsı
Billah ne ḫoş yerde yapılmış yıḳılası

beytiyle şu:

Allah’a tevekkül gibi a‘lâ siper olmaz
Allah’a ṣığındıḳ biz ânıñ mel‘anetinden

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Edebe riâyetten dolayı emir sîgası yerinde cümle-i haberiyye isti‘mâlidir. Mesela bir büyük adama “Şuraya bak” denecek yerde ”Şu şey ne güzel” diyerek oraya ihâle-i nazarı da‘vet etmek yahud “Şuraya nazar buyurur musunuz” demek gibi. **Syf:187**

BÂB-I SADİS
KASR

111 – Kasr, bir şeyi diğer şeye tahsîs etmekten ibâret olup esâsen ya fehvâ-yı kelâmın delâletiyle veyahut delâlet-i vaz‘iyye ile bilinir bir maddedir ki şıkk-ı evvele göre olan kasr (zevkî) ve şıkk-ı sâniye göre olan da (vaz‘î)dir.

112 – Kasr-ı zevkî: Müsnedün-ileyhin ve hakk-ı takaddümü olan bazı muteallikât-ı fi‘lin te’hîrlerinden dolayı kelâmdan ma‘nâ-yı kasr-ı zuhûrîdir. Bunlar otuzuncu maddenin yedinci ve elli sekizinci maddenin ikinci fıkralarıyla üçüncü bâb da bilhassa zikrolunduklarından tekrarlarından sarf-ı nazar olundu.

113 – Kasr-ı vaz‘î: Edevât-ı mahsûsâsıyla kasrın isbâtı veyahut nefy ve isbât tarîkiyle kasrın zuhûrudur:

Acıyan yoḳ baña kendi yüregimden ġayrı
Ağlayan yoḳ baña öz merdümegimden ġayrı

beytinde (gayrı) edatından ve:

Neyledim bilmem ki ḥaḳḳında ne taḳṣîr eyledim
İtmedi cânân baña şefḳat raḳîbe eyledi

beytinde “etmedi ve etti” fi‘llerinin nefy ü isbâtından ve: **syf:188**

Dehr de aḥvâl-i ḫalkı gösterir âyine yoḳ
Sûret ü endâmı rü’yet itdirir âyine var

beytinde “var, yok” sözleriyle olan nefy ve isbattan ma‘nâ-yı kasrın zuhûru gibi.

114 – Lisân-ı Osmânî de kasr ma‘nâsını veren edatlar “ancak, sâde, yalnız” edat-ı hasrlarıyla “başka, mâ‘ada, gayri, ilâ, meğer” edat-ı istisnâları ve “belki” edat-ı ızrâbıyla “değil” edat-ı nefyidir ki Bâkî’nin:

Mâverâ-yı perde-i esrâra bulmaz kimse râh
Ḥażret-i Ḥaḳḳ’dır bilen ancaḳ ḥaḳîḳat n’olduğun

beytinde “ancak” ve şâirin:

Ṣanırdıñ cümleyi ṣâdıḳ saña seyreyle gel şimdi
Ṭağıldı cümlesi yâr-ı muvâfıḳ sâde ben ḳaldım

beytinde “sade” ve kezâ:

‘Aşḳa düşdüm eyledim ḳaṭ‘ı taalluḳ ġayrdan
Gözlerim dünyada görmez kimseyi illâ seni

beytinde “illâ” ve Cevdet Paşa’nın:

Meger sermâye-i şâdî imiş kûy-ı dil-ârâda
Sirişkim naḳdini ẖâk ile mağşûş itdiğim demler

beytinde “meger” ve şu:

İnfi‘âlim sitem-i yâredir ağyara degil
‘Uḳde-i ẖâṭırım ol goncayadır ẖâre degil

beytinde “değil” edatlarıyla kasr ifade olunduğu gibi. **Syf:189**

115 – Tenbih: Ulemâ-yı belâgatın ekserisi kasrı “bir mevsûfu sıfatına veya bir sıfatı mevsûfuna hasr ve tahsîs eylemektir” ibaresiyle ta‘rîf ettikten sonra buradaki sıfattan murâd sıfat-ı nahv olmadığı işaretiyle keyfiyyeti tefrîk ederek tafsîl-i maddeye girişirler. Ama Meşâhir-i Ulemâ-yı seleften “Hamza bin Durgut Nure’d-din”nin ilm-i belâgata dair yazıp Şâm-ı Şerif’de tedrîs eylediği “Mesâlik’ül-Beyân” nâm eser-i nefîsinde “Kasr: Mensûbun mensûbun-ileyhe veya mensûbun-ileyhin mensûba hasr ve tahsîsinden ibârettir.” yolunda ta‘rîf edilip kayd-ı âhar ile istisnâyı redde hâcet kalmadığı için Hamza’nın bu ta‘rîfi daha muvâfık görülmüştür. Çünkü

bir nisbet-i vasfiyye beyân eden yani hâlin zi'l-hâle ve zi'l-hâlin hâle ve yekdiğerine bir sıfat-ı ma'neviyye ile mensûb olan şeylerin birbirlerine tahsîslerini sûret-i mutlakada beyân eder. Binâenaleyh daha eamm olan bu ta'rîfi kabûl ve ta'mîm daha muvâfık görüldü. Ve zîrde muharrer mevsûf ve sıfattan murâd sıfat-ı nahviyye olmayıp sıfat-ı mâneviyye olduğunu yani maksad mensûb ve mensûbun ileyhten ibâret idüğünü ihtâr ederiz.

116 – Kasr: Ya hakîkidir ya izâfidir.

Kasr-ı hakîki: Maksûrun maksûrun aleyhten mâ-adâsına tecâvüz etmemesidir ki bu da hakîkat-ı mahza ile nefsü'l-emre göre iki nev'dir.

Nev'i evvel: Mevsûfun hakîkat sıfatı üzerine kasrıdır ki mevsûf mahz-ı hakîkatle sıfat üzerine kasredilirse sıfat-ı sâirenin o mevsûftan külliyyen nefyi lazım gelmekle kasrın bu nev'î (muhâl) addolunur. **Syf:190** Çünkü: Mesela bir zâtın yalnız kitâbetle mevsûf olup da başka sıfatlarla mevsûf olmadığı kasdolunarak "Filân ancak kâtibdir" denildiği vakit mevsûf olan zât sıfatı olan kitâbet üzerine kasredilip kıyâm-ı kuûd gibi evsâfa varıncaya kadar bil-cümle sıfatlardan nefyedilmesi gayr-ı mümkün olacağına yani dünyada bir şeyin yalnız bir sıfata kasrıyla ondan sâir sıfatların külliyyen nez'î kâbil olamayacağına binâen bu gibi kasrlar muhâl nev'îndendir.

Nev'i sâni: Sıfatın nefs-ül-emrde mevsûfu üzerine kasrıdır. "Konakta yalnız filân zât vardır" gibi ki bunun isti'mâlî pek çoktur. Ve bunda bazen mübâlağa kasdolunarak maksûrun aleyhten başkaları da mevcûd olsa bile esbâb-ı rüchândan dolayı asıl olan maksûrun ileyhe bi-l-i'tibâr diğerlerine ehemmiyet verilmez ve bu halde ki kasra "kasr-ı iddiâî" denir. Mesela: Bir beldede yalnız bir şâir bulunsa " Bu beldede şâir ancak filândır" denildikte nefs-ül-emre muvâfık olan kasr-ı hakîki nev'inden ve fakat birkaç şâir bulunup da mübâlağa için diğerleri şuarâdan sayılmayarak mezkûr sözü îrâd etmek dahi kasr-ı iddiâî kabîlinden olur.

Kasr-ı İzâfî: Muhâtabın i'tikâdına göre mütekellimin bi'l-izâfe îrâd eylediği kasrlardır ki esâsen üç nev'idir.

Nev'i evvel: Muhâtab bir şeyin diğer iki şeyde iştirâkini mu'tekid olduğu halde işbu şirket i'tikâdını kat'-i sûretiyle îrâd ettiği kasrlardır ki buna "kasr-ı ifrâd" denir.

Mesela: Muhâtab bir zâtın hem kâtib hem şâir olduğuna mu‘tekid olduğu **syf:191** halde ol zât için ona “Filân zât yalnız şâirdir” demek kasr-ı ifrâddır. Ancak bunda bir şart vardır ki o şart da bir şeyin diğer iki şeyde iştirâkinde muhâtabın i‘tikâdı sahîh ve sâmi‘in tahayyülü mümkün olacak derecede mütenâsib olup münâfî nisbetlerden sâlim olmasıdır. Nitekim: Şiir ve kitâbetin bir yerde ictimâî sahîh olabileceğinden muhâtabın i‘tikâdı dürüst olabildiği ve sâmi‘ce tahayyül doğru olacağı cihetle misâl-i sâbıkadaki kasr sahîh olur.

Nev‘i sâni: Muhâtabın i‘tikâdındaki hükme mugâyir tahsîsde bulunmaktır ki buna “kasr-ı kalb” derler. Mesela: Bir hokkanın gümüş olduğunu i‘tikâd eden bir kimseye “ bu hokka fakfondur gümüş değildir” demek gibi ki bunda da kasr-ı ifrâdın aksi bir şart vardır, Yani ictima‘larında sami‘ce imkân-ı tahayyül olunamayacak sûrette nisbetlerin arasında münâfât bulunmasıdır “ilm ile cehlin, tatlı ile acının” bir arada ictimâ‘ları gibi.

Nev‘i sâlis: Muhâtabın tereddüdünü izâle için îrâd olunan kasrlardır ki buna “kasr-ı ta‘yîn” denir. Mesela bir tarağın ağaç veya kemikten olduğunda mütereddid olan bir muhâtaba karşı “Bu tarak ağaçtır kemik değildir” demek gibi ki bunda da sıfatlar beyninde münâsebet-i mahsûsa bulunmak veyahud yekdiğerinin nakîzî olmak şarttır. Yani bu kasr hem kasr-ı ifrâd hem kasr-ı kalbte cârî olur demektir. Nitekim: “Filân kâtib midir şâir midir?” suâline “kâtibtir şâir değildir” yahut “kâtib değil şâirdir” cevapları ve kezâ “şu hokka fakfon mudur gümüş müdür?” suâline dahi “Fakfondur gümüş değildir” yahut “Fakfon değil gümüştür” cevapları verilir ki bunlar hep kasr-ı ta‘yîndir” lâkin “Filân âlim midir kara sakallı mıdır?” yahut “câhil midir kâid midir” gibi tahayyülde münâsebet olmayan mahallerde kasr-ı ta‘yîn cereyân etmez.

Syf:192

BÂB-I SABİ‘

VASL U FASL

117 – Kelâmı teşkîl eden kelimelerle cümleler yekdiğerlerine ya atf olunarak vasl sûretiyle veyahut atf olunmayarak fasl tarîkiyle îrâd olunurlar ki bu husûs İlm-i

Maânînin en mühim bir mebhasıdır. Hatta talebe-i ulûm miyânında “İlm-i Maânî nedir?” suâline “Ma‘rifet‘ül-vasl ve‘l-fasl” cevabı verilmesi bu ehemmiyeti irâeye kâfîdir. Binâenaleyh bu bâba o sûretle ehemmiyet vermek lazımdır.

Vasl: Atf u rabt ile hâsıl olacağı cihetle evvel be-evvel edevât-ı atıfla şerâit-i atfın ahkâmı bilinirse vasl u fasl husûsâtı bi’t-tab‘ zâhir olacağından bu bâbı **evvelâ:** Şerâit-i atfa. **Sâniyen:** Esbâb-ı usûl-i atf u rabt. **Sâlisen:** Tatbîkât-ı vasl u fasldan ibâret olan usûl-i sebke taksîm ile üç fasl üzerine tahrîr eyledik.

FASL-I EVVEL
ŞERÂİT-İ ATF

118 – Atfın şartı ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyhin bir hükümde iştiraki yahut beyinlerinde cihet-i câmia bulunmasıdır. Nitekim: “Ali ve Hasan geldiler”. “Ali’de Hasan’da şâirdir”. “Ali hem şâir hem kâtibtir” cümlelerinin birincisinde ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyhin gelmek fi‘linde ve ikinci şâirlikte ittihâdları ve üçüncü de şiir ile kitâbetin bir yerde iştirâki olduğundan o vecihle atıfları câiz olur. Fakat: “Ali geldi ve çalgı çalıyor”. “Hasan şâirdir ve kısa boyludur” sûretlerinde mezkûr münâsebetler olmadığından vav ile olan atıflar câiz değildir yani böyle yerlerde atıf câiz olamaz.

Ve kezâ “Ali yazı yazıyor ve Hasan şiir söylüyor” ile “Ali âlim ve Hasan cahildir” sözlerinden birinci kelâmın yazmakla şiir beyninde ve ikinci de ilm ile cehlin arasında cihet-i câmia bulunduğundan her iki kelâmın hâvî oldukları ikişer cümleden birinin diğerine atıfları câiz olursa da “Ali yazı yazıyor ve yarın gidecektir” ile “Ali âlimdir ve Hasan uzun boyludur.” Sûretlerinden birinci de yazmakla gelmek ve ikinci de ilm ile uzun boyluluk beyninde cihet-i câmia olmadığından o vecihle atıfları câiz değildir. Şu ta‘rîfât ve emsileden şart-ı atf bir dereceye kadar anlaşılıyor ise de bahsin ehemmiyet-i mahsûsası cihetiyle iştirâk ve cihet-i câmia mes’elelerini tafsîl etmek lazım olduğundan ber vech-i âtî onları ta‘rîf ve îzâh eyledik.

119 – Hükümde iştirâk: Müfredâtın atfında olursa iki şeyin bir fi‘l veya iki sıfatın bir yerde ittihâdından ibarettir. “Hasan ve Hüseyin geldi” **syf:194** “Hasan ve Hüseyin güzeldir” cümlelerinin birincisinde iki şey bir fi‘lde ve ikincisinde iki şey bir sıfatta ittihâd ettiği ve “Hasan geldi ve gitti” ile “Hasan şâir ve kâtibdir” cümlelerinin birincisinde iki fi‘l bir yerde ve ikincisinde iki sıfat bir isimde iştirâk eylediği gibi.

Cümlelerin atfında olan iştirâk şartı ise o cümlelerin ihbâriyyet ve inşâiyyette müttehid olmasıdır. Yani biri birine atf olunacak cümlelerin birisi ihbârî diğeri inşâî olmayıp her ikisinin dahi ya ihbârî veya inşâî olmasıdır. Mesela:

Bugün filân geldi ve filân gitdi
İle
Burada filân güzel ve filân çirkindir.
kelâmlarındaki cümlelerle atfı câiz olup.
Çarşuya git ve Aḥmed geldi.
İle
Filân güzeldir ve filân gitsün.
sûretinde biri ihbârî diğeri inşâî cümlelerin atfı câiz olmadığı gibi.

120 – Cihet-i câmia: Ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyhi zihinde cem‘ edecek bir alâka ve münâsebettir ki bu da “aklî, vehmî, hayâlî” olmak üzere üç nev‘idir.

121 – Cihet-i câmia-yı akliyye: Aklın kuvve-i mefkerede cem‘ edeceği eşya beynindeki alâka-i hakîkîyye olup bu da temâsül, tezâd, tezâyüf” denilen üç halden ibârettir. **Syf:195**

Temâsül-: Eşyanın nev‘inde olan ittihâdıdır ki ya doğrudan doğruya ma‘nâ ile münfehm olan “şevk ile zevk, neşât ile safâ, zülf ile kâkül, elem ile dert, keder ile esef: elfâzındaki temâsül gibi olur. Yahut bazı eşyânın müşahhasât-ı hâriciyyelerinden sarf-ı nazar olunca aralarındaki taaddüdü akl-ı kuvve-i mefkereden ref‘ ederek temâsülü ibkâ etmesiyle olur yani “Ali, Hasan, Hüseyin” denildikte

bunlar insâniyetce müttehid olduklarından bunların şekil ve sîmâ gibi olan evsâfından ibâret olan müşahhasât-ı hâriciyyelerinden sarf-ı nazar edilse akl-ı kuvve-i mefkerede yalnız nev‘iyyetlerine inhisâr eden insâniyetlerini ve kezâ “gül, sünbül, lâle” denildikte bunlar çiçek olmakta müttehid olduklarından bunların levn ve şekl gibi evsâfından ibâret olan müşahhasât-ı hâriciyyelerinden sarf-ı nazar edilse akl-ı kuvve-i mefkerede yalnız nev‘iyyetlerine inhisâr eden çiçeklerini ibkâ ederek temâsülü îcâb ettirir ki bu halde:

“Dünkü okuduğum kitap rûhuma zevk ü safâ ve kalbime şevk u neşât verdi” ile “Ali Efendi yazı yazıyor ve Hasan Efendi kitap okuyor” kelâmlarındaki atıfların cihet-i câmia-yı hayâliyyenin temâsül tarîkiyle olan şartına muvâfık olur ki:

Pâk-gevher bed güherden dâimâ mümtâz olur
La‘l ü yâḳûtuñ yanında kehrübâya kim baḳar

beyti de bu kabîldendir.

Tezâd-: İki şey beyninde zıddiyet bulunmasıdır “beyaz ile siyah, yer ile **syf:196** gök, tatlı ile acı, ilm ile cehl, fakr ile gınâ, ferah ile keder, a‘lâ ile ednâ” ve emsâlî şeyler gibi ki “âlim her vakit a‘lâ ve câhil her zaman ednâdır” atfı şu tezâd usûlüne muvâfıktır ve Nâbî’nin:

Ḳurub bir bâr-gâh ṣun‘-ı lüṭf ü kahrdan memzûc
Virüb eżdâ da âmîziş ḳomuş nâmın ânıñ dünyâ

Virüb ḥaḳḳ-ı ṣarîḥin ḳabż ü basṭıñ maḥv u išbâtıñ
‘Adâlet-ḫâne-i ḥikmetde itmiş cümlesin irżâ

kıt‘ası da bu kabîldendir.

Tezâyüf- : Birinin taakkulü diğerinin taakkulü vâ-beste olan şeyler beyninde ki alâka-i mahsûsadır ki “Baba ile oğul, ekall ile ekser” gibi şeylerdir: Nitekim “Filânın pederi ve oğlu birlikte geldiler” denip tezâyüf tarîkiyle atıf doğru olur.

122 – Cihet-i câmia-i vehmiyye: Eşyanın zihinde vehm tarîkiyle ictimâidir ki bu da “şibh-i temâsül, şibh-i tezâd, şibh-i tezâyüf” den ibarettir.

Şibh-i temâsül – Akıl ile tezâdına hükmolunan iki şeyi vehmin mümâsil zannetmesinden ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl siyah ile beyazın zıt olduklarına hükmettiği gibi başlı başına bir renk olan sarıya dahi zıddır. Halbuki vehm sarıyı beyaza müşâbih bulduğundan sarı ile beyaz arasında temâül olduğuna zâhib olur ki bu şey hakîkatte gayr-i muvâfık olup vehmî olduğundan bu hâle şibh-i temâsül denir. Binâenaleyh “iki şey hâsîyet-i ihtirâkı şâmildir ki bunların birisi ateş-i sûzân **Syf:197** ve diğeri hakâret-i ihvândır” kelâmındaki atıf hakâretin vehim tarîkiyle ateşe mümasil olmasından dolayı câiz olur.

Söze başlarsa tebessüm ile ol ġonca-dehen
Derc-i yâḳûtuñ içinden dürr ü gevher ṣaçılur

beytinde “dürr” ile “gevher” aklen mümasil değil iselerde kuvve-i vâhime onların temâsüllerine hükm ile atf edebildiğinden burada da şibh-i temâsül tarîkiyle atıf câizdir.

Şibh-i tezâd: Aklın mütemâsil hükmettiği iki şey hakkında vehmin tezâda zâhib olmasından tevellüd eden cihet-i câmiadır. Mesela: Akıl defterle kitabın mümâsil olduğuna hükmettiği halde vahime bunların ma‘nâ-yı örfîlerine bakarak tezâd nev‘inden addeder.

Şibh-i tezâyüf: Aklın gösterdiği tezâdı vehm ile tezâyüf-i menzilesine indirmekten ibâret bir cihet-i câmiadır. Mesela: Tatlı ile acı beyninde aklen tezâd mevcûd ve birinin vücûdu diğerinin vücûduna gayr-i mütevakkıf iken vehm alâka-i nisbiyyeyi bertaraf ederek tatlı denildiği anda acının hatıra geleceğini tasavvurla beyinlerinde tezâyüfün vücûduna hükmeder ki bu halde tezâda ait olan misâl vehme nazaran şibh-i tezâyüfe misâl olur.

123 – Cihet-i câmia-i hayâliyye: Eşyanın tasavvurlarından hayâlde mukârin olan sûretleridir ki zaman ve mekânla âdet ve ülfet ve usûl-i muâşeret gibi ahvâl-i mütenevvianın ihtilâfıyla tahallüf eder bir şeydir. Mesela: Bir kâtib yanında **syf:198** kalem zikrolunsa derhal kağıt, hokka, kalemtıraş gibi şeyler onun hatırına geldiğinden o kâtibe göre bunlarda cihet-i câmia-i hayâliyye vardır. Bunların birisi bir terzi yanında zikrolunsa onun hatırına ötekileri gelmez onun için terziye göre bunlarda cihet-i câmia yoktur. Fakat iğne zikrolunsa terzinin hatırına iplik ve sâire gelir ki ona göre de bunlar beyninde cihet-i câmia var ve kâtib için bunlar beyninde cihet-i câmia yoktur. Ve kezâ bir bahçe her bâr safâ ile imrâr-ı vakt eden bir efendi ile yine o bahçe de çalışıp hasılâtından istifâde eden bir bahçevâna göre bahçe zikrolunca efendinin hatırına esbâb-ı tarab ve bahçevânın hatırına da sebzeler, yemişler, aşılar ve sâire gelir ki cihet-i câmia-i hayâliye efendiye göre başka ve bahçevâna göre yine başka olur.

124 – Faide: Cevdet Paşa Hazretlerinin Belâgat-i Osmâniyyesinde şerâit-i atfa ait daha bir takım şeyler muharrer olduğundan ikmâl-i faide zımnında ber vech-i âtî aynen derc olundu şöyle ki:

Müsnedün-ileyhlerin yahut müsnedlerin veyahut kaydlarından birer kaydın ittihâdı dahi iki cümle beyninde cihet-i câmia olur. Nitekim: “Nâzır efendinin kethüdası kâtib ve reis efendinin kethüdası şâirdir” denir.

İki şey beyninde fi nefs-ül-emr cihet-i câmia bulunmak atfın sıhhati için kâfî olmayıp belki makama göre o cihetin maksûd ve mültefetün ileyh olması da şarttır. Binâenaleyh lâpçine dair bir muhâvere ceryân ederken “Lâpçinim dardır ve hânem dardır” denilse makbûl olmaz. Ama dar şeylerin ta‘dâdı sırasında “Lâpçinim dardır ve evim dardır ve evin sokağı dardır” denilebilir. **Syf:199**

Kezâlik “Serdâr-ı Ekrem Salı günü düşman ordusunu bozdu ve terzi o gün benim cübbemi dikti” denilse makbûl olmaz ama Salı günü vukuatının zabtı kasdolunursa o vukuatın beyanı sırasında böyle denilebilir.

FASL-I SANİ
VESA'İT Ü USÛL-İ ATF U RABT

125 – Kelâmda yâ müfred müfrede, ya müfred cümleye, ya cümle müfrede, ya cümle cümleye, ya cümleler cümlelere atf u rabt olunur ki müfredin müfrede, müfredin cümleye, cümlenin müfrede, atfında bâlâda beyân olunduğu üzere ma'tûf ile ma'tûfün aleyh beyninde iştirâk veya cihet-i câmianın bulunması ve cümlenin cümleye yahut cümlelerin cümlelere atfında bi-eyyi-hâl cihet-i câmianın vücûdu şart olduğundan bu şartlara ve bundan evvel yazılan faide ahkâmına muvâfık olunca atıf sahîh olacağından ve bunlar bi-tamâmihâ bundan evvelki fasılda zikrolunduklarından başka bir şey demeye hâcet yok gibi ise de birkaç cümleden mürekkeb olan bir kelâmın diğer böyle bir kelâma atfından ibâret olup (atf-ul-kıssa ale-l-kıssa) denilen maddeye dair bir şey denilmemiş olduğu cihetle bunun da cihet-i câmiaya muhtâc olduğunu beyân ile Kısas-ı Enbiyâdan şu: **syf:200**

(Fi-l-vâki' Kur'an-ı Kerîm, ne kelâm-ı manzûmdur ve ne de kelâm-ı mensûrdur. İki kısmın hâricinde bir kelâm-ı latîftir ve ser-â-pâ fasîh ve belîğdir ve cümle âyât-ı kerîme belâgatça bir derecede olmayıp bazısının bazısına nisbetle derecesi daha a'lâdır. Fakat cümlesi mu'cizdir yani mislini vücûda getirmekten insan acizdir) misâlini ityân ederiz.

126 – Lisân-ı Osmânide (vav) ile bunun yerini tutan (hem, dahi, de) ve terdîd için olan (yahut, ya) ile bunların yerlerini tutan "yohsa, yoksa" ve terki için olan "hatta" ve edat-ı ızrâb olan "belki" ve terâhî için olan (sonra, ba'de) ile (yine) edatları ve sîga-i atfiyye müfred ve cümleleri atıf âlâtı oldukları gibi edat-ı tafsîl olan (imdi) ve edât-ı istidrâk olan (lâkin) ve buna müşâbih olup yalnız eski şiirlerde görülen ve halen isti'mâlden sâkıt olan (lîk, velî) bazen istidrâk ma'nâsını veren (ancak, fakat, ama) ve tefsîr için olan (şöyle ki) edatlarıyla (zira, çünkü, nâşî, bu cihetle, mebnî, binâen, binâenaleyh, mademki, öyle ise, diye) elfâzı ile sîga-i sılalar dahi rabt edevâtı olduklarından bunların cümlesini yegân yegân ta'rîf iktizâ etmekle

yani bunların tafsîlâtından hem vesâit-i atf u rabt bilinmiş hem de usûl-i atf u rabt lâyıkıyla anlaşılmış olacağından ber vech-i âtî tafsîl olundu:

127 – Vav: Lisân-ı Arabî'de olduğu gibi Farisî ve Osmânî lisânlarında da harf-i atf olup muhâtabın hâliyyü-z-zihn olduğu yerlerde atıf için **syf:201** gelir ki yüz sekizinci ve yüz on dokuzuncu maddeler de muharrer îzâhât bunun fehmine kifâyet etmekle başkaca tafsîline lüzûm kalmaz ise de mühim bir takım fıkraları buraya derc eyledik. Şöyle ki:

Atfın gayet muvazzah olduğu mahallerde işbu vav hazfolunur. "Hâlid, Mâcid, Nâşid Efendiler geldiler" yahut "Filân efendi geldi gitti" denilindiği gibi ki Galib Dede'nin:

Zekâtı yoḳ żarar itmez, tükenmez, eksilmez
Olur mu âdeme ḫülyâ gibi niṣâb-ı ferâḥ[91]

beytinde bu nev'i hazf hâlî vardır.

Vav ile ma'tûfün aleyh olan müsnedün-ileyh ma'tûfuyla beraber cem' hükmünde olduğundan gaib sûretinde müsnedin cem' olması caizdir. "filân ve filân geldi" denildiği gibi "filân ve filân geldiler" denir: Fakat ma'tûf ile ma'tûfün aleyh tekellüm ve hitâb ve gıybette muhtelif olduklarında gaibe muhâtab ve gaible muhâtaba mütekellim tağlîb olunur ve bu halde müsned bi-eyyi-hâl cem' olur. Yani: "o ve sen bu işi yapayım" yahut "o ve sen bu işi yap" ve "o ve ben bu işi yapsın" ve "sen ve ben bu işi yap" denilmeyip daimi sûrette tağlib ile "o ve sen bu işi yapınız" ve "o ve ben bu işi yapalım" ve "ve sen ve ben bu işi yaparız" denir.

128 - Hem: Muhâtab ma'tuf ile ma'tûfün aleyhin ittihâd ve ictimâında mütereddit veya münker ise vav yerine hem gelir. Ve mükerrer olarak **syf:202** isti'mâl olunur. Nitekim iki zâttan birinin geldiğine mu'tekid ve diğerinde

[91] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 103.

mütereddid olan muhâtaba her ikisinin de geldiklerini beyân için “ Hem Hasan hem Hüseyin geldi” denir ve kezâ bir adamı yalnız kâtib zanneden bir zâta onun şâir de olduğunu beyân için “Filân efendi hem kâtib hem şâirdir” denir ki Aynî’nin:

Tev’em olmuş sûruna ḳaḫbe cihânıñ matemi
Duḫterin tezvîc iden mâder hem ağlar hem güler

beyti de bu kabîldendir.

129 – Dahi: Vav yerini tutup kezâlik ma‘nâsını veren edattır. “Filân efendi dün buraya geldi bugün dahi filân yere gitti” gibi ki “Bugün dahi” terkîbî “ve bugün” demektir.

130 – De: Dahi muhaffefi ise de Lisân-ı Osmânîde ki isti‘mâline göre üç vech-i mahsûsu vardır:

Vech-i evvel – Dahi gibi vav yerini tutup kezâlik ma‘nâsını vermesidir “Filân efendi dün buraya geldi bugün de gidecek” gibi ki “bugün de” terkibi “ve bugün” demektir.

Vali-i Âmidî’nin:

Ḳurbiyyet-i gül bülbüle de ḫâre ḳalmaz
Hengâm-ı ṭarab-ı mestede huş-yâre de ḳalmaz

Elbette olur pâ-zede-i ceyş-i zemistân
Bu revnâḳ u fer bâġa de ez hâre de ḳalmaz **syf:203**

kıt‘ası da bu kabîldendir.

Vech-i sâni: Hem makamında isti‘mâl olunmasıdır hem Hasan hem Hüseyin geldi” denecek yerde “Hasan da Hüseyin de geldi” demek gibi ki Agâh’ın

Bülbülleri de gülleri de ḫârî de ḫod-bîn

Seyr it bu cihân bağı temâşâya deger mi

beyti de bu kabîldendir.

Vech-i sâlis: Fi‘llere lâhik olup terâhî ma‘nâsına gelerek “sonra, ba‘dehü” makamında bulunmasıdır. Nitekim “geldi de gitti”. “işimi göreyim de gelirim” denir ki bunlar “geldi sonra gitti” ve “işimi göreyim sonra gelirim” demektir.

131 – Hatta: Lisân-ı Osmânî de müsta‘mel olan hatta Arabî’nin ilâ ma‘nâsına olan hattası değil atıfa olan hattasıdır ki Türkî ma‘nâsıyla kavîden zaîfe ve zaîften kavîye intikâl için olur.

“Filân hastanın ‘ıyâdetine pek çok zevât hatta vükelâdan bazıları da gitti” ve “Filân kalemin kâtibleri hatta mülâzım efendileri bile bundan a‘lâ yazarlar” ve “Filân dairenin müsevvidleri hatta mümeyyizleri bile böyle bir inhâ yazamazlar” terkîblerinde olduğu gibi:

Bu edat bazen “bile” ma‘nâsına da gelir.

Keşf-i râz itdim görüb ben mâsivâ-yı ‘âlemi
‘Aşḳdan ḫâlî degil ḥatta hevâ-yı kâinât

beytinde olduğu gibi. **Syf:204**

132 – Belki: Hükm-i kelâmı ma‘tûfün aleyhten sarf ile ma‘tûfa nakleden edât-ı ızrâbtır. Nitekim havanın serinliğine bakılırsa etrafa yağmur belki dağlara kar düşmüştür” veyahut “Havanın bürûdetine nazaran bu gece dağlara kar düşecek belki düşmüştür” demek gibi.

Ba‘zılar işbu edâtın âhirine bir de “de” ilave ederek “belkide” sûretinde isti‘mâl ederlerse de kaideten bu ilaveye lüzûm yoktur.

133 – Yâhûd: Arabî’nin “ev” harfine mukâbil olan edât-ı terdîdimizdir ki bazen şekk dahi ifade eder. Nitekim “İşiniz oldu yahut oluyor” ile “Karşıdan bir asker yahut bir zabtiye geliyor” terkîblerinde terdîd ve “Bugün sizin için rütbe yahut nişân arzolundu” terkîbiyle Necâti’nin:

Her İbrâhim ‘izzet ka‘besinde
Ḫalîl-ullah yaḫûd Edhem olmaz

beytinde şekk içindir.

134 – Ya: Yahudun muhaffefi olup onun gibi müsta‘mel ise de ekseriyâ mükerrer olarak kullanılır ve bu halde Arabî’nin kesr-i hemze ile olan “amma”sına mukâbildir Safvet merhûmun:

Âb-ı rûyuñ dökme her naḫl-i pelîdiñ pâyına
Meyve-i maṭlab ya olmaz ya olur ‘âlem bu yâ

beytinde olduğu gibi.

135 – Yohsa, Yoksa: Def‘aten müşterek gibi zannolunan **syf:205** bu iki lafız hakkında Cevdet Paşa Hazretleri icrâ-yı tedkîkat ile Belâgat-i Osmâniyyesinde buyururlar ki (yoksa fi-l-asl yok ise demek olarak “ve illâ” makamında kullanılır ve bu sûrette kaf ile yazılmak münâsib olur “benim sözümü dinle yoksa seni te’dîb ederim” denir ve bazen Arabî’nin “em” harfine muâdil olur ki bu halde “hâ” ile yazılır)

Müşârün-ileyh Hazretlerinin şu tedkîkleri pek becâ olmakla biz de burada o sûretle ber vech-i âtî tahrîr eyledik” şöyle ki:

Yoksa: Müşârün-ileyhin ta‘rîfinde beyân olunduğu gibi “ve illâ” makamında müsta‘meldir. Hâmî’nin:

Gâhîce lüṭf it ki cevriñden ola âzâde dil

Yoḳsa ey âfet olur ‘âdet sitem-keşlik saña

beytinde olduğu gibi.

Yohsa: ise iki veche müsta‘meldir.

Vech-i evvel: Asıl fi‘lin sübûtu mütekellimin ma‘lûmu olup da birinin ta‘biyetini taleb eylediği yerlerde ve Arabî’nin “em” muttasılası makamında isti‘mâlîdir. “Kışlada ferîk borusu çalınıyor bak piyâde ferîki mi yohsa süvârî ferîki mi geldi?” cümlesinde olduğu gibi.

Vech-i sâni: Taleb-i tasdik makamında Arabî’nin “em” munkatı‘ası makâmında isti‘mâlîdir. “Ferîk Paşa geldi mi yohsa gelmedi mi?” gibi ki Vali-i Âmidî’nin:

Dökülmüş ‘ârıżın üstünde giysûlar mıdır yoẖsa

Benefşe sâyesidir pertev-i mehtâba düşmüşdür.

beyti de bu kabîldendir. **Syf:206**

136 – Sonra: Bu lafzın esâsı “son” sözünden alındığına göre imlâsı “sonra” olmak lazım ise de evvelden beri bu imla müsta‘mel olduğundan bi-t-tab‘ bizde o sûretle kayd eyledik “sonra” sûretinde yazanlar ta‘yîb olunamazlar. Her ne ise gelelim edâtın ta‘rîfine sonra hükmü teşrîk ile tertîb beyânında müsta‘mel edât-ı atfdır ki “Ahmed Efendi sonra Mehmed Efendi geldi” ile “Bunu yaz sonra onu yazarsın” terkîblerinde ve Es‘ad Muhlis Paşa’nın:

Ḳıymet ü ḳadr-i ḥayât-ı pederî bilmiyene

Bildirir ṣoñra zamâne ne imiş ḳıymet-i eb

beytinde olduğu gibidir.

137 – Ba‘dehü: Ondan sonranın Arabî’sidir. Lisânımızda onun gibi müsta‘meldir.

138 – Yine: Ef‘âlin atfında tertîb-i beyân eden edâttır. “Filân Efendi gitti yine geldi” gibi.

139 – Sîga-i atfiyye: Bu sîga ile olan atıfta ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyh birer cümle oldukları halde ikisi bir kelâm hükmünde olur “Odaya ne çok girip çıkıyorsunuz” gibi ki “Odaya ne çok giriyorsunuz ve odadan ne çok çıkıyorsunuz” demektir. Fuzûlî’nin:

Kilk-i ķudret levḥ-i sînemde seni eyler raķam
Eyleyüb mahbûblar mecmû‘asından intiḫâb **syf:207**

beyti de bu kabîldendir.

İşbu sîga-i atfiyye ekseriyâ mâ-ba‘dinin terâhî-i vukû‘unu iş‘âr eder. “geldi ba‘dehü gitti” denecek yerde “gelip gitti” demek gibidir ki bu ma‘nâyı te’kîd için bazen sîga-i atfiyyeye bir de “de” ilave olunur. “gelip de gitti” gibi.

140 – İmdi: Edât-ı rabıtadan olup bir kelâm-ı mücmeli tafsîl için îrâd olunan kelâmın üzerine dâhil olup onları yekdiğerine rabt eder edât-ı rabtıdır ki eski kitapların ekserisinde ve fennî eserlerde bâ-husûs hendesede ziyâdesiyle mevcûd ve müsta‘meldir.

141 – Şöyle ki: Bu dahi bir kelâm-ı mücmeli şerh ve îzâh için îrâd olunan tafsîlâta bed’ ü mübâşeret olunacağı mahalde getirilir rabt edatıdır. Emsâli pek çoktur. Hatta bu kitabın ekser yerlerinde mevcûddur.

142 – Bir de: Teşrîk ma‘nâsıyla cümleleri rabt eden edâtıdır. "Bu işi filân yerde filân görebilir" kelâmında olduğu gibidir.

143 – Lâkin: Edat-ı istidrâkdır ki îhâmı def‘ için ve îhâmlı görünen cümlelerden evvel o îhâmı izâle için cümle-i ahîrenin evveline gelip elini cümle-i mütekaddimiyye rabt eyler "Dediğin iş bozulmaz olur lâkin koyduğum şartı kabûl edersen olur." Terkîbinde olduğu gibi.

Ancak, velî, fakat, amma edâtları dahi lâkin gibidir nitekim: **syf:208**

Vesile-cûy-ı vuṣlat olduğum yâre ṭuyurmuşlar
Nifâḳ itmişler amma ma‘nevî himmet buyurmuşlar

beytinde amma ve Bâkî'nin:

Mest-i medhûşum faḳaṭ ḫâlimi engûrden
La‘l-i nâbıñ ḥâleti keyfiyyet-i müldür baña

beytinde fakat lâkin ma‘nâsında vaki‘ olmuştur.

144 – Zirâ, Çünkü: Edâtları dahi mâ-kablinin sebeb ü illeti olan bir kelâmın üzerine dâhil olur îzâh edâtlarıdır. Bâkî'nin:

Cenâb-ı Ḥażrete yüz ṭut kim oldur ḳıble-i ‘ârif
Sücûduñdan ġaraż zîrâ rıżâ-yı Rabb-i a‘lâdır

beytinde zirâ ve şu:

Sâḳî mu‘aṭṭal dembeste muṭrib
Çünki henüz yoḳ ṣaḥbâda bâde

beytinde çünkü ile îzâh olunduğu gibidir ki diğer edâtlarda böyledir.

FASL-I SALİS
USÛL-İ SEBK

145 – Kelâm-ı muktezâ-yı zâhirle îcâb-ı hâl ve makâma göre ihbâri ve inşâî nev‘ileriyle eda ve buraya kadar mezkûr kavâide tatbîkan ya atıf ile vasl olunarak veyahut mefsûl olarak îfâ olunur ki usûl-i sebk de **Syf:209** bundan ibârettir ve eğer bu usûl-i vasl tarîkiyle olursa “sebk-i mevsûl” ve fasl tarîkiyle olursa “sebk-i mefsûl” denildiği gibi bazı husûsatta fıkarâtın bir takımı mevsûl bir takımı mefsûl olacağından buna da “sebk-i mürekkeb” denir.

146 – Sebk-i mevsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette müttehid olmak ve sıfat-ı fâ‘ilde iştirâk ile beyinlerinde cihet-i câmia bulunmak ve kaydların ittihâdıyla nefs-ül-emre muvâfık olmak üzere eczâ-yı ibârenin edevât-ı âtıfa veya ef‘âl-i rabıta ile terkîbinden ibâret bir usûldür “Ahmed Efendi güzel kitâbet eder ve güzel şiir söylerse de nazmı nesrine galip olmakla kâtib denilmekten ziyâde şâir tesmiye olunmaya lâyıktır” gibi.

Bazen kelâma şetâret ve istiklâliyyet-i tâmme vermek için cümleler ta‘dâd olunurcasına îrâd olunup edevât-ı âtıfa ve ef‘âl-i rabıta getirilmeyerek ma‘nen tavsîl olunur ki bu hâl daha müstahsen olduğundan üdebâ-yı cedîdemiz bu tarîkî tercîh etmişlerdir ki emsâli Kemâl Bey merhûmun eserlerinde pek çoktur.

147 – Sebk-i mefsûl: Cümleler ihbâriyyet ve inşâiyyette muhtelif olup arada cihet-i câmia dahi olmadığı halde eczâ-yı kelâmın yalnız nefs-ül-emre muvâfakatıyla ma‘nen münâsebetleri gözetilerek kelâmın mefsûl olarak îrâdıdır mesela Sâbit’in:

Nüsḫañ maraż-ı ‘aşḳa ‘ilâc eylemedi hiç
Ey şeyḫ-i kerâmât-fürûş ez de ṣûyun iç

beytini söylemiş, “Ben pek beğendim, sen de oku, nasıl bulduğunu baña söyle“ **syf:210**

gibi ki bunda cümlelerin kimi ihbârî, inşâî olup arada münâsebetten başka râbıta yoktur. Rûhî-i Bağdâdî’nin:

Ḫâk ol ki Ḫudâ mertebeñi eyleye ‘âlî
Tâc-ı ser-i ‘âlemdir o kim ḫâk-i ḳademdir

beyti de bu kabîldendir.

148 – Sebk-i mürekkeb: Eczâ-yı kelâmın kimi mevsûl ve kimi mefsûl olarak îrâdıdır ki uzunca olan nutuk ve ibârelerde bu üslûb-i ihtiyâr olunmak tabî‘îdir nitekim:

(Asâr-ı selefte ol kadar lâtif tarz ve şiveler vardır ki hayrân olmamak kâbil değildir. Mesela Veysî’nin Siyerindeki şu “ol mâh-ı münîr bathâ, manend-i şem‘i dil-fürûz bir köşede oturmuş, âf-tâb nûr bahş-ı âlem ona bir pertev-i diger salmış ki kem-ter-i nezâresine dağlar Mecnûn olmuş. Ve âhûyu merdüm şikârı deşt-i derî âvâre kılmış; nergis dûr-bînlerin bağçe-i hıred-fersâya dikmiş. Ben ve şu Hürrem bî-vak‘a-i ihtiyâr, hâk-pây-ı meymenet ihtivâsına düşüp ol hâtem yümn ü saâdet öptük. Sinemize bastık vedâiyye-i tagayyür-i beşereden suâl ettik” ibâresinde ki letâfet inkâr olunur mu? Allah için söyle bundaki letâfeti nerede gördün?) ibâresi gibi ki Veysî’nin sözleri ekser edevât-ı âtıfa ile ef‘âl-i râbıta mahzûf olan sebk-i mevsûlden olduğu halde üst ve alt tarafında sebk-i mefsûl tarzında cümlelerle birleşip bir sebk-i mürekkeb olmuştur. **Syf:211**

BÂB-I SÂMİN
ÎCÂZ, ITNÂB, MÜSÂVÂT

149 – Kelâm ya ma‘nâya mukâbil elfâz ve ibâre-i müteârife ile edâ veyahut ondan ekall ve ekser elfâz ile îfâ olunur ki şu üç şıkkın birincisine “müsâvât” ikincisine “îcâz” üçüncüsüne “ıtnâb” denir. Ve bunların her birinde belâgata muvâfık ahvâl-i mergûbe ile muhill-i belâgat bir takım fena haller mevcûd olduğundan

cümlesini layıkıyla ta‘rîf ve tefhîm için bu bâbı üç fasıl üzerine ve **evvelâ** îcâz, **sâniyen** ıtnâb, **sâlisen** müsâvât beyân olunmak üzere tahrîr ve tertîb eyledik.

FASL-I EVVEL
ÎCÂZ

150 – Kelâmda bazı elfâzın hazfıyla veyahut lafzî ma‘nâsına müsâvâtından dolayı takdîr ile veya ma‘nânın lafz üzerine ziyâdeliğiyle hükmün kasredilmesine îcâz denir ki bu hallerde ya az lafız ile çok ma‘nâ ifâde edilmek gibi muhassenât zâhir olup inde’l-bülegâ pek makbûl veyahut ma‘nâ-yı matlûbun beyânına kelâmda kifâyet kalmadığından dolayı medhûl olur ki bunun evvelkisine “îcâz-ı makbûl” ve diğerine “îcâz-ı muhill” denir. **Syf:212**

151 – Îcâz-ı muhill: Îrâd olunan kelâmın ma‘nâ-yı maksûdu ifâdeye kâfî olmayıp noksanı cihetle maksadın muhtell olmasıdır ki herhalde şâyân-ı ictinâb olan ahvâl-i merdûda ve medhûledendir. Arabî’den:

Ve’l-ayşu ḫayrun fî ẓilâ
Li-n-nevki mimmen âşâ keddâ

beytiyle Belâgat-i Osmâniyye‘de buna misâl olan;

Cühelâ ve ḥumeḳâca yaşamaḳ
Keder ile yaşamaḳdan yegdir.[92]

beyti gibi ki bu beyit de maksad-ı aslî “cehl ü hamâkat ile rahat yaşamak dûr-endişâne ve âkilâne mükedder yaşamaktan evlâdır “demek olduğu halde ibâre bu ma‘nâ-yı ifâdeden kâsır olduğuna ve Arabî beyt dahi bu halde idüğüne mebnî her ikisi de îcâz-ı muhill nev‘inden medhûldür.

[92] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 117.

152 – İcâz-ı Makbûl: İfâde-i merâmda kalîl-ül-lafz ve kesîr-ül-ma‘nâ ibâre îrâdıdır. Bu da “îcâz-ı bi-t-tazammun” ve “îcâz-ı bi-l-hazf” nâmlarıyla esâsen iki nev‘idir.

İcâz-ı bi-t-tazammun: Dahi iki vecihle olup birisi “îcâz-ı bi-t-takdîr” ve diğeri “îcâz-ı bi-l-kasr” dır.

Îcâz-ı bi-t-takdîr: Kelâmda elfâzın ma‘nâya müsâvâtıyla beraber fazla olarak etraflı ma‘nâların zuhûrudur. “Elçiye zevâl yoktur. Ekmek çiğnemeyince yutulmaz” misâlleri gibi. **syf:213**

İcâz-ı bi-l-kasr: Kelâmda ma‘nânın lafız üzerine ziyâdeliğidir ve en ziyâde belîğ olan kelâmlar bu nev‘idendir ki

Kur’ân-ı Azim-üş-şân’da: “Veleküm fi-l-hayâtü kısâs” âyet-i kerîmesi bu nev‘iden olan eblağ kelâmdandır. Çünkü : “Kısas da hayât vardır” ma‘nâsına olan bu âyet-i celîleden “İnsânın ne vakit kâtil olursa katl olunacağını bilmesi katle cesâret etmemesine bâdî olur bu cihetle pek çok kimseler katl’den kurtulur ve kâtilin katli aharların mûcib-i hayâtı olur” ma‘nâları müstefâd olur ki kendisinde hazfolmadığı halde bu kadar güzel bu kadar çok ma‘nâları müfîddir.

Türkî’den: “Bârika-i hakîkat tesâdüm-i efkârdan çıkar” kelâm-ı hikmet iştimâli de böylece îcâz-ı kasr nev‘indendir. Çünkü bunda da zihn-i sâmia güzel güzel şeyler tevârüd eder. Zîrâ: Bârika nasıl ki âfâkı aydınlık ederse hakikatte enfüsü tenvîr eyler. Halbuki bârikayı ta‘kîb eden yağmur nasıl ki bağ ve bostanı irvâ ederse hakîkate müteferri‘ olan ulûm-ı yakînîyye dahi hadâik-i irfânı ihyâ eyler ve efkârın ihtilâf ve tedâfü‘ü eczâ-yı ferdiyyenin kuvve-i berkiyye vasıtasıyla tesâdümüne benzer ki bu hal ile kelâmın derece-i îcâzı zâhir olur.

Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Şâne-i zülf-i süḫandır i‘tirâż[93]

mısra‘ı dahi bu kabîldendir. Çünkü zülf tarandıkça güzelleştiği gibi sözde i‘tirâz gördükçe tashîh olunarak güzelleşir demek olduğundan bu dahi îcâz-ı kasrdandır. **Syf:214**

[93] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 118.

Îcâz-i bi-l-hazf: Mahzûf üzerine fehvâ-yı kelâmın delâletiyle müfred veya cümle hazf ederek kelâmı muhtasar kılmaktır ki şu ta‘rîfe göre bu da “îcâz-ı bi-l-müfred” ve “îcâz-ı bi-l-cümle” olmak üzere iki nev‘idir.

Îcâz-ı bi-l-müfred: Esâsen beş sûretle olur:

Birincisi – Mufâ‘il delâletiyle asıl fi‘lin hazfıdır “kâh na‘lına kâh mıhına ne ise becerdi” demek gibi ki burada “vurarak” fi‘li mahzûftur.

İkincisi – Mef‘ûl hazfıdır “Ahmed Efendi yazar, bozar, çizer” gibi ki burada “yazdığını “mef‘ûlü mahzûftur ve bunun envâî seksen üçüncü maddede yazılmıştır.

Üçüncüsü – Muzâfun-ileyhin hazfıdır “ahâlî kâffeten kıra çıktılar” gibi ki burada “ahâlî-i belde” demek olduğundan “belde” muzâfun-ileyhi mahzûftur.

Dördüncüsü – Muzâfın hazfıdır “Kasabanın nüfûsu tamamen yazıldı” gibi ki “ahâlî-i kasaba” demek olduğundan “ahâlî” muzâfı mahzûftur.

Beşincisi – Mevsûfun hazfıdır nitekim birkaç atı olan bir Efendi seyisine “Bugün âla bineceğim”der de “at” mevsûfunu hazfeder.

Tenbîh: Bazılar fâil hazfıyla sıfat hazfını dahi bu nev‘iden addederlerse de Türkçe’de fâil hazfı müşkil olduğu gibi sıfat hazfı dahi pek de kâbil olamayacağından biz bu iki maddenin buraya münâsebetini lâyık görmedik. Çünkü:

Fâil hazfını iddiâ edenler İbn-i Kemâl merhûmun Yavuz Sultan Selim hakkında olan şu: **syf:215**

Az müddetde çoḳ itmiş idi
Sâyesi olmuş idi ‘âlem-gir

Şems-i ‘aṣr idi ‘aṣr da şemsiñ
Ẓıll-ı memdûd olur zamanı ḳaṣîr

kıt‘asını misâl getirirler. Halbuki bu kıt‘anın merbût bulunduğu mahalde daha evvelce Sultan Selim ismi sebk etmiş olduğundan bu ana şâhid olamaz. Olmuş olsa hemen her kasîde de mevcûd olan böyle ebyâtta hep îcâz-ı hazf bulunmak lazım gelir halbuki îcâzın ta‘rîfine muvâfık değildir.

Ve kezâ sıfatın hazfını iddiâ edenler “Böyle at sevilir. Böyle kitap okunur” cümlelerini misâl getirerek güzel sıfatının hazfını iddiâ ederler halbuki bunlarda

bulunan ism-i işâretler sıfat makâmına kâim olduklarından orada hazf hâlî yoktur binâenaleyh bunlarda îcâz-ı bi-l-hazf yoktur.

Îcâz-ı bi-l-cümle: Esâsen altı sûretle olur:

Birincisi – Cümle-i şartiyyenin hazfıdır "hele sen bulunmadın yoksa herifler fena olurdu" gibi ki burada "sen bulunmuş olaydın" şartı mahzûftur.

İkincisi – Cümle-i cezâiyyenin hazfıdır nitekim icrâsı birçok paraya mütevakkıf olan bir maddenin zikri sırasında "âh param olsa" denir ki "param olsa ben de öyle yapardım" demek olduğundan "bende öyle yapardım" cümle-i cezâiyyesi mahzûftur.

Üçüncüsü – Suâl-i mukadderin hazfıdır ki buna "istinâf-ı beyânî" derler bâlâda sebk eden ebyât-ı Arabî'den: **syf:216**

Ḳâlelî keyfe ente ḳultü 'alîlü

Seherün dâimün ve hüznün ṭavîlü

beytinin mısra'-ı evveli tekmîl olduğu halde mütekellim sâilin "daha nasılsın" diye sorduğunu hazf ederek ikinci mısra'ı îrâd etmiştir.

Dördüncüsü – Müsebbibi hazf edip sebeple iktifâ etmektir. Mesela: Bir hâkim mahkûma "Sen buna iki lira vereceksin" dese o mahkûm da müddeînin hakime bir münâsebet ve garâbeti olduğunu bilse de cevâben "akrabanızdan olduğundan mı? Dese akrabalık hükme sebep olarak müsebbibin mahzûf olmasına bâdî olduğu gibi.

Beşincisi – Sebebi hazf edip müsebbible iktifâ etmektir.

Kur'ân-ı azim-üş-şân'da: "fe iẕâ ḳara'te'l-Ḳûr'ane feste'iẕ billahi mine'ş-şeyṭâni'r-racîm[94]" âyet-i kerîmesinde takdîr "izâ eradeti taḳraü'l-Ḳur'ân ilah" olduğundan sebep olan irade mahzûf olup müsebbible iktifâ olunduğu ve Türkçe Durûb-ı Emsâl'den "Minareyi çalan kılıfını hazırlar" ile "Kaymağı yiyen mandayı yanında taşır" sözleri bu kabîldendir ki her ikisinde irâde sebepleri mahzûftur. Çünkü bunların birincisinde takdîr "minareyi çalmak murâd eden ilah" ve ikinci de "kaymak yemek murâd eden ilah" olmakla irâdeler mahzûftur.

---

[94] Kur'an-ı Kerîm, Nahl Sûresi, Cüz: 14, Ayet: 98. s. 277.

Altıncısı – Esbâb-ı mezkûreden bir şey olmadığı halde dahi îcâb-ı hâl-i makama göre hazfın vukû‘udur “Allahü Ekber” den “min külli şey’”in yani Allah büyüktür tekbîrinde “her şeyden” terkîbinin ve “filân ziyâde kerîmdir” sözünde “kerîm olanların cümlesinden” terkîbinin hazfı gibi. **Syf:217**

153 - Îcâz-ı makbûlün her nev‘inde alâ-merâtibihim belâgat olup eblagı îcâz-ı kasr ve ba‘dehü takdîr ile olan îcâzlar ve daha sonra hazf ile olan îcâzlar olup bu gibi sözlerin gayet kısaları mensûr olsun manzûm olsun Darb-ı Mesel hükmüne girerler ki istihsâl-ı meleke zımnında üç lisândan birer nebze misâl îrâdıyla fevâidin ikmâlini lüzûm tahtında gördüğümüzden buraya dercine mübâderet eyledik. Ancak Arabî Durûb-ı Emsâl ile bunlara müteferri‘ ebyât işbu Mecâmiü’l-Edeb’in dördüncü kitabında tercümeleriyle beraber münderc olduğundan başkaca kaydına hâcet olmadığını ve erbâb-ı merâkın Hazret-i Ali Kerremallahü vechehû efendimizin (Nesr’ül-Ali) ve emsâlî eseriyle “Emsâl-i Meydânî” nâm kitâbı mütâlaa etmelerini tavsiye ile bir vecih zîr-i Fârisî ve Türkî’den misâller îrâdına ibtidâr olundu.

Farisî Durûb-ı Emsâlinden numûne olmak üzere şu:

Tîrî ki ez-kemân reft ber negerded. Gürbe hemeşeb. Be-hâb bi-ned dünbe, küşte be-şîr mizined. Cûyende yâbende est. Yek-dâne vü sad hezâr râhat. Murg în encîr-nist. Zer-i sefîd ez berâyı rûz-ı siyâhest. Çerb-ı nermrâ mûr mi hored. Nâneş bervgan üftâde. Zûreş be-har nemi resed be-pâlân mi-cesped. Mâr-ta rast ne şeved besûrâh nemi reved. Dest-i râst be-dest çep muhtâc ne şeved. Evvel endişe van gehî güftâr. Seg nâled vü kâr-vân güzered. Vefâdâri ez-seg bâyed âmûht. Her güca bâd âncâ berbâd.

Mensûr Darb-ı Meselleriyle manzûm olan şu mısra‘lar:

1- Kadr-i zer zer ger şinâsed kadr-i gevher gevheri

2- Katre katre cem‘ gerded van gehî deryâ şeved **syf:218**

3- Ganîmet dân demi tâ-yekdemet hest

4- Zamâne bâtû ne sâzed türbâ zamâne besâz

5- Âkibet gürk-zâde gürk-şeved

6- İlâc-ı vâkı‘a pîş ez vuku‘ bâyed kerd

7- Sühan âyîne-i merd-i sühan-gust

8- Ta ne hanendet merev der hîç der

9- Şişe-i işkeste râ peyvend kerden müşkil est

10- Mûr der-hâne-i hod hükm-i Süleymân dâred

11- Herkes be-kadr-i hîş giriftâ(r)-i mihnet est

12- Dürûğ-ı maslahat âmîz bih ez-râst-ı(fitne engîz)

Ve Ebyât-ı Farisî’den şu:

Ta ne gired-i kûdeki helvâ fürûş
Behr-i bahşâyiş küca âyet be-cûş

Her ki ayb u digerân pîş-i tû âverd ü şümürd
Bi-gümân ayb(et) pîş-i digerân hâhed be börd

Tu nîkî mi kün ü der Dicle endâz
Ki îzid der beyâbânet dehed bâz

Endik endik behem şeved bisyâr
Dâne dâne est galle der enbâr **syf:219**

Dûsti râh hezâr dûsti kemest
Düşmeni râ yeki büved bisyâr

Nigehdar kâyed zamânî bekâr
Egerçi buved der cihân re’s-i mâr

Ger zemîn râ be asumân dûzî
Ne dehendet ziyâde ez rûzî

beyitleri gibi birçok ebyât daha vardır ki buraya numûne olarak yazıldığından bu kadarcıkla iktifâ olundu.

Türkî Durûb-ı Emsâlinin mensûrlarından birkaç bin tanesini müceddidin-i edebin ser-firârı Şinâsi Efendi merhûm cem‘ ederek güzel bir sûretle tab‘ u neşr ettiği gibi yakın vakitlerde Ebuzziyâ Tevfîk Bey dahi bazı ilâvât ile tekrâr tab‘ u neşr eylemiş olduğundan bunlar için erbâb-ı mütâlaanın kitâb-ı mezkûru edinip mütâlaa eylemelerini tavsiye ile buracığa bazı manzûm sözler yazdık Darb-ı Mesel olabilecek Türkî mısra‘lardan hatırlayabildiklerimiz şu:

1- Ateş kenarı ḳış gününüñ lâle-zârıdır
2- Ayağında ṭonı yoḳ feslegen ister başına
3- Erenler ḥażıra ḳılmış du‘âyı
4- Eliñ dürlü ṭa‘âmından bizim tarḫañamız yegdir. **Syf:220**
5- Unudurlar seni biçâre hemân sen ölme
6- Bâğ-bân bir gül içün biñ ḫâre ḫidmet-kâr olur
7- Bilinir ḳadr-i ‘abâ mevsim-i bârân olsa
8- Böyle eyyâm-ı ġamıñ böyle olur nevrûzu
9- Taḳdîr-i Ḫudâ ḳuvve-i bâzû ile dönmez
10- Geçmiş zamân olur ki ḫayâlî cihân deger
11- Vaḳıf bir sözdür ki dirler âşinâdan çoḳ ne var
12- İçinde ḫâneniñ bir ṣâḥib olduḳca ḫarâb olmaz
13- Dünya oña degmez ki cefâsın çeke âdem
14- Tîz-reftâr olanıñ pâyına dâmen ṭolaşır
15- Sükûtun merd-i dânâ ḫaṣmını ilzâm içün ṣaḳlar
16- Şecâ‘at ‘arż ederken merd-i ḳıbṭî sirḳatin söyler
17- Gün ṭoğmadan meşîme-i şebden neler ṭoğar
18- Olmaya devlet cihânda bir nefes ṣıḥḥat gibi
19- Âdeme kendi ayağı ile devlet gelmez
20- Acımaz kesdigi parmaḳ şer‘iñ
21- Mâr-i sermâdîdeye Mevlâ güneş göstermesün
22- Kişi noḳṣanını bilmek gibi ‘irfân olmaz
23- Elde isti‘dâd olunca kâr kendin gösterir

24- Müstaid-i derd olanlar ḳâbil-i dermân olur

25- Olmayınca ḫaste ḳadrîn bilmez âdem ṣıḥḥatiñ

26- Yere düşmekle cevher sâḳıṭ olmaz ḳadr ü ḳıymetden **syf:221**

27- Felekde baḫt utansun bî-naṣîb-i erbâb-ı himmetden

28- Atarlar ṭaşı elbette diraḫt-ı meyve-dâr üzere

29- Kimyâ-yı ḳâbiliyyet cevherinden bellidir

30- Kişi yaḳdığı çerâğ üstüne pervâne gerek

Türkî ebyâtından ise şu:

Et loḳması lazım mı ṭoyurmaz mı seni nân
Zehr olsun o loḳma k'ola pes-mânde-i dûn-ân

Ey ḫoca eger kim sen iseñ 'âḳil ü dânâ
Şeydâlığı biñ 'aḳla degişmez dil-i şeydâ

Ḥâlin kime açsañ saña dir ḥikmeti vardır
Öldürdi bizi âh bilinmez mi bu ḥikmet

Mâr ise 'adüvv biz yed-i beyżâ-yı kelîmiz
Ṭûfân ise dünya ġamı biz keşti-i Nûḥuz

Güller güler fiġânla geçer 'ömr-i 'andelîb
Bîmâr iḥtiżârda ücret diler ṭabîb

Bir dide de kim nûr-ı ḥaḳîḳat ola eyler
Âyîne-i imrûzda ferdâ-yı temâşâ

İmtiyâz šabit ve seyyârı müşkildir ḫayâl
Ẓannider sükkân-ı keştî sâḥil-i deryâ yürür

Münâfi-i edebdir her ṭalebde şive-i ibrâm

Ânuñçün cilve-gerdir ṣûret-i nehy üzere maṭlablar **syf:222**

Bî-vücûd olmaḳ gibi yoḳdur cihânıñ raḥatı

Gör ki Sîmurġuñ ne dâmı var ne de ṣayyâdı var

beytler yazıldı emsâlî ve belki de daha a‘lâları dîvânlarımızda mevcûd olduğundan buracıkta bu kadarla iktifâ olundu.

Tenbih: Buraya derc olunan Durûb-ı Emsâl ile mısra‘ ve beyitler deryâdan bir katre olup üç lisânın her birinde nice nice âlî şeyler vardır ki edîb olmak için ekserisini bellemek lâzımdır binâenaleyh İlm-i Belâgat’le iştigâl edecek olanların elsine-i mezkûrede müdevven olan meşhûr dîvânları edinip mütâlaa etmesi ve her birinde ne gibi kavâid ve hâlât mevcûd idüğünün tatbîkine çalışması lazımdır.

154 – Bu misillû îcâzlar Durûb-ı Emsâl ile eş‘âra mahsûs olmayıp bazen mükâtebât ve muhâtabâtta da cârî olur ki “Meselü’s-sâir” nâm kitâb-ı nefîs de Tâhir bin Hüseyin’in İsâ bin Mâhâna galabesini hâkî Me’mûn halîfeye yazdığı (Kitâbî ilâ emir’ül-mü’minin … ve Reis İsâ bin Mâhân bin yed-i hâtime fî yedî ve askere masraf taht-ı emrî vesselâm) mektûbu bu nev‘indendir ki bunun tercümesi olmak üzere Mizânü’l-Edeb’de şu: (İsa bin Mâhân’ın başı karşımda, hâtemi elimde, askeri taht-ı emirdedir) görülmüştür ki fütûhâtı ne kadar mûcez bir sûretle ta‘rîf ettiği meydandadır. Ve kezâ İmâm Fahr-i Râzî Hazretlerinin muâsırı mülûkünden birine yazdığı şu: (Rif‘at kastî ilellah, in ihsanet fehüve’l-muhsin ve ente’l-meşkûr. Ve in min‘at fehüve’l-mâni‘ ve ente lema‘zûr) mektûbudur ki bununda Mizânü’l-Edeb’de **Syf:223** tercümesi olarak şu: (Kıssamı Allah’a ref‘ ettim ihsâñ ettiñ ise muhsin odur sen meşkûrsuñ. Men‘ ettiñ ise mâni‘ odur sen ma‘zûrsuñ) görülmüştür.

Ve kezâ Vüzerâ-yı Osmâniyye’den Edirne Valisi Hakkı Paşa merhûmun Silivri Naibine yazdığı şu:

(Silivri Nâibi şerîat hâini! İ‘lâmını gördüm, kahkaha ile güldüm. Maili hezeyân, hükmü hilâf-ı Kur'ân'dır. Mihr-i müeyyidi bâsâr seni mahkeme kapısına asarım) emir-nâme-i mûciz ile Arnavut Veysî ve Îsâr Ağanın bir muhârebe de îrâd eylediği şu:

(Arkadaşlar! Düşmanın tabyaları uzaktan tüfenk ve tabanca atmakla alınmaz. Bu maksad düşmanların kafalarına kılıç ve bıçaklarımızı eriştirmekle hâsıl olur. İşte ben tüfengin de tabancanın da taşlarını attım kılıcımı elime yatağanı ağzıma aldım gidiyorum siz de beni taklîd ediniz.) nutku bu kabîl mûcez şeylerdendir ki bunlara mümâsil ve askerliğe müteallik mûcez fıkralar âsâr-ı âcizânemden olan "süllem-i rif‘at" ve "delâil-i askeriye" ve "Kavâid-i Esâsiyye-i Harbiyye" nâm üç risâlede mevcûd ve ekserisi eazıma mensûb olduğundan bunlarında mütâlaası fâideden hâlî değildir.

FASL-I SANİ

ITNÂB

155 – Nutk-ı ibâreyi usûl-i müteârife dairesinden hâric ve ondan **syf:234** ziyâde elfâz ile edâ etmek yani îcâbına göre elfâz ü cümel ilâve ederek kelâmı uzatmak husûsuna "ıtnâb" denir ki bu da îcâz misillû "muhill" ve "makbûl" olur.

156 – Itnâb-ı muhill: Elfâz ü cümelin bilâ fâide nutuk ve ibâreye ilavesiyle kelâmı haşv ve tatvîle uğratıp mûcib-i melâl olmasına denir ki herhalde şâyân-ı ictinâb olan maddelerdendir. Mesela: "Pederiniz nereye gitti" suâline "filân yere" cevabı kâfî iken böyle demeyip de sözü uzatarak "Dün hareket eden Şirket-i Hayriyye vapuruna râkiben ve Bursa'ya müteveccihen der-saâdetten hareket eyledi" demek gibi.

157 – Itnâb-ı makbûl: Bir fâide-i mahsûsa zımnında kelâmı uzatmaktır ki bu da ya bir cümlede veya cümel-i müteaddidede olur.

Cümle-i vâhidede olan ıtnâb: Bir şeyin vukûunu i‘zâm ve te’kîd ile ma‘nâ-yı maksûdu maa-ziyâdetin tasvîr içindir “kendi elimle tuttum” “kendi gözümle gördüm” . “kendi kulağımla işittim” gibi ki cennet mekân Yavuz Sultan Selim’in

Kendi elimle yâre kesüb virdigim ḳalem
Fetvâ-yı ḫûn-ı nâ-ḥaḳḳ mı yazdı ibtidâ

beyti dahi bu kabîldendir.

Cümel-i müteaddidede olan ıtnâb: Ber vech-i âtî beyân olunan altı sûrette olur:

Birincisi: Bir ma‘nâda olan hasîsa ma‘nâ-yı âhirde bulunmamak **syf:225** şartıyla bir şeyi zikredip onu mütedâhil kılmaktır ki buna “tedâhül” derler. Nef‘î’nin:

Hâdi-i vâdi-i dîn bedreḳa-i râh yaḳîn
Pîr ü müctehidin-i Ḥażret-i Şeyḫ-ül-İslâm

beytinde olduğu gibidir.

İkincisi: Bir şeyi nefy ba‘dehü isbât veyahut evvelâ isbât ba‘dehü nefy etmek tarîkîdir ki buna (nefy-i isbât) derler. “Hükümet-i seniyye va‘dinde hulf etmez. Lâkin ekser ahâli bilmezler. Bilirler bilirler amma maîşet-i zâtiyyelerine ait husûsâtı bilirler yoksa ledünniyât-ı umûrdan gâfildirler” ibaresinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Ma‘nen sûreteyni muhtelifeyni câmi‘ olmak veyahut nefîsde fazl-ı takarrür etmek veyahut ma‘nâya dâll olan suver-i ilmiyede şetâret ve mükemmeliyet bulunmak için kelâmı ıtnâbdır. Buna “tefsîr-i ba‘de’l-ibhâm” denir. Arabî’den Reşid Vatvat’ın:

Yuḥyî ve yurdî biced ve âhü ve ṣârimihi

Yuḥbe’l-‘ufâte ve yurdî küllü men ḥasedâ

beytiyle Farisî’den Unsurî’nin:

Ya bended ya küşâyed ya sitâned ya dehed
Ta cihân ber pây bâşed şâh-râ în yâdigâr

Ançi bistaned velâyet vançi bedhed hâste
Ançi bended pây-i düşmen vançi bük şâyed hisâr **syf.226**

kıt‘asıyla Türkî’den Fâzıl’ın:

Ḳılmasun devr-i felek bir daha icrâ-yı fuṣûl
Ne bahar ve ne ḥarîf ve ne zemistân olsun

beytinde olduğu gibi ki

Dördüncüsü: Hâssın meziyet-i fazlına işâret için âmmdan sonra hâssın zikridir Nef‘î’nin:

Revnâḳ-ı nev-bahâra ‘aşḳ olsun
Zînet-i lâle-zâra ‘aşḳ olsun

beytinde olduğu gibi ki zînet-i lâle-zârın meziyet-i mahsûsasını tenbîh için ona nazaran âmm olan revnâk nev-bahârdan sonra zikrolunmuştur.

Beşincisi: Hüsn-i tekrârlardır ki “tekrîr” nâmıyla dahi yâd olunup ber vech-i âtî beyân olunan on vecih üzere olur.

Vech-i evvel: Takrîr-i kelâm için olan tekrîrdir Gâlib Dede’nin:

Ey dil ey dil yine bu rütbede pür-ġamsıñ sen
Gerçi vîrâne iseñ genc-i muṭalsamsıñ sen

beytinde olduğu gibi.

Vech-i sâni: Te'kîd kasdıyla olan tekrîrdir ki şâirin:

Düşünce çâh-ı ümîde ẕeḳan ẕeḳan diyerek
Kemend-i zülfe ṣarıldım resen resen diyerek

beytinde olduğu gibidir.

Vech-i sâlis: Tekdîr kasdıyla olan tekrîrdir ki şâirin: **syf:227**

Ey felek ey felek ey ẓâlim ü ġaddâr felek
Nîce ḳıydıñ ki dûşe ḫâke dürr-i yektâ

beytiyle Hüdâyî'nin:

'İlm-i billaha çalış gel yürü ey himmeti dûn
Nîce bir ḳâle yeḳûl, nice bir kâne yekûn

beytinde olduğu gibidir.

Vech-i rabi': Tefhîm için tekrîrdir ki şâirin:

Padişahlar padişahı padişah
'Afv ider ḳullar iderlerse günâh

beytinde olduğu gibidir.

Vech-i hâmis: Tehvîl için tekrîrdir "Önüne bak önüne bak düşüyorsun" demek gibi.

Vech-i sâdis: Tenviye için tekrîrdir "Zinhâr zinhâr ey civân zinhâr" demek gibi.

Vech-i sâbi': İsbât-ı inkâr için olan tekrîrdir. Bir tiyatro risâlesinde görülen "Ya benden sonra başkasını severse; yok yok inanmam, ne olsa inanmam, o benden başkasını sevmez ve sevemez" fıkrası gibi.

Vech-i sâmin: Tevbîh için olan tekrîrdir ki şâirin:

Ey ḫâin ve ey ḫâin ü ḫâif
Maḥv oldı hücûmuñla ṭavâif

beytinde olduğu gibidir. **Syf:228**

Vech-i tâsi‘: İstib‘âd için olan tekrîrdir ki birine “Efendi hayli zenginsiniz” denildikte “zenginlik nerede ben nerede” yolunda cevap vermesi gibi.

Vech-i âşir: İsti‘tâf için olan tekrîrdir ki şâirin:

Sâḳîyâ sâḳîyâ şarâb şarâb

beytinde olduğu gibidir.

Tekrîr denilen işbu usûl-i ıtnâb hakkında zikrolunan hâlâttan başka “müfîd” ve “gayr-i müfîd” i‘tibâriyle ve lafz-ı ma‘nâda olmak sûretlerine daha iki nev‘a ayrılır ki bunlardan:

Tekrîr-i müfîd: Mâ-bih-il-ifâdenin mutazammın olduğu emri teşdîd ile mübâlağa-i medh ve zemmde müsta‘mel olandır. Nâbî’nin:

Tesbîḥ-i zâhid döndükce tîz tîz
Devrinde sâġar iylerdi sür‘at

beytinde hem lafz hem ma‘nâ ve Nâdirî’nin:

İṭâ‘at ḳıl sözüme olma ‘âṣî
Seni berbâd ider levš-i ma‘âṣî

beytinde “itâ‘at kıl” ile “olma asi” lafzan mütehâlif ve ma‘nen müşterek olup yalnız ma‘nâ cihetiyle tekrar vardır. Bu iki beytte olan tekrarların her ikisi de müfîd nev‘indendir.

Tekrîr-i gayr-i müfîd: Bilâ ma‘nâ ve bilâ münâsebet kelâmda fazla şey bulunmasıdır ki bu husûs fevk-al-âde kabâyihden addolunur. Nitekim Hanîfî’nin:

syf:229

Bir yâr var yâr olacaḳ yâr bizlere
Destiyle şevḳ ile ṣuna mînâ-yı ibtihâc

beytinde hem lafz hem ma‘nâ ve Belîğ’in:

Süẖan-ı Şinâsî-i ‘âlem benimle ḳâimdir
Ni‘am-ı süẖan da budur ġayrı ba‘d-ezîn lâ’dır

beytinde “gayrı” ile “ba‘d-ezîn’in yalnız ma‘nâ cihetiyle tekrarları bilâ fâide ve abes olduğundan bu iki beyt medhûl ve merdûddur.

Tenbih: Te’kîd ile tekrîr beyninde fark olup tekrîr te’kîdden eblağdır. Çünkü te’kîd mâ-kabl-i kelâmda mezkûr ma‘nâ-yı hâsılın takrîr ve takviyesi için îrâd olunur. Tekrîrde ise bu fâide ile beraber beyân olunan menâfi‘ mevcûttur binâenaleyh tekrîr te’kitten eblağdır.

Altıncısı: Takrîr, teşdîd, tahsîn, tenbîh, ihtimâm, tenzîh, duâ, mutâbakat, isti‘tâf, garâbet gibi şeylerin izhârı için kelâmın tamamından evvel arasına müfred yahut mürekkeb idhâl olunması ve fakat o mütedâhilin ıskâtı halinde de kelâmın yine tâm ve hükmün bâkî kalması yani araya konulan şeyler olmaksızın dahi ifâdede tamâmiyyetin hâsıl olmasıdır ki buna “i‘tirâz” derler. Ve ilave olunan şey cümle ise ona “cümle-i mu‘terize” denir. Bir mezâr taşına yazılmak üzere tertîb edilmiş olan şu:

(Ey sâhib-i ibtisâr! Bu mezarı imâle-i nigâh i‘tibâr etmeden güzâr eyleme kim, başı ucunda gördüğün nişân değil. Fenâ-yı âleme bir mütehaccir misâl hâildir. Derûnunda gunûde-i hâb-ı sükûn olan merhûmun ruhunu **syf:230** bir Fatiha ile şâd eyle ki seninde âkibet karârgâhın bu hâk-ı siyah dildir. Dest-i cellâd-ı ecelden ne civân-ı kavî halâs bulur ne pîr-i zebûn. İnnellahe ve innâ ileyhi râci‘ûn)

İbâresinde kimden hâile kadar ve kezâ ki’den siyah dildire kadar olan cümleler cümle-i mu‘terizedir ki onlar kaldırılsa (Ey sâhib-i ibtisâr! Bu mezârı imâle-i nigâh-ı i‘tibâr etmeden güzâr eyleme. Derûnunda gunûde-i hâb olan merhûmun rûhunu bir Fatiha ile şâd eyle ki dest-i cellâd-ı ecelden ne civân-ı kavî halâs bulur ne pîr-i zebûn innallahe ve inna ileyhi râci‘ûn)

Sûretinde yine tamam bir fıkra kalır.

İ‘tirâz dahi tekrîr gibi bi-l-fâide olur ya bilâ-fâide olur.

Bi-l-fâide olan i‘tirâzda beş vecihle îrâd olunur.

Vech-i evvel: Şart ile cezâ arasında bulunmasıdır tercüme-i Telemâk’ta vâki‘ (giriftâr olduğum muhâtaradan tahlîs-i cân müyesser olursa – adüvv-i cânım olan nefs-i heves-nâkıma uymayıp – daima bend-i pendinizle mukayyed ve âmil olayım) ibâresinde adüvv’den uymayıba kadar olan fıkra gibi.

Vech-i sâni: Sebep ile müsebbib arasında i‘tirâz îrâdıdır nitekim şu:

(İstirhâ-yı peyvend-i a‘sâbdan–ki tınâb-ı hayme-i nihâddır – revâbıt-ı a‘zâsı çözülmüş) fıkrasında iki çizgi arasında olan ibâre ki.

Vech-i sâlis: Mübtedâ ile haber arasında i‘tirâz îrâdıdır şu:

(Şeb-i çerâğ vücûd-ı insân – ki perdâhte-i sultan-ı gaybdendir – zulmet-i küfr ve dalâlette kalmak sezâ mıdır?) fıkra ve iki çizgi arasında olan cümle gibi.

Syf:231

Vech-i rabi‘: Fi‘l ile fâil arasına i‘tirâz vürûdudur. Nef‘î’nin:

Bâd-ı ṣabâ – ki ṭurreleriñ tâbdâr ider
Her bir çemende – biñ dili zâr u nizâr ider

beytinde ki'den çemendeye kadar iki çizgi arasında kalan kelimât gibi.

Vech-i hâmis: Fi'l ile mef'ûl arasına i'tirâz vuku'udur. Kemâl Bey merhûmun:

(… asrımızda Terakkiyât-ı maârif eseriyle kudemâ-yı felâsifenin efkâr-ı hikemiyyesini – ki heyûlâ-yı irfân ta'rîfine sâdıktır – cerh ve ıslâh için mâhiyyet-i kemâlin dakayıkına vâkıf olan bunca erbâb-ı nazar ta'rîzât-ı şedide îrâd etmekte iken üdebâ-yı sâlifenin âsâr-ı kalemiyyesini "ki mezâyâ-yı vicdân tavsîfine lâyıktır" şerh ve îzâh için hâsiyyet-i makâlin hakâyıkına ârif olan nice eshâb-ı hüner takrîzât-ı adîde inşâd eylemektedir) ibaresinde iki çizgi arasında ve iki tırnak arasında olan iki fıkra gibi.

Bilâ-fâide getirilen i'tirâz dahi iki nev'idir.

Nev'i evvel: Kelâma duhûlüyle hurûcî müsâvî olup hiçbir hüsn ü kubhu mükteseb olmayandır. Râgıb Paşa merhûmun:

O kem serâğ beyâbân-ı vaḥdetim ki hergiz
Ṭalebde ben beni ḥıżr olsa reh-nümâ bulamam

beytindeki "hergiz" sözü gibi.

Nev'i sâni: Kelâma nakîse ve ma'nâya fesâd îrâs edendir. İzzet Molla'nın **syf:232**

'Âşıḳlarız ġam-ı felegiñ biz ḳolayını
Ṣabr itme göçse daḫi felâkette bulmuşuz

beytindeki “dahi” gibidir ki bu kısım i‘tirâz ziyâdesiyle medhûldür.

158 – Erbâb-ı belâgat beyninde ve husûsâ-yı şuarâ arasında ıtnâb için kelâma ilka edilen elfâza “haşv” denir ki ehemmiyet-i mahsûsasına binâen Muallim Naci Efendi Hazretleri “Istılâhât-ı Edebiyye” nâm eserinin otuz altıncı sahifesinden bede’ ile bir çok sahifesini bununla imlâ ederek arîz ve amîg îzâhâtı i‘tâ eylemiş olduğundan erbâb-ı merâkın oraya mürâcaâtlarını tavsiye ile beraber bu bâbda da birkaç söz îrâd eyledik şöyle ki:

Haşv: İki türlü olup birine “müfsid” ve diğerine “gayr-i müfsid” denir.

Haşv-ı müfsid: İfâdeyi ihlâl eden fazla şeylerdir.

Haşv-ı gayr-ı müfsid: Kabîh, melîh, mutavassıt nâmlarıyla üç halde bulunandır.

Haşv-ı kabîh: Zâid-i mahz olup söze çirkinlik verenlerdir ki bunlar “terdîf-i mürâdif” ve “atf-ı tefsîrî” gibi aynı ma‘nâyı mutazammın olan lafızların müştereken îrâdından ibârettir. Arabî’den:

Ve aver šenâ-yi tekellemühü
Ṣüdâ‘u-r-re’s ve’l-ḳaleḳâ

beytinde (suda‘) zikrolunduktan sonra re’se lüzûm olmayıp zâid-i mahz olduğundan ve Farisî’den: **syf:233**

Ez-bes ki bâr-ı minnet-i tû ber tenem nişest
Der zîr-i minnet-i tû pinhân (ü müstetirem)

beytinde ve Nef‘î’nin:

‘Uḳde-i reşk (ü ḥased) yoḳ dil-i bî-bâkimde
Olmasa naẓm-ı selîsimde ‘aceb mi ta‘ḳîd

beytiyle:

Seni medḥ itmesün yanılsun ehl-i dil-i dâniş
Ki envâ'-i mekârimle vücûduñ ferd (ü yek-tâ) dır

beytinde ve Nâbî'nin:

Ammâ ki perde-dârlıḳ eyler teġâfüli
Vaż' ü ġurûru şerm (ü ḥayâ) ṣûretindedir

ve Nâilî-i kadîm'in:

Gösterir serkeşte ḥâl-i vâdî-i vaḥşet henüz
Kird-bâd-ı deşt (vü ṣaḥrâ) rûḥ-ı Mecnûn'u baña

ve Sünbülzâde Vehbî'nin:

Ḥarf-gîr olma ẓarâfet ṣatma
Sözüne kiẕb (ü durûġı) ḳatma

beytinde mu'terizeler arasına alınan elfâzın cümlesi bu kabîldendir.

İşbu haşv-ı kabîhler nazma mahsûs olmayıp tumturak kelâmı lafz galebeliğinde aramak fikr-i sakîmine ferîfte olan nâsirlerin nesirlerinde dahi vâki' olur. Mesela: "Zîver-i irfân ü maârifle âreste" diyecek yerde **syf:234** kelâmı haşve boğarak "hilye-i maârifle areste ve zîver-i irfân ile pîrâste" yolunda îrâd-ı kelâma dökülürler ki bunlar bu asra göre kabâyihten ma'dûddur.

İşbu haşv-ı kabîhler için Muallim Naci Efendi Istılahât-ı Edebiyye'sinde "etrâf ü cevânib, i'tirâf ü ikrâr, ilhâh ü ibrâm, evkât ü ahyân, bedîhî vü âşikâr, Bey u fürûht, ceng ü harb, cehl ü nâdânî, hırs u âz, havf u hirâs, zîb ü zîynet, sehl ü âsân, şâd u hurrem, sulh u âştî, ahd ü peymân, katl ü idâm, kadd ü kâmet, lâyık u cedîr, mahv ü nâ-bûd, nihân ü muhtefî, medh ü sitâyiş, mesken ü me'vâ, ma'mûr ü âbâdân, nâle vü feryâd, nush u pend, vakt ü zaman, ye's ü nevmîdî, yağma vü gâret" gibi bir takım ikiz sözlerin hep o menşe'den tevellüd etme şeyler olduğunu ihtâr ederler ki

fi'l-hakîka şâyân-ı ictinâbı mevâddan olduğundan sûret-i mahsûsada mücânebet lüzûmunu arz ederiz.

Haşv-i melîh: Mâ-bih-il-ifâdeyi takrîr ve kelâmın mazmûnunu teşdîd edenlerdir ki bâlâda mezkûr:

İṭâ'at ḳıl sözüme (olma 'âṣî)
Seni berbâd ider levš-i ma'âṣî

beytiyle Arabî'den:

İnne-š-šemânîne (ve bellaġtühâ)
Ḳad aẖvecet sem'î ilâ tercümâni

beytinde ve Farisî'den:

Der mihneti în zamane-i nî feryâd
Dûz (eztu) çenânım ki bed-endîş-i tu-bâr **syf: 235**

beytinde mu'terize içinde olanlar gibi.

Haşv-i mutavassıt: Hüsn ü kubhu olmayıp mazarratı dahi görülmeyendir. Arabî'den:

Ve ente le'amru'l-mecid eşrafü min ḥevâ
'Alâ ra'mi (ânâfî) ma'dî ḳaṣabe'l-mecid

beytiyle Farisî'den:

Zi hecr-i rûy-i tü ey dil ru bây-i sîmîn ter
Dilem nedîm-i nedemşud tenem adîl-i anâ

ve Türkî'den bâlâda mezkûr Râgıb Paşa'nın:

O kem serâğ beyâbân-ı vaḥdetim ki (hergiz)
Ṭalebde ben beni ḥıżr olsa reh-nümâ bulamam

beytinde ve mu'terizeler arasında olan elfâz gibi.

Tenbih: İşbu haşv fıkarâtıyla bâlâda mezkûr ıtnâb mebâhisi karşılaştırılsa bil-bedâhe anlaşılır ki "ıtnâb-ı mümill, tekrîr, gayr-ı müfîd, bilâ-fâide i'tirâzın nev'i sânisi" haşv-ı müfsid ve haşv-ı kabîh nev'inden olup "ıtnâb-ı makbûl"lerin çoğuyla "tekrîr-i müfîd" haşv-ı melîh nev'inden ve bilâ-fâide i'tirâzın birinci nev'i de haşv-ı mutavassıt aksâmından olur. **Syf:236**

FASL-I SALİS
MÜSÂVÂT

159 – Maânî-i maksûdeyi hâvî olan ibârenin erkân u eczâsını tamamıyla îrâd edip îcâz ve ıtnâb etmemeye "müsâvât" denir ki en sâde bir meslek olup şifâhî takrîrler ile fenn ta'rifâtında ve âdî ifâde-i hâl husûslarında isti'mâl olunur. Nitekim Ebuzziyâ Tevfîk Beyin "Habîbe" nâm tiyatrosunda bir kız lisânından şu:

(Babam ben meme emerken ölmüş. Annem hiçbir şeye mâlik olmadığı gibi babamdan da bir şey kalmamış. Yalnız sesiyle zihni sayesinde ırzını, hayâtını muhafazaya çalışıyordu. Sesi pek güzel olduğundan komşumuzun oğluna bazı kasideler, gazeller okutarak ezber eder. Cem'iyyetli yerlerde söyleyerek halkın verdikleri bahşişlerle geçinirdi…) sûretinde îrâd olunan söz takrîr-i şifâhiyye güzel bir misâldir. Ta'rîf için ise (Mebâni'l-İnşâ) nın:

(**Vaz' –** Bir şeyi bir şeye tahsîs etmeye derler. Fakat o şey ıtlâk veya ihsâs olunduğu anda ondan şey'-i sâni olunmak lazımdır.

Mesela: (Kırmak) denildikte ondan kırmak ma'nâsı yahut kesri ihsâs ettiren ma'nâ-yı mahsûs münfehim olduğu gibi.

Eğer bir kelime zâhir olup bir şeye delâlet kılarsa vaz' ile mevzû'un lehde hâss olursa ona "ilm" derler "Musa, Cafer, Tûba, İstanbul, Edirne, Bursa" gibi.

Syf:237

Eğer vaz'-ı âmm ve mevzû'un leh hâss olursa ona "ism-i işaret" ve "mevsûl" denir "şu, bu, böyle, şöyle, ol" gibi.

Eğer kelime zâhir olmayıp da ifâde takdîr olunan nev‘den olursa ona “zamîr” denir “ben, sen, o, biz, siz, onlar” gibi.

Ve eğer bir kelimenin ma‘nâsı şahs-ı vâhide munhasır olmayıp bir nev‘in efrâdına âmm ve şâmil bulunursa ona “cins” ve “mütevâtî” derler “insan, kuş, ağaç” gibi. Müfret bir lafızdır ki o lafzın cüz’î ma‘nâsının cüz’î üzerine delâlet eylemeye “Hasan, İlyas, orman, dağ, su” kelimeleri gibi.

Eğer iki kelime bir ma‘nâ için mevzû‘ olursa onlara “müterâdifân” derler. “sıcak ile ısı” ve “aydınlık ile ışık” ve “köpek ile it” ve “muhabbet ile meveddet” gibi.

Eğer ikiden ziyâde bir ma‘nâ için mevzû‘ bulunursa onlara dahi “elfâz-ı müterâdife” denir. “Muâyene, müşâhede, rü’yet, besâret” gibi.*

Ve eğer bir kelime maânî-i kesireye delâlet eder yani birkaç ma‘nâ için mevzû‘ olursa ve o ma‘nâlarda her birine vaz‘-ı evveli üzerine delâlet kılarsa o lafza maânîden beherine nisbetle “mücmel” ve mecmû‘una nisbetle “müşterek” denir. “Sormak, bitmek, göz, yemeni” kelimeleri gibi ki sormak hem emmek **syf:238** hem suâl etmek ve bitmek hem neşv û nemâ hem de intihâ bulmak ve kezâ göz kelimesi çeşm ü beykâr ve terazinin bir kıt‘ası ma‘nâsına ve yemeni dahi hem başa sarılan renkli bez hem de ma‘hûd ayakkabı ma‘nâsına geldiği gibi. Ve eğer bir lafız vaz‘-ı evvelden mehcûr olarak ahar ma‘nâya delâlet ederse ona da “menkûl” derler. “Kelime” sözü gibi ki lûgatta cerha demek olup muahharan lafzen vâhideye ıtlâk olunmuştur.

Ve eğer nakl-i örf-i hâss olursa ve bir lafzı vaz‘-ı evvelinden kendi ıstılahlarına nakl ederlerse ona da “hakîkat-i örfiyye-i hassa” denir.”maymuncuk, dönüm” gibi.

---

* Bu gibi kelimatı da erbâb-ı edebin bilmesi lazım olduğundan hîn-i hâcette mürâcaâtla hall-i şüphe itmek üzere Arabî’den “fıkdü’l-luğa” ve “elfâz-ı kitâbiyye” ve “Kırâad’ül-lüga” nâmıyla Beyrut’ta tab‘ edilmiş olan eserleri edinmek lazımdır.

Ve eğer nakl-i elfâz bir alâka ve münasebete mebnî olmaz ise o kelimeye “mürtecel” derler “Timur, Tosun, Dursun” gibi ki Timur ma‘den ma‘hûdün ve tosun öküz yavrusunun ismi ve dursun emr-i gaib sîgası iken üçü de a‘lâm-ı eşhâs olmuştur) ibâresi gibi ki bu ibâre hem ta‘rîfe misâl olmak hem de ta‘rîf eylediği mevâdd aşağıda lazım olacağından onları bellemek için îrâd olundu ve bu makamda da İlm-i Maânîye müteallik kavâid-i mühimme hitâm buldu. **Syf:239**

İlm-i maânînin sonu

(Kasbar Matbaası)

TEDRİSÂT-I İ‘DADİYYE KÜTÜPHÂNESİ

(ONBİRİNCİSİ)

MECÂMİÜ’L-EDEB

(Usûl-i fesâhat, ‘ilm-i maânî, İlm-i beyân, İlm-i bedî‘, İlm-i arûz, İlm-i kafiye. Aksâm-ı şi‘r, Usûl-i tahrîr. Usûl-i kitâbet ü hitâbet. Usûl-i tenkîd) gibi fenleri hâvî on kitâb-ı aslî ile tercümelerden mürekkeb diğer dört kitâb-ı fer‘i’den ibarettir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

İLM-İ BEYÂN

MUHARRİRİ

ERKÂN-I HARBİYYE KAYMAKAMLARINDAN MANASTIRLI
MEHMET RİFAT

MAÂRİF NEZÂRET-İ CELİLESİNİN RUHSATIYLA TAB‘ OLUNMUŞTUR

DERSAÂDET
(KASBAR) MATBAASI – BÂB-I ÂLİ CADDESİ NUMARA 25
SÂHİB VE NAŞİRİ: KİTABÇI KASBAR
1308

(MECÂMİÜ'L-EDEBİN BİRİNCİ CİLDİ OLAN İLM-İ BELÂGATTEN)

ÜÇÜNCÜ KİTAP

İLM-İ BEYÂN

Lisân-ı edebe en ziyâde revnâk ve şetâret veren bu kitâbın hâvî olduğu fenn beyândır.

MUKADDİME

160 – Ma‘nâ-yı vâhidi vuzûh-ı delâlette yekdiğerinden mütefâvit turuk-ı muhtelife ile îrâd etmek usûllerini beyân eden ilme “İlm-i Beyân” tesmiye olunur.

İşbu ta‘rîfî ve binâenaleyh fenn-i beyânın maksadını güzelce anlamak için “vuzûh-ı delâlet” ile “turuk-ı muhtelife” ne demek olduğunu teftîş edelim:

Delâlet – Lafzın ma‘nâya taallukundan neş’et eden bir madde olup esâsen üç sûrette bulunur:

Birinci sûret – Lafzın mâ vuzıa lehine tamamen delâletidir ki buna “delâlet-i mutabakiyye” derler. Arslan lafzından ma‘hûd yırtıcı hayvanı istidlâl gibi.

İkinci sûret – Lafzın mâ vuzıa lehinin cüz’üne delâletidir ki buna da “delâlet-i tazammuniyye” derler. Nitekim arslan lafzının ma‘nâ-yı küllisi hayvan-ı mücteri olup arslan zikrolunmasından ma‘nâsının cüz‘î olan cür’eti kasd ile ondan cesur bir adam murâd olunur.

Üçüncü sûret – Lafzın mâ vuzıa lehinden hâric bir şeye delâletidir ki buna da “delâlet-i iltizâmiyye” derler.

“Filânın kapısı açıktır” terkibinde kapının küşâde olmasından o zâtın mükrim olması ma‘nâsı murâd olunur. **Syf:243**

İmdi şu üç sûretten birincisindeki delâlet-i vaz‘a mutabık olduğundan buna yani delâlet-i mutâbakiyye dediğimiz şıkkına şu sûrete göre “delâlet-i vaz‘iyye” dahi derler. Ve diğer ikisinde olan delâletler vaz‘a değil akla muvâfık olduğundan bunlara yani delâlet-i tazammuniyye ve delâlet-i iltizâmiyye dediğimiz şıklara dahi “delâlet-i akliyye” denir ve bu halde vaz-ı elfâza vâkıf olanlarca delâlet-i vaz‘iyye de merâtib-i vuzûh olmayıp her birisi maânî-i mevzûasına nisbetle sâbit kalır. Yani: “kerîm, sahî, cevâd” sözlerinin bir ma‘nâya delâletini bilenlerce “filân kerîmdir” yahut “filân sahîdir” yahut “filân cevaddır” demekte bir fark olmadığından bunlarda vuzûh-ı delâlet aranmaz. Fakat delâlet-i akliyyede vuzûh-i delâlet-i i‘tibârî vardır. Yani: Sahâvet isbâtı zımnında delâlet-i akliyye i‘tibârâtıyla “filân Hâtem gibi sahîdir” ve “filân Hâtem gibidir” ve “filân Hâtemdir” denir ve “filân bahardır” ve “filânın kapısı açıktır” tarzlarında suver-i muhtelife ile daha başka ma‘nâlar dahi îrâd olunur ki

bunlardan ilk üçten birincisinin fehmi diğerlerinden kolay ve ikincinin ondan bir mikdâr zor ve üçüncünün onlardan daha zor olduğu ve binâenaleyh birinin diğerinden vâzıh idüğü zâhir olur ve bu sûrette delâlet-i akliyyenin turuk ifadesindeki tahallüf dahi meydana çıkar ki bunlardan merâtib-i vuzûh ile turuk-ı muhtelife ne demek olduğu münfehim olmakla İlm-i Beyân'ın ta'rîfiyle maksadının neden ibâret idüğü yani delâlet-i akliyye i'tibâriyle îrâd-ı kelâmın turuk-ı muhtelifesini îzâhtan ibâret olduğu anlaşılır. **Syf:244**

161 – Madde-i sâbıkada mezkûr tafsilata göre delâlet-i vaz'iyye cihetiyle olan kelâm yani elfâzın maânî-i mevzûasında isti'mâlleri "hakîkat" ve delâlet-i akliyye cihetiyle yani: Elfazın maânî-i mevzûa haricinde isti'mâli "gayr-i hakîkat" olup İlm-i Maânî ve Beyân'ın ta'rifleri mucibince de hakikatle ifade-i maânî fennine ve gayr-i hakikatle olan turuk-ı eda dahi işbu fenn-i beyâna mahsûs olduğu münfehim olacağından buracıkta da gayr-i hakikatı tedkîk etmek lazım gelir.

Gayr-i hakikat: Bâlâda da yazıldığı vecihle bir lafzın mâ vuzıa lehinin gayrisinde isti'mâlidir ki ya ol lafzın mâ vuzıa lehinin isti'mâl olunmasına mani olacak bir karîne bulunduğundan dolayı mâ vuzıa lehini kasdolunamayıp onun gayrisinde isti'mâl olunur yahut mâ vuzıa lehinin iradesini men' edecek bir karîne bulunmadığı halde yine mâ vuzıa lehinin gayrisi kasdolunur ki bunun şıkk-ı evveline "mecâz" ve şıkk-ı sânisine "kinâye" denir. Yani: "Bu dükkân kazanıyor" terkibinde dükkândan emtia ve "rahmet geliyor" terkibinde de rahmetten yağmur ve "testi akıyor" da testiden su ve kezâ "hayvanımı çekin" terkibinde hayvandan bargir(beygir) murâd olunup bunların mevzû'larını murâd etmeye karîneler mâni' olduklarından bunlarda "dükkân, rahmet, testi, hayvan" sözleri mecâz ve "filânın kapısı açıktır" terkibiyle "filânın eli uzundur" terkiplerinde sahîhan kâpısının küşâde olmasını ve elinin tavîl bulunmasını iradeye yani ma'nâ-yı mevzû'larını kasdetmeye mâni' olacak bir karîne bulunmadığı halde bunun evvelkisinden "sahâvet" ve ikincisinden "sirkat" kasd eylemek dahi kinâye olur. **Syf: 245** Binâenaleyh işbu fenn-i maânî esâsen mecâz ile kinâye ahvâlini beyânına mahsûs demek olduğundan işbu mebhas-ı sâni iki bâb üzerine yani biri mecâza diğeri kinâyeye mahsûs olmak üzere iki bâb üzerine tedvîn olundu.

BÂB-I EVVEL

MECÂZ

162 – Bir kelimeyi ma‘nâ-yı hakîkiden ma‘nâ-yı mecâziye nakl için iki ma‘nâ arasında bir münasebet ve alâka bulunması şart olup eğer o münasebet ve alâka teşbihin gayri bir şey olursa o mecâza “Mecâz-ı Mürsel” denir ve eğer o münasebet ve alâka teşbihten ibaret bulunursa ona da “İstiare” derler ki şu hâle göre bu bâb iki nev‘ üzerine tahrîr olundu.

NEV‘-İ EVVEL
MECÂZ-I MÜRSEL

163 – Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâzi arasında müşâbehet olmaksızın alâkanın tamam olmasına “mecâz-ı mürsel” denir ki bu alâkada **syf:246** mevzû‘un lehin gayri olan ma‘nânın ma‘nâ-yı mevzû‘un lehe zihinde fi’l-cümle ittisâlidir yani ma‘nâ-yı hakîkîden evvel ma‘nâ-yı mecâziye zihnin intikâli sahîh olan bir münâsebetten ibârettir.

Bu kabîl alâkanın birçok nev‘i var ise de en ziyâde mütedâvil olup Lisân-ı Osmânî’de olanları “külliyyet ve cüz’iyyet, sebebiyyet, hulûl, umûm ve husûs, masdariyyet, mâzî, istikbâl, âliyyet, hazfiyyet, isnâd” denilen on nev‘idir ki ber vech-i âtî mükemmelen ta‘rif olunur:

164 – Külliyyet ve cüz’iyyet alâkası: Ma‘nâ-yı hakîkî ile ma‘nâ-yı mecâzîden biri diğerinin cüz’i olmaktır ki bunda iki vecih mutasavverdir.

Vech-i evvel: Ma‘nâ-yı külliye mevzû‘ bir kelimeyi zikredip de o kelimenin müştemil olduğu ma‘nâ-yı cüz’i-yi kasdetmektir ki buna “zikr-i küll irâde-i cüz’” derler Mebâni’l-İnşâ müellifinin:

Şeyḫ Efendi de Ḥicâz’dan geliyor
Der ki Ḥaḳḳ’a niyâzdan geliyor

beytinde ki “Hicâz” lafzı gibidir. Çünkü Hicâz ol kıt’a-i mübârekenin ismi olup burada ise bundan onun eczâsının biri olan “Mekke-i Mükerreme” kasdolunmuştur.

Vech-i sâni: Ma‘nâ-yı cüz’iyye mevzû‘ bir kelimeyi zikredip onun müteallik olduğu ma‘nâ-yı külliyi kasdetmektir ki buna da “zikr-i cüz’ irâde-i küll” derler.

165 – Sebebiyyet alâkası: Ma‘nâ-yı hakîkî ile ma‘nâ-yı mecâziden biri diğere sebep olmaktır ki bunda da iki sûret mutasavverdir: **syf: 247**

Vech-i evvel: Bir şeyin sebebini zikredip müsebbibini kasd etmektir. Buna “zikr-i sebeb irâde-i müsebbib” derler. Mebâni’l-İnşâ müellifinin:

Ḫayli pâre ḳazandı bu dükkân
Müşterisi idi bütün iḫvân

beytinde para kazanan şey yani müsebbib-i hâl ve emtia olup dükkân ise sebep olduğundan burada sebebin zikriyle müsebbib kasdolunmuştur.

Vech-i sâni: Müsebbibi zikr edip sebebini kasd etmektir ki buna da “zikr-i müsebbib irâde-i sebep” denir. Yine Mebâni’l-İnşâ müellifinin:

Baş açub didi ki raḥmet geliyor
Ebr-i nîsân-ı ‘inâyet geliyor

beytinde rahmet geliyordan murad yağmur geliyor olup yağmur ise rahmete sebep yani rahmet müsebbib olduğundan işbu müsebbib olan rahmetin zikriyle sebep olan yağmur kasdolunmuştur.

166 – Hulûl alâkası: Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâziden biri diğere mahal olmaktır. Bunda da iki vecih vardır.

Vech-i evvel: Bir hâlî zikredip mahalli kasdetmektir ki buna “zikr-i hâl irâde-i mahal” derler. Şâirin:

Namazdan çıḳdılar seyre gitdiler
Zavallı zâhidler gör ne itdiler

beytinde olduğu gibi ki “namaz ve seyr” hallerinden câmi‘ ile mesire kasdolunmuştur. **Syf:248**

Vech-i sâni: Bir mahalli zikredip onda mütedâhil olan hâli kasdetmektir ki buna da “zikr-i mahal irâde-i hâl” derler. Sultan Mahmud-ı Sâni ricâlinden olan Pertev Paşanın:

Kilk-i terden aḳdı Pertev ṣu gibi târîḫ-i tâm
Ṣadr-ı devrân eyledi icrâ bu dil-cû çeşmeyi

beytinde olduğu gibi ki burada cereyân mâ’ yerine çeşme zikrolunmuştur. Yani mâ’nın cereyânı olan hâlin mütedâhil olduğu mahal zikr edildiğinden bu veche muvâfıktır.

167 – Umûm ve husûs alâkası: Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâziden biri diğerinden eamm olmaktır ki bunda da iki vecih vardır:

Vech-i evvel: Âmmı zikredip hâssı kasdetmektir ki “zikr-i âmm irâde-i hâss” derler. Şâirin:

Ḥâżır oldum cenk içün ṭaḳdım silâḥ u seyfimi
Söyleyiñ ḥayvanımı ḥażırlasun seyislerim

beytinde hayvan lafz-ı âmmından bargir kasdolunduğu gibi.

Vech-i sâni: Hâssı zikredip âmmı kasdetmektir ki buna da “zikr-i hâss irâde-i âmm” derler. Şâirin:

İsmi İslâm ismidir amma ki ṭoğduḳdan beri
Alnı secde görmemiş bilmez hele mescid yolun

beytinde salâta göre hâss olan secde lafzından namaz kasdolunduğu gibi. **Syf: 249**

168 – Masdariyyet alâkası: Ma‘nâ-yı hakîkînin ma‘nâ-yı mecâziye mahal-i südûr olmasıdır. Bir büyük zâta “Efendimizin kolu uzundur” demek gibi ki kuvvet ve kudret kasdetmektir. merhûm Râgıb Paşa’nın:

Egerçi fitnede ol sîm-i sâ‘idiñ eli var
Belinde ẖançer ser-i nizeniñde[95] medẖali var

beytinde dahi “eli var” ile fitne de dahl ü kudreti olduğu îmâ olunduğu gibi.

169 – Mâzî alâkası: Geçmişteki bir şeyin ismini şimdi ıtlâk etmektir ki buna “kevniyet alâkası” dahi derler.

Kur’an-ı azim-üş-şânda: “ve enü’l-yetemâ emvâlehüm” ayet-i kerîmesinde olduğu gibi ki “yetimlere mallarını veriniz” demek olup halbuki isbât-ı rüşdden sonra i‘tâ olunacağından ve o vakit onlar yiğit delikanlılar olduklarından keyfiyyet-i mâzî ile yâd olunmuştur.

---

[95] Mecâmiü’l-Edeb’de tamlama olarak alınan kelime سر تیز نکده şeklinde yazılmıştır. Dizgide “nun” harfi yerine “te” harfi konularak hata yapıldığı kanaatindeyiz.

"Filân katilde katl olundu" demek dahi bu kabîldendir. Çünkü bu söz îrâd olunduğu anda yani târîh-i mezkûrde o dahi maktüldür.

170 – İstikbâl alâkası: Bir şeyi sonra bulunacağı hâlin ismiyle zikretmektir ki buna "evveliyyet alâkası" dahi derler: "Ateşi yak. Buğdayları bitti" terkibleri gibi ki ateş ve buğday sonra olacak ve şimdi yakılacak kömür olup biten dahi ekinlerdir. Mebâni'l-İnşâ müellifinin şu:

Bir ağızdan olub terâne-perdâz
Şarâb ṣıḳardı birḳaç duḫter-i nâz **syf:250**

beyti de bu kabîldendir. Çünkü: Şarab sıkılmayıp sıkılan üzümdür şarap ileride olacaktır.

171 – Âlet alâkası: Ma'nâ-yı hakîkînin ma'nâ-yı mecâziye âlet olması yani bir şeyin âletinin o şeye isnâd olunmasıdır. Âlet-i tekellüm olan uzv-ı ma'lûme mevzû' olan "lisân" lafzın(ın) lûgat ma'nâsında isti'mâl olunup "Lisân-ı Arab, Lisân-ı Türk" denilmesi gibi ki şu:

Şeb-i yeldâyı müneccimle muvaḳḳit ne bilür
Mübtelâ-yı ġama ṣor kim giceler kaç sâ'at[96]

beyt-i meşhûrundaki saat dahi bu kabîldendir.

172 – Hazfiyyet alâkası: Münâsib ve mülâyemet cihetiyle asıl murâd olan kelimeyi hazfetmektir. Sabri Şâkir'in:

Geçdi ḳılıçdan fiten-i rûzgâr
Seyf-i yedullah olub âşikâr

---

[96] İskender Pala,(2004): *Ansklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* Kapı Yayınları, İstanbul. s. 340

beytinde ve “O maslahatı köyden suâl eden” cümlesinin ki “ehl-i fiten ve ehl-i karye” terkiplerinden mahzûf olan ehil lafızları gibi.

173 – İsnâd alâkası: Bir fi‘li fâilinin gayriye isnâddır. Vehbî-i kadimin:

Zihî sedd yapdı Ḥaḳḳ’a Ḫân Aḥmed mecma‘-ı mâ’ya
Aḳan ṣular ṭurur bu bend-i bâlâ ṭâḳ-ı zibâya

beytinde olduğu gibi ki Seddi yapan amele olduğu halde onu yaptıran Sultan Ahmed’e isnâd olunmuştur. **Syf:251**

174 – Zikrolunan on alâkanın ilk yedisiyle olan mecâzlar “lügavî” ve sekizinci, dokuzuncu, onuncusu ile olanlar dahi “aklî” olduklarından tezyîd-i fâide zımnında buracıkta lügavî ve aklî mecâzları îzâh edelim:

Mecâz-ı lügavî: Bir lafzın mâ vuzıa lehini murâd etmeye mâni‘ olacak karîne bulunduğu halde onun mâ vuzıa lehinin gayrisinde isti‘mâl olunmasıdır.

İmdi hakîkat denilen şey nasıl ki “hakikat-i lügaviyye, hakikat-i şer‘iyye, hakikat-i örfiyye-i âmme, hakikat-i örfiyye-i hassa” nâmlarıyla dört nev‘ ise mecâz dahi “mecâz-ı lügavî, mecâz-ı şer‘î, mecâz-i örf-i âmm, mecâz-ı örf-i hâss” isimleriyle dört nev‘ olmakla bunlar yek-diğeriyle mukâbele olunarak ber vech-i âtî ta‘rif olunur. Şöyle ki:

Lafzın lûgat cihetiyle mevzû‘ olduğu ma‘nâda isti‘mâline (hakikat-i lügaviyye) ve lûgat cihetiyle mevzû‘ olduğu ma‘nânın gayrisinde isti‘mâline (mecâz-ı lügavî) denip arslan denildikte mutlaka ma‘hûd yırtıcı hayvanı kasdetmek hakîkat-i lugaviyye olup bil-akis arslan lafzından bir racül şecî‘ murâd etmek dahi mecâz-ı lügavî olduğu gibi.

Ve kezâ bir lafzın şer‘an mevzû‘ olduğu ma‘nâda isti‘mâline (hakikat-i şer‘iyye) ve şer‘an mevzû‘ olduğu ma‘nânın gayrisinde isti‘mâl olunmasına (mecâz-ı şer‘î) denir. Nitekim "salât" lafzı şer‘an namaza mevzû‘ olduğundan ehl-i şer‘ nezdinde namaz ma‘nâsına isti‘mâl olunması (hakikat-i şer‘iyye) ve dua ma‘nâsında isti‘mâli (mecâz-ı şer‘î) olur ve kezâ bir lafzın **syf:252** ma‘nâ-yı mevzû‘unun gayrisinde isti‘mâli örfen hakikat derecesinde olursa ona (hakikat-i örfiyye) ve mâ vuzıa lehlerinin gayrisinde isti‘mâli örfen mecâz olursa ona da (mecâz-ı örfî) denir ki bunların âmm ve hâss olmaları örfün âmm ve hâss olmasına menûttur. Yani örf-i âmm olursa (hakikat-i örfiyye-i âmme) ve hâss olursa (hakikat-i örfiyye-i hassa) mecâzda dahi (mecâz-ı örf-i âmm) ve (mecâz-ı örf-i hâss) olur ki "dâbbe" kelimesi lûgat cihetiyle arz üzerinde yürüyen nesneye mahsûs iken örf-i âmm cihetiyle dört ayaklı hayvânâttan üzerlerine yük yükledilen hayvanlara mahsûs olduğundan dâbbe'den bu hayvanların birisi mesela bârgîr(beygir) kasd olunursa "hakîkat-i örfiyye-i âmme" ve cümlesi murad olunursa "mecâz-ı örf-i âmm" olur.

Ve kezâ "fi‘l" lafzı lûgat cihetiyle hadese mevzû‘ iken bir cemâat-ı mahsûs olan nahviyyün indinde "yazdı, yazıyor, yazacak" gibi kelimât-ı mahsûsaya tahsis edildiğinden bu halde "hakikat-ı örfiyye-i hassa" ve fi‘lden hades ma‘nâsıyla (kitâbet, hayâtat) gibi ma‘nâlar kasdolunmasına "mecâz-ı örf-i hâss" denir.

İmdi işbu dört şey yekdiğerine nazaran tahallüf edip birinde hakîkat iken diğerinde mecâz ve birinde mecâz iken diğerinde hakîkat olur. Yani: "salât" lafzı ehl-i lûgat indinde mutlaka duaya ve ehl-i şer‘i nezdinde namaza mevzû‘ olduğundan lügavîlere göre duada isti‘mâlî hakîkat-i lügaviyye nev‘inden ve namazda isti‘mâli mecâz-ı lügavî kabîlinden olduğu gibi ehl-i şer‘ nazaran namazda isti‘mâlî hakîkat-i şer‘iyye ve duada isti‘mâlî **syf:253** mecâz-ı şer‘î nev‘inden olmakla işbu lafzın lûgat ve ıstılahı şer‘a göre olan ma‘nâlarından biri diğerinin tamamen zıddı olur ve bu zıddiyet diğerlerinde de aynen vâki‘ olup buna mukayyes olduğundan tafsiline lüzûm görülmedi.

Mecâz-ı aklî: İşbu maddeyi lisanımız kavâidinin müessisi devletlü Cevdet Paşa Hazretleri Belâgat-i Osmâniyyesinde pek güzel cem‘ eylemiş olduğundan

tezyîd-i faide zımnında ber vech-i âtî aynen derc eyledik şöyle ki: Bir fi‘li mâ hüve lehine isnâd etmeyip yani indel-mütekellim hakkı olan mülâbesine isnâd etmeyip de mâ hüve lehnin gayri olan mülâbesine isnâd etmeye (mecâz-ı aklî) denir.

Fi‘le fâili mülâbes olduğu gibi zaman mekân ve sebep dahi mülâbes olur ve bunların fi‘le mülâbeside fâil ile iştirakları mecâz-ı aklînin alâkasıdır fakat bunda dahi karîne-i mânia bulunmak şarttır.

Mesela: Bir mütedeyyin kimse “Mevsim-i bahar otları inbât eyledi” dedikte mecâz-ı aklî olur zira onun indinde otları inbât eden Hak Teâla Hazretleridir. Fakat vakt-i bahar olmakla sanki otları ol mevsim inbât ediyor gibi tahayyül ederek inbât fi‘lini zamanına isnâd eyler.

Ama bu sözü bir dehrî söylemiş olsa mecâz olmayıp hakîkat olur.

Mecâz-ı aklînin ya iki tarafı hakikat veya ikisi de mecâz-ı lügavî yahut biri hakîkat diğeri mecâz-ı lügavî olur. Nitekim: Bundan evvel mezkûr olan misâlin iki tarafı da hakikattir. Ve “zamanın nev-civânlığı yeri ihyâ eyledi” dediğimizde iki tarafı dahi mecâz olur. Çünkü: nev-civânlık **syf:254** insanın harâret-i garîziyyesi ziyâde ve kavî olmaktan ibaret olduğu halde burada mecâzen kuvve-i nâmiyyenin izdiyâdı ma‘nâsında müsta‘meldir. İhyâ dahi hakikatte hayât vermek ma‘nâsına olup hiss ü hareket-i irâdeyi muktezi ve beden ve rûha muhtaç iken burada kuvve-i nâmiyyeyi bi’t-teheyyüç envâ‘i nebâtât ile yere hüsn ü revnâk vermek ma‘nâsında müsta‘meldir yani mecâzdır. Ve “mevsim-i bahar yeri ihya etti” dediğimizde müsnedün-ileyh tarafı hakîkat ve müsned tarafı mecâz olur ve “zamanın nev-civanlığı otları inbât etti” dediğimizde bil-akis müsnedün-ileyh tarafı mecâz ve müsned tarafı hakîkat olur.

Kezâlik “Serdâr-ı Ekrem düşmanı münhezim etti” dediğimizde tarafeyni hakîkat olduğu halde mecâz-ı aklî olur. Çünkü: Hakikat halde düşmanı münhezim eden serdarın maiyetindeki askerdir kendisi âmirdir. Fakat bu fi‘lde dahl-i azîmî olduğundan o fi‘l sebebine isnâd kabîlinden olarak ona isnâd olunur.

“Filân adam ayn-ı adâlettir” yahut “filân adâlet-i mücessemedir” yahut “adâlet odur” cümleleri dahi kezâlik mecâz-ı aklî kabîlindendir. Çünkü adâlet o adamın işlediği işlere mahmûl ve müsned olur zâtına haml ü isnâd olunamaz. Fakat çok adâlet eylediği cihetle gûyâ adâlet tecessüm etmiş tahayyül olunarak ona isnâd olunur.

Eğerçi bu misillû terkiplerde muzâf mahzûftur yani ehl-i adâlet yahut sâhib-i adâlet deyu te’vîl olunmak dahi kâbil ise de bu takdirce **syf:255** matlûb olan mübâlaga fevt olup bir âdi söz hükmüne girer. Hazf alâkasıyla olan mecâz dahi bu kabîl mecâz-ı aklîdendir ve yerine göre bir tarîk-i meslûktur. Fakat mütekellimin garazına ait bir meslektir. Nitekim: Bir şeyi öğrenmek için “Ehl-i karyeden sor” denilecek yerde “karyeden sor” demek mecâz-ı hazfî olur. Ama bir kimse harâb ve ahâlisi nâ-yâb olan bir karyenin önünden geçerken Nush u îkâz yolunda refîkine veyahut ibret yolunda kendisine “şu karyeye sor ki ahalisi ne oldu” dese mecâz-ı hazfiyye haml olunamaz.

NEV‘İ SANİ
İSTİARE

175 – Ma‘nâ-yı hakîki ile ma‘nâ-yı mecâzi arasında vücûdu şart olan alâka ve münâsebet müşâbehet kabîlinden olursa ona “isti‘âre” denir ve bu hâle göre isti‘ârenin güzelce anlaşılması için alâkası olan usûl-i teşbîhi güzelce bilmek lazımdır. Onun için her şeyden evvel buraya teşbîh kavâidini yazdık. Şöyle ki:

Teşbîh: Bir şeyin ziyâde-i ihtisası olan vasfına diğer bir şeyin müşareketine delâlet etmekten ibârettir.

Erkân-ı teşbîh: “Müşebbeh, müşebbehün-bih, vech-i şebeh, edât-ı teşbîh” **syf:256** denilen dört şeydir yani: “Filân şecâatta arslan gibidir” cümlesinde filânın müşebbeh ve arslanın müşebbehün-bih ve şecâatın vech-i şebeh ve gibinin dahi edât-ı teşbîh olması gibidir.

İşbu erkân-ı teşbîhten müşebbeh ile müşebbehün-bihe (tarafeyn) denip işbu tarafeyn ile vech-i şebeh ve edât-ı teşbîhin sûret-i te'sîrât ve ahvâl-i mahsûsalarına göre envâ'-ı teşbîhât zuhûr edip bir çok faideli şeyler hâsıl olacağından hakkıyla tebyîn-i merâm edebilmek için bu nev'î yeri "Erkân-ı envâ'-ı teşbîh" diğeri "agrâz-ı teşbîh" bir diğeri de "usûl-i istiâre" ye mahsûs olmak üzere üç fasıl üzerine tertîb eyledik.

FASL-I EVVEL
ERKÂN VE ENVÂ'-I TEŞBÎH

176 – Erkân-ı teşbihten olan tarafeyn hazfolunamayıp daima mezkûr bulunur. Fakat vech-i şebeh ile edât-ı teşbîh hazfedilir ki bunların ibka ve hazıflarına göre bir takım ahvâl zuhûr ettiği gibi bazı ahvâl-i mahsûsalarına göre de bir takım usûller tevellüd edeceğinden her birini ayrı ayrı tedkîk ile ber vech-i âtî tahrîr eyledik:

177 – Edât-ı teşbîh ile vech-i şebehin terk ve zikri husûsâtından âtîde muharrer vücûh-i hamse tevellüd eder. **Syf:257**

Vech-i evvel: Edât-ı teşbîh ile vech-i şebehin mezkûr olduğu teşbihlerdir ki buna "teşbîh-i mufassalî" derler. Âdî bir tarz olup kendisinde belâgat olmadığından o kadar makbûl değildir. Nitekim: "Filân sahâvette Hâtem gibidir" denildikte her bir şey tamamen mezkûr olduğundan bunda belâgat yoktur. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey merhûmun:

İder güdaẖte erbâb-ı câhı meyl-i hevâ
Mehb-i rîḥdeki şem'-i şu'le-bâr gibi

beytinde edât-ı teşbih ve güdahte lafzıyla da vech-i şebeh mezkûr olduğundan bu da teşbîh-i mufassal nev'indendir.

Vech-i sâni: Vech-i şebeh hazfolunup tarafeyn ile edât-ı teşbîhin mezkûr olmasıdır ki buna “teşbîh-i mücmel” derler. Bunda da dört ihtimâl vardır:

İhtimâl-i evvel: Vech-i şebeh mahzûf olduğu halde sühûleti cihetiyle zâhir gibi olduğundan herkesin anlayabilmesidir.

“Filân ẕât Hâtem gibidir” terkibinde olduğu gibi.

İhtimâl-i sâni: Mahzûf olan vech-i şebehin hafî olması cihetiyle fehm ve idrâki havâssa mahsûs olanıdır.

Ḳıldı meftûn nigehiñ dilleri Hârût mišâl
İtmeden ġamzeleriñ fitneye âġâz henüz[97]

beytiyle Arabî’den: **syf:258**

Ve arżın keaẖlâḳi’l-kirâmi ḳaṭa‘tühe
Ve ḳad keḥḥale’l-leyle’s-simâke febeṣrâ

beytinde ve Farisî’den:

Der emr tü imkân-ı tegayyür ne nihüftend
Gûyîki misâlî zi-kazâ ü kader âmed

beytinde bu nev‘i teşbîh vardır.

İhtimâl-i sâlis: Mahzûf olan vech-i şebehin vasfı müşebbehün-bihde mevcûd olmasıdır. Sadullah Paşa’nın:

Ṭurmaz geçer çû ẓıll-ı zâil
Dehr ise mišâl-i nehr-i sâil

---

[97] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 132.

beytinde olduğu gibi ki birinci mısrada müşebbehün-bihin vasfı olan zâil vech-i şebeh olan adem-i bekâyî ve sânideki sâil dahi teşbih-i sâninin vech-i şebehini müş‘ir olur.

İhtimâl-i rabi‘: Mahzûf olan vech-i şebehi îmâ edecek olan vasıfların hem müşebbeh hem müşebbehün-bihde mezkûr olmasıdır.

Kemâl Bey merhûmun:

Tâbında cemâli ṭavrı ġam(m)-nâk
Mehtâb güzel hevâ bozulmuş

beytinde “tâbında ile güzel” ve gam(m)-nâk ile bozulmuş” vasıfları gibi.

Vech-i sâlis: Belâgat-i müeddâ matlûb olan yerlerde hem vech-i şebeh hem edâtın hazfıdır ki buna da “teşbih-i belîğ” derler “Efendi Hâtemdir” sözünde ve:
syf:259

Yâr içün ağyâra minnet itdigim ‘ayb eyleme
Bâğ-bân bir gül içün biñ ḫâre ḫidmet-kâr olur[98]

beytinde olduğu gibi ki bu beytte yâr güle ve ağyâr hâre teşbîh olunduğu halde edât-ı teşbîh ile vech-i şebeh mahzûftur.

Vech-i râbi‘: Tahayyülât-ı şâirane ve ulviyyet-i efkârdan dolayı edât-ı teşbihi gayet az kullanılmak ve îcâb ettikçe sâir edevât-ı teşbîh isti‘mâl olunmak üzere vech-i şebehin hazfını ve müşebbehlerin ibtidâdan birbirine atıf veya cem‘ tarîkiyle getirilerek ba‘dehü müşebbehün-bihler sırasıyla îrâd edilmek usûlüdür ki buna da “teşbih-i melfûf” derler. Kemâl Bey merhûmun Akdeniz Boğazı’nın vasfı hakkında olan makalesinde vâki‘ şu:

---

[98] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 138.

(…. Vaktâ ki akşam takarrüb ider. Bâd-ı şimâl ile hevâ-yı cenûbî birbirinin âgûş-ı vefâsından koparak her biri dünyanın bir köşesine atılmış ve âlemin en garibâne bir demi olan zaman-ı gurûb ile memleketin en âşık-âne bir seyrân-gâhı o zemîn-i bî-misâli mev'id-visâl eylemiş nâzenin gibi muânakaya başlarlar. O kadar âheste hareket ederler ki teneffüsleri birbirinin gül cemâlini soldurur. Sadâ-yı pâları ağyâra ifşâ-yi râz eder endişesinde zannolunur…)

Fıkradaki teşbîhât ile Râgıb Paşa merhûmun:

Ḥased-i ḳalb-i 'adüvv lûṭf ile olmaz zâil
Sengde mużmer olan âteşe âb itmez eśer **syf:260**

beytinde kalb-i adûnun taşa ve hasedin ateşe ve lûtfun suya teşbihi ve yine müşârün-ileyhin:

Pâk-ṭıynet kûşe-i ġurbetde ḫâr olsun mı hîç
Gevher âġuş-ı ṣadefden dûr olur ḳıymetlenür[99]

beytinde pâk-ı tînetin gevhere, kûşe-i gurbetinin âgûş-ı sadefe teşbîhi gibi.

Vech-i hâmis: Vech-i râbi' gibi ise de her müşebbeh kendi müşebbehün-bihinin yanında îrâd olunmaktır ki buna da "teşbîh-i mefrûk" derler yine Kemâl Bey merhûmun bâlâda mezkûr makalesinde ki şu:

(Berrak havalı geceleri vardır ki mehtâbı güneşten fark olunmaz. Bayağı envârı kamerin ziyasını görünmez bir hâle getirir. Hafif sisli günleri vardır ki ayın on dördüncü gecesini andırır; adeta güneşin aksi serv-i sîmîn hâsıl eder.)

Fıkrasıyla şiirden şu:

Sînede bir laḥẓa ârâm eyle gel cânım gibi

---

[99] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 138.

Geçme ey rûḥ-i revân ‘ömr-i şitâbânım gibi[100]

beytinde ve şu:

Rûyu mehdir zülfi sünbül dişleri dür-dânedir
Ḥâṣılı ol mehliḳâmız mišli yoḳ bir dânedir

beytinde olduğu gibi ki işbu teşbîh-i melfûf ve mefrûk da edât-ı teşbîh mezkûr olursa teşbîh-i mücmel ve olmazsa teşbîh-i belîğ nev‘inden olur.

178 – Edât-ı teşbîh: Türkçede edât-ı teşbîh esâsen “gibi” **Syf:261** edâtı ise de bazen “sanki, meğer ki, bayağı, gûyâ, nitekim, misl, misâl, mânend, âsâ, veş, nisbet, kıyâs etmek, andırmak, âdeta, benzer, zannolunur” gibi elfâz u ef‘âl dahi isti‘mâl olunur ki emsile-i atiyede ekserisi için numûneler muharrerdir. Ez-cümle Şinâsi merhûmun:

Muaṭṭardır hayâlim çünki anda ṣaḳlıdır yâdıñ
O gül yağı gibi kim şişe-i billûra ḳonmuşdur

beytinde (gibi) Rahmî’nin:

Çenâr u serv-veş âzâdedir dest-i ta‘arrużdan
Rehîn-i dest ü berçîde ṭutan destiyle dâmânıñ

beytinde (veş) ve Hâmî’nin:

Kendin mišâl-i meh göremez bir nefs-i tamâm
Elden gelen ‘aṭiyye vü iḥsânı bekliyen

beytinde (misâl) ve şâirin:

Derûn pirehende gizlenince sîne-i ṣâfıñ
Gören ma‘nâ-yı dil-cû zannider lafẓ-ı laṭîf içre

beytinde (zanneder) ve diğer şâirin:

Bir ṣâ‘iḳa-i müdhişedir paṭladı gûyâ

[100] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 138.

Tażyîḳ-i hevâdan açılan âh ü fiġânım

beytinde (gûyâ) ve kezâ:

Dıraḫşân oldı gördüm beş hilâl üstünde bir ḫûrşîd
Meger ki pençe-i sîmîne ol meh-pâre yaṣlanmış

syf:262

beytinde (meger ki) ve Kemâl Bey merhûmun:

Beñzetse beni ḫaṭâ degildi
Bir kimse baḳubda ʻârifâne

Zencirde iñleyen esîriñ
Ḳoynundaki ṭıfl-ı nâ-tüvâne

kıtʻasında benzetmek fiʻli ve Sadullah Paşa'nın:

Ṭurmaz geçer çû ẓıll-ı zâil
Dehr ise mis̱âl-i nehr-i sâil

beytinde (çû) ile (misâl) ve şâirin:

Mevʻid-i vaṣlında ṭurduḳca ġam-ı ḥırmân ile
Añdırır dil-mevḳiʻ-i dilcûdaki vîrâneyi

beytinde (andırır) ile teşbîhler icrâ olunduğu gibi.

179 – Vech-i şebeh: Erkân-ı mühimme-i teşbihten olan vech-i şebeh keyfiyyet, kemmiyyet, tasavvur iʻtibârâtıyla bir takım envâa ayrılır ve her birinde bir hükm-i mahsûs ibrâz eder ki en mühimleri ber vech-i âtî taʻdât olundu:

Keyfiyyet iʻtibâriyle vech-i şebeh: Aklî, hissî, hayâlî, vehmî olur ki seyr-i veysi'de vâkiʻ:

(….. nergis dûr-bînlerin bağçe-i hıred-fersâ-yı âsmâne dikmiş…..)

fıkrasında güzel dûr-bîne teşbîhinde vech-i şebeh aklî ve kezâ

Güzeller içre mümtâz-ı cihân serv-i bülendimsiñ

mısra‘ında kaddin serve teşbîhinde vech-i şebeh hissî ve ’nin: **syf:263**

Cehldir âdeme zindân-ı belâ
Ki düşenler göremez rû-yi refâh

beytinde cehl zulmete teşbîh edilmiş ve aded-i ihtidâ da cehl ile zulmet müşterek bulunmuş olduklarından vech-i şebeh hayâlî ve Râgıb Paşa merhûmun:

O murġum kim hemîşe kâkül-i dilber mekânımdır
Hümâ-pervâz-ı ‘aşḳım evc-i fitne âşiyânımdır

beytinde kendisini hümâya teşbih etmiş olduğundan vech-i şebeh vehmîdir. Çünkü “hümâ, anka, simurg” gibi şeyler umûr-ı mütevehhimeden olup vâhime bunlarda fevk-al-âde yükseklik tasavvur eder.

Kemmiyyet i‘tibâriyle vech-i şebeh: Ya müfred ya mürekkeb ya müteaddid olur:

Müfred olan vech-i şebeh yalnız bir sıfatta iştirâk ettirendir. Kemâl Bey merhûmun bir şarkısında vâki‘:

Câmında şarâb mâlî olsun
Ammâ ki şarabıñ âlî olsun

Çeşmindeki neş’eden süzülsün
Gül-ruẖlarınıñ mišâlî olsun

kıt‘asında levn-i hamrın yanaklardaki kızıllığa teşbîhi gibi.

Mürekkeb olan vech-i şebeh umûr-ı kesîreden mürekkeb bir hey'et-i mütehaddidedir ki o hey'eti terkîb eden umûrun bazısı münfekk olsa teşbîh bozulur. Es'ad Muhlis Paşanın:

Bir ḫaste nâ-ümîd ise baḳmaz ṭabîb olan
Nâ-ḳâbilânı terbîye itmez lebîb olan **syf:264**

beytinde mısra'ı evvel müşebbehün-bih ve mısra'ı sâni müşebbeh olup birincide hastanın hâli ve sıhhatindeki ümîdsizlik ve tabîbin te'sîr-i tedâvîdeki ye'si, ikincide onlara mukâbil olan nâ-kabillik hâli ve terbîye kabûlündeki ümidsizlik ve âkilin te'sîr-i terbiyedeki ye'si gibi vech-i şebehlerdir ki bunlardan birinin ıskâtıyla umûm teşbîhât muhtell olur. Yine müşârün-ileyhin:

Serde dûd vü dilde ateş, eşkîm, dûdîde çarḫ
Şekl-i 'âşıḳ sûretâ vâpur şeklin gösterir

beyti de bu kabîldendir.

Müteaddid olan vech-i şebeh ise umûr-ı müteaddideyi hâvî olandır ki birinin veya bir ikisinin ıskâtıyla teşbîh bulmaz. Veysî'nin:

Ne zîbâ beñzer ol maḥbûb-ı dilcû bâğ-ı 'âlemde
Oṭursa şem'a ṭursa naḫle gitse mâh-ı tâbâne

beytinde olduğu gibi ki bunlardan biri olmaz ise yine ma'nâ ve teşbîh bozulmaz.

Kemmiyyet itibariyle muhtelif olan mezkûr vech-i şebehlerde keyfiyyet-i i'tibârî cârî olup ber vech-i şibh-i müfred veya mürekkeb veya vech-i şebehler müteaddid olduğu halde aklî, hissî, hayâlî, vehmî olur nitekim geçen misâllerden Kemâl Bey merhûmun kıt'asındaki vech-i şebeh "müfred-i hissî" ve Es'ad Paşa'nın beytindeki vech-i şebeh "mürekkeb-i aklî" Veysînin mezkûr beytindeki vech-i şebehlerde "müteaddid-i hissî" kabîlindendir. Neşâtî'nin:

Ḫâl-i siyeh miyân dû ebrû-yı yârda
Şahbâz-ı ḥüsndür ki per açmış şikâr arar **syf:265**

beytiyle Arabî'den Mütenebbi'nin:

Raaytü'l-ḥümmeyâ fi'z-zücâci bikeffihi
Feşebbehtehâ bi'ş-şemsi fi'l-bedri fi'l-baḥri

ve Farisî'den:

Zehî ẖadeng-i tû cânrâ sütûn-i ẖâne-i dil
Mekân-ı gevher-i peykân-i tü ẖızâne-i dil

beytindeki vech-i şebehler "mürekkeb-i hissî" ve Türkî'den:

Zamân-ı nev-civânî ġafleti îcâb ider şâba
Olur faṣl-ı baharıñ ṣubḥî bâdî šıḳlet-i ẖâba

beytinde vech-i şebeh "mürekkeb-i aklî" ve Arabî'den:

Aẖlâḳühü nüketün fi'l-mecdi eyserühâ
Lüṭfun yüellefü beyne'l-mâi ve-n-nâri

beytinde vech-i şebeh "müfred-i aklî" ve Farisî'den:

Zi mihnet geşte çûn yâkût-ı eşkem mef keneş der hâk
Ki ez cins-i cevâhir bih buved yâkût-ı seylânî

beytinde vech-i şebeh "müfred-i hissî" ve Hoca Hâfız'ın:

Dil serâ perde-i muhabbet-i ost
Dide âyîne-dâr-ı tal'at-ı ost

beytinde de vech-i şebeh "müteaddid-i aklî"dir. **Syf:266**

Tasavvur itibariyle vech-i şebeh: Kelâmın hîn îrâdında ya tedkîk-i nazara muhtâc olmaksızın bâdî-i emirde zihne vürûd eder. Veyahut tedkîk-i nazara muhtaç olup derecesine göre mütâlaa ile ma'lûm olur ki bunun birinci şıkkı ile olan teşbihe "karîb-i mübtezel" ve ikinci şıkkı ile olanına dahi "baîd-i garîb" denir ki:

Zülfüñ düşünce gerden-i berrâḳıñ üstüne
Billûr içinde sünbül-i sîr-âbı añdırır

beytinde zülfün sünbüle teşbîhi karîb-i mübtezel ve yüz yetmiş sekizinci madde de muharrer olan Kemâl Bey merhûmun kıt‘asıyla Hoca Tahsîn Efendi merhûmun şu:

Kitâb-ı ‘âlemiñ evrâḳıdır eb‘âd nâ-maḥdûd
Suṭûr-ı ḥâdišât-ı dehrdir âšâr nâ-ma‘dûd

Başılmış dest-gâh-ı levḥ-i maḥfûẓ-ı ṭabî‘atda
Mücessem lafẓ-ı ma‘nîdârdır ‘âlemde her mevcûd

kıt‘asındaki vech-i şebehler ancak tedkîk-i nazar ile anlaşılıp öyle kolaylıkla zihne tebâdür etmediklerinden ve Arabî’den Ebu Ferâs’ın:

Keenne šebâtehü lil-ḳalbi ḳalbün
Ve heybetehü cenâḥün lil-cenâḥi

beytinde serdârı ordunun merkezinde kalbe ve yanlarında kanada teşbîh gibi bir fevk-al-âdelik bulunduğundan ve Fârisî’den Sâib’in: **syf:267**

Ânki gerd-i mâh-tâbân mi nümâyet hâle nist
Mâh ez şerm-i cemâl-i tü siper ber ser-keşîd

beytinde hâleyi bir mahbûbenin peçesine teşbîh gibi pek ziyâde bir letâfet olduğundan bunlar “baîd-i garîb” nev‘indendir.

Karîb-i mübtezel denilen şey evvelden beri herkesin lisânında cereyân ede ede âdîleşmiş olan teşbîhlerdir ki Mizânü’l-Edeb’de denildiği vecihle bi-t-def‘ât işitilmiş ve herkesin kulağını doldurmuş olan sözlerde bir tasarruf-ı cedîd bulunmadıkça onların semâ‘ından bir lezzet alınamaz. Nitekim “yanağın güle, laleye,

güneşe, kamere” ve “zülfün anbere, sünbüle” ve “kaddin bâne, serve, ar‘ara, nahle” ve “dudağın goncaya, la‘le, müle” ve “kaşın hilâle, seyfe” teşbîhlerinden artık bıkılmış olduğundan bunlardan lezzet alınamaz. Binâenaleyh bunların cümlesi de karîb-i mübtezel nev‘inden olur.

Fakat bazı tabîatsızların teşbîhâtından olan “gözün nergise, bademe, kan kapısına” ve “kaşların yaya, kemere” ve “kirpiklerin oka” ve “zülüflerin yılana, akrebe” ve “çene çukurunun zindâna, pınara” ve “ağzın noktaya” ve “belin kıla” ve emsâlî şeyler âdeta galîz denecek kadar mübtezel olduklarından bunların hiçbir vecihle isti‘mâlleri caiz olamayıp karîb-i mübtezel olanlar ise bir tasarruf-ı cedîd icrâsıyla baîd-i garîb derecesine îsâl olunabileceğinden o halde isti‘mâl olunabilir. Nitekim Kemâl Bey merhûmun:

Meh-rûyuna varsa ḳarşı gelmiş
H̬ûrşîd’de ki cilâ bozulmuş **syf:268**

beytinde rûyın mâha teşbîhi karîb-i mübtezel ise de müşebbehde Hûrşîd’e rüchân gösterecek bir sûrete îmâ ile beraber tekâbülden küsûfe müteallik bir mes’ele-i fenniyeye de îmâ olunması o kadar mâhir-âne ve latîf tasavvur ve tasarruftur ki teşbîhi karîb-i mübtezel dairesinden çıkarıp baîd-i garîbin en a‘lâ bir derecesine îsâl etmiştir. Ve kezâ Belîğ’in:

Der h̬ayâl itdikce gül-berg-i ruh̬uñ bir çeşm-i ter
Şişe-i inbîḳ-i dilden gül ṣûyı taḳṭîr ider

beytinde ruhun gül-berge teşbîhi karîb-i mübtezel ise de mısra‘-ı sânideki tasarruf ile ibtizâlden çıkıp baîd-i garîbin güzel bir sûretine girmiştir ve kezâ Fuzûlî’nin:

Cilve-i ‘aks-ı ruh̬uñ âyîne de ey reşk-i ḥûr
Rûşen itmiş ânı kim H̬ûrşîddendir Ay’a nûr

beytinde ruhun Hûrşîde, âyînenin mâha teşbîhleri gerçi karîb-i mübtezeldir fakat mısra‘-ı sânide ki o kadar kuvvetli düşmüştür ki beytin inşâdından beri üç buçuk asır geçmiş iken mazmûnu hâlâ baîd-i garîb dairesinde bulunuyor.

Baîd-i garîb ise: Yeniden yeniye teşbîhler ibdâ‘ıdır ki bunlar görülmemiş eşyâ-yı nefîseye benzerler. Böyle eşyâ-yı nefîse ve nâdire ele geçtikçe insan ne kadar memnûn ve mesrûr olursa böyle teşbîhlerden de tabîat o kadar lezzet alır:

Çaḳan mağmûm buluṭlarda ṣaḳın ẓannitme şimşekdir
Göñülden dûd-ı âha ḳalb olub çıḳmış çerâğımdır

beytiyle: **syf:269**

Eli lerzân ayağı ditreyerek ‘ayyâşıñ
İçdigi mey degil evlâd ü ‘ıyâli ḳânıdır

beytinde ve şu:

Semâda mâh-tâb ve yirde mâh-i tâbân-i nûr-efşân
İder Sulṭan Ḥamîd’iñ leyle-i mevlûdini i‘lân

Sebḳ-ḫân olmada yirde fişengler gökde encümle
Yazub âfâḳa ḫaṭṭ-ı nûr ile biñ yıl yaşa Sulṭan

kıt‘asındaki teşbîhler zann-ı acîzâneme göre bu nev‘idendir.

Bu bâbda en büyük bir mahâret ibrâz eden müceddid-i edeb merhûm Kemâl Bey’dir ki her bir eserinde nice nice işitilmemiş teşbîhât-ı âliye ve latîfe vardır ki bu mecellenin üçüncü kitabında müşârün-ileyhin âsârından nakledilen makâlâtta münderc olduklarından burada îrâdına hâcet görülmedi.

Faide – Yukarıda edât-ı teşbîh ile vech-i şebehin hazfıyla olan teşbîhlere “teşbîh-i belîğ” demiş idik. Vakıa onlarda îcâz olduğundan belâgat vardır. Fakat

baîd-i garîb nev‘inden olanlarda îcâz-ı hüsünle beraber ma‘nâda başkaca bir letâfet olduğundan bunlar onlardan eblağdır.

180 – Tarafeyn, yani müşebbeh ile müşebbehün-bih keyfiyyet, kemmiyyet, i’tilâf cihetleriyle bir takım envâ‘ izhâr ederler ki ber vech-i âtî ta‘rîf olunur:

Keyfiyyet cihetiyle tarafeynin aklî, hissî, hayâlî, vehmî olmasından vücûh-ı âtîye-i hamse tevellüd eder.

Vech-i evvel: Tarafeynin aklî olması yani her ikisinin münasebetlerine akıl ile hüküm olunmasıdır: **syf:270**

Cehle Ḥaḳ mevt didi ‘ilme ḥayât
Olma hem-ḥâl-i gürûh-i emvât

Olma maḥrûm-i ḥayât-i ebedî
‘İlm ile farḳ ide gör nîk ü bedî[101]

mesnevisiyle Arabî’den:

Aẖü’l-ilmi ḥayyün ẖâlidün ba‘dün mevtihi
Ve evṣâlühü taḥte’t-turâbi ramîmün

Ve ẕülcehhili meytün ve hüve mâşin âle-š-šerâ
Yüẓanne mine’l-aḥyâ-i ve hüve adîmü

kıt‘asında ve Farisî’den Hoca Cihân’ın:

İlmest çûn hayât-ı ebed ey püser bü-gûş
V’ez çeşme-i hayât-ı hod âb-ı hayât nûş

beytinde ilmin hayâta cehlin mevte teşbîhleri gibi.

[101] Karahan, 1987, Nâbî, s. 192.

Vech-i sâni: Tarafeynin hissî yani her ikisininde havâs-ı hams denilen "zevk, şemm, lems, sem', rü'yet" ile bilinir şeylerden olmasıdır. Yüsrî'nin:

Emdîrir illere la'lin bize düşnâm iyler
Ġayre ḥelvâ yidirir 'âşıḳ-ı hicrâne sû-keş

beytiyle Arabî'den: **syf:271**

Ve'n-naḥlü ṭâret min sürûri feraḥan
İz ḳîle bâne rîḳühü ke'ş-şehdi

ve Farisî'den:

Âb-ı dehân fiken ber ḫâk-i reh bireften
Ârî benân-ı mıṣrî rîzend tûti-yâra

beytinde "zevk" hâssesiyle ve Fuzûlî'nin:

Misk söylersem siyâh gerdene itmem ḫaṭâ
Çûn Fużûlî ḫasteye andan mu'aṭṭardır meşâmm[102]

beytiyle Arabî'den şu:

Levlem yekün uḳḥû nâ šağru mebsemihâ
Mâ-kâne yüz-dâdu ṭîben sâ'atü's-sahari

ve Farisî'den şu:

Tâder ser-i men bûy-i 'araḳçîn-i tû-üftâd
Câneım şeved ez-bûy-ı ḫoş-ı sünbül ü gül-şâd

beytinde "şemm" hâssesiyle ve yine Fuzûlî'nin:

Cevr odu yaḳdı beni yanımda ṭurma ey göñül
Bir ṭutuşmuş âteşim ḳurb ü civârımdan ṣaḳın[103]

beytiyle Arabî'den:

---

[102] Akyüz, v.d. 1990: 52. Fuzûlî Divanı'nda beytin geçiş şekli şu şekildedir: "Müşg söylersem sipâhın gerdine kılman hatâ, Çün Fuzûlî hasteye andan mu'attardır meşâm"
[103] Akyüz, v.d. 1990: 239.

Hattâ iẕâmâlet bihi sinetü’l-kerâ
Zeḥzeḥtühü ‘annî ve kâne mu‘âniḳî **syf:272**

Eb‘adtühü ‘an cenbi ṣadrî râcifen
Key lâ-yebišü ‘alâ firâşin ẖâfikî

kıt‘asıyla Farisî’den şu:

Endâm-ı tü ẖod ḥarîr-i çînest
Diger çi künî ḳabâ-yı aṭlas

beytinde “lems” hâssesiyle ve Emrî’nin:

Diraẖşân oldı gördüm beş hilâl üstünde bir ẖûrşîd
Meger ki pençe-i sîmîne ol meh-pâre yaṣlanmış

beytiyle Arabî’den:

Lehe’l-bedrü ke’sün ve hiye şemsün yudîruhâ
Hilâlün ve kem yebdü iẕâ müzicet necmün

beytini ve Farisî’den:

Be-hüsn-i ân mâh efzûnî vü pervîn
Ve ger bâver ne şüd inek terâzû*

beytinde “rü’yet” hâssesiyle ve Türkî’den:

Bir ṣâ‘iḳa-i müdhişedir paṭladı gûyâ
Tażyîḳ-i hevâdan açılan ah ü fiġânım

beytiyle Arabî’den pek meşhûr olan şu:

Veda‘u külle ṣavtin ba‘de ṣavtî feinnenî
Eneṣṣâhihü’l-meḥkiyyü ve’l-eẖarü-ṣ-ṣadâe* **syf:273**

beytiyle Farisî’den:

Sarîr-i kilk-i tû der-hall-i müşkilât-ı ümûr

* Terâziden murâd gözdür. Yani göze teşbîh olunmuştur.
* Bu beytten savt ile sadânın farkı bizde sadânın yanlış isti‘mâlî anlaşılır.

Çü nânki nağme-i Dâvut der edâ-yı zebûr

beytinde “sem‘” hâssesiyle îrâd olunmuştur.

Vech-i sâlis: Tarafeynin biri hissî diğeri aklî olmasıdır. Nef‘î’nin:

Behre-yâb olsa ṣabâ-nükhet ẖalḳından ider
Ṭalebe-i rîze-i müşg uğradığı ṣaḥrâyı

beytinde hissî olan râyiha-i tayyibenin aklî olan halk-ı kerîme teşbîhi gibi ki Arabî’den Ebu’l-Muarra’nın:

Ve kennâri’l-ḥayâti femin remâdin
Evâẖiruhâ ve evvelühâ duẖânün

beytiyle Farisî’den Hoca Cihân’nın:

Ezher dü kevn-i cân-râ me’vâ dehân-ı o bes
Ârî bilâ-mekân cân dâred hemîşe menzil

beyti dahi bu kabîldendir.

Vech-i rabi‘: Tarafeynin biri hissî diğeri hayâlî olmasıdır. Lisânımızda meşhûr olan “Berf ü Bahâr” risâlesinde vâki‘:

(Câme-i dirahtân[104], dükkân-ı hallacta atılmış penbe gibi memlûc, ve her biri târ u pûd-ı matar ile mensûc)

Fıkrasında dirahta câme ve selc ve matar târ u pûd isnâdı hayâlî olduğundan buna güzel bir misâl olduğu gibi Arabî’den: **syf:274**

Ve keenne Muḥammede’ş-şakîki iẕâ taṣavvabe ev teṣe‘ade
A‘lâmu yâkûtin nüşirne ‘alâ rimâḥin min zeberced

kıt‘ası ve Farisî’den:

Lem‘a der sekne-i kânûn şüde ber hod bî-cân
Ef’î-i kâhrübâ peyker ü mercân asebest

beyti dahi bu kabîldendir.

Vech-i hâmis: Tarafeynden birinin hissî diğerinin vehmî olmasıdır.

[104] Kelime dırahtân şeklinde yazılmış olup anlamı ağaçlardır. Fakat cümlenin içindeki uyuma dikkat edilirse kelime dirahşân şeklinde yazılması gerekir.

"Gulyabânî, Câdû" teşbîhâtı gibi ki Vâsıf'ın:

O ḳudretden mükâḥḥal çeşmine dil-beste âẖûlar
Nigâhından oḳurlar nüsẖa-i efsûnı câdûlar

beytiyle Arabî'den İmru'l-Kays'ın:

Eyaḳtülünî ve'l-meşrefiyyü meżâci'î
Ve mesnûnetün zürḳün keenyâbi ağvâli

beyti ve Farisî'den Esedî'nin:

Feşâfeş-i tîreş be-rûz-ı neberd
Çû âvâz-ı gulest der gûş-ı merd

beyti dahi bu kabîldendir.

Kemmiyyet cihetiyle tarafeyn: Müfred mürekkeb müteaddid olur ki bunlardan üç sûret hâsıl olan bâlâda vech-i şebeh bahsinde îrâd olunan ahvâle müşâbih olduğundan onlara kıyâsen anlaşılabilirse de tekmîl-i faide zımnında azıcık tafsilat i'tâ olundu şöyle ki: **syf:275**

Birinci Sûret: Tarafeyninin müfred olmalarıdır. Nef'î'nin bir esb medhinde olan fıkrasında şu:

Cihân sür'ate gûyâ felekdir kâse-i semi
Ser-mıẖı ševâbit-i na'l-i zerrîndir yeni ayı[105]

beytinde olduğu gibi ki atın tırnağı müşebbeh ve felek müşebbehün-bih olup ikiside müfrettir. Ve bir muka'ar cirmin etrafında küçük küçük parlak cirimler ile bir şekl-i mukavvesten mütenezzi' olan hey'et dahi vech-i şebehtir.

İkinci sûret: Tarafeynin mürekkeb olmalarıdır ki Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Gümüş servi temâşâ itsün ol meh baḥr-i eşkimde

[105] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 135.

Gözümde çün ẖayâl-i ḳadd-i sîm-endâmı ḳalmışdır[106]

beytiyle şu:

Zülfün döküb ‘izârına ol mâh-rû gezer
Gûyâ derûn-ı ebr-i felekde ḳamer gezer[107]

beytinde olduğu gibidir.

Üçüncü sûret: Tarafeynin müteaddid olmalarıdır ki bunda üç vecih vardır.

Vech-i evvel: Tarafeynin her birinin müteaddid olmasıdır ki bâlâda yüz yetmiş yedinci maddenin vech-i rabi‘i ile vech-i hâmisinde beyân olunan teşbîh-i melfûf ve teşbîh-i makrûnlardan ibarettir.

Vech-i sâni: Yalnız müşebbehin müteaddid olmasıdır ki buna "teşbîh-i tesviye" derler nitekim:

Zülf-i yâr vü baẖt-ı ‘âşıḳ ḳalb-i ağyâr denî
Añdırırlar başḳa başḳa leyle-i merdüm-keşi

syf:276

beytinin mısra‘-ı evvelinde üç müşebbeh olup mısra‘-ı sânide yalnız leylin müşebbehün-bih olduğu gibi ki Arabî'den:

Ṣadġu'l-ḥabibi ve hâlî
Kilâhümâ kelleyâlî

beyti de bunun aynıdır.

Vech-i sâlis: Müşebbehün-bihin müteaddid olmasıdır ki buna (teşbîh-i cem‘) derler.

Baẖt-ı Ḳaysı, ẓulmet-i leylî, cemâl-i Leylîyi

[106] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 136.
[107] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 136.

Başına cem‘ eyleyüb ol şûẖ gîsû ḳoymuş âd[108]

beytinde olduğu gibi ki mısra‘-ı evvelde üç müşebbehün-bih olup mısra‘-ı sânide yalnız "kiysû" müşebbihi vardır. Arabî'den:

Bâte nedîmel'li hattâ'ṣ-ṣabâḥi
Ağyadü mecdûlü mekâni'l-vişâḥi

Keennemâ yeysümü 'al-lü'lüi
Müneżżadin ev beredin ev uḳâḥi

kıt‘asıda bu kabîldendir.

İ'tilâf cihetiyle tarafeyn: Esâsen dört hâl izhâr ederler ki Saîd Paşanın Mizânü'l-Edeb'de olduğu vecihle ber vech-i âtî tahrîr olundu:

Birincisi: Sûretin sûrete teşbihidir. Bir mektupta vâki‘

(Ser-asker çadırıyla yanıbaşına rekz olunan ilm-i a‘zam ser-â-pâ kandillerle donatılıp biri encümüyle âsmâna diğeri şafak içinde hilâle benzerdi. O sahra bir gülistâna teşbîh olunursa çadırlar bîd-i ser-nigûn ve alem-i a‘zam nihâl-i erguvân olur ki kandiller üzerinde jâle tasavvur olunur.) **syf:277**

Fıkrasıyla Ekrem Beyefendinin şu:

(Daha bedr halinde bulunan kurs-ı mâh-tâbın humrete mâil bir renk ile kara ve beyaz bulutlarla nîm-mestûr olarak kenar-ı ufuktan şa‘şaa zây-ı tulû‘ oluşu henüz hamamdan çıkmış, çehresi kızarmış, saçlarını omuzundan aşağı darmadağınık atıyormuş, kardan daha beyaz, yaşmaktan daha ince futalara bürünmüş, bir dil-rübânın açık saçık bir halde harem-seray-ı istirahata çekilişine benzetilebilirdi)

Fıkrasındaki teşbîhât gibi.

---

[108] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 139.

İkincisi: Ma‘nânın ma‘nâya teşbîhidir ki bir adamın arslana teşbîhinden maksad sûret olmayıp ma‘nâsı olan şecâat olur nitekim Belîğ'in:

Siyeh ṭab‘ân olur rûşen-dilânıñ düşmen-i cânî
Ki düzd-i tîre rûzî dâimâ tekdîr ider meh-tâb

beyti bu kabîldendir.

Üçüncü: Ma‘nâyı sûrete teşbîhtir… (sû-i i‘mâl serâba benzer ki atşân nazarında su zannolunur) fıkrasıyla Hâmî'nin:

Kendin mišâl-i meh göremez bir nefs-i tamâm
Elden gelen aṭiyye vü iḥsânı bekleyen

beytinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: Sûreti ma‘nâya teşbîhtir ki zulmet-i leylin zâlime teşbîhi bu kabîldendir, yani müşebbeh olan zulmette sûret ve müşebbehün-bih olan zâlimde hâlî ma‘nâsı olan sîret olunmuştur. **Syf:278**

FASL-I SANİ
AGRÂZ-I TEŞBÎH

181 – Teşbîhin garazı ekser ahvâlde müşebbeh ve pek nadir olarak müşebbehün-bihe ait olur.

Müşebbehe ait olan agrâz-ı teşbih esâsen yedi vecihle olur.

Vech-i evvel: Müşebbehin ne hâl ü sıfatta olduğunu ta‘riftir ki bunda müşebbehün-bihin vech-i şebeh ile a‘raf ve eşher olması lazımdır.

Vardıḳça ẖâb-ı nâza daẖı kâkül örtünür

Ḫâl-i ‘izârı gül döşenür sünbül örtünür[109]

beytinde olduğu gibi ki ruhsârın güle ve kâkülün sünbüle teşbîhlerini müş‘ir olup ikisinin dahi halleri ta‘rîf olunmuştur ki Vehbî’nin:

Benimçün mümteni‘dir çarḫa ref‘i ruḳ‘a-i âmâl
Çeh-i nâ-ḳa‘ryâb-ı ye’s’den bâlâya ses çıḳmaz

beytinde hâl ve Neşât’ın:

Nâm-âver itdi girev-i fer-i erbâb-ı ẓâhiri
Semmûruñ iştihârına bâ‘iš derisidir

beytinde sıfat ta‘rîf olunmuştur.

Vech-i sâni: Müşebbehin imkân vukû‘unu yani istib‘âd olunan hükmün diğer hükme teşbîhiyle imkânını göstermektir ki müşebbehün-bihin muarref ve müsellem olması lazımdır. Râgıb Paşa merhûmun: **syf:279**

İmtiyâz šâbit ve seyyârı müşkildir ḫayâl
Ẓannider sükkân-ı keştî sâḥil-i deryâ yürür

beytinde olduğu gibi ki sâbit ü seyyâr müşâhedâttan olmakla yekdiğerinden temyîz olunmamaları müsteb‘id ve imkânsız bir hüküm gibi göründüğü halde mısra‘-ı sâni ile isbât olunmuştur. Kezâ Fuzûlî’nin:

Ḫayâl-i ‘ârıżın cevelân ider bu çeşm-i pür-nemde
Nitekim mevclenmiş ṣuda ‘aks-ı âf-tâb oynar

beytiyle yine Râgıb Paşa merhûmun:

‘Aşḳ ṭursun ḳo mecâzî ise de ḳalbiñde

[109] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 140.

Âb-ı engûr ḫum içre ṭurarak̩ bâde olur

beyti ve Arabî’den:

Fein tefüḳi’l-enâme ve enüte minhüm

Feinne’l-miske ba‘żü dime’l-ġazâlî

beyti dahi bu kabîldendir.

Vech-i sâlis: Müşebbehin hâl ü şânını sâmi‘in zihninde takdîr ve takviye içindir ki bunda müşebbehün-bihin vech-i şebehte hem a‘ref hem etemm olması lazımdır. Sâ‘y ü amelinden faide görülmeyen kimseye “buz üzerine yazı yazar” demek gibi ki:

Kâse-i faǧfûr leb-rîz olsa hîç virmez ṣadâ

S̆ervet-efzâyiş bulunca aǧniyâ ḫastalanur[110]

beyti dahi bu kabîldendir.

Vech-i rabi‘: Müşebbehin mikdâr-ı hâlini yani hâl ve sıfatının kuvvet ü vaz‘ında ki derecesinde ta‘rîfidir ki bunda da müşebbehün-bihin vech-i şebeh ile **syf:280** a‘ref olması fakat derece ve mikdarca mütesâvî bulunması lazımdır. Nitekim: Bir şeyin sarılığı derecesini ta‘rîf için limon ve kehrübâya teşbih olunur veyahut Kanarya sarısı diye ta‘rîf edilir ki Nüzhet’in:

Gitmez ḳulûb-ı ḳâsiyeden naḳş-ı infi‘âl

Seng üzre mürtesem olan âšâr saḫt olur

beyti de bu kabîldendir.

Vech-i hâmis: Müşebbehin zihn-i sâmi‘de tezyîni içindir ki ondan ahsenine temsîl ile olur. Âzerî’nin:

Ey güher lücce-i baḥr-i Kemâl

[110] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 142.

Ḫâzin-i gencine-i ḥüsn ü cemâl

Burc-ı leṭâfetde ruḫu âf-tâb
Dürc-i melâḥatda lebi la‘l-i nâb

Serv-ḳaddi naḫl-i behişt-i çemen
La‘l-i lebi reşk-i ‘aḳîḳ-i Yemen

beyitlerinde ve şu:

Vaṣf-ı dendânını geh geh dil-i maḥzûn söyler
Söylemez söylemez ammâ dürr-i meknûn söyler[111]

ve Arabî’den Reşid Vatvât’ın:

Ḥasibtü cemâlehüm bedram münîran
Ve eyne’l-bedrü min ẕâke’l-cemâli

beytinde ve Farisî’den Mes‘ûd Sadî’nin:

Tahir sikatü’l-mülk-i sipihrest ve cihânest
Nî râst ne güftem ki ne inest ü ne ânest

Nî nî ne sipihrest ki hûrşîd-i sipihrest
Nî nî ne cihânest ki ikbâl-i cihânest **syf:281**

kıt‘asında olduğu gibi:

Vech-i sâdis: Müşebbehi takbîh içindir ki bunda da ondan akbehine temsîl lazımdır. Vâsıf’ın:

İḳtirân itmiş raḳîb-i neces o nâzik meşrebe
Seyr iderken uğramış ḫurşîd burc-ı ‘aḳrebe

beytinde olduğu gibi:

Vech-i sabi‘: Müşebbehi bir emr-i garîbe teşbîhtir ki buna “istitrâf” derler. Nedîm’in:

---

[111] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 143.

Bûy-ı gül taḳṭîr olunmuş nâzıñ işlenmiş ucı
Biri ḫoy olmuş biri de dest-mâl olmuş saña[112]

beytiyle şâirin:

Nûr-ı ʻaynım aşinâ dirler seni ağyâr ile
Ṭurfe kim cân-ı naḳş-ı dîvâr ile olmuş aşinâ

beyti ve şu:

Ḳudret-i fıṭrat gül-i evrâḳın azub şebnem ile
Ṭıynet-i ervâḥa ḳalb etmişde ʻaşḳ itmiş ṣudûr
ʻAşḳdan bir neşter urmuş rek-i rûḥ üstüne
Her çıḳan ḫûn ḳaṭresinden bir göñül itmiş ẓuhûr

kıtʻasında ve Arabî'den (heze'l-fahmü fîhi hamrun mültihebün ke bahrün mine'l-miski mevcûhü'z-zehebün) fıkrasında olduğu gibi.

Müşebbehün-bihe ait olan agrâz-ı teşbîh: İki nevʻidir ki nevʻ-i evveli **syf:282** bâlâda beyân olunan teşbîh mağlûb olduğundan burada tekrarına hâcet yoktur ve şu:

Sînesi destindeki peymâneden berrâḳ ve ṣâf
Ruḫları destindeki ṣahbâ-yı terden ḳırmızı

beyti de yine ona misâldir.

Nevʻi sânisi müşebbehün-bihin etemm ve ekmel olduğunu îhâm etmektir ki Fıtnat şâirenin:

Renk ü bûda zülf-i cânâna müşâbih olmasa
Kim baḳar gül-zâr-ı dehriñ sünbül ü şebbûsuna

beytinde olduğu gibi ki kâide-i asliyye hükmünce zülüf müşebbeh ve sünbül ile şebbû başka başka müşebbehün-bih olup bunların renk ü bûda zülüften etemm

[112] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 144-145. Belâgat-ı Osmânyye'de, bu beytin ikinci mısraʻı "Biri olmuş hoy, biri dest-mâl olmuş sana" şeklinde yazılmıştır.

olduğu zâhir olduğundan zülfün onlara teşbîhi lazım iken onları zülfe teşbîh ile renk ü bûda zülfün onlardan etemm ü ekmel olduğunu îmâ edip mübâlağa kasdıyla müşebbehi müşebbehün-bih ve müşebbehün-bihi müşebbeh add etmektir ki Arabî'den:

Ve bedee'ṣ-ṣabâḥü keenne ġurratehü
Vechü'l-ḫalîfeti ḥîne yemtediḥü

beyti de bu kabîldendir.

Hülâsa: Garazın teşbîhini ifadeye vefâ edecek kadar olanlar makbûl ve olmayanlar merdûd olup daima tergib ve teşvîk için olan mahallerde güzele ve güzeli daha güzeline ve kezâ tahkîr ü tahvîf için olan yerlerde de fenaya ve fenayı daha fenasına teşbîhe çalışmalıdır. **Syf:283**

FASL-I SALİS
USÛL-İ İSTİÂRE

183 – İstiârenin alâkası müşâbehetten ibâret olduğunu ve muhâberede ise lafzın mâ vuzıa lehine adem-i delâleti için karîne-i mânianın vücûdu şart idügünü yüz altmış birinci maddede beyân etmiş idik. İstiâre dahi mecâzın bir kısmı olduğundan karîne-i mânianın burada da vücûdu şart olduğundan şüphe olmamakla:

İstiâre: "Müşâbehet alâkasıyla ve karîne-i mânianın vücûduyla ma'nâ-yı mevzû'un lehin gayri de müsta'mel olan şeydir" sûretinde ta'rîf olunabilir.

Burada alâkanın teşebbühten ibâret olduğuna göre istiâre denilen şey müşebbehün-bihe taalluk edeceğinden yani istiâre lafzının ma'nâsına göre âriyet alınacak olan şey müşebbehün-bihin lafzından tevellüd edeceğinden ıstılâh-ı fenn-i beyânda müşebbehün-bihin lafzına "müsteâr" ve ma'nâsına "müsteârün minh" ve

müşebbehin ma‘nâsına “müsteârün leh” denildiği gibi vech-i şebehe “câmi‘” cümlesine birden “erkân-ı istiâre” tesmiye olunur ki Nef‘î’nin:

İltifât itmez güẕâr eyler ḫırâmân şîr-i ner

mısra‘ında iltifât karîne-i mâniasıyla “şîr-i ner” den maksat hayvan ma‘hûd olmayıp mecâz olacağına ve alâka-i mecâz tedkîkatıyla da iltifât etmek güzâr edenin arslana teşbîh edilmiş bir zât olarak alâkanın teşbîhten ibâret idügüne hükm olunarak istiâre ta‘rîfine muvâfık olduğu anlaşılır ki teşbîh tarîkiyle erkân taharrî olunursa şîr-i nerin müşebbehün-bih ve lafzı mahzûf olup ma‘nâsı mütedâhil olan zâtın müşebbeh ve cür’etin vech-i şebeh olduğu ve erkân-ı istiâre tarikiyle tatbîk ve taharrî **syf:284** edilirse müşebbehün-bih olan şîr-i ner lafzı “müsteâr” ve bunun ma‘nâsı “müsteârün minh” ve müşebbeh olup lafzen mahzûf olan zât hakkında mütedâhil olan ma‘nâ “müsteârün leh” ve vech-i şebeh olan cür’ette “câmi‘” idügü tebeyyün eder.

İstiâre: Müsteâr ile tarafeyn ve câmiin ahvâl-i mahsûsalarına göre birçok nev‘ilere ayrılıp her birinde birer türlü husûsiyyet izhâr ettiklerinden keyfiyyetin tefhîm ve tefehhümünü teshîl için ber vech-i âtî başka başka tahrîr eyledik:

184 – İstiâre ya müfred veya mürekkeb olur ki evvelkisine **“istiâre-i müfrede”** ve diğerine **“istiâre-i mürekkebe”** derler.

İstiâre-i müfrede – Esâsen iki nev‘idir ki birine “istiâre-i asliyye” diğerine “istiâre-i teb‘iyye” denir.

İstiâre-i asliyye: Lafz-ı müsteârın ism-i cinsler ve bir vasıf ile müştehir olarak ism-i âmm hükmüne girmiş olan ilimler ile masdarlardan ibâret olmasıdır ki:

“Bir merd–i bahâdıra arslan”. “Hoş-avâz bir mugannîye bülbül”. “Bir hîlekâra tilki”. “Ahmak bir adama toy”. “Sersem bir şahsa kaz”. “Söz anlamaz bir zâta ayı ve öküz ve eşek” ıtlâkı husûsunda ism-i cinsler ve:

“Sahî bir zâta Hâtem”. “Fâzıl bir adama eflâtun”. “Bir latîfe-gûya Hoca Nasreddin”. “Bir serseme Hebenneka” ıtlâkı şöhretleri cihetiyle ism-i âmm hükmüne girmiş olan ilimler ve:

“Şiddetle dövmeye öldürmek”. “Fakir iken ehl-i servetten olmaya dirilmek”. “Malını bir yolda kaybetmeye batmak” ıtlâkı dahi masdarlardan istiâre olunmuştur.

Syf:285

İstiâre-i teb‘iyye – Lafz-ı müsteârın zât-ı fi‘l ve fer‘-i fiil ile edevât-ı mühimmeden ibâret olmasıdır ki: Şiddetle döğülen bir kimseye: “Herîf öldü gitti” ıtlâkı zât-ı fi‘lden ve “Filânın hüsn-i hulkuna nâsiye-i hâlî nâtıktır” demek ki de fer‘-i fiil olan nâtık ism-i fâilinden ve “Sizi ziyaret etmek için geldim” terkîbinde gelmekten garazı beyân eden için edâtından istiâre olunmuştur.

Tenbîh – Bu mebhasda cây-ı dikkat noktalar vardır yani zât u fer‘-i fiillerin asılları olan masdara ve edevâtın taalluk-i ma‘nâ cihetiyle bir asıla tâbi‘ olmasıyla cârî bulunmasıdır ki koşan bir ata “Şu ata bak uçuyor” denildikte atın koşması tuyûrun uçmasına teşbîh olunarak uçmak masdarı koşmak ma‘nâsında isti‘mâl olunmakla evvelâ istiâre-i asliyye olur ve ondan uçuyor fi‘li alınarak çok koşuyor ma‘nâsında istiâre-i teb‘iyye olur.

Nâzdan ẖâmûşsıñ yoḳsa zebânıñ ṭuymadan
İsteseñ biñ dâstân söylersiñ ebrûlarla sen[113]

beytinde dahi söylemek ifâde ma‘nâsında istiâre-i asliyye olup ona tebean söylersen dahi ifâde eylersin ma‘nâsında istiâre-i teb‘iyye olur. Ve kezâ “Filânın hüsn-i hulkuna nâsiye-i hâlî nâtıktır” denildikte nutk-ı delâlet ma‘nâsında istiâre-i asliyye ve fer‘-i fiil olan nâtıkta ona tebean dâll ma‘nâsında istiâre-i tebe‘iyye olmak ve için edâtı ta‘lîl-i beyân edip arza lâhik olagelirken bazen bir fi‘lin gâyetine lâhik olur ve mesela “dünyaya gelen ölmek için gelir” denildikte garaza taalluk edecek bir şey yoktur. Lâkin garaz fi‘lin gâyeti olduğu gibi mevt hayâtın gayeti olduğundan hayâta

[113] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 147 . “Nâzdan ẖâmuşsun yoḳsa zebânıñ…” ile başlayan mısra, .Belâgat-ı Osmâniyye’de yoẖsa şeklinde yazılmıştır.

taalluk eden gayete teşbîh edilmiş ve için lafzı mecrâ-yı istiâre olmuştur ki böylece garaza teşbîhi istiâre-i asliyye ve ona tebean için edâtının dahi olmak fi‘linin gayeti olan ma‘nâ-yı husûsî de isti‘mâli istiâre-i teb‘iyye olur. **Syf:286**

İstiâre-i asliyye ve teb‘iyyenin ta‘rîfâtından dahi anlaşıldığı vecihle şöhreti cihetiyle ism-i âmm hükmüne girmiş olan ilimlerden başka ilimlerde istiâre asla cârî olamaz.

İstiâre-i mürekkebe – Mevâdd-ı adîdenin sûretlerini alıp teşbîh-i tarîkiyle sûret-i âhara istiâre etmekten ibârettir ki buna “istiâre-i temsîliye” dahi derler “Saman altından su yürütmek” ta‘bîri gibi ki bundan gizli gizli işler görmek ma‘nâsının isnâdıyla Vâsıf’ın:

Aslı yoḳdur bilürim va‘de-i vaṣl-ı deheniñ
Nafile bâl çalub ağzıma yalandırdı beni

beytinde ağza bal çalmak ta‘bîrinin temsîli gibi ki böyle istiâre-i temsîliyelerin isti‘mâli şâyi‘ ve münteşir olunca Darb-ı Mesel hükmüne girer. “Ayağını yorganına göre uzat” meâli gibi.

185 – Tarafeynin veya mülâyimlerinin terk ü zikrinden dolayı istiârede iki vecih zuhûr eder.

Vech-i evvel: İstiâreyi hâvî olan kelâmda müşebbehün-bihin zikrolunmasıdır ki buna “istiâre-i musarraha” derler ve bu da üç türlüdür.

Birincisi: İstiârenin karînesinden başka gerek müsteârün minhin gerek müsteârün lehin mülâyimlerinden hiçbir şey zikrolunmamasıdır ki buna “istiâre-i musarraha-i mutallâka” derler. Sâbıkâ îrâd olunan:

İltifât itmez güẕâr eyler ḫırâmân şîr-i ner

mısra‘ında olduğu gibi.

İkincisi: Müsteârün lehin mülâyimlerinden bir şeyin mezkûr olmasıdır ki buna “istiâre-i musarraha-i mücerrede” derler. Belîğ’in: **syf:287**

İtdiler faidesiz müşteriyânı ta‘ẕîb
‘Âḳibet ḳalmadı ol mehde bu evżâ‘a şekîb

beyti gibi ki bunda müsteârün minh olan minhin hiçbir mülâyimi zikrolunmayıp müsteârün lehin mülâyimi olan şekîb gibi hasîsa-i beşeriyye îrâd olunmuştur.

Üçüncüsü – Müsteârün minhin mülâyimlerinden bir şeyin mezkûr olmasıdır ki buna “istiâre-i musarraha-i müreşşaha” denir ki Belîğ’in meşhûr Hammâm-nâmesinde ki şu:

Sarılub fûṭa-yı müşgîn beline vefḳ-i merâm
Münḫasif oldı yine nıṣfına dek mâh tamâm

beytinde olduğu gibi ki burada müsteârün lehe müteallik bir şey mezkûr olmayıp yalnız mâhın mülâyimi bulunan husûf zikrolunmuştur. Arabî’den:

Ġamru’r-ridâ-i iẕâ tebesseme żâḥikan
Ġaliḳat bižaḥketihi riḳâbü’l-mâli

beytiyle Farisî’den

Serv-i tû meger zi-pâ ni-şined
Kîn dil nefes be-câ ni-şîned

beytinde istiâre-i mücerrede ve Farisî’den şu:

Her taraf servi vü her sû şûh-ı dilcûy-i diger
Men giriftâr-ı belâyı hûy-ı bed-hûy-ı diger

beytinde istiâre-i mutlaka ve yine Farisî’den şu:

Mi şevem pinhân ze-mürdüm çeşm pûşem ez-cihân
An-perî ez- çeşm-i merdüm çünki mi başed nihân

beytinde istiâre-i müreşşaha olduğu gibi. **Syf:288**

Vech-i sâni: Müşebbehün-bihin kendisini değil havâssından bir şeyi zikr ile müşebbehe mükârin kılarak bir şeyin şey-i ahara nefiste teşbîhinden sonra yalnız müşebbehin zikrolunduğu istikâredir ki buna "istiâre-i mekniyye" derler. Ve bu istiârelerde müşebbehün-bihin mezkûr olan lâzımının müşebbehe isnâdından diğer bir nev'-i istiâre zâhir olur ki ona da "istiâre-i tahayyüliyye" derler. Mesela: "Ölümün tırnakları filâna saplandı" yahut "ölüm tırnaklarını filâna da sapladı" denildikte ölüm muzırr ve nâfi' şeyleri fark etmeksizin insanı helâk etmekte yırtıcı hayvana teşbîh edilmiş ve yırtıcı hayvanın levâzımından olan tırnağın zikriyle bu teşbîhe remz olunmuş olmakla yani müşebbehün-bih olan yırtıcı hayvan mezkûr olmayıp levâzımı olan tırnakla müşebbeh olan ölüm zikrolunmuş olduğundan bu halde istiâre-i mekniyye olduğu gibi ölüme tırnak isbâtı da istiâre-i tahayyüliyye olur.

İstiâre-i tahayyüliyye daima istiâre-i mekniyyenin karînesi olarak ondan münfekk olmaz ve mecâz-ı aklî kabîlinden olmakla mecâz-ı lügavîden addolunamaz. Fâzıl'ın:

Ki henüz ġonca-i ne-şüküfte iken
Ânı dest-i ecel itdi pâ-mâl

beytinde ecel bir şahs-ı ziyân-kâra teşbîh edilmiş ve o şahsın ziyân-ı levâzımından olan dest ile remz edilmiş olduğundan bu teşbîh tasvîriyle istiâre-i mekniyye vâcid-i dest isnâdı istiâre-i tahayyüliyye olduğu gibi Nâbî'nin:

Bâd-ı ecel zemîne nihâl-i vücûdını
Ṣaldı şikest eyledi ol serv-ḳâmeti

beytinde ecelin bâd-ı mefere teşbîhle olan tasavvurdan istiâre-i mekniyye ve ecele bâd-ı isbâtı istiâre-i tahayyüliyye olduğu gibi şu: **syf:289**

Ribâṭ-ı dehr-i dûn bir ṭarafa menzildir ki ol yerde
Emel-i pâdır rikâb ve arzû-pân-ı hevâdır hep

beyti ve Arabî'den Hüzeylî'nin:

Ve iẕe'l-meniyyeti enşebet eẓfârehâ
Elfeyte külle temîmeti'l-lâ-tenfeu

beytiyle Farisî'den Enverî'nin:

Mâh-ı erne hâhed ân ki buved na'l-i mergîyet
Ez nâ hun-ı muhâk ebed çihre-i hasta bâd

beyti dahi bu kabîldendir.

186 – Câmi' i'tibâriyle yani vech-i şebehin âdi ve âlî şeylerden olmasına göre istiâre iki kısım olur.

Birinci kısım: Câmi'in âdi ve herkesin nezdinde zâhir olmasıdır ki bu kısım istiârelere "istiâre-i âmiyye" veyahut "istiâre-i mübtezele" derler ki teşbîh bahsinde mezkûr olan mübtezel-i teşbîhât ile yapılan istiâreler gibi yani racül-i şücâ' ma'nâsında müsta'mel olan arslan istiâresi gibi.

İkinci kısmı: Câmi'in hafî olup i'mâl-i fikr ile bulunan şeylerden olmasıdır ki buna da "istiâre-i hâsiyye" veya "istiâre-i garbiyye" derler ki bu dahi teşbîh bahsinde mezkûr olan ahvâl gibidir nitekim:

Bûydan ḫoş renkden pâkîzedir nâzik teniñ
Beslemiş ḳoynunda gûyâ kim gül-i ra'nâ seni[114]

[114] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 151.

beytinde gül-i ra‘nâyı dâye’ye teşbîh pek latîf olduğundan istiâre-i hâsiyye ve garbiyye nev‘indendir.

Teşbîhte bazı tasarrufât icrasıyla karîb-i mübtezel baîd-i garîb **Syf:290** derecesine îsâl olunduğu gibi istiârede dahi o vecihle tasarrufât icrâ olunursa istiâre-i mübtezele istiare-i garîbeye tahvîl olunarak havâssın makbûlleri olacak bir hâl-i hasene ircâ‘ olunur. Nitekim Fuzûlî’nin:

Maha çekdim şeb-i hicrân ‘alem-i şu‘le-i âh
Âh kim olmadı ol mâh ḫaber-dâr henüz[115]

beytinde ma‘şûkun mâha teşbîhi mübtezel ise de âhın meş‘aleye ve bedenden ser çekmiş şu‘lenin aleme teşbîhi ve mâha karşı teşhîrleri ve bunca teklîfâtla hâb-ı nâz’dan îkâz edememesindeki tasarrufât-ı istiâre-yi ibtizâlden garâbet derecesine îsâl eylemiş olduğu gibi şu:

Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa‘d-âbâdı sen bir kerre ‘îd olsun da gör[116]

beytinde mihrler ve mehlerden murâd mesîreye gelen güzeller olup teşbîh-i mübtezel ise de onları ikiye tefrîk ile bir kısmını mihre ve bir kısmını mâha teşbîhten dolayı istiâre-i ibtizâlden çıkıp garâbet derecesine dâhil olur.

187 – Tarafeyn ve câmi‘in keyfiyyetleri i‘tibâriyle istiârede vücûh-ı âtiye-i hamse dahi Mizân’ül-Edeb’de nazar-ı i‘tibâra alınmış ve teşbîh bahsinde zikrolundukları cihetle her ne kadar ma‘lûm olacakları vârid-i hâtır bulunmuş ise de tevsî‘i emsile ile tahkîk-i maddede faide olduğundan biz de aynen kabûl ile tahrîr eyledik:

[115] Akyüz, v.d.1990: 189.
[116] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 151.

Vech-i evvel: Tarafeyn ve câmi‘den üçünün de hissî olmasıdır. Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Divân-ı ḥüsne bâri sen ey ḫaṭṭ-ı nev çıḳub
‘Arż it siyâh-nâme-i hicrânı mû be mû **syf:291**

beytinde (kâsıd-ı mübelliğ) müsteârün minh (hatt-ı nev) müsteârün leh “arz-ı keyfiyyet” câmi‘ dir ki üçü de hissîdir.

Vech-i sâni: Üçününde aklî olmasıdır.

Vech-i sâlis: Tarafeynin hissî câmi‘in aklî olmasıdır. Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Gül-‘iẕâran-ı Sitanbul bıraḳılmaz ammâ
Oluyor yâd-ı vaṭan şehper-i pervâz baña

beytinde “murg” müsteârün minh “baña” müsteârün leh olduğundan bunlar hissî ve (uçmaya meyl) câmi‘ olup bu da aklîdir.

Vech-i rabi‘: Müsteârün minhin hissî diğerlerinin aklî olmasıdır. Kemâl Bey merhûmun âsâr-ı nefîsesinden olan “Cezmi” de vâki‘ “halimce ecelle pençeleştim” terkîbinde “düşman-ı mahsûs” müsteârün minh olup hissî ve “ecel” müsteârün leh ve “husûmet” câmi‘dir ki bu ikisi de aklîdir.

Vech-i hâmis: Müsteârün lehin hissî diğerlerinin aklî olmasıdır. Cevdet Paşa Hazretlerinin:

Ḫadeng-i ġamzeñ ile cân virmek câna minnetdir
Bu şîrîn merg ile rûḥ-ı şehîdân ağlasun gülsün

beytinde “hadenk-i gamze” müsteârün leh olup hissî ve “ecel” müsteârün minh ve “nez‘-i rûh” câmi‘dir ki bunlarda aklîdir.

Tarafeyn ile câmi‘in vehmî ve hayâlî olmalarından dahi bir takım vücûhât zuhûr eder ki bunlarda mezkûr vecihlere tatbîk ile ma‘lûm olacağından teksîr-i sevâddan ictinâben tafsillerine lüzûm görmedik.

188 – İstiâre teşbîhi veya tehekkümiyye mebnî olur. Yani istihzâ’i bir şeyin zıddı ona müsteârün minh ittihaz olunur veyahut latîfe **syf:292** tarîkiyle bu sûret iltizâm edilirse o istiâre de temlîhiyye veya tehekkümiyye nev‘inden olur ki bunlara hâl ü makâm karîneleri lazımdır. Nitekim mevki‘ine göre ferâh-ı istihzâ için “Hâtem” denilir de bir bahîl âdem murâd olunur.

189 – Faide: İstiârenin makbûliyyet ve hüsn-i ahvâline dair Belâgat-i Osmâniyye’de muharrer olup âtîye nakl olunan fıkra mühim olduğundan dikkatle mütâlaa lazımdır. Şöyle ki:

İstiârenin hüsn ü makbuliyyeti mutazammın olduğu teşbîhin cihât-ı hüsnüne riâyetle ve istiâreye min ciheti’l-lafz teşbîh râyihasını aldırmamakla olur. Şu kadar ki teşbîhin el-gaza müeddâ olamayacak mertebe de hayli olması dahi lazımdır. Çünkü vech-i şebeh pek hafî olan yerde teşbîh cârî ise de istiâre cârî olamaz. Mesela “Filân adamın arslan gibi ağzı kokar” denilir fakat “Ağzı kokar bir âdem gördüm” arslan kasdetmek lügaz kabîlinden olup istiâre olamaz. Binâenaleyh her teşbîh cârî olan yerde istiâre cârî olmaz ve kezâ ilim ile nûr ve şüphe ile zulmet gibi şeyler de vech-i şebehler kavî olduğundan dolayı bunlarda istiâre ta‘yîn edip teşbîh güzel olmaz ve fi’l-heze’l-bevâkî.

BÂB-I SANİ
KİNÂYE

190 – Bir lafzın ma‘nâ-yı hakîkisininde irâdesine karîne-i mânia bulunmadığı halde o lafzın mâ vuzıa lehinin levâzımından birini murâd etmeye “kinâye” derler ki ma‘nâ ve kasd cihetleriyle iki türlüdür. **Syf:293**

Ma‘nâ cihetiyle kinâye – Ma‘nânın taalluk ve zuhûru ve isti‘mâlî cihetleriyle vücûhât-ı âtiyyeyi izhâr eder.

Vech-i evvel: Ma‘nânın medhi müş‘ir olmasıdır ki (Filân kişi pâk-ı dâmendir) denildikte onun eteğinin pâk olduğunu da irade câiz olduğu halde o zâtın ehl-i iffetten olduğunu murâd etmek gibi.

Vech-i sâni: Ma‘nânın dahi müş‘ir olmasıdır (Filân boş kafalıdır) demek gibi.

Vech-i sâlis: Kabîhi melîh göstermek içindir ki (tebevvül) yerine (abdest tazelemek) ta‘bîrinin isti‘mâlî gibi.

Vech-i rabi‘: Lazım ile melzûm arasında vasıtaların müteaddid olmasıdır ki buna (telvîh) derler. Mesela: (Filânın matbahında çok odun sarf olunur) denildikte bundan matbahta çok yemek piştiğine ve ondan da misâfirinin kesretine ve bundan da sâhib-i hânenin semâhatına intikâl gibi.

Vech-i hâmis: Vasıtanın azlığıyla beraberler fi‘lde hafâ olmasıdır ki buna da (remz) derler (Kalın kafalı) ta‘bîri gibi.

Vech-i sâdis: Karînenin az ve lüzûmunda hafâ olmamasıdır ki buna da (îmâ) derler. Nitekim (lütf u kerem filânın hânesindedir) denildikte sâhib-i hânenin kerîm olduğuna intikâl olunur ki Arabî’den:

Eva mâ-raaytü’l-mecde elfâ reclehü
Fî âli Ṭalḥa šümme lem teteḥavvel

beyti de bu nev‘idendir.

Kasd cihetiyle kinâye: Dahi üç vecihle olur: **syf:294**

Vech-i evvel: Yalnız mevsûf murâd etmektir ki bundan yalnız bir ma‘nâ müstefâd olursa ona (kinâye-i müfrede) ve eğer birkaç ma‘nâyı hâvî sıfatlarla bir mevsûf murâd olunursa ona da (kinâye-i mürekkebe) derler. Mesela: (mahall-i hased) deyip de kalbî murâd etmek kinâye-i müfrede ve “doğru yürür iki ayak üzere yürür tüysüz hayvan” deyip de insan kasdetmek kinâye-i mürekkebe olur.

Vech-i sâni: Yalnız sıfat kasdetmektir ki sıfat-ı matlûbeye intikâlde tefekkür ve taammuka muhtâc olursa ona (kinâye-i baîde) veyahut (kinâye-i hafiyye) ve eğer tefekkür ve taammuka muhtâc olmaz ise ona da (kinâye-i karibe) yahut (kinâye-i vâzıha) derler nitekim “filânın kapısı açıktır” denildikte o zâtın sehasını kasd için kapının açıklığından züvvârın kesretine bundan da onun mükrim olmasına intikâl için karîneler baîd olduğundan bu kinâye-i baîde veya hafiye nev‘inden ve kezâ “filân zâbitin bel kayışı uzundur” denildikte derhal o zâbitin şişmân olduğuna intikâl olunur ki bu da kinâye-i karîbe veya vâzıha kabîlindendir.

Vech-i sâlis: Nisbet-i merâvî yani sıfatı mevsûfuna isnâttır ki esâsen zevk-i selîme tâbi‘dir.

Ṣarardı beñzi ḥasedden benimle yâri görüb
Raḳîb-i rû-siyehe bir ġarîb renk oldı[117]

beytinde benzin sararması mükedder oldu ma‘nâsına kinâye olduğu gibi

Kişi yorġana göre lâzım uzatmaḳ ayağıñ
Beli dest-i naḫle ki uzanur ki ḳıṣalur

beyti dahi bu kabîldendir. **Syf:295**

Şurası da şâyân-ı dikkattir ki kinâyede bir cihet gösterilip de diğer bir ciheti kasdolunur yani sıfatın mevsûfu mezkûr veyahut mukadder olmaz ise “ta‘rîz” olur.

---

[117] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 153.

Nitekim: Şuna buna bed-muamele eden bir şahsın yanında “insan-ı kâmil ancak nâsa hüsn-i muamele eden kimsedir” denir de “sen insan-ı kâmil değilsin” ma‘nâsı kasdolunur. Mevsûf olan ibârede mezkûr olmadığı gibi mahzûf dahi değildir. Fârisi’den:

Her geh ki yâr şîve vü nâz ibtidâ küned
Âşık kesi büved ki dil ü cân fedâ küned

beytinde ta‘rîz vardır yani bir nâza bin cân fedâ etmeyen âşık değildir demektir.

191 – Tenbîh: Kinâyede hakîkat dahi kasd olunabilip mecâzda ise buna cevâz olmadığından yani “Bugün arslanımı hamamda gördüm yıkanıyordu” denildikte arslanın hakikaten hamâma girip yıkanması mümkün olamayacağı cihetle sözde karîne-i mânia ve kaviyye bulunduğundan burada arslandan murâd bahâdır bir kimse olduğundan arslan lafzı mecâz olup kinâye olmadığı ve fakat ahibbasından birinin bir mahalde oynadığını haber alan bir zât latîfe tarzında “Bugün filân yerde bir ayı gördüm ne güzel oynardı” dese âdet-i vecihle ayının oynatıldığı mesbûk ve meşhûr olduğundan bundan hakikatte haml dahi câiz olmakla burada ayı oynamak ta‘bîrinin kinaye beytindeki farkı ona göre takdîr etmek lüzûmunu tekrar ederek bu mebhâse de hitâm verdik. **Syf:296**

Kasbar Matbaası

TEDRİSÂT-I İʿDADİYYE KÜTÜPHÂNESİ

(ON İKİNCİSİ)

MECÂMİÜ'L-EDEB

(Usûl-i Fesâhat, ilm-i maânî, ilm-i beyân, ilm-i bedîʿ, ilm-i arûz, ilm-i kafiye, aksâm-ı şiʿr, usûl-ı tahrîr, usûl-i kitâbet ü hitâbet, usûl-i tenkîd) gibi fenleri hâvî on kitâb-ı aslî ile tercümelerden mürekkeb, diğer dört kitâb-ı ferʿiden ibârettir.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

İLMİ BEDÎʿ

MUHARRİRİ

ERKÂN-I HARBİYYE KAYMAKAMLARINDAN MANASTIRLI

MEHMET RİFAT

Maârif nezâret-i celîlesinin ruhsatıyla tabʿ olunmuştur
Der-saâdet

Kasbar Matbaası –Bâb-ı Âlî caddesinde numara 25
Sâhib ve Nâşiri: Kitapçı Kasbar
1308

Kelâmın her nevʿ-i tezyînâtı müteahhirînin bedâyiʿinden olan ilm-i bedîʿ ile ikmâl olunur ki o da bu kitaptan ibarettir.

(Mecâmiü’l-Edeb’in birinci cildi olan İlm-i Belâgat’ten)

Dördüncü kitap

İlm-i Bedîʿ

MUKADDİME

192 – Kelâmda semʿa mülâyim ve hoş gelecek sûrette intisâk ve insicâm ve rûha safâ verecek bir halde tertîb ve intizâm bulunmak usûl ve kavâidini bildiren ilme “Bedîʿ” denir. Yani: Vücûh-ı tahsin-i kelâmdan bahseden ilm, ilm-i bedîʿdir.

Vücûh-ı tahsîn-i kelâm denilen şeyler hem lafzî ve hem maʿnevî olduklarından bu kitap esâsen biri lafzîye diğeri maʿnevîye ait olmak üzere iki bâba taksîm olunursa da muahharan zuhûr edip bedîʻa iltihâk eden bir takım bedîalar için de bir bâb açmak lazım geldiğinden işbu kitap üç bâb üzerine tedvîn olundu.

BÂB-I EVVEL

MUHASSENÂT-I LAFZİYYE

193 – Muhassenât-ı Lafziyyenin Lisân-ı Osmânî’de mütedâhil olanları “cinâs” ve mülhakatıyla “seciʿ” ve tevâbiʻî olduğundan bu bâb iki nevʿ üzerine bina olundu.

NEVʻÎ EVVEL

CİNÂS VE MÜLHAKATI

194 – Lafzen müşâbih ve maʻnen mugayir olan iki ve daha ziyâde kelimelerin bu fıkrada zikr ve cemʿîne “tecnîs” ve ol kelimelere “cinâs” ve bu cinasa mukârin bir halde icrâ edilen sanâyi-i lafziyyeyede “mülhakat-ı cinâs” denir ki her biri ber vech-i âtî birer fasılda tahrîr olundu.

FASL-I EVVEL

CİNÂS

195 – Müteşâbihü’l-lafz ve mütehâlifü’l-maʿnâ elfâzın bir fıkrada ictimâʻından ibaret olan cinâs. Vâsıf’ın:

Dûş olub bir tâze yâre
Câna açdım tâze yâre

beytinde vakiʿ “taze ve yâre” lafızları gibidir ki bunlar da lâfzen müşâbehet olup maʻnen birinci mısradaki “taze” genç ve ikincideki “taze” yeni ve kezâ birincideki “yâre” cânân maʻnâsına olan yâr lafzının mefʿûlün-leh hâli ve ikincideki yâre de cerhâ demek olduğundan böylece ma’nen ihtilâf etmekle ve cümlesi bir fıkrada bulunmakla bunlara cinâs denir. **Syf:300**

Cinâs: Elfâzın müşâbehette tam olmaları ve bazı mertebe ihtilâf eylemeleri cihetiyle esâsen “tam, muharref, nâkıs, mütekârib, hattî, lafzî, mürekkeb” isimleriyle yedi türlü olur ki ber vech-i âtî cümlesi taʿrîf olunur.

196 – Cinâs-ı tam: Lafzen hareke ve hurûfta ziyâde ve noksan olmamak ve telaffuz ve kitâbette ve vezinde birbirinin aynı olmak üzere bir fıkrada ictimâʿ eden kelimâttır. Mesela:

ʻAyın gibi ki menbâʿ ve göz maʿnâlarına
Ḥürmet “riʻâyet ve ḥarâm”
Ḫaṭâ “Sehv ve Hind’de bir maḥal”
Vefâ “îfâ-yı ʻahd ve İstanbul’da bir maḥalle”
Âsyâ “”değirmen ve ḳıṭʿâ-yı maʿlûme”
Ḳalb “ḳarışdırmaḳ ve ʻużv-î maʿlûm”

Gelen elfâz ile yine bu sûretle lafzan her vecihle müşterek olup iki maʿnâyı hâvî olan şu:

(Akreb, meşreb, şâb, garîb, at, it, kât, puşt, saat, zevc, dûd, ûd, yer, kesr, bâr, yesâr, sûr, küfr, kesî, yaş, yemiş, bâğ, arak, konak, eñ, denk, bebek, yemek, ekmek, bel, dil, al, dem, kem, ben)

Kelimeleri gibi ki bunlardan her biri bir fıkrada iki defʿa zikrolunurlarsa cinâs-ı tam olurlar. **Syf: 301**

Arabî'den Safiyy-üd-dîn el-hamelî'nin:

Verede'r-rabî'u femerḥaben bivürûdihi
Ve binûri behcetihi ve nevri vürûdihi

beytinde vâkiʿ "vürûd" kelimesi gibi ki birinci mısraʿda olanı gelmek ve ikinci mısraʿda gül cemʿî olarak güller ma'nâsınadır. Farisî'den Reşit Vatvat'ın:

Ey çerâğ-ı heme bütân-ı Hatâ
Dûr buden ze-rûy-i tüst Hatâ

beytinde vâkiʿ "hatâ" gibi ki birinci mısradaki hatâ Hinddeki mahal maʿnâsına ve ikinci mısrada olan hatâ da sehv maʿnâsınadır. Ve Türkî'den Nef'î'nin:

Meclis-i erbâb-ı dil bir laḥẓa sensiz olmasun
Ḥürmetiñ inkâr iden 'âlemde ḥürmet bulmasun

beytindeki "hürmet" gibi ki evvelâ harâm sâniyen riâyet ma'nasınadır. Ve bâlâda mezkûr Vâsıf'ın beytindeki yâre ve taze dahi cinâs-ı tam nevʿindendir.

Cinâs-ı tam olan elfâzın isim ve fi'l olmalarına göre "mümâsil" ve "müstevfî" namlarıyla iki nevʿa teferruk iderler:

Cinâs-ı mümâsil – Cinâs-ı tam olan lafızların her ikisinin de isim veya fi'l olmasına denir. Ve bu sûretle "mümâsil-i ismî" ve "mümâsil-i fi'lî" namlarıyla tefrîk olunur. Nitekim:

Fışḳırır ‘ayn-ı ‘inâyetden mürüvvet ṣuları
Seyrediñ ‘ayn-ı ‘ubûdiyyetle siz bu suları **syf:302**

beytinde ki “ayn”ların evvelkisi menbâʿ ikincisi göz ma‘nâsına olarak ikisi de isim olmakla mümâsil-i ismiyye ve kezâ

Öyle bir ẖânede kim her gece çalġı çalınur
Nice evânî ve eşyâsı o beytiñ çalınur

beytindeki “çalınur”lardan birincisi tarab ve ikincisi sirkat ma‘nasına olup ikisi de fi‘l olduğundan mümâsil-i fi‘lîye misâldir.

Cinâs-ı müstevfî – Birinin isim diğerinin fi‘l olmasına denir ki lisânımızda meşhûr olan şu:

Ḳısmetiñdir gezdiren yer yer seni
Ġâfil olma ‘âḳibet yer yer seni

beytinin ikinci mısra‘ında birinci yer toprak ma‘nasına isim ve ikinci yer dahi fi‘l-i muzâriʿ olduğundan cinâs-ı müstevfî olduğu gibi Arabî’den:

Mâmâte min keremi-z-zamâni feinneh
Yaḥyâ ledâ Yaḥyâ bin Abdillah

beytindeki birinci Yahyâ fi‘l ve ikincisi isim olduğundan bu da bu nevʿidendir.

197 – Cinâs-ı muharref: Yalnız harekât ve sekenâtta muhtelif olup husûsât-ı sâirede cinâs-ı tam gibi olandır. (Mürd, merd- derr, dürr- hulk, halk- devr, dûr- berd, bered- vird, verd- sabâ, sabâ- ebnâ, ebnâ – cennet, cennet-) gibi ki Arabî’den üstâd-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendi’nin bedîiyyesinde vâkiʿ şu: **syf:303**

انى أسير أسير نحوهم شغفا
بسوق شوق سرى بالعظم من عظم

İnnî esîrü esîrü naḥvehüm şaġafen

Bisevḳi şevḳin serâ bi’l-‘azmi min ‘iẓâmi

beytinde olan “azm, azm” gibi ki bu beytte “esîr” lafızlarıyla cinâs-ı tam dahi olup ve “sevk, şevk” lafızlarıyla da zîrde görülecek olan Cinâs-ı Mushaf vardır. Ve Farisî’den:

صبحدم نالهٔ قمری شنواز طرف چمن
تا زدل دور کنی محنت دور قمری

Subḥdem nâle-i ḳamerî şi nev ez-ṭarf-ı çemen

Tâz-i dil dür küni miḥnet-i devr-i ḳamerî

beytindeki “kamerî, kamerî” ile (devr, devr) sözleri ve Türkî’den Lâmiî’nin:

آی كونيله قول اولنمش قوللركدر مهر وماه
مشتری اوله لی ییللردر چو عبد مشتری

Ay güniyle ḳul olunmuş ḳullarıñdır keder mihr ü mâh

Müşteri olalı yıllardır çü ‘abd-i müşteri

beytinde vâkiʿ (kul, kul) ve (müşteri, müşteri) sözleriyle Vehbî’nin:

بزه بوزدردی عقیده یله صیامی اولشوخ
بوسهٔ نقل لبی بزمه ایدوب نقل نوال

Bize bozdurdı ‘aḳîdeyle ṣiyâmı ol şûḫ

Bûse-i nuḳl-i lebî bezme idüb naḳl-i nevâl

beytindeki (nukl, nakl) gibi.

198 – Cinâs-ı nâkıs: Mütecânis olan kelimelerin birinde bir veya ziyâde harf bulunmaktır ki bu ziyâde olan harflerin mahalleriyle adetlerine göre vücûh-ı âtiyye-i selâse ile maʿrûf olurlar. Yani: (Cinâs-ı mutarraf, cinâs-ı müzeyyel, cinâs-ı müşevveş) namlarıyla üç türlü olur.

Cinâs-ı mutarraf: Mütecânis olan kelimelerden birinin evvelinde zâid harf bulunmasıdır.

(dem, âdem – nâm, menâm – dâm, müdâm – dûd, mesdûd – râm, merâm – âb, serâb) kelimeleri gibi ki Nef'î'nin: **syf:304**

بردم مرادم اوستنه دور ایلمز فلك
آب ایستسه‌م سراب عدمدن نشان ویرر

Bir dem murâdım üstüne devreylemez felek
Âb istesem serâb-ı ʻademden nişân virir

beytindeki âb ile serâb bu kabîldendir.

Cinâs-ı müzeyyel: Harf-i zâidin birinin âhirinde olmasıdır (çeşm, çeşme – pervâ, pervâne –dîvân, dîvâne) gibi ki Farisî'den Reşit Vatvat'ın:

در حسرت رخسار توای زیبا روی
از ناله چو نال کشتم وز مویه چو موی

Der ḥasret-i ruhsâr-ı tü ey zîbâ rûy
Ez nâle çû nâl geştem v'ez mûye çü mûy

beytindeki (nâle, nâl) ve (mûyâ, mûy) gibi ki bunlardan mûya lafzı girye yani ağlamak maʻnâsınadır.

Türkî'den Vasıf'ın:

دوستم ایتمز ایدک غمزه کی بویله خونریز
بنی غمز ایلمسه دشمن بدخواه سکا

Dostum itmez idiñ ġamzeñi böyle ḫûn-rîz
Beni ġamz eylemese düşmen-i bed-ḫâh saña

beytindeki “ġamze ile ġamz” ve bir çeşme vasfında olan:

چشم انسان تاازلدن بویله چشمه کورمامش

Çeşm-i insân tâ ezelden böyle çeşme görmemiş

mısra‘ındaki “çeşm ile çeşme” gibi.

Cinâs-ı müşevveş[*]: Harf-i zâidin birinin vasatında olmasıdır. (fem, fâm – ced, cehd – cem, câm – der, dâr) kelimeleri gibi ki Farisî’den: **syf:305**

یکدمکه یافت خاطر ازین کهنه دام دم
دم درکشیم وتانخورد صید رام رم

Yeg dem ki yâft hâtır ezîn köhne dâm-ı dem
Dem derkeşîm ü tâ ne hored sayd-ı râm-ı rem

beytindeki “dâm,dem – râm,rem” ile Türkî’den:

پادشاهم بویله آیین بهی کورسه جم
جان آتار قندیل ایدر جام رزینك لاجرم

Padişahım böyle âyın-ı behiyyni görse Cem
Cân atar ḳandîl ider câm-ı rezîniñ lâ-cerem

beytindeki “câm, cem” gibi.

---

[*] Cinâs-ı müşevveş tesmiyesi telhis ve tevâbiinde yok ise de İmâm Tayyibî Tıbyan’ında böyle dercetmiş ve Fahr-i Râzî de böyle demiş olduğundan İmâm Suyûti Bedîa’sında bu nâm ile îrâd eylemiştir.

199 – Cinâs-ı mütekârib: Cinâs-ı tam gibi olup ancak elfâzın yekdiğerinden birer harf ile ihtilâfıdır.

(Cevâb, savâb – Sitâre, seyyâre – hâcis, hâciz) gibi ki bunlara da harflerin mehâricine nazaran iki vecih zâhir olup “cinâs-ı muzâriʿ ve cinâs-ı lâhik” isimleriyle tefrîk olunur.

Cinâs-ı muzâriʿ: Tebeddül ve tehallüf eden harflerin mahreçte mütekârib olmasıdır.

(علم، حلم - شغف، شرف - اسعد، اصعد)

(ilm, hilm- şegaf, şeref- es‘ad, esad)

gibi ki:

اَلْخَيْلُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيهَا الْخَيْرُ

El-ḫaylü maʿḳûdun binevâṣihâ’l-ḫayr

Hadîs-i şerifinde vâkiʿ “hayl, hayr” ve Farisî’den:

گفتم بدهم داد تو گر جان بدهی
صد شکر خدایرا که دادم دادی

Güftem bi dehem dâd tü ger cân bedihî
Sad şükr hüdâyrâ ki dâdem dâdî

beytindeki “dâdım, dâd” ve Türkî’den Lâmiî’nin:

ظل عدلك حارس آفاتدر آفاقدن

Ẓıll-ı ‘adliñ ḥâris-i âfâtdır âfâḳdan

mısra‘ında olan “âfât, âfâk” gibi. **Syf:306**

Cinâs-ı lâhik – Tehallüf eden harflerin mahâricte mütekârib olmamasıdır. (Şâir,şâtır – Târ,mâr – Nâr, yâr - Etrâf, eşrâf – Mutîʿ, mutîl)

Gibi ki Kur'an-ı azim-üş-şân'dan:

[وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ]

"Veylü'l-likülli hümezeti'l-lümezeh[118]"

âyet-i kerîmesinde vâkiʿ "hümezeh, lümezeh" elfâzıyla Farisî'den:

ازشرار تيغ بودى باد سارانرا شراب
وزطعان رمح بودى خاكسارانرا طعام

Es-şerâr-ı tîğ bûdî bâd sâranrâ şarâb
V'ez taân rimh bûdu hâk sâranrâ ta'âm

beytinde vakiʿ "şerâr, şarâb, taân, taâm" sözleri ve Türkî'den:
Vâsıf'ın:

ماران كبى هپ بربرينى صوقمه‌ده ياران
برسم هلالدر آدى صحبت احباب

Mârân gibi hep birbirini ṣoḳmada yârân
Bir semm-i hilâldir adı ṣoḥbet-i aḥbâb

beytinde ki "mârân, yârân " gibi.

200 – Cinâs-ı hattî: Elfâz-ı mütecânisenin hey'et ü sûrette ve resm ü kitâbette birbirine benzeyip yalnız noktalarla ihtilâf etmesidir. Buna "cinâs-ı mushaf" derler.

عاقل، غافل ـ خليل، جليل ـ بار، يار ـ روزكار، زوركار ـ اسانيد، اساتيذ

(âḳil, ġâfil – Ḫalîl, celîl – bâr, yâr – rüzgâr, zürgâr – esânîd, esâtîz)

Gibi ki Kur'an-ı azim-üş-şân'dan:

---

[118] Kur'an-ı Kerîm, Hümeze Sûresi, Cüz: 30, Ayet: 1. s. 603.

[وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا]

Ve hüm yaḥsebûne ennehüm yuḥsinûne ṣunʿân[119]"

âyet-i kerîmesinde "yahsebûn, yuhsinûn" ile nazm-ı Arabî'den yüz doksan yedinci maddede mezkûr "sevk, şevk" kelimeleri ve **syf:307**

بِهِ عَادَ اَعْلَامُ الْعُلُومِ عَوَالِيًا
وَاَصْبَحَ اَثْمَانُ الثَّنَاءِ غَوَالِيًا

Bihi 'âda aʿlâmü'l-'ulûmi 'avâliyâ
Ve eṣbeḥa ešmânü-š-šenâ-i ġavâliyâ

beytinde "avâlî, ġavâlî" ve Reşid Vatvat'ın:

وَكَمْ عَمٍّ يَزِيدُ الْغَمَّ مِنْهُ
وَكَمْ خَالٍ مِنَ الْخَيْرَاتِ خَالِ

Ve kem 'ammin yezidü'l-ġammâ minhü
Ve kem ḥâlim mine'l-ḫayrâti ḫâli

beytinde "amm, ġam- ḥâl-ḫâl" sözleriyle Hoca Hafız'ın

مابصد خرمن تبدار زره چون نرویم
چون ره ادم بیدار بیك دانه زدند

Mâ-bi-sad hırmen-i tebdâr zi-reh çûn nerevim
Çûn-reh-i adem-i bî-dâr bi-yek dâne zedend

---

119 Kur'an-ı Kerîm, Kehf Sûresi, Cüz: 16, Ayet: 104. s. 305.

beytinde “tebdâr, beydâr” ve Türkî’den:

كرچه دلده وار غم عشقك كبى بر بارمز
چوق شكر مولايه بارى سنسك اى جان يارمز

Gerçi dilde var ġâm-ı ‘aşḳıñ gibi bir bârımız
Çoḳ şükür Mevlâ’ya bâri sensiñ ey cân yârımız

beytinde (bâr, yâr) ve şu:

كوكنوب عقلنه قالمه جاهل
كه اولور اكثرى عاقل غافل

Güvenüb ‘aḳlına ḳalma câhil
Ki olur ekšeri ‘âḳil ġafil

beytindeki (âkil, gafil) gibi.

201 – Cinâs-ı Lafzî: Elfâzın kitâbetinde ihtilâf olduğu halde telâffuzunda mütecânis olmasıdır. Tenvîn ile nun’da olan müşâbehet ve zad ile za’nın teleffuzundaki mücânesetleri gibi ki üstâd-ı muhteremim Şeyh Tâhir Efendi’nin bedîiyyesinde vâkiʿ şu: **syf:308**

بِنَظْرَةٍ قَدْ حَلَتْ مِنْهُمْ اَسَرْتُ فَيَا
لَنَضْرَةٍ تَقْنِصُ الْآسَادَ فِي الْآجَمِ

Bi-neẓretin ḳad ḥalet minhüm isürtü feyâ
Leniżratin teḳanṣü’l-âsâde fi’l-ecemi

beytindeki (nazra, nadra) gibi.

202 – Cinâs-ı mürekkeb: Her hususta cinâs-ı tam gibi olup ancak birisinin basit diğerinin mürekkeb veyahud ikisinin de mürekkeb olmasıdır ki bunların şekl-i

tahrîrde olan ittihâd ve ihtilaflarına göre iki vecih hasıl olup (Cinâs-ı müteşâbih) ve (Cinâs-ı mefrûk) nâmlarıyla tefrîk olunurlar.

Cinâs-ı müteşâbih: Şekl-i hatt'da da mümâsil olanlardır. Arabî'den:

عَضَّنَا الدَّهْرُ بِنَابِهْ
لَيْتَ مَا حَلَّ بِنَاتِهْ

'Ażżanâ-d-dehrü binâbih
Leyte mâ ḥalle binâtih[120]

beytinde vaki' "binâbih" lerden evvelkisi müfred ikincisi mürekkeb olup şekl-i hatt'da müşterek olduklarından ve Farisî'den:

زهی مهر رخت را گرم بازار
من آزرده را از لطف بازار

Zehî mihr-i ruhet râ germ bâzâr
Men-i âzür derâ ez lütf ü bâzâr

beytinin birinci mısra'ındaki "bâzâr" müfred ve ikincide ki bâzâr dahi bâz ile âr'dan mürekkeb olup şekl-i tahrîrde müşâbih olduklarından ve Türkî'den Sami Paşa merhûmun:

جمالك شمعنه یاندمسه پروانه چو پروانه
یانوب یاقلمه‌دن پرواسی یوق مردانۀ عشقك

Cemâliñ şem'ine yandımsa pervâne çü pervâ ne
Yanub yaḳılmadan pervâsı yoḳ merdâne-i 'aşḳıñ

---

[120] İkinci olarak tekrar etmesi gereken "binâbih" kelimesi tekrar etmeyip "binâtih" şeklinde yazılmıştır.

beytindeki birinci pervâne pervâ ile ne’den mürekkeb ve ikincisi müfred olup şekl-i hatt’da müşterek ve bir nevʿiden oldukları gibi Vâsıf’ın bâlâda mezkûr şu: **syf:309**

دوش اولوب بر تازه یاره
جانه آچدم تازه یاره

Dûş olub bir tâze yâre
Câna açdım tâze yâre

beytinde “taze yâre”lerin ikisi de mürekkeb ve şekl-i hatt’da müşterek olduğundan bunlarda cinâs-ı müteşâbihdir.

Cinâs-ı mefrûk – Şekl-i hatt’da müteşâbih olmayanlardır ki Arabî’den:

كلكم قد اخذ الجا   م ولا جام لنا
ما الذي ضر مدير ال   جام لو جاملنا

Küllüküm ḳad eḫaẕe’l-câ   me velâ câme lenâ
Me’l-leẕî-żerra müdîra’l   -câmi lev câ melenâ

kıtʻasında ki “câme lenâ, câ melenâ “ve Farisî’den mesnevî-i şerîfe de:

مرارخ بارخ اهل دلا نست
دلی كو قابلست اهل دل انست

Merâriḫ bâriḫ-i ehl-i dilâ-nest
Dili kü ḳâbilest ehl-i dil-ânest

beytindeki “dilâ-nest, dil-ânest” ve Türkî’den Halîlî’nin:

نار عشقکله درون دل یانار تنور اولور
پرتو مهر رخکله سر تسر تن نور اولور

Nâr-ı ʻaşkıñla derûn-ı dil yanar tenevvür olur

Pertev-i mihr-i rûḫuñla ser-te-ser tennûr olur

beytindeki “tenevvür, tennûr” ve Nazîm’ın:

لايقميدر اى زلف پرى شانكه لايق

دل اولميه كيسوى پريشانكه لايق

Lâyıḳ mıdır ey zülf-i perî şânıña lâyıḳ

Dil olmaya giysû-yı perîşânıña lâyıḳ

beytindeki “peri şânına, perîşânına” ve Muallim Nâcî’nin:

حسن صوتكدنمى بيلمم صيت حسنكدنميدر

زاهد مسجدنشين قيلدك خراباتيلرى

اى مه تقوى فروش اولمازسه شايد بونلره

عيد ايچون برلطف مخصوصك خراب آتيلرى

Ḥüsn-i ṣavtıñdan mı bilmem ṣît-i ḥüsnüñden midir

Zâhid mescid-nişîn ḳıldıñ ḫarâbâtîleri

Ey meh-i taḳvâ-fürûş olmazsa şâyed bunlara

ʻÎd içün bir lüṭf-i maḫṣûṣuñ ḫarâb âtîleri

Kıtʻasındaki “harâbâtîleri, harâb âtîleri” gibi. **Syf:310**

203 – Tenbih: Bazı kitaplarda esmâ-i cinas daha başka sûretle mazbût olup onların mütâlaası halinde buradaki isimlere adem muvâfakatıyla hatamıza zâhib olmak vârid-i hâtır olduğundan bu bâb da ihtiyâr ettiğimiz isimlerin muhaddisîn-i bedâyiʿ olan kudemânın akvâline mebnî olduğunu ve muhâlif tarzda bulunanlar müteahhirînden olduklarını beyân ile arada olan farkın dahi burada muharref dediğimize onların nâkıs ve bizim nâkıs dediğimize onların zâid ve mutarraf dediğimize onların mükerrer ve müzeyyel dediğimize mutarraf tesmiye ettiklerini ve

zîr'de görüleceği vecihle mükerrer ıtlâkı bu makamda câiz olamayacağını ihtâr ile cinâsları hülâsa için misâl-i âtîyi yazdık:

CİNÂS	-1- CİNÂS-I TAM	-1- CİNÂS-I MÜMÂSİL
		-2- CİNÂS-I MÜSTEVFÎ
	-2- CİNÂS-I MUHARREF…	
		-1- CİNÂS-I MUTARRAF
	-3- CİNÂS-I NÂKIS	-2- CİNÂS-I MÜZEYYEL
		-3- CİNÂS-I MÜŞEVVEŞ
	-4- CİNÂS-I MÜTEKÂRİB	-1- CİNÂS-I MÜZÂRİʿ
		-2- CİNÂS-I LÂHİK
	-5- CİNÂS-İ HATTÎ VEYA CİNÂS-I MUSHAF	
	-6- CİNÂS-I LAFZÎ ……	
	-7- CİNÂS-I MÜREKKEB	-1- CİNÂS-I MÜTEŞÂBİH
		-2- CİNÂS-I MEFRÛK

Syf:311

FASL-I SANİ

MÜLHAKAT-I CİNÂS

204 – Lisân-ı Osmânî'de mütedâvil olan sanâyi-i lafziyyeden "kalb, iştikak, redd-ül-acz al-es-sadr, aks ve tebdîl" bedâyiʿ-i münâsebet-i mahsûsaları cihetle cinâs mülhakatından addolunabildiklerinden cümlesi bu fasılda taʿrîf olundu.

205 – Kalb: Bir lafzın tertîb-i hurûfunu değiştirerek ve başka harf karıştırmayarak diğer bir lafz-ı maʻnîdâr ibdâʿına “kalb” ve o lafızlara yekdiğere nisbetle maklûb denir.

اتش – دن – شتا	Ateş – den - şitâ
اقبال – د – لابقا	İkbâl- den - lâbekâ
مال – د – الم ، امل	Mâl – den - elem, emel,
لاله – د – هلال	Lâle- den - hilâl
كلاه – د – هلاك	Külâh – den – helâk
شكر – د – شرك	Şükr – den – şirk

Ve emsâli gibi ki işbu sanʿat-ı kalbin küllî ve cüz’i olduğuna göre (kalb-i baʿz) (kalb-i küll) namlarıyla iki türlüdür.

Kalb-i baʿz – Tertîb-i hurûfun tebdîli külliyyen olmayıp bazı harflerde olmasıdır Arabî’den: **syf:312**

فعندي خصب رواد
وعندي ري وراد

Feʻindî ẖasbü rüvvâdi
Veʻindî rayyü vürrâdi

beytinde “ruvvâdi ile vürrâdi” ve Farisî’den Reşid Vatvat’ın:

ازان جادوانه دوچشم سياه
دلم جاودانه عديل عناست

Ezan câdüvâne dü-çeşm-i siyâh
Dilem câvidâne adîl-i anâst

beytinde “câdivâne ile câvidâne” ve Türkî’den Lâmiî’nin:

دخل ايدر خلد برينه قصريڭك هرصفحه‌سى
رقص اورر حوضك ايچنده مهرومه صبح ومسا

Duẖl ider ẖuld birine ḳaṣrıñıñ her ṣafḥası

Raḳṣ urur ḥavżıñ içinde mihr ü mah ṣubḥ u mesâ

beytinde “duhl ile huld” ve “kasr ile raks” gibi.

Kalb-i küll – Tebeddülâtın kelimenin her harfinde vâkiʿ olmasıdır ki bundaki intizâma göre esâsen iki nevʿ yani “kalb-i muntazam” ve “kalb-i muavvec” namlarıyla iki sûret tevellüd eder.

Kalb-i muntazam: Bir kelimenin harfleri âhirinden evveline doğru tebdîl olunarak sırasıyla yazıldıkta yani bir kelime soldan sağa doğru maʿkûsen okundukta maʿnîdâr bir lafz zuhûr etmesidir. Buna “aks-ı müfred” dahi derler. “İkbâl – den-labeka” ve “ateş – den – şitâ” zuhûru gibi ki Arabî’den Reşit Vatvat’ın:

حُسامُكَ مِنْهُ للاَحبابِ فَتْحٌ
وَرُمحُكَ مِنْهُ للاَعداءِ حَتْفٌ

Ḥusâmüke minhü lil-aḥbâbi fetḥün
Ve rumḥuke minhü lil-aʿdâi ḥatfun

beytindeki “fethün ile hatfün” ve Farisî’den: **syf:313**

زنورش صورت انس ار نديدى
كه آتش در شتاى دل رسيدى

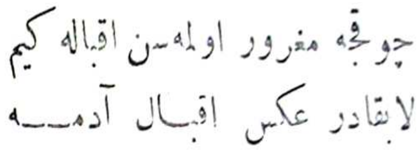
Zi nûreş sûret-i ines er ne dîdi
Ki ateşdir şitâyı dil-resîdi

beytinde “ateş ile şitâ” ve kezâ:

روضهٔ نوردلش ازره عيان
كشته برك كرب زو بركران

Ravza-i nûr-ı dil eş ez reh ayân
Geşte berg-i kerb zi o ber-girân

beytinde “berk ile kerb” ve Türkî’den:

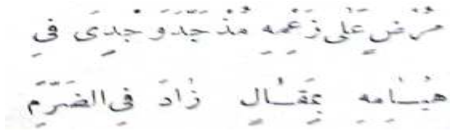

Çoḳca mağrûr olmasın iḳbâle kim
Lâ beḳâdır ‘aks-i iḳbâl âdeme

beytinde “ikbâl ile lâ bekâ” gibi.

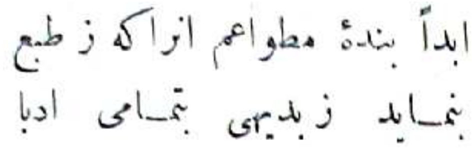
Kalbin cinâsa en yakın olan ve bazı üdebâ nezdinde doğrudan doğruya cinastan addolunan işbu maklûb-ı muntazam usûlünde bazen kalb ile yine aynı ma‘nada, aynı lafızda kelimeler zuhûr ettiğinden bu sanʿat cinâsa pek karîb olmakla buna “cinâs-ı maklûb” demişlerdir ki bu da “maklûb-ı mücennah” ve “maklûb-i müstevî” namlarıyla iki türlüdür.

Maklûb-ı mücennah – Maklûb-ımuntazam ile yani aks-i müfred usûlüyle kalbedilmiş olan kelimeteynden birinin fıkra veya mısraʿ veya beytin evvelinde, diğerinin bunların âhirinde bulunmasına denir ki üstâd-ı muhteremim Şeyh Tâhir Efendi’nin Bediiyyesinde vakiʿ:

Mürżin ‘alâ zaʿmihi müẕcedde vecdiye fî
Huyâmihi bimekâlin zâde fi żarramin **syf:314**

beytinde irzâ’dan olan “maraz” ile iştigâl ma‘nâsına olan “ zarram” ve Farisî’den Reşid Vatvat’ın:

Ebeden bende-i mutavvâım enrâki zi-tabʿ
Benmâyid zübdîhî bitemâmî edebâ

beytindeki “ebedâ ile edebâ” ve Türkî’den Surûrî-i Kadîmin:

مور كبي امركه قيلمش اطاعت خلق روم
رام اولوبدر نيته كيم موسايه اى شه سحرمار

Mûr gibi emriñe ḳılmış iṭâ‘at ḫalḳ-ı Rûm
Râm olubdur nitekim Mûsâ’ya ey şeh-i siḥr-i mâr

beytindeki “mûr ile rûm” ve mâr ile râm” gibi.

Kalb-i müstevî – Bir cümle veya mısra veya beytin solundan sağına doğru hurûfâtının tahrîriyle yine aslının zuhûru yani ahzından evveline doğru okundukta yine aynı elfâz ve ma‘nânın husûlüdür ki Kur’an-ı azîm-üş-şân’dan:

(كل فى فلك) ايله (ربك فكبر)

(Küllün fi-felek[121]) ile (rabbeke fekebbir[122])

Ve nazm-ı Arabî’den:

اراهن نادمنه ليل لهو
وهل ليلهن مدان نهارا

Erahünne nâdemnehü leyle lehvin
Vehel leylühünne mudânin nehârâ

beytiyle şu:

مودته تدوم لكل هول
وهل كل مودته تدوم

Meveddetühü tedûmu likülli hevlin
Ve hel küllün meveddetühü tedûme

[121] Kur’an-ı Kerîm, Enbiyâ Sûresi, Cüz: 17, Ayet: 33. s.325.
[122] Kur’an-ı Kerîm, Müddessir Sûresi, Cüz: 29, Ayet: 3. s. 576.

beytleri nihâyetinden evveline doğru okunsalar yine aynı zuhûr ettiği gibi Farisî'den Atâ'ül-lahın: **syf: 315**

شكر دهنا غمى ندارید
دیرادنی مغانه درکش

Şekker dehenâ gamî ne dârîd
Diyrâ denî mügane der-keş

beyti onun gibi olup şu:

رامشم درمان دردم کرم یار
رای مرکم درد نامردم شمار

Râmişem dermân-ı derdem germ-i yâr
Rây-ı mergem derd-i nâ-merdem şümâr

beytinde mısraʿ-ı sânînin aksi evvelin aynı ve şu:

شو همره بلبل بلب هر مهوش
شکر بترازوی وزارت برکش

Şev hemreh-i bülbül belb-i her mehveş
Şekker be-terâzû-yı ü zâret ber keş

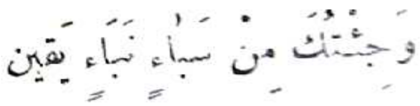
beytinde her mısra'ın aksi kendinin aynı ve Türkî'den Nazım'ın:

خوش کمالك همه کلامك شوخ
آشنای لآلیء انشا

Ḫoş kemâliñ heme kelâmıñ şûḫ
Âşinâ-yı leâli-i inşâ

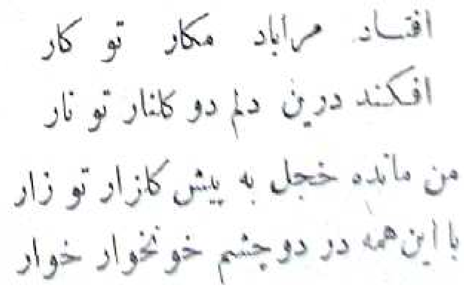
beytinde dahi her mısra'ın aksi kendinin aynını vermesi gibi.

Tenbîh – Üdebânın bazıları meselâ Kur'an-ı azîm-üş-şân'da:

وجئتك من سباء نباء يقين

“Ve ci’tüke min sebâin (bi)[123]nebâin yakîn[124]”

âyet-i kerîmesinde vakiʿ (sebâin, nebâin) gibi kelimâtın ve mesela Farisî’den:

افتاد مرا باد مکار تو کار
افکند درین دلم دو گلنار تو نار
من مانده خجل به پیش گلزار تو زار
با این همه در دو چشم خونخوار خوار

Üftâd merâ-bâd mekâr tü kâr
Efkened derîn dilem dü gül-nâr tu nâr

Men mande hacl be pîş-i gül-zâr tü zâr
Bâ în heme der dû-çeşm-i hûn-hâr hâr

Nazmındaki “mekâr, kâr – gülnâr, nâr – gülzâr, zâr – hûnhâr, hâr” gibi kelimelerin bu böylece yekdiğerini vely ederek kelimeleri husûsuna “cinâs-ı mükerrer”, yahut “Cinâs-ı müzdec” yahut “cinâs-ı merd” demişler ki bunda cinâsa benzer bir şey var ise o da cinâs-ı mutarrefe benzemesidir fakat bize kalırsa cinâs olmaktan ziyâde zîr’de görülecek olan lüzûm-ı mâlâ-y-lüzûmun bir nevʿ-i mahsûsu olabileceğinden biz bunları ne cinâstan ne de mülhakatından addeyledik. Yalnız şu hâlin beyânıyla iktifâ ettik.

Maklûb-i muavvec – Kalbte intizâm olmayıp kâffe-i hurûfun bir sûret-i gayr-ı muntazamada tebdîl-i mahall etmesiyle maʿnîdâr bir lafz-ı husûlüdür ki “mâl-den elem- veya- emel” zuhûru misillü olup lisânımızda bunlara filân filânın bozuntusudur, tesmiye ederler. Hatta bu yolda bi’l-iltizâm yazılmış şeyler de vardır. Fakat maklûb-ı muntazam gibi makbûl bir bedîa değildir.

---

[123] Bizim eserimizde “Binebein” olarak yazılması gereken kelimede “be” harfi yazılmamıştır.
[124] Kur’an-ı Kerîm, Neml Sûresi, Cüz: 19, Ayet: 22. s. 379.

206 – İştikâk: Maʿnâ ve hurûfât-ı asliyye de kelimelerin tevâfukuna derler. Yani iki kelime maʿnâ-yı aslîleriyle o kelimelerin aslında olan harflerin ittihâdıdır.

(Mikdâr, makdûr – fevâit, mâfât – muvakkıt, evkât -) gibi ki bunlarda asıl olan “fevt, kadar, kuvvet” de hem maʿnâ hem lafız cihetiyle mütevaffıktırlar.

مراد ایدرسه مسبب بر آدمك كارن
ید تشبثی جستجو ایدر اسباب

Murâd iderse müsebbib bir âdemiñ kârın
Yed-i teşebbüšünü cüst ü cû ider esbâb

beytiyle Farisî’den: **syf:317**

نوائی توای خوب ترك نوآیین
در آورد در صبر من بی نوائی

Nevâi-i tü ey hûb-ı Türk-i nev âyîn
Der averd der sabr-i men bî-nevâî

ve yine Türkî’den Vehbî’nin:

ایدردی روزه ده مینا شكنلك زاهد بدخو
كلوب سیر ایلسون شمدی شكست عهد و پیمانی

İderdi rûzede mînâ şikenlik zâhid-i bedḫû
Gelüb seyreylesün şimdi şikest ‘ahd ü peymânî

ve kezâ Âsım Molla’nın:

كتور ای ساقی یتر ایلدی اشغال بزی
بر زمانده می بیغش ایله مشغول اوله لم

Getür ey sâḳî yeter eyledi işġâl bizi

Bir zaman da mey-i bî-ġışş ile meşġûl olalım

beyitlerinden birinci de “müsebbib, esbâb” ikinci de “nev-â-i, nev-âyîn” üçüncü de “şiken, şikest” dördüncü de “işgâl, meşgûl” kelimeleri gibi.

İki kelime hurûfun ekserisinde ittihâd edip de asıl maʿnâya ircâʿ ile ittihâd ettirilmesi mümkün olmazsa ona “şebeh-i iştikak” denip ikinci derecede sanâyiʿ-i bedîiyyeden addolunur. Lamiî’nin:

دود آهی کمسه‌نك افلاکه ممدود اولمدی
شعلهٔ تیغك اولدن دهر ایچنده روشنا

Dûd-ı âhı kimseniñ eflâke memdûd olmadı
Şuʿle-i tîġiñ evvelden dehr içinde rûşenâ

beytindeki “dûd, memdûd” gibi ki bunların bir asla ircâʿları kâbil olamadığı gibi Farisî’den:

رهی کوی خوش ورنه پس راهوی زن
که هرکز مبادا زعشقت رهائی

Rehî kûy-ı ẖoş ver ne pesrâ hûy-ı zen
Ki hergiz mebâdâ zi-aşket rehâî

beytindeki “rehî, rehâî” dahi bu kabîldendir.

207 – Redd-ül-acz al-es-sadr: Bu bedîayı taʿrîf için (acz) ve (sadr) ne demek olduğunu taʿrîf lazımdır şöyle ki: **syf:318**

Acz: Nesirde bir fıkranın nihâyet cümlesi ve şiirde bir beytin mısraʿ-ı sânisinin nısf-ı âhiridir.

Sadr – Nesirde bir fıkranın ilk cümlesi ve şiirde birinin mısraʿ-ı evvelinin nısf-ı evvelidir. Ve sadr ile acz arasına haşv derler. İşte şu taʿrîflere göre redd-ül-acz al-es-sadr demek sadrda mezkûr olan bir kelimeyi aczde zikr ile sadra reddetmekten ibârettir ki altı nevʿdir.

Nevʿi evvel – Sûrette maʿnâda müşterek bir kelimenin sadr u aczde bulunmasıdır. Arabî nesrinden:

El-ḥîletü terkü'l-ḥîle

ve Farisî nesrinden:

Gevher şinâs dâned ḳadr-i gevher

ve Arabî nazmından üdebâ-yı İrân nezdinde Edîb-i Türk nâmıyla meşhûr olan İbn-i el-Rûmî'nin:

Temennet Süleymâ an amûše ṣabâbeh
Ve ehvenü şey'in ʿindenâ mâ temenneti

beytiyle diğer bir şâirin:

Sekrânü sükra hevyen ve sükra müdâmetin
Annâ yefîḳü feten fîhi sekrânü

ve Farisî'den:

ʿAṣâyi giriften ne muʿciz buved
Hemî ejdehâ kerd bâyed ʿaṣâ **syf:319**

ve şu:

Ṣabâ mı resânet bi-men bûy-ı dost
Ki bâdâ dü sad âferîn bir ṣabâ

ve Türkî'den Râgıb Paşa merhûmun:

Dağ-ı nevdir ḳurṣ-ı mâh üzre gülef ẓanneyleme
Eyledi ḥüsnüñ sipihri dâğ ber bâlâ-yı dâğ

beytinde olduğu gibi.

Nev'i sâni: Lafzeyn-i mütecânisinin sadr ve aczde bulunmasıdır. Arabî nesrinden:

Kâfirü'n-niʿmeti kelkâfiri

ve Farisî nesrinden:

Dâd yâft her ki dâd dâd

ve nazm-ı Arabî'den Sırri-i Musûlî'nin:

Yesârün min seciyyetihe'l-minâyâ
Yemînün min atiyyetihâ'l-yesârü

ve nazm-ı Farisî'den Ebu'l Ferec Revnî'nin:

Be yemîn-i tü melek dâde yesâr
Be yesâr-ı tü adel horde yemîn

ve şu:

Bâz-ı gam murg-ı dilemrâ şikâr kerd
Başed kesi rehândeş ez çeng-i bâz bâz **syf:320**

ve Türkî'den Sâbit'in:

Sâʿatiñ geldi dimekdir ʿâşıḳ-ı dil-ḫasteye
Sînesin açub nezâketle o sâʿat gösteriş

beytinde olduğu gibi.

Nevʿi sâlis – Sûrette maʿnâda müşterek bir kelimenin haşv ile aczde bulunmasıdır. Arabî'den Reşid Vatvat'ın:

Leḳad câẕeze aḳsâme'l-feżâili küllihâ
Feemsâ vaḥiden fî fünûni'l-feżâili

ve Farisî'den:

Heme aşk-ı o ançünîn kerdmen
Heme ni kü'i kerd o ançünîn

ve Türkî'den Fuzûlî'nin:

Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem
Ṣorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir

beytinde olduğu gibi.

Nevʽi râbiʽ: Lafzeyn-i mütecânisinden birinin haşv'de diğerinin acz'de bulunmasıdır. Arabî'den meşhûr Seâlebî'nin:

Ve iẕe'l belâbilü efṣaḥat bilüġâtihe
Fâinefü'l-belâbili biḥtisâi belâbili

beytiyle Farisî'den Reşid Vatvat'ın: **syf:321**

Kerîmâ bi deh dâdı men ez felek
Ki îzid türâ her çi bâyest dâd

beytinde olduğu gibi:

Nevʽi hâmis: İştikâk sanʽatını hâvî olan iki lafzın sudûru sadr ve acz'de bulunmasıdır. Arabî'den:

Ve henet azemâtüke lemmâ kebûret
Vemâ kâne min şe'nihâ an tehin

beytiyle şu:

Vemâ in şibtü min kiberin velâkin
Leḳaytüm mine'l-aḥibbeti mâ aşâbâ

ve Farisî'den Reşit Vatvat'ın:

Biyâzürdî merâbî hiç hüccet
Ziman hergiz türâ nâ-bûde âzâr

Emîrâ ekremrâ maʽzûl kerdî
Ser-encâm-ı heme aʽmâl azlest

ve Türkî'den Belîğ'in:

Çekerek ḥalḳa-i tevḥîde perî - rûları şeyẖ
'Âḳibet öyle żaîf oldı ki bir hû çekemez

beytinde olduğu gibi.

Nevʿi sâdis: Şibh-i iştikak sanʿatını hâvî olan iki lafzın sadr u acz'de veyahut haşv ve acz'de bulunmasıdır. Arabî.'den Bahterî'nin: **syf:322**

Żarâibü ebdeʿtehâ fi's-semâḥi
Felesnâ nerâ leke fîhâ żarîbâ

ve Farisî'den:

Nâlem ez aşk-ı an-sanem şeb ü rûz
V'în ki ez nâle geşte em çû nâl

beytinde olduğu gibi.

Tenbih – Şiirde bazı kıt'a veya gazel veya kasîdelerin matlaʿ mısra'ını maktaʿda yani en nihayette aynen îrâd etmek dahi işbu redd-ül-acz al-es-sadr sanʿatının en mühimlerinden addolunur. Râzî'nin:

Ey sehî servi kerem-i bâğ-ı cihân ṭurduḳça ṭur
Gülşen-i pür-zînet-i kevn ü mekân ṭurduḳça ṭur

Sâye-i cûduñda 'âlem söyleye Râzî gibi
Ey sehî servi kerem-i bâğ-ı cihân ṭurduḳça ṭur

güftesiyle Kemâl Bey merhûmun:

Ḳızmış o gül ḥayâ bozulmuş
Elvânına baḳ żiyâ bozulmuş

Bilmem ne sebeble rengi uçmuş
Ṣahba bulanıḳ ṣafâ bozulmuş

Tâbında cemâlî ṭuru ğam-nâk
Mehtâb güzel hevâ bozulmuş **syf:323**

Meh revîne varsa ḳarşı gelmiş

Ḫûrşîd'deki cilâ bozulmuş

Bir ḫande beyâz idince göñlüm
Ḳızmış o gül ḥayâ bozulmuş

Gazel-i bî-nazîrinde olduğu gibi.

208 – Aks ü Tebdîl ve Tedvîr: Kelâmda bir cüz'ün âhir üzerine takdîmi ve her iki sûretin îrâdı husûsuna "aks ü tebdîl" ve kelimelerin tebdîl-i mahall etmeleriyle yine aynı maʿnânın zuhûruna "tedvîr" denir ve aks ü tebdîl de bir de cinâs bulunursa pek latîf olur. Arabî'den:

Nedîmî Câriyetün sâḳîye
Ve nüzhetî sâḳiyatün cârîye

beyti cinâslı aks u tebdîle ve Farisî'den

Seferî kerdem vakti beheri
Beheri vakti kerdem seferî

beytiyle eski Pertev Paşa'nın:

Ḳabż u basṭı bu yoluñ der-pey olur birbirine
Her düzüñ bir yoḳuşı her yoḳuşuñ bir düzi var

beytiyle (Her kemâlin bir zevâlî her zevâlin bir kemâlî) Darb-ı Meseli âdi aks ve tebdile misâl olur.

Tedvîr içinde Farisî'den: **syf:324**

Çırâ kerdi Nigâr-ı men zicân-ı men be-în zerdî

mısra'ı misâl olur ki kelimâtın tebdîl-i mahal ettirilmesiyle:

Nigâr-ı men zicân-ı men be-în zerdî çırâ kerdi
Zicân-ı men be-în zerdî çırâ kerdi Nigâr-ı men
Be-în zerdî çırâ kerdi Nigâr-ı men zicân-ı men

sûretinde ve daha pek çok tarzlarda bulunup hep aynı maʿnâyı verdiğinden misâl olur ki bu husûs bedâyiin mühimlerinden değildir. Fakat bir faidesi vardır ki o da elfâzını bellemiş olan bir âdem her nasıl okusa maʿnâ doğru olacağından mühim bir mesel bu sûretle tahrîr ve terkîb olunursa faideden hâlî olmaz. Maʿmâfîh o kadar uğraşmaya değeri yoktur.

NEVʿİ SANİ
SECİʿ VE TEVÂBİʿÎ

209 – Tekâtiʿi kelâmda iʿtidâl hâsıl eden sanâyiʿi lafziyye seciʿ ve tevâbiîdir ki her biri birer fasıl üzerine yazıldı.

FASL-I EVVEL
SECİʿ

210 – Fâsılaların bir harf üzerine tevâfukuna seciʿ derler. **Syf:325**

Fâsıla: Nesirde fıkrâların ve nazımda mısraların son kelimeleridir ki bu kelimelerin sonlarında bulunan edât ve zamâʻirden başka olarak nefs-i kelimeden olmak üzere müttefik olan harflere “revî” denir.

(Mektûbunuz vasıl ve meâline ıttılâ hâsıl oldu) kelâmındaki “vâsıl, hâsıl” gibi ki lâm’lar revîdir. Binâenaleyh bunda seciʿ vardır. Kezâ “Fâsıla ile hâsıla” da edât olan hâ’lardan sarf-ı nazarla nefs-i kelimeden lâmlarda ittihâd olduğundan bunlarda seciʿ vardır. Fakat mesela “Fâsıla ile hârice” de hâ’lar edât olup lâm ile cîm’de ittihâd olmadığından bunlarda seciʿ yoktur ve kezâ “çemenimiz ile caddemiz” de “miz” edât olduğundan asıl kelimelerin âhirleri mîm ile hâ olduğundan bunlarda seciʿ yoktur. Fakat “hânemiz ile lânemiz” de (miz) edâtlarından evvelki hâ’lar nefs-i kelimeden olduğundan bunlarda seciʿ vardır.

Hülâsa seciʿ demek kelimelerin âhirlerinde nefs-i kelimeden olmak üzere âhirlerinin ittihâdı demek olduğunu güzelce bellemelidir.

İmdi: Şu taʿrîfât mûcibince olan seciʿ âdî bir şey olup bazen bir kelime âhar bir kelime ile ekser hurûfta ittihâd etmekle beraber vezinde dahi tevâfuk eder ve buna mukayyes haller zuhûr eyler ki onlara göre seciʿ hâvî olan fıkarât “murassâʿ, müvâzî, mutarref” nâmlarıyla üç türlü olur.

Seciʿ-i murassaʿ: Her iki fâsılanın kelimeleri adette ve her bir kelime karşılığı olan kelime ile vezinde ve aded-i hurûfta tevâfuk ederek revî’lerin dahi muvâfık olmasından ibârettir. **Syf:326**

(…. Zübde-i vâkıfân rumûz-ı dekâyık, ve umde-i sâkinân künûz-ı hakâyık, Efendimiz Hazretlerinin âf-tâb-ı izz ü devleti meşârık-ı ikbâl-i saâdetten tâliʿ ve rahşân….) ibaresinde:

زبدۀ	کلمه‌سی	عمدۀ	کلمه‌سنه
واقفان	"	ساکنان	"
رموز	"	کنوز	"
دقایق	"	حقایق	"

Zübde-i	kelimesi	umde-i	kelimesine
Vâkıfân	“	sâkinân	“
Rumûz	“	künüz	“
Dakâyık	“	hakâyık	“

Aded-i hurûf ile vezin ve revîde muvâfık olup her iki fıkranın da dörder kelimeden mürekkeb olması gibi.

Seciʿ-i müvâzî: Adette müsâvât olmamakla beraber kelimât-ı mütekâbilenin kâffesi vezinde ittihâd etmeyip yalnız fâsılaların vezin ve kafiyede ittihâdıdır.

ابرد من البرد فی زمن الورد

Arabî’den : (İbredü mine’l-berdi fî zemnü’l-verdi)

fıkrasında “berd ile verd” ve Farisî’den:

كوئى ياخته واسب تاخته

(Gûî yâhte ü esb tâhte)

fıkrasında “yâhte ile tâhte” ve Türkî’den:

حمد نامعدود وثناى نامحدود...

(Ḥamd nâ-maʿdûd ve šenâ nâ-maḥdûd…)

sözünde “maʿdûd ile maḥdûd” fâsılalarıyla seciʿin muvâzin kılınması gibi.

Seciʿ-i mutarref: Hiçbir şart olmayarak yalnız fâsılaların kafiyede ittihâdıdır.

خِيَامُهُ مَحَطُّ الرِّحَالِ وَمُخَيَّمُ الآمَالِ

Arabî’den: (Ḫıyâmu maḥaṭü-r-riḥâli ve müḫayyemü’l-âmâli)

فلانرا كرم بازارست وهزل بى شمارست

Farisî’den: (Fülanrâ germ bâzârest ü hezl bî-şümârest) **syf:327**

عندليب خوش آواز نغماتيله سامعه نوازدر

Türkî’den: (‘Andelib-i ḫoş-âvâz nâġâmatıyla sâmi‘a-nüvâzdır)

fıkralarında “ricâl, âmâl – bâzâr, şümâr – âvâz, nüvâz” sözleri gibi.

Tenbih: İş bu seciʿ-i bedîası tekellüfsüz ve tabîî olarak yüz gösterse latîf ve belîğ olup bil-akis zor ile seciʿ tedârikine kalkışılırsa mûcib-i kerâhet olmakla makbul olamaz. Binâenaleyh bu bâb’da tekellüfe asla mesâğ yoktur. Tekellüfsüz seciʿler ise Kemâl Bey merhûmun âsârında pek çoktur. Ve bunların ekserisi işbu Mecâmiü’l-Edeb’in üçüncü kitabında münderc olduklarından buraya derc edilmelerine de hacet yoktur.

FASL-I SANİ
SECİʿİN TEVÂBİʿİ

211 – Sanâyiʿ-i lafziyyeden olan "tasrîʿ, müvâzene, lüzûm-ı mâ-lâ-yelzem, tersîʿ" denilen dört şey seciʿin tevâbiʿinden addolunur ki ber vech-i âtî taʿrîf olundu.

212 – Tasrîʿ: Kelâm-ı mevzûnun seciʿ mertebesinde bir sıfattır ki eşʿârın matlaʻlarında nazar-ı iʿtibâra alınması lazım gelen bir bedîâ olup esâsen "kâmil, mürtebit, müvecceh, nâkıs, mükerrer" nâmlarıyla beş türlüdür.

Tasrîʿ-i Kâmil – Evvelki mısraʿın fehmi sâniye muhtac olmamak ve her bir mısraʿdan maânî-i müstakille anlaşılmakla beraber nihayetleri kafiye de müttehid olmaktır. **Syf:328**

Arabî'den Lebidʿin:

Elâ külle şey'in mâ ẖalallahü bâṭılü
Ve külle naʻîmin lâ muḥâlete zâilü

beytiyle Farisî'den:

Zehî Nihâl-i kadet serv-i cûy-bâr-ı revân
Tarâvet-i gül-i rü'yet bahar-ı cân-ı cihân

ve Türkî'den Râgıb Paşa merhûmun:

Âzâdegân ḳayd-ı emel-i ser-firâz olur
Nâz eylesün sipihre o kim bî-niyâz olur

beyti gibi.

Tasrîʿ-i mürtebit – Mısraʿ-ı evvelin fehmi mısraʿ-ı sâniye muhtâc olmayıp fakat sâhib-i kafiye olmak ve mısraʿ-ı sâni evvele bir sûretle merbût bulunmaktır. Arabî'den Ebî Tammâm'ın :

Elem ye'ni en tervâẓẓamâe'l-ḥavâimü

Ve iy-yenẓümü’ş-şemle’l-mübeddi nâẓimü

beytiyle Türkî’den Fıtnat Hanımın:

Sipihr-i keç ‘aṭâdan rast-kârân-ı behre-dâr olmaz
Gülistân-ı cihânıñ serv-i âzâdında bâr olmaz

beytinde olduğu gibi.

Tasrîʿ-i müvecceh – Mısraʿlar kafiyeli olmakla beraber evvelin sâni sâninin evvel olmasında beis olmayandır. Arabî’den: **syf:329**

Min şurûṭi ṣabbuḥi fi’l-mihri cânı
Ḫaffatü’ş-şurbi maʿa ḥuluvvi’l-mekâni

ve Farisî’den:

Ey zât tü menbaʿ-ı meâlî
Ey sadr-ı vezâret ez-tü âlî

ve Türkî’den Sa’yi’nin:

Farḳ-ı mâhiyet dil-i çeşm-i temâşâdandır
Pertev-i nik ü bed âyîne-i sîmâdandır

beytlerinde olduğu gibi.

Tasrîʿ-i Nâkıs – Mısraʿ-ı evvel binefsihi bir maʿnâya delâlet etmeyip tamamını mısraʿ-ı sâninin fehmine muhtâc olandır.

Arabî’den Mütenebbî’nin:

Meğâni’ş-şaʿbiṭṭîben fi’l-meğânî
Bimezilti-r-rabî’i mine-z-zamâni

ve Farisî’den:

Serverâ her ki râst mi gûyed
Kâmet-i serv-i mâst mi gûyed

ve Türkî’den Râğıb Paşa merhûmun:

Maẓhar-ı sırr-ı teżâd olduğunu bu ‘âlem
Gösterir nağmede ki müdġam olan hey’et-i ġam

beytinde olduğu gibi. **Syf:330**

Tasrîʿ-i mükerrer – Bir beyitte lafzeyn-i mütecânisinin kafiye getirilmesidir. Arabî’den Ebi Tammâm’ın:

Fetten kâne şerûben lil-‘ufâti ve mürte‘an
Feeṣbeḥa lil-hindiyyeti’l-biyżi metre‘an

beytiyle Türkî’den:

Üftâdelerle ol gül-i ter senli benlidir
Benlik iderse de yaḳışur çifte benlidir

beytinde olduğu gibi.

213 – Muvâzene: Fasılaların mukaffâ değil yalnız mevzûn olmasıdır (Rahmet, Ahmet, azîm, behîn) gibi ki nesr-i Arabî’den:

(Kad ittese‘a’l-mecâlü baʿde’t-te żâyiḳü ve’t-tecede’l-merâmü baʿde’t-temâni‘ü)

ve nazm-ı Farisî’den:

Şâhi ki rahş-ı o râ devlet buved delîl
Ender pey-i kemâneş reh bi-keseled yakîn

ve nesr-i Türkî’den: (Her ṭarzı laṭîf her ḥalḳı kerîm olan Efendi Ḥażretleriniñ……) fıkrasıyla Türkî’den Sâmî’nin:

‘Ale’l-ẖuṣûṣ ki el-ân vâridât-ı nu‘ût
Derûn-ı ‘aşḳla oldı şeref-peẕîr-i vürûd

beyti ve Nef‘î’nin:

‘Âlem-i efrûz-ı âf-tâb âsmân ‘izz ü câh
Müsned âra tâcdâr taẖtkâh ‘adl ü dâd **syf:331**

beyti ve şu:

Nihâd-ı cilvesinde şûẖî’-i ṭab‘-ı hevâ mużmer
Sevâd-ı peykerinde rûḥ-ı berḳ ü ṣâ‘iḳa mudġam

beytinde vâki‘ (tezâyuk, temâni‘ – delîl, yakîn – latîf, kerîm – nuût, vürûd – câh, dâd – muzmer, müdgam) elfâzının mevzûn olmaları gibi.

214 – Lüzûm-ı mâ-lâ yelzem: Fâsılalar seci‘-i müvâzî kabîlinden olup da harf-i revîden evvel gelen harflerin müsâvî ve harf-i revîye mülâsık olanlarında bir cinsten olmasıdır ki buna “teşdîd” veyahud yalnız “iltizâm” dahi denir. “haseb, edeb” sözleri seci‘-i müvâzî olup bu nev‘den olamayacağından haseb lafzına mukâbil diğer fasılada “neseb” îrâd etmek gibi ki revî olan ba’dan evvel sin’ler dahi müttehid olduğundan bunda lüzûm-ı mâ-lâ yelzem vardır. Nesr-i Arabî’den:

(Vechühü vesîmün ve fażlühü cesîmün)

fıkrasıyla yine nazm-ı Arabî’den:

Yeḳulüne fi’l-bistâni’l-ma‘îne leẕẕetün
Ve fi’l-ḥamri ve’l-mâ’i elleẕi ġayr-i âsini

İẕâ şi’te an telḳa’l-meḥâsine küllehâ
Fefî vechihi men tehvâ cemîa’l-mehâsini

kıt‘asıyla nazm-ı Farisî’den: **syf:332**

Yâ Rab gühenem[125] eger zi-ser tâ-kademest
Pîyveste dilem ez-an nedîm-i nedemest

[125] Kelime eserde yanlış yazılmış. Doğrusu "günehem” şeklinde olmalıdır. Mânâya da uygun düşen kelime günehem şeklidir. Eserde düzeltilmeden aynen yazıldı. Dizgi hatası olduğu kanaatindeyiz.

Nev mîd neyem ki bâ-vücûd-ı keremet
İsyân-ı men ü hezâr çün men ademest

kıt‘asında ve nesr-i Türkî’den (Nesîm-i inâyet-i müyesser âlâ mâl tenessüm ve bu cihetle gonce-i feth ü ikbâl-i tebessüm edip…) fıkrasıyla nazm-ı Türkî’den:

Bir derde düşmüşüm diyemem âh herkese
Oldum rübûde bir gözi ḫûn-rîz çerkese

beytinde olduğu gibi.

Zevi’l-kafiyeteyn denilen şiirlerde işbu lüzûm-ı mâ-lâ yelzem nev‘indendir. Türkî’den Nâbî’nin:

Görünürse ne ḳadar çeşmime dildâr laṭîf
Andan efzûn görünür çehre-i aġyâr keŝîf

beytiyle Farisî’den:

Ey rez mikâh-ı tü şüde der cihân haber
Efkende ez şebâset-i tü âsımân siper

beytinde olduğu gibi yani Türkçe’de (dildâr ile agyâr) ve (latîf ile kesîf) ve Farisî’de (cihân ile âsmân) ve (haber ile siper) başka başka kafiye oldukları gibi.

215 – Tersî‘: İki fıkrânın veya iki mısra‘ın kelimâtı adet cihetiyle müsâvî ve her biri mukabiliyle hem mevzûn hem mükaffâ olmaya denir ki **syf:333** ol vecihle olan kelâmede de “murassa‘”tesmiye olunur. Kur’an-ı azîm-üş-şân’dan:

İnne’l-ebrâra lefî na‘îm ve inne’l-füccâra lefî caḥîm[126]

âyet-i kerîmesiyle şu:

(Allahümme aḳbil tevbetî ve ağsil ḥavbitî)

[126] Kur’an-ı Kerîm, İnfitar Sûresi, Cüz: 30, Ayet: 13-14. s. 587.

hadîs-i şerifi ve nazm-ı Arabî'den:

Enâ ẓâlimün in ḫiftü saṭvete ẓâlimin
Bel lâyimü in 'iftü levmete lâyimi

ve nesr-i Fârisî'den: (Mey hurde kî gerde) ile nazm-ı Fârisî'den:

Ber sehâvet-i o Nîl-râ bahîl-şimâr
Ber şecâat-i o pîl râ zelîl şümâr

ve nesr-i Türkî'den Kemâl Bey merhûmun:

(Beşerde dâim olan kemâldir. Cemal mütahavvel olur. Eserde kâim olan makaldir. Meâl müntakil olur) ibâresi ve na'zım-ı Türkî'den Lâmî'î'nin:

Ey Süleymân saṭvet ve 'Îsâ ḳadem Yûsuf-liḳâ
Vey Nerîmân heybet ü kisra Kerem âṣaf-edâ

beytinde olduğu gibi ki bunların hepsi murassa'dır.

216 – Tenbih: Muhassenât-ı lafziyyede şart olan lafzı ma'nâya tâbi' kılmaktır yoksa seci', cinâs, tarsî' ve sâireyi icrâ edeceğim diye ma'nâyı lafza tâbi' kılmak za'f-ı terkîbi mûcib olup belâgatı ihlâl demek olacağından bunlardan ictinâb lazımdır yani muhassenât-ı lafziyyeyi şu şarta **syf:334** riâyetle îfâ etmek îcâb eder ki bu husûsta müceddidîn-i edebin ser-firâzı Kemâl Bey merhûmun Tasvîr-i Efkâr'da lisânımıza dair yazdığı makâle-i mühimme de vâki' olan fıkarât-ı âtiyeyi nazar-ı i'tibâra almak îcâb eder Müşârün-ileyh buyururlar ki:

(Tezyinât-ı lafziyyenin bahs-ı cevâzı efkârda bazı mertebe ihtilâf hâsıl eder. Çünkü: Asrımızda hüsn-i tabîatla şöhret bulan üdebâya mürâcaat olunsa birçoğu tezyînâtın eskiliği i'tibâriyle bekâsını ister. Bir takımı ise bil-akis cevâzını bile kabûl etmez ki evvelkisi Asâr-ı Arabiyyeye, ikincisi Efkâr-ı Garbiyyeye meftûniyyetten hâsıl olmuş birer mütâlaâdır. Vakı'â güzel sözün zâtında bir letâfet vardır ki onun mahâsin-i bedîiyyeye kıyâsı hüsn-i fıtrînin zînet-i âriziyyeye nisbeti kabîlinden olur. Lâkin mâdemki eczâ-yı lisânımızın en büyüğü olan Arabî'de işgâl-i kelimât bir

nizâm-ı küllî halindedir. Türkçenin âsâr-ı edebiyyesini – sadelik letâfetini gaib etmeyecek sûrette – bir dereceye kadar tezyîn etmek kâbil ve belki seci‘ ve tevâzün gibi bazı san‘atlardan bütün bütün biri olarak güzel bir eser meydana getirmek daha müşkildir.

Bu halde sırf ecnebî lisânlarına taklîd için şîve-i ifâdeyi ta‘kîd niçin tecvîz olunsun?

Meâlde letâfet olunca ifâdenin hangi tarzını kabûl etmez? Meger ki mevzû‘unu tabîat-ı asliyyesinden çıkaracak kadar külfet ve garâbet-i ihtiyâr oluna.

syf:335

Güzele ne yakışmaz? Var ise bazı tabîatsız meşattaların bir takım mahalle gelinlerini u‘cûbe kıyafetine getiren rengârenk düzgünler. Altınlı gümüşlü varaklardan ibâret olan tezyînât-ı kabâih pesendâneleridir!

Gerçi bir meşhûr Fransız münşîsinin i‘tikâdına göre her âkil müeddeb elbiseyi ârâyış için değil tesettür maksadıyla iktisâ eylediği gibi bir âlim-i edîb dahi elfâzı tezyîn-i makalden ise teybîn-i meâle sarf etmek lazım gelir. Ama bize kalırsa tabîat-ı ifâdenin haricine çıkmayacak kadar tezyînâttan kelâmın fesâhatına bir faide gelmese bile letâfetine de halel terettüb etmez. Nitekim de’b-i ma‘rûfa mugâyir olmayan libâs-ı fâhir bâtın ve zâhirin muhassenâtını tezyîd etmezse tenkîs de eylemez. Binâenaleyh lisânımızda tezyînât-ı lafziyyenin bütün bütün i‘tibârdan ıskâtı iktizâ etmez… ilah)

İşte şu hüccet-i edîbâneye istinâd ve şerâitine tevfîk muamele olunarak muhassenât-ı lafziyyenin isti‘mâlî kâbil ise de şerâit-i âtiyeye dahi dikkat lazımdır.

Şart-ı evvel: Bir lafzın bir hey’etten diğer bir hey’ete nakl ve tahvîlinde yani ihtilâf-ı sıyağ-ı elfâzda lisânda şâyi‘ olmayanları isti‘mâl etmemek lazımdır. Mesela: “hark” maddesinden “ihtirâk, muhterik” gibi elfâzın isti‘mâli şâyi‘ ise de “hârik” görülmemiş olduğundan bunun yakıcı ma‘nâsında kullanılması câiz değildir.

Şart-ı sâni: Elfâz-ı müterâdifeden mütevellid hüsn ve kubhu güzelce tefrîk etmeye gayret edip ona göre isti‘mâl etmektir. Tâ ki kaş yapayım derken göz çıkarılmasın. **Syf:336**

Şart-ı sâlis: Muazala-yı lafziyye yani edevâtın birbirine ittisâliyle yan yana tevârüdünde ne vakit müstahsen ve ne vakit müstehcen olacağını bilip ona göre isti‘mâl etmek ve hele vav ile ibtidâ eden bir kelimenin evveline vav-ı âtıfa getirmekten külliyyen ictinâb edip ol vecihle hüsndâr olacak sûrette kullanmaya çalışmak lazımdır.

Şart-ı rabi‘: Bazıların şiirde hünerden addedip hakîkat-ı halde ise merdûd olan (tekerrür-i hurûf, te‘âküb-i ef‘âl, tetâbu‘-i izâfât) şâibelerinden tevakkî lazımdır ki gerek bunların gerek bundan evvelki şerâitin nehy-ettiği fenâ şeylerle tavsiye olunan güzel ahvâli fark ve temyîz etmek zevk-i selîmin hükmüne tâbi‘ olduğundan bu bâb’da buraya kadar zikrolunan usûl ü kavâidden ziyâde söz söylenemez.

Ancak kütüb-i mütenevvia-i edebiyyenin mütâlaasıyla insanda bittabî‘ tahassul eden meleke ve selîka kâffe-i mahâsin ve kabâyihi fark ettirmeye hizmet eder ve bu cihetle insan hüsn ü kubh u kelâmı fark ü temyîzde meleke sâhibi olup kendisinde yazdığı şeyde bunlara riâyet eyler. Binâenaleyh: Ehl-i lisân için husûsen muharrirler için kütüb-i mütenevvia-i edebiyye ile tevaggul âdeta kavâid-i tahsîlî derecesinden ziyâde bir sûrette lazım olduğunu ihtâr ile bu fıkraya da hitâm verdik. **Syf:337**

BÂB-I SANİ
MUHASSENÂT-I MA‘NEVİYYE

217 – Sanâyi‘-i ma‘neviyyenin Lisân-ı Osmânî’de şâyi‘ olanları (cem‘iyyet, tensîk, ircâ‘, tezkâr, ta‘lîl, tecâhül, mübâlaga, istidrâk, telvîhât) unvân-ı umûmîleri altında cem‘ edilebilen bir takım sanâyi‘dir ki şu ünvanlara göre bu bâbı dokuz fasıl üzerine tedvîn eyledik.

FASL-I EVVEL
CEM‘İYYET

218 – Münâsib ve mukâbil olan ma‘nâlar beynini cem‘ eden sanâyi‘-i ma‘neviyye (mutâbakât, mürâ‘ât-ı nazîr, îhâm-ı tenâsüb) denilen şeylerdir ki ber vech-i âtî beyân olunur.

219 – Mutâbakat: Beynlerinde tezâd veya sâir bir sûretle tekâbül olan bir ma‘nâyı bir fıkra veyahud bir mısra‘ veya bir beyitte ve kıt‘ada cem‘ etmektir.

Âkif Paşa merhûmun Sahbânâme’sinde:

(İsmi Duhter ammâ hükmü merdâne ve sûrette âb amma ma‘nâda ateş **syf:338** serkeşten nişâne olup) fıkrasında (duhter, merd – sûret, ma‘nâ – âb, ateş) sözlerinin ve yine müşârün-ileyhin:

Cân bulur ṭarf-ı lisânıñla ḥurûf-ı hestî
Çâk olur nâvek-i gâmzeñle süveydâ-yı ‘adem

Kimisi nîstî-i ġamla beḳâ cûy-i vücûd
Kimi hestî-i elemle ṭaleb-efzâ-yı ‘adem

beyitlerinde (hesti, adem – nisti, vücûd) elfâzının cem‘ ve tekâbülü gibi ki

(Sevâd, beyâz – leyl, nehâr – zıhk, bekâ – buhl, seha – zemîn, âsmân – vukûf, sükût – kurb, bu‘d – hür, abd – ferah, kasâvet – mihnet, safâ – saâdet, gavâyet) ve emsâli kelimelerin ictimâ‘ı hep bu kabîlden olur.

Arabî’den üstâd-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendinin bedîiyyesinde vâki‘:

Ṣaḥbü mevâlâ tihmi hedyün ve buğżühüm
Żalâlete ḥizbihâ yesrî ala-ẓ-ẓulemi

beytinde (muvâlât, bu‘z – hedy, delâlet) kelimeleriyle ve Farisî’den:

Ey aşk-ı tü bâ cân-i men ez mübde-i fıtrat
Vasl tü safâ-yı dil ü hecr-i tü küdûret

beytinde (Vasl, hecr – safâ, küdûret) sözleriyle tekâbül-i icrâ olunduğu gibi.

İşbu san‘at-ı tıbâk zıddı ve zıddının gayriyle olduğuna göre “mukâbele ve tezâd” nâmlarıyla esâsen iki nev‘idir: **syf:339**

Mukâbele – Zıddının gayrıyla olan tıbâktır. Mebâni’l-İnşâ müellifinin:

Mücâzâtı müsâviniñ yine mišl-i isâetdir
Rehâ mümkün degil dest-i taḳâżâ-yı ‘adâletden

beytinde “müsâvî ile isâet” ve Behcet’in:

Beni lerzende iden mevsim-i sermâ-yı firâḳ
Âḫara faṣl-ı rebî‘ ü dem-i nev-rûz oldı

beytinde “mevsim-i sermâ ile fasl-ı rebi‘” gibi ki burada mevsîm-i sermânın zıddı şitâ iken zıddının gayrı olan fasl-ı rebî‘ ile tekâbül vardır.

Tezâd – Zıddıyla olan tıbâktır ki nesr-i Arabî’den Hazret-i Haydar Efendimizin: (İnne a‘zam’z-zünûb-ı mâ-sağar-ı inde sâhibe) kelâm-ı hikmet iştimâlindeki “a‘zam-ı sağar” ve nazm-ı Arabî’den:

Yâ rubbe mebkiyetin fî ḥillî müżḥiketi
Ve rubbe mu’limetin fî ziyyî leẕẕâti

beytinde “zıhk ile bükâ” ve “lezzet ile elem” ve Farisî’den Kamerî’nin:

Bedîd arast adl ü zulm pinhân
Muhâlif endek ü nâsıh firâvân

beytinde “adl ile zulm” ve “endek ile firâvân” ve “muhâlif ile nâsıh” ve Türkî’den Aynî’nin:

Muḥarrem olmuş sûruna ḳaḥbe cihânıñ mâtemi
Duḫterin tezvîc iden mâder hem ağlar hem güler

beytindeki “sûr ile mâtem” ve “ağlar ile güler” gibi. **Syf:340**

İşbu tıbâk san‘atı îcâb ve selb i‘tibârâtıyla dahi “tıbâk-ı îcâb” ve “tıbâk-ı selb” nâmlarıyla iki nev‘idir.

Tıbâk-ı îcâb – Mutâbakat olan kelimelerin îcâb-ı ma‘nâsını işrâb eylemeleridir. Bâkî’nin:

Güller ṣafâda ḫurrem ü ḫandân u şâd-mân
Bülbül belâda bencileyin zâr ü bî-ḳarâr

beytindeki “safâ ile belâ” ve “hande ile zârî”nin mütekâbilen îcâb-ı ma‘nâlarını işrâb ettikleri gibi.

Tıbâk-ı selb – Mutâbakât olan kelimelerden selb ma‘nâsının zuhûrudur ki müsbet ve menfî ve emr ile nehy fi‘llerinin tekâbülünden olur.

Açıldı ġoncalar bâğ-ı cihânda
Neler oldı açılmaz oldı göñlüm

beytinde “açıldı ile açılmaz” ve şu:

Tek raḳîbe virme yüz ‘îdîyye ḳurbân it beni
Ey şeh-i mülk-i vefâḳân eyle ḳânûn eyleme

beytinde “eyle ile eyleme” elfâzı gibi ki Arabî’den üstâdımın bedîiyyesinde vâki‘ şu:

Velâ yu‘addûne ceyşen lil‘idâ fereḳan
Lâkin yu‘iddûnehü fi’ş-şâ-i ve-n-ne‘ami

beyti dahi bu kabîldendir.

İş bu tıbâk san‘atında zâhiren tekâbül olmayarak kinâye ve tevriye veya mecâz **syf:341** tarîkleriyle beynlerinde tezâd veya şibh-i tezâd olan iki ma‘nâ beyni cem‘ olunmak üzere “tedbîc” ve “tekâbül-i mecâzî” nâmlarıyla daha iki nev‘i vardır:

Tedbîc – Kinâye ve tevriye sûretiyle olan mukâbeledir.

Gül ruẖlarınıñ âlî beni ‘aşḳa düşürdi
Ḫâl-i sîyehî eyledi sevdâya giriftâr

beytinde “âl ile sevdâ” dan âlın elvân değil hîle ve cünûn ma‘nâlarının tevriye tarîkiyle cem‘ olunması gibi ki “nûr ile zulmet” dahi bu sûretle bir yerde zikrolunursa kinâyeten nûrdan ilm ve zulmetten cehl kasdolunarak yine tedbîc olur. Arabî’den üstâd-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendinin bedîiyyesinde vâki‘:

Ḥużrü-r-riḥâbi ve biyżü’l-eydî vaḳte nidâ
Ḥumrü’l-ḥirâbi ve sûdü’l-ḥaribü bil’himemi

beyti dahi bu kabîldendir.

Tekâbül-i mecâzî – Alâka-i mecâziye ile mukâbil görünen iki ma‘nâ beynini cem‘ etmektir.

Öldürmüş idi derd-i firâḳı beni yâriñ
Lüṭf eyledi vaṣlı ile ḳıldı beni iḥyâ

beytinde sadr ile aczin mutazammın oldukları “mevt ile hayât” ma‘nâ-yı mecâzileri olan şiddet-i te’sîr ile onun zevâlî olan hâl-i sürûrun ictimâî gibi.

220 – Mürâât-ı nazîr: Tezâd tarîkiyle olmayarak maânînin münâsip **syf:342** ve mukârinlerini bir araya cem‘ etmektir ki buna sadece “tenâsüb” dahi derler. Râgıb Paşa merhûmun:

Lâl olur elbet zebân-ḫâme-i pîçîde mûy
Ḳılca ġamdan ṭab'-ı erbâb-ı suḫan 'illetlenür[127]

beytinde "zebân ile sühan" ve "tab' ile hâme" elfâz-ı mütenâsibesinin cem'î gibi. Arabî'den üstâd-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendinin bedîiyyesinde vâki':

Devḥün zekâ aṣlühü buḥnâ tımârü nadan
Minhü leḳad ayne'at kezzehri fi'l-ekami

beytiyle Farisî'den:

Sûsen ü gül lâlerâ hisnet girift
Mihr ü mâh tal'at râ-zehre zân şed-i müşteri[128]

beyti ve yine Türkî'den Veysî'nin:

Meclisi 'aşḳıñda çengi zehre defâf âf-tâb
Neylesün raḳṣ itmesün mi ẕerre-i nâçizler

beyti dahi bu kabîldendir.

221 – Îhâm-ı tenâsüb: Gayr-ı mütenâsib olan iki ma'nâ beyni hasb'el-makam ve min gayr-ı kasd elfâz-ı münâsebe ile cem' etmektir. Arabî'den hocam Tahir Efendinin bedîiyyesinde vâki' :

Ebu'l-mekârimi 'amme-n-nâse nâilühü
Yerâ aḫużżarri minhü'l-cedde bi'l-keremi

beytindeki amm fi'l vecd-i haz ma'nâsına olduğu halde biri amca ve diğeri büyük peder ma'nâlarına îhâm olunmuştur. Türkî'den Seyyid Vehbî'nin: **syf:343**

Vaḳt-i ifṭâr kühen sözlere ḳarnım ṭoḳdur

[127] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 149.
[128] beytte vezin ve kelime fazlalığı mevcut olduğundan beytin sıkıntılı olduğu kanaatindeyiz.

Vehbiyâ aç eliñi hayır du‘â eyle hemân

beyti de bu kabîldendir.

İşbu îhâm-ı tenâsüb müteaddid elfâz ile edâ olunursa daha hüsünlü olur nitekim yine Seyyid Vehbî’nin:

Ḳaṣr-ı çâr erkân-ı ḳısmıñ ẕevḳ ile pâyende ḳıl
Sâde naḳş ol mâsivâdan mâle meftûn olma hiç

Yâre çatmış kâm alub câmın çeküb içmiş raḳîb
Var yıḳıl ‘aḳlıñ keserse sen daḫi çât âl çek iç

kıt‘asında “kasr, çatmış, câm, keser, çât, âl, çek, iç” kelimelerinin içtimâ‘ı gibi ki burada “çatmak” bir kesb-i münâsebet etmek bir de bina çatmak ve “câm” bir kadeh bir de pencerelerde ki belvât ve “keser” bir fi’l-i müzâri‘ bir de âlât-i buhâriyyeden olan alet ma‘hûd ma‘nâsına olduğu gibi “çat” ile “âl” telâffuzda “çatal” ve “çek” ile “iç” dahi yine telâffuzda “çekiç” ma‘nâlarını mutazammın olduklarından ve halbuki ma‘nâ-yı maksûd bina çatmakla aletten olan câm, keser ve çatal ve çekiç olmayıp onların zikri îhâm-ı tenâsüb içindir ve kezâ Nüzhet’in:

Rüzgârı itdi ser-gerdân ḫaffâf-zâdemiz
Mest iken yân çizmede şeyṭâna çarıḳ giydirir **syf:344**

beytinde “haffâf, mest, çizme, çarık” kelimelerinin ictimâ‘ı kezâlik bu kabîlden olup ma‘nâ-yı maksûd ise mestten sarhoşluk ve yan çizmeden sivişmek ve şeytâna çarık giydirmekten fart-ı ayyârî olup yoksa ayağa giyilen mest, çizme, çarık değildir.

FASL-I SANİ

TENSÎK

222 – Maânînin bir sûret-i hasenede tensîkini mûcib olan sanâyi‘-i ma‘neviyye (siyâkatü’l-a‘dâd, tensîkü’s-sıfât, cem‘, tefrîk, taksîm, cem’üt-tefrîk, cem‘-i maa-t-taksîm, cem‘-i maa-t-tefrîk ve’t-taksim, leff ü neşr, müzâvece) denilen sıfatlardır. Ber vech-i âtî beyân olunur:

223 – Siyakatü’l-a‘dâd: Bir fıkrada bir kaç ismi zikredip bir münâsebetle onları yekdiğerine rabtetmekten ibârettir. Arabî’den Mütenebbî’nin:

Fe’l-ḫaylü ve’l-leylü ve’l-beydâü ta‘rifünî
Ve-r-rümḥü ve’s-seyfü ve’l-ḳırṭâsü ve’l-ḳalemü

beytinde yedi adet ismin “ta‘rifünî “ kelimesiyle irtibâtı ve Farisî’den Ferrûhî’nin:

Câi zened o haymeki anca nersid dîv
Câi bered o leşker kânca ne hired nâr

Esb ü küher ü tîğ bi-duv kird-i kıymet
Taht ü sipeh ü tâc be dü yâ-bed mikdâr **syf:345**

kıt‘asının beyt-i sânisinde üçer ismin yekdiğerine irtibâtı ve Türkî’den bu Abd-i Âciz’in:

Ağlasun Namıḳ Kemâl’e rûz u şeb
Nâs ü ḳırṭâs ve kemâlât-ı edeb

beytinde yedi ismin ağlasun fi‘liyle rabtolunduğu gibi.

224 – Tensîkü’s-sıfat: Bir şeyin sıfat-ı müteaddidesini mütevâliyen îrâd etmektir. Kur’an-ı azim’üş-şân’da:

“El-melikü’l-ḳuddüsü’s-selâmü’l-mü’minü’l-müheyminü’l-‘azîzü’l-cebbârü’l-mütekebbir[129]” âyet-i kerîmesiyle Arabî’den:

---

[129] Kur’an-ı Kerîm, Haşr Sûresi, Cüz: 281, Ayet: 23. s.549.

Biyżü’l-vücûhi kerîmetün aḥsâ behüm
Şümme’l-unûfi mineṭṭirâzi’l-evveli

beytinde ve Farisî’de Mes‘ûd Saad’ın:

Cihangir şahî adûbend merdi
Saf-ârâ-yı kerdi sipeh-keş süvâri

beytinde ve Türkî nesrinden Fuzûlî’nin Hadîkatü’s-Süedâsında:

(Validem: Safvet-i handân-ı risâlet ve kıdvet-i dudman-ı nübüvvet, sadef-i iffet ü ismet, gurre-i çehre-i ilm ü hikmet, nokta-i daire-i münâkıb ve mefâhir, lem‘a-i bâsıra-i mehâmid ü meâsir, mâder-i sâdât, mecma’-ı seâdât, şem‘i arsa-i arasât, Betül-i azrâ yani Fatima-i Zehrâ’dır.) ibâresiyle nazm-ı Türkî’den Ganîzâdenin:

syf:346

Medâr-ı ẖilḳat-i ‘âlem — Bahâr ṭıynet-i âdem
Süvâr-ı ‘arṣa-i ṭârem — Emîrü’l-meclis ġabrâ
Ḥabîb-i ḥażret ‘izzet — Ṭabîb-i ‘illet ü ẕillet
Kefîl-i raḥmet-i ümmet — Delîl-i cennetü’l-me’vâ
Ḫatâ pû-şende-i müẕnib — ‘Aṭâ baẖşende-i tâib
Emân maşrıḳ u mağrib — Emîn-i yešrib ü baṭḥâ
Cenâb-ı Aḥmed-i mürsel — İmâm-ı zümre-i kümmel
Mufaṣṣal sâz her mücmel — Rumûz-ı âmûz-ı herdâna

Lûgat-i şerîde olduğu gibi.

225 – Cem‘: Elfâz-ı müteaddidenin tazammun ettiği ahkâmı bir sûretle hükm-i vâhidde cem‘etmektir. Arabî’den:

Fe aḥvâlî ve ṣudġuke ve’l-leyâlin
Ẓalâmu fî-ẓalâmin fî ẓalâmi

beytinde ahvâl ile sudug ve leyâlin hükmen zulmette ittihâdı ve Farisî’den:

Âsumân-ı pertuv ‘âşikest çü-men

Lâ-cerem hemçû meniş nîst karâr

beytinde âsmân ve meng-i aşkta ittihâdı ve Türkî'den Nef'î'nin:

Hem ḳadeḥ hem bâde hem bir şûḫ-i sâḳîdir göñül
Ehl-i 'aşḳıñ ḥâṣılı ṣâḥib-meẕâḳîdir göñül[130]

beytinde kadeh, bâde, şûh, sâkînin ahkâm-ı zevkiyyelerinin gönülde ittihâdı hep bu kabîldendir. **Syf:347**

226 – Tefrîk: Nev'-i vâhidden olan iki emrin beynine tebâyün îkâ'ıdır. Arabî'den Reşid Vatvat'ın:

Mâ nevâlü'l-ġamâmi vaḳte rabî'in
Kenevâli'l-emîri yevme saḫâi

Fenevâlü'l-emîri bedretü 'aynin
Ve nevâlü'l-ġamâmi ḳaṭretü mâin

kıt'asında "nevâl"ın ve Farisî'den Hüsrevî'nin:

Nist hemçü tü ebr-i nîsânî
Zer güca bâred ebr-i meydânî

beytinde "ebr"in ve Türkî'den Bâkî'nin:

Seni Kisrâ'ya 'adâlette mu'âdil ṭutsam
Başḳadır sende olan devlet-i dîn ü îmân

beytinde "adâlet"in hükm-i tev'emlerinin tefrîki gibi.

227 – Taksîm: Müteaddidi zikredip ba'dehü ta'yîn-i merci' ederek bir şeye izâfe etmektir.

Arabî'den şu'râ-yı İranın "Edîb-i Türk" tesmiye ettikleri "İbn'i Rûmî"nin:

Edîbâni fi belḥa lâ ye'külâ   ni iẕâ ṣaḥiba'l-mer'a ġayrü'l-kebidi

[130] Karahan, 1992, *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler*, s. 184.

Fehẕâ ṭavîlün keẕilli’l-ḳanâ   ti ve hâẕâ ḳaṣîrün keẕilli’l-vetedi

kıt‘asıyla Farisî’den Muhtarî’nin: **syf:348**

Zi-hâl ü ârız u zülfeyn-i an büt-i dilber
Yeki gülest ü düvüm sûsen ü sîvüm anber

beytinde ve Türkî’den Nef‘î’nin:

Ṣıfat-i Ḥażret-i Ḥüseyin ü Ḥasan
Cümle-i kâinâtadır Rûşen

Ol biri naḳd-i pâk-i Muṣṭafavî
Bu biri nûr-ı çeşm-i Murtażavî

Ol biri âsmân-ı bedr-i kemâl
Bu biri serv-i cûy-bâr-ı cemâl

medhiyyesinde olduğu gibi.

228 – Cem‘î maa’t-tefrîk: Evvelâ cem‘ ba‘dehü tefrîk etmek yani iki şeyi bir ma‘nâya idhâl ve sonra da idhâlin cihetlerini tefrîk eylemektir. Arabî’den Reşid Vatvat’ın:

Fevechüke kennâri fî żav’ihâ
Ve ḳalbî kennâri fî ḥarrihâ

beytinde vecih ile kalb-i ma‘nâ-yı nâr idhâl olunup ba‘de vech-i zû’ ile ve kalb harâretle tefrîk edildiği ve Farisî’den:

Men ü tû her dü ez gül zerdîm
Çi men ez rengem ü tü ez bû’i

beytinde men ve tû gülde ictimâ‘ ettikten sonra renk ve bu ile tefrîk olunduğu ve Türkî’den mezkûr Arabî beytin tercümesi olan:

syf:349

Vech-i pâkiñ nâre beñzer şu‘le-i efrûz olmada
Dilde beñzer nâre ammâ kim ‘alev-i sûz olmada

beytinde yine onun gibi cem‘ ve tefrîk edildiği misillû.

229 – Cem‘i maa’t-taksîm: Eşyayı hükm-i vâhide idhâlden sonra ta‘yîn-i mer-i cem‘ ederek taksîm etmektir Arabî’den:

Hattâ eḳâme ‘alâ erbâżi ẖarşenetin
Teşḳâ bihi-r-rûmi ve’s-sülbânü ve’l-biya‘ü

Lissebî mâ-nekeḥü ve’l-ḳatli mâ-veledü
Vennehbi mâ-ceme‘u vennâri mâ-zere‘u

beytinde ve Farisî’den Unsurî’nin:

Dü çizrâ harekâteş hemî dü-çîz dehed
Ulûmrâ derecât u nücûmrâ ahkâm

beytinde ve Türkî’den Mebâni’l-İnşâ müellifinin:

Bir gelür ẕevḳ-i âşinâ-yı ‘aşḳa lüṭf-ı ḳahr-yâr
Birini dost arzû eyler birin ağyâr-ı ẖâr

beytinde olduğu gibi.

230 – Cem‘i maa’t-tefrîk ve’t-taksîm: İki şeyi evvelâ cem‘ sâniyen tefrîk sâlisen taksîm etmektir. Arabî’den Üstâd-ı Muhteremim Şeyh Tahir Efendinin Bedî‘iyyesinde vâki‘:

Re’vâ senâhüm feminhüm mühtediv ve ġavîy
Fe’l-muhtedi fâ’izün vażżidü fî neḳamin **syf:350**

beytiyle Farisî’den:

Ân ki türâ bend kerd bende etrâ nîz-niger
Bend mi kerdest ü çi bedîd ü çi nihân

Bend tü er âhenest bend men hem ez-gamest
Bend ter bî-pây u bend bende et be-cân

Kıt‘asında ve Türkî’den Mebâni’l-İnşâ müellifinin:

Leb-i yâre ‘aḳîḳ-i nâb didim
Mu‘teriż oldılar bütün yâ(nıd)rân

De(p)diler seng-pâre-i yemin o
Bu ise gerd-i çeşme-i ḥayvân

kıt‘asında olduğu gibi ki mısra‘-ı evvelde cem‘ ve sânide tefrîk ve beyt-i sânide de taksîm vardır.

231 – Leff ü Neşr: Bir fıkrada elfâz-ı müteaddide neşrettikten sonra ta‘yîn-i merci‘ etmeksizin kara’in-i lafziyye ve ma‘neviyye ile sâmi‘in intikâline delâlet edecek sûrette elfâz-ı mütekâbile leffetmektir ki “müretteb ve müşevveş” olmak üzere iki nev‘dir:

Leff ü Neşr-i Müretteb – Elfâz-ı menşûrenin mütelâyimi olan elfâz-ı melfûfe ol menşûrenin sırasıyla leffolunmaktır yani birinci olarak neşrolunan lafza leffolunacak lafzın fıkrâ-yı âharda birinci ve ikinci olarak neşrolunan lafza leffolunacak lafzın fıkra-yı âhara ikinci ve hâkezâ böylece sırasıyla olmasıdır ki Arabî’den (İbn-i Hayyûs)’un: **syf:351**

Fi‘lü’l-medâmi (1) ve levnühâ (2) ve meẕâḳühâ (3)
Fî muḳletiye (1) ve vecnetiye (2) ve rîḳihi (3)

beytinde ve Farisî’den:

Âhû zi-tü âmûht be-hengâm-ı devîden
Rem-kerden ü istâden vabes nigerîden

Pervane (1) zimen şem‘ (2) zimen gül (3) zimen âmûẖt
Efrûẖten (1) ü sûẖten (2) ü câme derîden (3)

kıt‘asının beyt-i sânisinde ve bunun Kâzım Paşa merhûmun tarafından tercüme edilmiş şu:

Ögrendi ġazâlân-ı cihân ey gözi âhû
Ḳaçmağı atlamağı dönüb baḳmağı senden

Meşḳ eyledi pervâne (1) vü şem‘ (2) ü gül-i ṣâd-berg(3)
Yanmağı (1) yaḳılmağı (2) yaḳa yırtmağı (3) benden

kıt‘asında rakamlarla işâret olunan elfâz gibi.

Leff ü Neşr-i Müşevveş – İntizâma riâyet olunmayandır. Arabî’den Abdulganî Nablusî’nin:

Ve laḥẓehü (1) ve muḥayyâhü (2) ve ḳâmetehü (3)
Bedrü-d-dücâ (2) ve ḳażîbu’l-bâni (3) ve-r-râhi (1)

beytiyle Farisî’den:

Merâ-bâ-çeşm (1) ü zülfet (2) nisbeti hest
Ezânım rûz u şeb (2) âşufte-i mest (1) **syf:352**

beytiyle ve Türkî’den:

Zülfüñle (1) rûẖuñ (2) muṣḥaf-ı ḥüsnüñde nigârâ
Tefsîrîn (2) ider âyet-i nûr (1) ile duẖânıñ

beytinde rakamlarla işâret olunan elfâz gibi.

Tenbîh: Taksîm ile leff ü neşr birbirlerine benzediklerinden hakikatlerinin tefrîki lazımdır. Yani taksîmde ta‘yîn-i merci‘ etmek şart olduğunu ve leff ü neşr’de ise ta‘yîn-i merci‘ câiz olmayıp elfâz-ı mütelâyime ve kara’in-i lâzıme ile edâ vâcib idüğünü pîş-i nazara alıp ona göre beynlerini tefrîk îcâb eder.

232 – Müzâvece: Şart ve cezâda her birine terettüb eden maânînin diğeri üzerine terettüb ettirilmek şartıyla iki ma‘nâ beynini birleştirmektir. Nâbî’nin:

Ben pürr olsam ol tehîdir ol pürr olsa ben tehî

Sâġar-ı meydir bu bezm-i ġamda hem meşreb baña

beytinde birinci şart “ben pürr olsam” ve ikinci şart “ol pürr olsa” olup birinci cezâ “ol tehîdir” ve ikinci cezâ “ben tehî” olmakla mısra‘-ı sâni ahkâmıyla bunlar birleştirilmiştir. Arabî’den üstâz-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendinin bedîasında vâki‘:

İẕâ seṭâ fî e‘âdîhi fefezeḳahüm
‘Afâ fefezzeḳa fîhim eczele-n-ni‘ami

beyti dahi bu kabîldendir. **Syf:353**

FASL-I SALİS
İRCÂ‘

233 – İrcâ‘ ünvânı altına alınabilen sanâyi‘-i ma‘neviyye (tecrîd, iltifât, rücû‘) denilen üç şeydir ki ber vech-i âtî beyân olunur:

234 – Tecrîd: Zî-sıfat olan bir emirden o vasıfta emr-i mezkûra mümâsil bulunan emr-i ahîri intizâ‘ etmektir ki hitâbi ve gayr-i hitâbi nâmlarıyla iki türlüdür:

Tecrîd-i gayr-i hitâbî – Kendisinde hitâb tarîkî olmayarak yapılan tecrîttir. Fâzıl’ın:

Yüzüme güldi felek ḫandesine aldandım
Âh ol ḫande üzre bañadır şimdi

Ḫâne vü debdebe vü ṭanṭana vü ḫuddâmı
İşte Fâżıl da kibâr-ı ‘uẓmâdır şimdi

kıt‘asında beyt-i sânisinde ki tecrîd gibi.

Tecrîd-i hitâbî – Bir kelâmın zâhiri gayra ve bâtını nefse hitâb olunduğu takdirde tevassu‘ hâsıl etmek ve medh ü zemm veya sâir bir vasıf icrâ olunduğu halde gayrı bir kimsenin muhâtab-ı ittihâzında nefs üzerine temekkün etmek gibi fevâidi hâvî olandır ki bu tecrîd mahz ve gayr-ı mahz nâmlarıyla iki türlüdür.

Tecrîd-i Mahz – Gayra hitâb edip nefsini murâd etmektir. Sâbit'in: **syf:354**

Nedir bu mertebe ey ḫâm-kâre-i ġaflet
Bu dil-ḫırâşi-i nâ-puḫte fikr-i fitne füzûd

Gider bu cüst-i ṭab'ı ne ḥâsıl itdi saña
Hevâ-peresti-i iḳbâl-i fâni'i maṭrûd

Emâni-i dili ol bârigehden eyle ṭaleb
Ki 'arş-ı a'ẓam ider andan iktisâb

kıt'asında olduğu gibi ki Arabî'den üstâz-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendi Hazretlerinin bedîasında vâki':

Yurîke leyšen ve lâkin riâḳa menẓarühü
Kemâ terû minhü ġayšen ġayra munṣarimi

beytiyle Farisî'den:

Rûz-ı pirûzî nigeh kerdem bicenget (eser daha)
Şîr-i dîdem ez tû-vez şemşîr-i tü ser (eser daha)[131]

beytleri bu kabîldendir.

Tecrîd-i Gayr-i Mahz – Nefsine ve gönlüne veyahud nefsini ve gönlünü âhara teşbîh ile ona hitâb etmektir ki Fuzûlî'nin:

Ey Fużûlî nâvek-i âhımla aldım intikâm
Döne döne gerçi bî-dâd itdi çarḫ-ı dûn baña[132]

beytinde nefsine ve Nedîm'in:

---

[131] Kelimeler eserde yanlış yazılmış .kelimenin olması gereken şekli "ejdehâ" dır.
[132] Akyüz,v.d., 1990: 137.

Ey Nedîm ey bülbül-i şeydâ niçün ẖâmûşsuñ
Sende ol çoḳ nevâlar güft ü gülar var idi **syf:355**

beytinde nefsini bülbüle teşbîhten dolayı bülbüle ve Hoca Neş'et'nin:

Ḫâk-pâyine revân ol yüri ḥâlim 'arż it
Ey dil zâr ideyim eşk ile hem-râh seni

beytinde gönlüne hitâb ederek kendini kasdetmiştir Arabî'den Meşhûr-i Cihân olan Kasîde-i Bür'e'nin matla'-ı olan şu:

Emin teẕekkirü çiyrânim biẕi selemi
Mezecet dem'an cerâ mim mukletin bidemi

beyti dahi bu kabîldendir.

235 – İltifât: Bir üslûbdan diğer üslûba veya bir sîgadan diğer sîgaya intikâl etmektir. Lâmi'î'in:

Payına yüz sürdügiçün buldı bu ḳadar güneş
Ey güneş ẖoş südde-i 'ulyâya ittiñ ittikâh

beytiyle Arabî'den Ebu Tammam'ın:

Ve encettümü mim-ba'di ithâmin dâriküm
Feyâ dem'u encidnî 'alâ sâkinî bahdi

beyti ve Farisî'den:

Mârâ ciger bî tîr-i firâk-ı o haste şüd
Ey sabr ber-firâk-ı bütân nîk cûşeni

beyti gibi ki bu iltifâtın naklettiği üslûb ve sîgalar cihetiyle üç nev'î vardır:

Nev'i evvel – Gaibten hitâba ve hitâbdan gâibe intikâlidir Sâbit'in: **syf:356**

Ṭarîddir gehî nâmûs-ı ekber olsa daẖi
Olur derîçe-i dehlîz, ḳurudan merdûd

Teşebbüš itse eğer dâmen-i şefâ‘atine
Ḥarîm-i raḥmete medẖal bulurdı dîv-kenûd

Bülend-pâye muaẓẓam serîr-i levlâ-ke
Âyâ güzîre-i maẖlûḳ ve zîre-i mevlûd

Müdâmkâre-i sehv ü ẖaṭâya ẕâtıñdır
Kefîl-i lüṭf ü żamîn-i kerem-dem-i mev‘ûd

lûgatîler Farisî’den:

Nânem nedâd çerh ne dânem çi mûcibest
Ey çerh-i nâ-sezâ ne büdem men sezâ-yı tû

beytinde gâibten muhâtaba ve Nef‘î’nin:

Merḥaba ey Ḥażret-i ṣâḥib-ḳırân-i mešnevî
Nâẓım-ı manẓûme-i silk-i leâl-i mešnevî

Mešnevî ammâ ki her beyt-i cihân-ı ma‘rifet
Ẕerresiyle âf-tâbınıñ beraber pertevî[133]

medhiyyesiyle Farisî’den:

İmrûz merfirâk-ı tû-rûzem bi-şâm şüd
Ez dîre hûn biyâred ü hâb nemâned

beytinde hitâbtan gâibe intikâl olunduğu gibi.

Nev‘i sâni – Fi‘l-i mâzi veya muzârîden emre intikâldir ki Siyer-i Nâdirî’de vâki‘: **Syf:357**

(Ḫalîfe-i ‘aṣr baña ‘adl ü inṣâf ile emr itdi. Ef‘âl ve harekâtıñızı rıżâ-yı bâriye tevfîḳ idiñiz.

Fıkrasında mâziden emre ve yine mezkûr eserden:

---

133 Karahan, 1992, *Nef’î Divanı’ndan Seçmeler,* s. 28. Birinci kıtanın birinci beytin de geçen “mesnevi” kelimesi bu eserde “ma‘nevî” olarak geçmekte olup, orijinal metinde yine ma‘nevî şeklindedir.

(Ben vaḥdâniyyet-i ilâhiyyeye şehâdet iderim siz de şâhid oluñuz ki Cenâb-ı Ḥaḳḳ'a isnâd-ı şirk idenlerden degilim)

Nev'-i Sâlis – Mâziyle müzâri'den veya müzâri'le mâziden ihbâr etmektir ki lüzûmu kadri fenn-i maânî de zikrolunmuş idüğünden burada tekrar olunmadı.

236 – Tenbîh-i Mühim: Tecrîd ile iltifât beyninde mühim bir fark vardır ki bunun için Mebâni'l-İnşâ'da muharrer olan şu: (Tecrîd-i lafzın bazı ma'nâlarını hazf ile bazısını irâde etmektir ki bu da lafzın mefhûmuna taalluk eder. İltifâtta ise lafzın taalluku olmayarak bir nakl-i ma'nevî olduğundan iltifât ile tecrîd beyninde umûm ve husûs mutlak vardır. Tecrîd kinâyeyi de câmi' olursa da iltifât olamaz. Zirâ iltifât-ı muayyenin ittihâdını ve tecrîd-i mugâyeretini iktizâ eder. Vehimde tecrîd-i lafzın mefhûmuna mütealliktir. İltifât ise lafzın taaalluku olmayarak min cihetü'l-ma'nâ bir üslûbtan üslûb-ı âhara intikâl-i kelâmdan ibârettir.) fıkrasını nazar-ı dikkate almalıdır.

237 – Rücû': Bir nükte ve mazmûn sarfı için kelâm-ı sâbıkı nakzetmektir.

(Belâ-yı hasret, dâğ-ı can-sûz-ı firkattir. Ve dâm-ı gurbet bir kafes-i mihnettir. Yok yok dâm-ı gurbet kafes değil âlem-i melâmettir. Âlem-i melâmet bir âlem-i diğerdir ki…) ibâresinde olduğu gibi olup Arabî'den üstâd-ı muhteremim Şeyh Tâhir Efendinin bedîiyyesinde vâki': **syf:358**

Vemâ ecâbu bilâ fi-n-nâsi min eḥadin
Belâ ecâbü bihâ mel lâme fî ne'ami

beytiyle bihez hayrin:

Ḳifa bi-d-diyâri'l-letî lem ya'fuha'l-ḳıdemü
Belâ ve 'annare he'l-ervâḥün ve-d-diyamü

beyti ve Farisî'den:

Hoşnûdem ez mâne ve-lî ez-ḥurûf-ı o
Peyveste der 'azâbem ü hem-vâre der itâb

beyti ve Türkî'den Nef'î'nin:

Ey şâh-i kerem-pîşe ki feyż-i nem-i lüṭfuñ
Baḥr-i süḫana mâye-i feyż-i cereyândır

Ol feyż ile bir baḥr-i revândır ki ḫayâlim
Emvâcı güher yerine seyyâre-feşândır

Seyyâre degil her biri bir cevher-i 'ulvî
Kim aña bahâ mâ-ḥaṣal-i kevn ü mekândır[134]

ebyâtıyla yine müşârün-ileyhin:

Dizildi ḳaṭre-i şebnem ser-â-pâ berg-i sûsende
Ḳaṭar-cevher-i mâ'nâ gibi tîğ-i zebân üzre

Degil şebnem şerâr-ı âh-ı bülbüldür ki çıḳdıḳca
Düşer kesb-i ruṭûbetle hevâdan gülistân üzre

kıt'ası hep bu kabîldendir. **Syf:359**

FASL-I RABİ'
TEZKÂR

238 – Tezyîn ve tebyîn maksad-ı sadedinde kelâmda bazı şeylerin tezkâr için mü'esses olan (müşâkele, istitrâd, teşâbih-i etrâf, irsâd) san'atları ber vech-i âtî beyân olunurlar:

239 - Müşâkele: Bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmeye denir.

Şişe gögsin geçirir leblerin öpdükçe ḳadeḥ
Dili varmaz ki derûnum ṭolu ḳandır dimege

---

[134] Karahan, 1992, *Nef'î Divanı'ndan Seçmeler,* s. 62. Bizim eserin, birinci beytinin birinci mısra'ında geçen "feyz" kelimesi yerine "fikr" kelimesi geçmektedir.

beytinde erbâb-ı hayâta mahsûs olan “göğüs geçirmek” ve “öpmek” ta‘bîrlerinin şîşe ile kadehte isti‘mâli gibi Arabî’den:

Ḳâle iḳteriḥ şey’en nücidleke ṭabḫahü
Ḳultü iṭbuḫûlî cübbeten ve ḳamîṣâ

beytinde “hayta” yerinde “itbuhu” denildiği yani cübbe ve gömlek dediğiniz yerinde pişiriniz ta‘bîr olunduğu ve Farisî’den:

Güftâ bü gûy tâca bü-dûzem birây tu
Geftem büduz behr-i men izleb gül ü şeker.

beytinde de (besâz) diyeceği yerde mısra‘-ı sânide (bedûz) denilmiş olduğundan bunlar hep müşâkele nev‘indendir.

240 – İstitrâd: Maksadın teşrîhi zımnında evvelin zikriyle sâninin zikrine tavsîl kasd olunmayarak bir ma‘nâyı ma‘na-yı muttasıl-ı âhara nakl **syf:360** etmek usûlüdür ki zikrolunacağı vakitte işbu “istitrâd” lafzını yazmak hitâmında (gelelim sadede) misillü bir işâret îrâdıyla asıl maddeye geçmek lazımdır. Kemâl Bey merhûmun meşhûr Lisân makâlesinde: (İfadede mecâz bir sûretle mecâz olmayacak kadar revâc bulduğu için âsârımız letâfet-i tabîiyyeden mahrûm olduktan başka ekseri hakikatten de âtıldır. “istitrâd” bu mülâhazât-ı ebyâtın tarzına aittir. Üdebâ-yı sâlifeye ta‘rîz addolunmasın. Meşâhir-i eslâfın te’lifâtı nakiseli dahi olsa yine kemâllerine delâlet eder. Zira bir müellif ki devr-i maârifin evâiline müsâdif olur îcâd-ı kuvvetine mâlik olunca âsârı bir mertebeye kadar sûret-i gayr-ı tabîiyyede bulunmak tabîat-ı edîbânesinin kadrine münâkıs değildir. “Tekmile-i saded” Türkçemiz bir lisândır ki bi’l-kuvve şâmil olduğu muhassenâta göre dünyada en birinci lisânlardan addolunmaya şâyândır” ibâresinde istitrâd lafzıyla tekmile-i saded sözü arasında vâki‘ fıkra gibi.

241 – Teşâbüh-i etrâf “sadra münâsib bir kelime ile kelâma hitâm vermektir:

Görmez baṣarlar ânı o müdrikdir ebṣârı

Ẕât-ı ecellî ânıñ çünkim laṭîf ü ẖabîr

beytinde "görmez basarlar onu" fıkrasına "latîf"in ve "o müdrikdir ebsârı" fıkrasına da "habîr"in münâsebeti gibi ki Arabî'den üstâd-ı muhterem Şeyh Tahir Efendinin bedîasında vâki':

Ke'ş-şemsi eżḥat mezâyâü ve ḳad nuḳilet
Tevâtüren feda'i'l-a'mâ veẕe-ṣ-ṣamami **syf:361**

beytiyle diger bir şâirin:

İẕâcâeti-d-dünyâ 'aleyke fecüd-bihâ
'Ale-n-nâsi ṭurren innehâ teteḳallebü

Fele'l-cûdü yüfnihâ iẕâ hiye eḳbelet
Vele'l-buẖlü yubḳîhâ iẕâ hiye teẕhebü

kasîdesi dahi bu kabîldendir.

Tenbih – İş bu teşâbüh-i etrâf san'atını bazı kütüb-i edebiyye "mürâât-ı nazîr" adâdından saydıklarını ve bir dereceye kadar muvâfık olduğunu ihtâra lüzûm gördük.

242 – İrsâd: Harf-i revînin ma'rûfiyyeti takdîrinde kabl-el-acz fıkra veya beytin aczine yani âhirine delâlet edebilir. Terkîb veya lafz-ı âhiri îrâd etmektir. Surûrî'nin:

Fenn-i süẖanda itse benimle mübâḥeše
Ḫâce-i dânişim sebḳ-i imtiḥân virir

Ṣol müsta'în lüṭf-ı celâlim ki def'aten
Fetḥ-i kelâma ḳudretimi müste'ân virir

Ṣol müstefîd-i nusẖa-i vaḥîm ki ṭab'ıma
Dersi muṣannıfân viremez ḳudsiyân virir

kıt‘asının ikinci beytinde müstâ‘în lafzının delâletiyle acizde müste‘ân geleceği zâhir olduğu yani mezkûr beyit kudretimi sözüne kadar kırâat **syf:362** olunsa dinleyen bir edîbin derhal müste‘ân verir terkîbini îrâd edeceği gibi ki Arabî'den:

İẕâ lem testeṭi‘ emran feda‘hü
Ve câvizhü ilâ mâ- testeṭyiü

beytinde birinci testeti‘ karînesinden aczin testetyi‘ olacağının idrâki ve Farisî'den:

Her an naẓar ki ne ber rûy-ı tust ‘ayn-ı ḫaṭâst
Her an nefes ki ne ber bâdetest bâd-ı hevâst

beytinde nefesle bâddan hevânın geleceğinin anlaşıldığı dahi bu kabîldendir.

İşbu irsâd san‘atı talebe-i edebin istihsâl-i meleke eylemeleri için gayet güzel bir usûl olduğu gibi bir meclis-i edeb'de hoşça vakit geçirmek için de a‘lâ bir tarîktir bu tarîk de şudur ki muallim yahut bir edîb eline bir divân alıp matla‘ı okur ve kafiyenin herkes tarafından güzelce anlaşılması için tekrar eder ba‘dehu o kasîdeden münâsib beyitleri acze kadar okuyarak âhirini okumaz ve ne olmak lazım geleceğini huzzârdan suâl eder onlar da akılları erdiği mertebe cevap verirler âkıbet birisi aslını bulur ve aferini kazanır. Binâenaleyh hem güzel bir eğlence olur hem de edebten istifâde edilir. **Syf:363**

FASL-I HAMİS
TA‘LÎL

243 – Kelâmda illet-i münâsebe îrâdıyla hükm ü me‘âli tezyîn için mevzû‘ olan "hüsn-i ta‘lîl ve mezheb-i kelâmi" san‘atları ber vech-i âtî beyân olunurlar:

244 – Hüsn-i ta‘lîl: Gayr-ı hakîki bir i‘tibâr-ı latîf ile bir sıfat için illet-i münâsebe iddiâ olunmaktadır ki bunun iki vechi vardır.

Vech-i evvel – İ‘tibâr-ı latîf bir sıfat-ı sâbite olup da illetin beyânı kasdolunmaktır. Fuzûlî’nin:

Perîşân-ı ḫalḳ-i ‘âlem âh u efġân itdigimdendir
Perîşân olduğum ḫalḳı perîşân itdigimdendir[135]

beytinde halkın perişanlığını kendinin perişanlığına illet olarak îrâd olunduğu gibi.

Vech-i sâni – İ‘tibâr-ı latîf sabit olmadığı cihetle isbâtı murâd olunmaktan ibârettir.

Dâġ-dâr olmasa ḥışmıñla eger
Mübtelâ-yı kelef olmazdı ḳamer

Ḫidmetiñ itmese cevzâ[136] niyyet
Bağlamaz idi miyânına kemer[137]

nazmında memdûhun hışmıyla kamerin kelefdâr olması ve onun hidmetine cevzânın niyet etmesi mümkün olmadığı hald hüsn-i ta‘lîl kabîlinden olarak evvelkisine kamerin kelefdâr olmasıyla ve ikincisine cevzânın nitak-ı bend görülmesiyle istidlâl olunmuştur.

Arabî’den üstâd-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendinin bedîiyyesinde vâki‘: **syf:364**

Levlem yekün ‘unṣuran lil-cûdi mâ-nebe‘at
Aṣâbi‘ün minhü ġayšen maḥmile-d-diyemi

beytinde mu‘cezât-ı Cenâb-ı Peygamberîden olan neb‘-imâ’ husûsuna işâretle bir hüsn-i ta‘lîl â‘lî olduğu gibi Farisî’den:

Çi şikârest nezd-i o çi musâf

---

[135] Akyüz,v.d., 1990: 180; Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 162.
[136] Aynı kelime Ahmed Cevdet Paşanın Belâgat-ı Osmâniyyesinde “cevâz” şeklinde yazılmıştır.
[137] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 163.

Çi musâfest pîş-i o çi şikâr

beyti dahi bu kabîldendir.

Tenbih – İşbu hüsn-i ta'lîl san'atı mühim olduğu cihetle erbâb-ı edebin Muallim Naci Efendinin Istılahât-ı Edebiyye nâm eserine mürâcaâtla daha ziyâde tafsîlât almaları lüzûmunu ihtâr ederiz.

245 – Mezheb-i Kelâmî: Mütekelliminin usûlleri vecihle yani tarîk-i bürhânî üzre kelâmda matlûb olan şeye delil getirmektir. Kur'an-ı azîm-üş-şân'da:

"lev kâne fîhimâ âlihetün illallahü lefesedetâ[138]"

âyet-i kerîmesiyle Türkî'den:

Ḥamd-ı bî-ḥadd dembedem ol mübdi'-i eşyâya kim
Ḫilḳat imkân-ı vücûd-ı ẕâtını îcâb ider

beytinde olduğu gibi ki üstâd-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendinin bedîasındaki:

Hüm ḫayru ṣaḥbi nebiyyin fi'l-enâmi ammâ
Hem ṣaḥbü ḫayri nebiyyin bâhiri'l-ḥikemi **syf:365**

beytiyle Farisî'den:

Ez merg hazer kerden dü-rûz revânîst
Rûzî ki kazâ başed ü rûzî ki kazânîst

Rûzî ki kazâ başed ü gûşiş ne küned sûd
Rûzî ki kazânist derû merg revânîst

kıt'ası da dahi böylece mezheb-i kelâmı nev'indendir.

FASL-I SADİS
TECÂHÜL-İ ÂRİF

[138] Kur'an-ı Kerîm, Enbiyâ Sûresi, Cüz: 17, Ayet: 22. 324.

246 – Bir nükteye binâenma‘lûm siyâkında îrâd etmektir ki bunda üç vecih vardır:

Vech-i evvel – Medh kasdıyla mübâlağa tazammunu içindir. Nef‘î’nin:

Nûr-ı mevvâc-ı ma‘ânî mi sözümde barḳ uran
Ya libâsı naẓmımıñ bir âteşîn ẖârâ mıdır[139]

beytinde berg nûr ile libâsı nazımda tahayyül ettiği âteşin hârâ için mübâlaga-i medhden dolayı sûret-i tecâhül gösterilmiştir.

Vech-i sâni – Tevbîh kasdıyla yine mübâlaga tazammunu içindir Mebâni’l-İnşâ müellifinin:

Ey ẖâk-i Kerbelâ nedir ol sebz-i câmeler
Eyyâm-ı mâtemiñ bu mudur resm ü ‘âdeti **syf:366**

beytinde hâk-i Kerbelâ’nın mâtem tutması hasbe’l-âde mümteniâttan ise de tecâhül gösterilerek tevbîh edilmiştir.

Vech-i sâlis – Muhabbetin veleh ve hayret derecelerinde iken tefevvüh olunanıdır. Hazret-i Hüdâyî’nin:

Ẕât-ı bî-çûnuñ mekânlardan münezzehdir seniñ
Pes ne deryâ ḳande bulsuñ ağlayub feryâd iden

beytinde olduğu gibi ki Arabî’den bâlâ da mezkûr:

Billahi yâ-ẓabiyâtü’l-ḳâ’i ḳulnelenâ
Leylâ-yı münekkin em leylî mine’l-beşer

---

[139] Karahan, 1992, *Nef’î Divanı’ndan Seçmeler,* s. 58.

beytiyle Farisî’den Unsurî’nin:

Der zîr-i emr-i ost cihân ü cihân hod ost
Yâ Rab hüdâyigân cihânest ü yâ cihân

beyti ve Türkî’den:

Şeb midir bu yâ sevâd-ı âh-ı pinhânım mıdır
Şem‘i meclis şu‘le-i dâğ-ı nümâyânım mıdır[140]

ve yine Farisî’den:

Vayhın ân-nergist yâ-câdû
Ya Rab an susenest yâ gülnâr

ve yine Türkî’den:

Bezme geldik göz yumub açınca mihmân olmadıñ
Bilmem ey âhû-yı vahşî gördigüm rü’yâ mıdır

beyti hep bu kabîldendir. **Syf:367**

FASL-I SÂBİ‘
MÜBÂLÂGAT

247 – Kelâmda îrâd olunan mübâlâgalar makbûl ve mazmûm olmak i‘tibârlariyla “teblîğ, gulüvv, iğrâk, ifrât” denilen şeyler olup bahs ü beyânı bunlara münâsebet olan “tefrît ile iktisâd” dahi bu fasılda ber vech-i âtî beyân olunurlar:

248 – Teblîğ: Ma-bih-il-iddiâ olan şeyin vasfı nefs-ül-emr’de mümkün ve cârîyy’ül-âde olmaktır.

Nâbî’nin harâb bir hâne hakkında söylediği kasîde de şu:

Eyyâm-ı zemistân’da beni gerdeş-i devrân
Bir ẖâne-i vîrân-şüdeye eyledi mihmân

---

140 Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 166-167.

Mânend-i ḳafes raẖneleri ẖâric-i ta‘dâd

Mânend-i felek saḳfı kevâkible diraẖşân

Baẖtım gibi tîre kef ümîdim gibi teng

Çeşmim gibi pür-âb derûnum gibi vîrân

ebyâtıyla Arabî’den:

Ve nükrimü cârenâ mâdâme fînâ

Ve tüb‘ihü’l-mükrâmete ḥayšü ḥâlâ

beytinde olduğu gibi.

249 – İgrâk: Ma-bih-il-iddiâ olan şeyin vasfı nefs-ül-emr de mümkün olabilip fakat câriyy-ül-âde olmamaktır. **Syf:368**

Gözyaşım mâhîye vardı dûd-ı âhım tâb-mâh

Derd-i dil-çün mâhdan mâhiye dek vardır güvâh

beytiyle Arabî’den Mütenebbî’nin:

Kefî bicismi nuḥûlen enneni racülün

Levlâ muẖâṭabanî îyyâke lem terani

beyti ve Farisî’den:

Cânem rezzân-ı şîr-i kebâb ârzû küned

Hân heyzümeş zi-taht-ı cem ü key biyâ verîd

beytinde olduğu gibi.

250 – Gulüvv: Ma-bih-il-iddiâ olan şeyin vasfı nefs-ül-emrde mümkün olmamaktır bunda beş vecih vardır.

Vech-i evvel – Vasıfta şiddet-i mübâlâga ile edeb dairesini tecâvüz etmemektir. Nef‘î’nin bir at vasfında olan kasîresinden şu:

Yedisinde güẕer eylerdi nemnâk olmadan pâyı

Yolı düşse eger yel gibi gâhî heft-deryâya

beytte olduğu gibi.

Vech-i sâni – Vasfın sıhhatini hayâlde olsun takrîb için kendisinde bir mülâyim kelimenin mütedâhil olması ve yine edeb dairesini tecâvüz etmemesidir yine Nef‘î'nin:

Derûnı ol-ḳader rûşen ki cirm-i âf-tâb añlar
Gören revzenlerinde her müdevver câm-ı billûrı

beytinde olduğu gibi. **Syf:369**

Vech-i sâlis - Tahayyülde şiddet ibrâzıyla nev‘-i hüsnü tazammun etmek ve yine edeb dairesini tecâvüz etmemektir.

Çaḳan mağmûm buluṭlar da ṣaḳın ẓannitme şimşekdir
Göñülden dûd-ı âha ḳalb olub çıḳmış çerâğımdır

beytinde olduğu gibi.

Vech-i rabi‘ – Hezl ve hilâ‘aya mahrec olandır ki edeben îrâdı câiz olmadığından misâl yazılmadı.

Vech-i hâmis – Küfr ve ilhâdi mutazammın olandır ki nezd-i erbâb-ı dîn ü edebde tefevvûhî değil istimâi bile müstehcen ve menfûr olmakla ya da alınır şeylerden değildir. Binâenaleyh buna da misâl îrâdına nâmûs-ı dîn ü edeb mâni‘dir.

251 – İfrât: Gulüvv gibi mezmûm değil ise de nakîzini iltizâm ettirecek derecede sıfatta şiddet-i mübâlağa göstermekten ibâret olduğu cihetle bazı mühim hitâbiyyâttan başka yerlerde makbûl olamaz. Sünbülzâde Vehbî'nin Muammâ hakkında olan şu:

Ola hem ‘ilm-i muammâ da benâm
Çıḳâr dâniş ü ‘irfân ile nâm

Yoḳdur ânıñ gibi bir fenn-i leẕîẕ
Ẕihn-i ehl-i diliñ eyler teşḫîz

Mülk-i İran da beġâyet maḳbûl
Bilmeyen şâ'ir olur pek medḫûl

mesnevîsinde muammâ-yı dâniş ve irfân ile tavsîf yani muammâ bilen erbâb-ı **syf:370** dâniş ve irfândan olur demek ve onun gibi bir lezîz yoktur deyip de sâir ulûmun lezzetine tercîh eylemek mezmûm olan ifrât nev'indendir. Fakat halkı gayetle mühim ve devletçe nâfi' bir işe kandırmak için bir hatîbin icrâ edeceği ifrâtlar makbûl olur.

252 – Tefrît: Bir şeyin hakkı olan vasfını kasretmektir ki bu da mezmûm bir haldir Sünbülzâde Vehbî'nin:

İ'tibâr eyleme pek hendeseye
Düşme ol dâire-i vesveseye

Baḳub eşkâle muḳarnes diyerek
Ya murabba' ya muḫammes diyerek

Dûş olub dâire-i efkâre
Mâ-ḥaṣal düşmeyesiñ per-gâre

Ma'rifetdir sözümüz yoḳ ammâ
Bile gitsün ânı mi'mâr-ı binâ

mesnevisinde hendese ilm-i celîli gibi ümmü's-sanâyi' ve'l-maârif olan bir ilm-i esâs ve hakîkatı hakkında bu sûretle idâre-i lisân ederek âdetâ tahsîlden men' edercesine söz söylemek tefrît kabîlinden olduğu gibi muammâya ilm-i lezîz demesiyle hendeseyi yalnız mi'marlara hasreylemesi ifrât ve tefrît derecelerini gösterir birer misâllerdir.

253 – İktisât: İfrât ve tefrîtten ictinâb ile bir şeyin hakkını beyân etmektir. Yine Vehbî'nin: **syf:371**

‘İlm ü ‘irfân sebeb-i rif‘atdır
‘Âlim olmaḳ ne büyük devletdir

‘İlmin iẓhâr idince âdem
Oldı bil-cümle melâik-i mülzem

Enbiyâ varišî olmuş ‘ilme
Âñla kim buna vârišet[141] ne ġınâ

mesnevisinde ilim hakkında söylediği sözlerin ifrât ve tefrîtten berî oldukları gibi.

Tenbih – Mübâlâgat ünvânı altında yazılan işbu maddelerin makbûl ve mezmûm olanlarına güzelce dikkat edip ona göre telakkî ve isti‘mâl lazım olduğunu tekrârla ihtâr ederiz.

FASL-I SAMİN
İSTİDRÂK

254 – Def‘aten zemm gibi görünen elfâz ile medh veya medh zannolunan elfâz ile zemm usûlleri istidrâk san‘atıdır ki birine “te'kîdü'l-medh bimâ-yüşbihü'z-zemm” ve diğerine “te'kîdü'z-zemm bimâ yüşbihü'l-medh” denip ber vech-i âtî ta‘rîf olunur:

255 – Te'kîdü'l-medh bimâ-yeşbehü'l-zemm: Memdûhu zemmi müş‘ir üslûb ile medh etmektir. Nâbî'nin: **syf:372**

Dehrde añlamayub bilmediği ola meger
Ṭama‘ u buğż ve nifâḳ ü ḥased ve ġadr ü sitem

---

[141] Kelimenin aslı “verâset”tir. Dizgi hatası olduğu kanaatindeyiz.

beytiyle Lâmiî’nin:

Sâye-i ‘adliñde râḥat-‘âlem illâ sîm ü zer
Dest-i cevriñde perîşânîden eyler iştikâh

beytinde ve Arabî’den Nâbiga-i Zübyânî’nin:

Velâ ‘aybe fîhim ğayra enna süyûfehüm
Bihinne fülûlüm min ḳırâ‘i’l-ketâibi

beyti ve Farisî’den:

Hest râyet zamâne râ âdil
Lîk destet hizâne râ gaddâr

beytiyle şu:

Hemî befer-i tû nâzende dûstân lîkin
Be bî-nazîri-i tû düşmenân dehend ikrâr

beytinde olduğu gibi.

256 – Te’kîdü’z-zemm bimâ yüşbihü’l-medh: Mezmûmu medhi işrâb ider ta‘bîrât ve edâ ile zemm etmektir.

Faẖr-ı ‘âlemsiñ ve lâkin fâsı yoḳ
Güher-i kânisiñ ve lâkin râsı yoḳ

Dilerim Ḥaḳḳ’tan bunı her rûz u şeb
Saña bir merkeb vire kim bâsı yoḳ **syf:373**

kıt‘asında olduğu gibi ki bu usûl bir nev‘i hiciv demek olduğundan ve hiciv ise lisân-ı edebe yakışmadığından herhalde bundan ictinâb etmelidir.

FASL-I TASİ‘
TELVÎHÂT

257 – Lafz u ma‘nâ cihetiyle ma‘nâ-yı âhara işâret ederek maksadı parlak göstermeye medâr olan (mugâlata-i ma‘neviyye, tevriye, istihdâm, tevcîh, ta‘rîz, telvîh, remz) gibi şeyler telvîhâttan olup ber vech-i âtî beyân olunurlar.

258 – Mugâlata-i Ma‘neviyye: Şey’-i âharda misli veya nakîzî bulunan bir ma‘nânın zikriyle ma‘nânın bir mislinden misl-i diğerine veya nakîzine intikâl etmektir ki:

Dehânıñ nağme-perdâz eyledikde itdim istifsâr
Ṣorarsañ bu maḳâmı bûselikdir didi ol dildâr

beytinde (makâm ve bûselik) ta‘bîrlerinin îrâdıyla ma‘nânın misline intikâl olunmuş ve şu:

(Filân zâbit bir takım galebelerin vukûunu nakleder. Sıhhati ise ordu ricâlinin cerhi ile sâbittir) ibâresinde ki “cerh” lafzının işrâb ettiği ma‘nâ gibi ki bundan hem rivâyetin sekâmeti hem de ricâlin mecrûhiyyeti anlaşılıp her iki halde de nakîzini îmâ etmiş olur. **Syf:374**

259 – Tevriye: Biri lafzın delâlet-i zâhirisi cihetle karîb ve diğeri delâlet-i hafiyye cihetiyle baîd olan ma‘nînin muhtelifini veyahut biri mecâzî diğeri ma‘nâ-yı hakîkîyi mutazammın lafz-ı vâhid zikretmek ve ma‘nâ-yı karîbden ma‘nâ-yı baîdi murâd etmektir.

Her yana bûy-ı kâkülini târ-mâr ider
Ḳalmaz ṣabâya itdigi bu rûzgârdır[142]

beytindeki rüzgâr lafzı gibi ger ma‘nâ-yı karîbini yel ve baîdi zaman ma‘nâsı iken burada baîdi matlûbtur ve kezâ Arabî’den:

Yâ seyyiden hâz lüṭfel lehü’l-berâya ‘abîdü

[142] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 168.

Ente'l-ḥüseynü ve lâkin cefâki fîney yezîdü

kıt'asında yezid lafzının ma'nâ-yı karîbi Emevilerden Tâgi-i meşhûr ve ma'nâ-yı baîdi ziyâdeden fi'l-i muzâri' olup burada ma'nâ-yı baîd matlubtur.

İşbu tevriye san'atı tevriyeyi hâvî olan lafzın ve melâyimlerinin zikr ü hazfıyla (mücerrede, müreşşaha, mübeyyene, müheyyie) isimleriyle dört nev'idir ki ber vech-i âtî beyân olunurlar:

Tevriye-i mücerrede – Ma'nâ-yı karîb ile ma'nâ-yı baîdin levâzımından hiçbir şeyin mezkûr olmamasıdır.

Ṣordum nigârı dediler aḥbâb
Semt-i Vefâ'da ṭoğrı yoldadır

beytinde olduğu gibi ki burada (Vefâ ile doğru yol) lafızlarının ma'nâ-yı karîbini İstanbul'da Vefa Mahallesi'ndeki sokak olup ma'nâ-yı baîdi ise **syf:375** yârin vefâdâr ve ehl-i ırz olduğu cihetle burada hiçbirinin levâzımı zikrolunmayarak mezkûr ma'nâ-yı baîd kasdolunmuştur.

Tevriye-i müreşşehâ – Ma'nâ-yı karibin levâzımından birinin lafz-ı tevriyeden evvel veya sonra mezkûr olmasıdır.

Mâmelek ḫâkister oldı kendisi gül öksüzi
Nâibiñ ḳaldı işi elṭâf-ı raḥmâniyyeye

Ḫanümân-ı sûzi idüb îrâš-ı sevdâ-yı cünûn
Şimdi isti'dâd-ı kesb itdi Süleymâniyye'ye

kıt‘asında Süleymâniye’nin ma‘nâ-yı karîbi Dârü’ş-şifâ-yı meşhûr ve baîdi mû’sile-i Süleymâniyye denilen rütbe-i ilmiyye olup tevriyenin ma‘nâ-yı karîbi levâzımından olan cünûn-ı lafzî zikrolunmuş ise de maksad ma‘nâ-yı baîddir.

Tevriye-i mübeyyene - Ma‘nâ-yı baîdin levâzımından birinin lafz-ı tevriyeden evvel veya sonra zikrolunmasıdır.

Kûyuñda nâle kim dil-i müştâḳdan ḳopar
Bir nağmedir Ḥicâz’da ‘uşşâḳdan ḳopar

beytinde hicâz lafzının ma‘nâ-yı karîbi kıt‘a-yı ma‘lûme-i mübâreke ve baîdi mûsikide ki makâm olup burada baîdin levâzımından olan nağme ile nâle evvelce zikrolunmuş ve yine baîd kasdedilmiştir. Bunlardan başka:

Ḳadeḥ-i fısḳiyemi ṣu ḥalḳa-i rindân anıñ ḥavżı
Sarây-ı ‘işrete şâd-ı revândır bâḳiyâ meclis

beytinin tevriye-i müreşşahayı ve şu:

İş ayağa düşdi sen teşmîr-i sâḳ itmez misiñ
Bezmi ey sâḳi yine pür ṭumṭuraḳ itmez misiñ

syf:376

beytinin tevriye-i mübeyyîneyi hâvî olduğunu beyân eder ve esbâbının kâri’ler tarafından tahrîsini taleb eyleriz.

Tevriye-i Müheyyie – Tevriyeyi iki lafızdan biriyle diğerinde tehiyye etmektir. İzzet Molla’nın:

Ḳoyup ḳaldırmadan iki de bir de
Ḳazan devrildi söndürdi ocağı

beytinde ocağı tevriyesini kazan lafzı tehiyye etmiştir. Ma‘nâsı ise Yeniçerilerin iki de bir de kazan kaldırma ta‘bîriyle olan arsızlıklarının meşhûr olması ve âkibet ocaklarının söndürülmüş olmasıyla ma‘lûm olur.

260 – İstihdâm, muayeneyni mutazammın olan bir lafzın bir ma‘nâsını kendiyle ve diğer ma‘nâsını ona ait zamîr ile edâ etmektir. Hayâlî’nin:

Ayağa düş dilerseñ başa çıḳmaḳ
Anıñla başa çıḳdı câm-ı ṣahbâ

beytinde ayağa lafzının mısra‘-ı evvelde ayak ma‘nâsı ve mısra‘-ı sânideki ânınla ile de ayağ-ı mey olan kadeh kasdolunmuştur Arabî’den üstâd-ı muhteremim Şeyh Tahir Efendinin bedîiyyesinde vaki‘:

Nevrü’r-rabî‘i zehâmin nûri ṭal‘atihi
İẕyâne fîhi fecellâ ġayhebe’ẓ-ẓülemi

beytinde rebî‘ ile fasl-ı bahar ve fîh zamîriyle de Cenâb-ı Fahr-i Âlemin doğdukları şehr-i mübârek kasdolunmuştur.

261 – Tevcîh: Tebâyün ve tezâd üzre vecheyn-i muhtelifeyni hâiz olan bir kelâmın sevk ve îrâdıdır ki hâl ve makâm hangisine müsâid ise o sûret telakkî olunur. Nazm-ı Arabî’den: **syf:377**

Ḫâṭalî ‘Amrun veḳaben leyte ‘ayneye sevâ’i

beytiyle bunun tarz-ı âhirde tercümesi olan şu:

Tek göziyle bunı yazmış ḫaṭṭâṭ
Keşki ikisi bir olsa idi

beytlerinden Arabî’de terzinin diktiği ve Türkî’de hattatın yazdığı şeylerin güzel veya fena olduklarına göre ikinci mısra‘lar tevcîh olunup güzel ise keşki öteki gözü de açık olaydı makamında duaya ve onlar fena ise keşki öteki gözü de kör olaydı tarzında bedduaya haml olunur.

262 – Ta‘riz: Hakîkat ve mecâz tarîkiyle olmayarak mefhûm cihetiyle bir nükte-i talebe delâlet eden kelâma denir. Büyük bir zâtın yanında:

Yaz geçdi yine derd-i şitâ vâr
Ḳış geldi henüz evde kömür yoḳ

beytini îrâd etmek adeta kömür dilenmek kabîlinden olduğu gibi.

263 – Telvîh: Maksûd ile gayr-i maksûd arasında vesâit-i intikâliyyenin müteaddid olduğu nüktelerdir.

Ânlarıñ herbiri begden ṣayılursa da velîk
Biriniñ ḫânesi meftûḥ biriniñ cebi delik

beyti iki beyin zikrolunduğu sırada îrâd olunsa birinin hânesi meftûhtan kesret-i züvvâre ve ondan kesret-i it‘âma ve ondan ol Bey’in mükrim olmasına ve cebi delikten ol beyin cebinde bir şey duramadığına ondan da parasızlığa ve ondan da adem-i kereme intikâl olunduğu gibi.

264 – Remz: Maksûd ile gayr-i maksûd arasında vesâitin kalîl olmasıdır ki âla tarîk’ül-hafâ karîbe işâret demektir. **Syf:378**

Bir ḳıṣa bir uzun adamla ṭarîḳdâş oldum
‘Ârif añlar ki bu yolda nelere dûş oldum

gibi ki nezd-i erbâb ferâsette uzunluk hamâkate ve kısalık şeytanete mahmûl olup ikisinde kıllet-i vasıta ile delâlette hafâ vardır.

265 – Tenbîh: Bu fasılda yazılan şeylerin yekdiğerine münâsebet ve kurbiyyetleri olduğundan beyinlerini güzelce tefrîk lazım olmakla fıkarât-ı âtîyyeyi güzelce mütâlaa lazımdır. Şöyle ki:

Evvelâ – Mugâlata-i ma‘neviyye ile cinâsın farkıdır ki cinâs lafz-ı vâhidin iki kere zikrolunması ve sûrette müttefik ma‘nâda müttehid bulunmasıyla olup muğâlatada ise lafzın yalnız bir kere zikrolunması büyük bir farktır.

Sâniyen – Mugâlatanın kinâye ile farkıdır ki kinâye hem hakîkat hem mecâz cihetlerine dâll olan lafızda olup her ikisine hamli câiz olursa da muğâlata lafzın iştirâk-ı vaz‘ı hasebiyle iki ma‘nâya delâletini veya lafzın bi-hasebi’z-zikr ma‘nâ ile nakîzini tazammuna delâletten ibâret olmakla bunda da böyle bir büyük fark vardır.

Sâlisen – Mugâlatanın ta‘rîz ile farkıdır ki ta‘rîz lafzın arz u meylinden münfehim olup hakîkat ve mecâz cihetleriyle delâleti yoktur. Fakat muğalata mislini veya zıddını iş‘âr ettiğinden ona benzemez.

Râbian – Mugâlata ile tevriyenin farkıdır ki tevriye daima ma‘nâ-yı baîde muttasıl olduğundan bellidir.

Hâmisen – Tevriye ile tevcîhin farkıdır ki tevriye elfâz-ı müşterekeye mahsûs ve lafz-ı vâhidle ma‘nâ-yı baîd kasdına münhasır olup tevcîh ise bunun tamamen aksi olduğundan beyinlerinde küllî fark vardır. **Syf:379**

BÂB-I SALİS
MÜLHAKAT-I BEDÎ‘

266 – Ulemâ-yı bedîin esâsen vaz’ ettikleri usûller geçen iki bâbda beyân olan tarîkler ile Lisân-ı Osmâniyye mutâbık olmadığından dolayı buraya derc olunmayan birkaç şeylerden ibâret olduğu halde müteahhirîn-i üdebâ daha bir takım bedîalar ibdâıyla fenn-i bedîa ilhâk eylemişlerdir ki bunların bir takımı cidden müfîd

ve bir takımı da teşhîz-i ezhân gibi fevâidi mûcib olduklarından onları da bu bâbda icmâl eyledik ve isti‘mâlce olan halleri i‘tibâriyle üç fasıl üzerine tedvîn eyledik.

FASL-I EVVEL
MÜLHAKAT-I MÜFÎDE

267 – Mülhakat-ı müfîde kendilerinden cidden istifâde olunan (İrsâl-ı mesel, İktibâs, Tazmîn, Akd ü Hâl, Ahz ü Sirka, Telmîh) nâmında olan bedîalardır ki ber vech-i âtî ta‘rîf olunurlar:

268 – İrsâl-ı Mesel: Bir maddenin tavzîh ve takviyesi için bir misâl-i ma‘rûfu aynen îrâd ve temsîl tarîkiyle edâ etmektir. Hevâî’nin:

Kirpikleri uzundur yâriñ ẖayâle ṣığmaz
Meşhûr bir mešeldir mızraḳ çuvala ṣığmaz

beytinde “mızrak çuvala sığmaz” mesel-i meşhûrunun îrâdı gibidir Arabî’den Mütenebbî’nin:

Vaḥidüm mine’l-ẖallâni fi-külli beldetin
“İẕâ ‘aẕüme’l-matlûbü ḳalle’l-müsâidü” **syf:380**

beytiyle Farisî’den:

Nâdide rûzgârem ezân râsim ü an-nîm
“Arî be-rüzîgâr şeved merdüm resm-dân”

beytinin mısra‘-ı sânileri birer mesel-i meşhûr olduğu gibi.

Bazen iki mesel birden îrâd olunarak keyfiyyet daha ziyâde takviye olunur ki Arabî’den Cenâb-ı Lebîd’in:

Elâ külle şey’im mâ-ẖalallahe bâṭılü

Ve külli na‘îmil lâ muḥâlete zâilü

beytiyle Farisî’den Ebu’l-Şeyhü’l-Besetî’nin:

Ne her ki tîgi dâred be-harb bâyed reft
Ne her ki dâred pâd-ı zehr zehr bâyed hûrd

beytinin ve Türkî’den Râgıb Paşa merhûmun:

Ḥased-i ḳalb ‘adûvv lüṭf ile olmaz zâ‘il
Sengde mużmer olan ateşe âb itmez ešer[143]

beytinin her iki mısra‘ı başka başka birer mesel olduğu gibi.

269 – İktibâs: Kelâm, şer’-i şerife muhâlif düşmemek şartıyla sâmi‘in şevk ü neşâtını ve ekseriyâ mütenassıh ve müstefîd olması gibi ahvâl-i makbûleyi müeddî olmak üzere ol kelâma Kur’an-ı azîmü’ş-şân’dan veya Ehâdis-i Şerife-yi Nebeviyye’den bir kıt‘a almaktır ki bunda üç vecih vardır.

Vech-i evvel – Bir âyet-i kerîmenin veya bir hadîs-i şerif’in aynen nakl ü îrâdıdır.

Bî beḳâdır bu menzil ey aḥbâb
“Fetteḳullahe yâ ülil el-bâb[144]” **syf:381**

VE

Ey birâder ḳıl saḫâvet buḫli ḳo
“len tenâlü’l-birra ḥatte tünfiḳü[145]”

beytlerinde olduğu gibi.

Vech-i sâni – Zarûret-i vezin veya sâir bir sebepten dolayı ma‘nâ-yı aslî bozulmamak ve tamamen münfehim olmak şartıyla tezyîd veya tenkîs veya takdîm ve te’hîr-i elfâz ile olan iktibâsdır.

---

[143] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 138.
[144] Kur’an-ı Kerîm, Mâide Sûresi, Cüz: 7, Ayet: 100. s. 125.
[145] Kur’an-ı Kerîm, Âli İmrân Sûresi, Cüz: 4, Ayet: 92. s. 63.

Ḫâme-i te’kîd ḥaḳḳ “naṣrum-minallah” âyetiñ
İde šebt-i şuḳḳa-ı râyât-ı nuṣret rehberi

beytinde “naṣrum minallahi ve fetḥün ḳarîb[146]” âyet-i kerîmesinin yalnız kısm-ı evvelini îrâd etmek gibi ki ma‘nâ tamamen mevcuttur.

Vech-i sâlis – İktibâsda bazı mertebe ızmâr etmektir.

Naḳd-i ‘ömr-i zâhid oldu tövbe-i meyde telef
“Ḳavlehüm in-yentehü yuğferlehüm mâ-ḳad-selef[147]”

beytinde “ellezine keferû” elfâz-ı şerifesinin “lehüm” ile izmârı gibi ki bunda da ma‘nâ bozulmamıştır.

Tenbih – Gerek ızmâr gerek tezyîd ü tenkîs gerek takdîm ü te’hîr ile iktibâs pek büyük iktidâra mütevakkıf olduğundan yani ma‘nânın bozulmaması şart olduğuna göre bunu bi-hakkın îfâ edebilmek mezâmîn-i Kur’an ve Hadîs’e hakkıyla vukûfa menût olduğundan bu bâbda ihtiyât etmek lazımdır daha doğrusu işbu sıfat a‘lem-i ulemadan olan üdebâya mahsûstur.

270 – Tazmîn: Âhirin kelâmından kendi kelâmına bir şey ilave etmektir ki bunda iki vecih vardır: **syf:382**

Vech-i evvel – Alınacak kelâm pek ziyâde ma‘rûf olmaktır ki o halde bilâ-kayd ahz u tazmîn olunur.

Rûm’da añâ Sürûri gelemez mi ḳarşu
“İşte meydân-ı hüner gitmeyelim Şirâz’a”[148]

---

[146] Kur’an-ı Kerîm, Saff Sûresi, Cüz: 28, Ayet: 13. s. 553.
[147] Kur’an-ı Kerîm, Enfâl Sûresi, Cüz: 9, Ayet: 38. s. 182.
[148] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 177.

beyti bir mısra‘-ı meşhûru ve Arabî’den bir şâir dahi Kaab bin Züheyr Hazretlerinin beyt-i meşhûrunu alıp şu:

Ẕembî kebîrün ve uẕrî fîhi muttażiḥün
Feeḳbelehü ve’l-‘uẕri ‘inde’l-ḥurri maḳbûlü

“Ünbi’tü enne resûlellahi ev-‘adanî
Ve’l-afvü ‘inde resûlillahi me’mûlü

kıt‘asında tazmîn ettiği gibi.

Vech-i sâni – Alınacak söz o kadar ma‘rûf değil ise sahibine işâret olunarak alınmaktır. Sünbülzâde Vehbî’nin:

Benim gûyâ lisânımdan demişdir Vehbî-i evvel
Bu ra‘nâ beyti kim yazdım görüb tażmîne erzânı

“Ḳaçırdı Yûsuf ṣavmı Ẕeliḫâ-yı felek şimdi
Hilâl-i ‘îd ṣanma elde ḳaldı ṭaraf-ı dâmânı”

kıt‘asıyla Farisî’den Enverî’nin:

Layık-ı hâl-i hod ez-şi‘r-i Muizzî yek dü-beyt
Şâyed er tazmîn künem kân hest tazmîn savâb

“Enderin müddet ki bu destim zîd-i dâr-i tüm müzd
Cüft bûdem bâ-şarâb ü bâ-kebâb ü bâ-rebâb **syf:383**

Bûd-ı eşkem çün şarâb-ı sürh der zerrîn kadeh
Nâle çün zîr-i rebâb ü dil ber ateş çün kebâb

kıt‘asında olduğu gibi.

271 – Akd ü Hâl: Kelâm-ı mensûru nazmetmeye “akd” ve manzûmu nesretmeye “hâl” denir ki akdde kelâm-ı mesnevî nazmedilmiş olacağından letâfeti tezâyüd eder. Fakat halde nazm nesredilmiş olacağından ve nesre nazaran zaten latîf olan nazım eski letâfetini kaybetmek gibi ahvâle dûçâr olabileceğinden bunda bir takım ahvâl ile nazmın letâfet-i sabıkasını kaybetmemeye gayret ve binâenaleyh iki şeye dikkat lazımdır. Yani:

Evvelen – Nesredilen kelâm-ı manzûm sebk-i aslîsinden asla tekâsur etmeksizin bir sebk-i mergûb üzere olmak.

Sâniyen – Tekellüf ve argacdan berâat ile ondan daha hüsündâr ve şetâretli olmak lazım gelir.

Akde misâl

Vaktiyle yazmış olduğum şu:

(Kendini hakikaten insan tanıyanlar için ikbâl ü idbârın farkı yoktur. Her kârın mûcibi ahkâm-ı kader olduğundan âlâm u mihene sabr u sebattan başka ne çare olabilir?

Felâket insanı her şeyden ziyâde terbîye ettiği umûr-ı mücerrebeden bulunduğu için başına geldiği halde teessüfün lüzûmu yoktur. Bu köhne cihânı kendilerine makarr-ı daimî zanneden ve feleğin âlâyiş-i bî-seyyiâtına aldanıp da kibr ve azametle mest olanlara şaşılır ki dünya kimseye bâkî kalmadığını ve encâm-ı kâr bir avuç toprağa mütenezzil olduğunu görmüyorlar! **Syf:384**

İnsan iki cihânda makbûl olan ilm ü hüner tahsîline çalışmalıdır ki dünyada bir türlü zînet ahrette başka türlü hil‘at sahibi olsun. Câhil velevki merâtib-i dünyeviyyenin en bâlâsında bulunsun enzâr-ı kadr-şinâsânda ma‘hûd tavla-başılık darb-ı meseli hükmüyle görülür. İlim sâhibinin kalbini dehr-i dûnun tîr-i keder-i âmîzinden muhâfaza eder sadriyye gibidir. Riyâ ef‘âl-i şeytâniyyeden olduğu için insana yakışmaz. Adâlet- mekârim-i ahlâkın en şereflisi olduğundan sezâvâr-ı ittisâf-ı âlî bir haslettir. Hased sahibinin kalbini zulm ü gadr-i âharın ciger kâhını yakar

şiddetli bir ateş olduğundan birini âb-ı mürüvvetle itfâ diğerini bütün bütün imhâ ve câib-i insaniyyedendir.)

kıt‘a-yı mensûriyyeyi ber vech-i âtî nazmetmiş yani akdeylemiş idim:

İḳbâle ġurûr eyleme ‘aksinde beḳâ yoḳ
İdbârede incinme dime bu ne kederdir

Šâbit-ḳadem ol her miḥene bâb-ı rıżâda
Her işiñe ola mûcibi aḥkâm-ı ḳaderdir

Dûçâr-ı hümûm olduğuña hiç esef itme
‘Âlemde felâketde mürebbi-i beşerdir

Ey mest-i mey-i naḫvet olan köhne cihânı
Ẓannitme ki dünya saña her demde maḳarrdır

Ṭay olduğu dem defter-i enfâs-ı ḥayâtıñ
Kârıñ seniñ ‘uḳbâ iline seyr ü seferdir

Farż it ki taṣarruf idesiñ mülk-i fenâyi
Bâḳî ḳalacaḳ mâ-mülk ancaḳ ḳara yerdir

Taḥṣîl-i ‘ulûm eyle çalış kesb-i kemâle
Çoḳ ma‘rifet aṣḥâbına altunlı kemerdir **syf:385**

Sa‘y it ki ola ḳalb-gehiñ ‘ilm ile memlû
Dâreynde maḳbûl-i Ḫudâ ‘ilm ü hünerdir

Câhil ṭutalım bulsa nice rütbe-i ‘âlî
Ḳadrî olamaz kendisi ḫar-ı ševb-i semerdir

Tîr-i keder-i dehr-i denî ‘ârife geçmez
‘İlm ü hüneri sehm-i ğama zırh ü siperdir

Pâk eyleye gör ẕâtıñı evvelce riyâdan
Zîrâ ki riyâkâre dinür deyû siyerdir

Evṣâf-ı ‘adâletle berat-ı ḥilye-i ẕâtıñ
Ṭût ḥaḳ yolı kim sâliki Ṣıddıḳ ü ‘Ömer’dir

Hem cinsiñi ol müctenib renciş ü âzâr
Âzâriş dil-i âdeme nâmusı hederdir

Nâr-ı ḥasedi âb-ı mürüvvetle ḳıl iṭfâ
Kim nâr-ı ḥased-i ḳalbî yaḳar özge şererdir

“**Halle Misâl**”

Sünbülzâde Vehbî merhûmun:

Ṣanma ancaḳ baña bu dîde-i giryân ağlar
Derdimi yazdığı demde ḳalemim ḳân ağlar

Ṭıfl-ı bî-dâye-i dil giryesin artırmadadır
‘Âleme geldiğine oldı peşîmân ağlar

Bî-kesim öyle ki bu hâl-i ġaribim görse
Kendi derdin unudub baña yetîmân ağlar **syf:386**

Pençe-i ḫâr-ı sitemde göreli dâmenimi
Çeşm-i şebnemle benimçün gül-i ḫandân ağlar

Ẓulmet-i râh ṭalebde bu tekâpûlar ile
Teşne-leb ḳaldığıma çeşme-i ḥayvân ağlar

Ḫuşkî-i bâğ-ı ümîd-i dil bî-bâkim içün
Nâle ve zâr ile dolâb-ı gülistân ağlar

manzûmesini vaktiyle vech-i âtî üzere nesre tahvîl etmiş idim:

(Ey bî-derd ü şevk-nümâlar! Ve ey gam-âşinâ olanlar! Benim hâl-i esef iştimâlime yalnız dû-çeşm-i çeşme-i pür-hûnum ağlar zannetmeyin! Derdimi tahrîr eden kalem benimle hem-elem oluyor da – henüz ciğer-pâresinin cenazesi kaldırılmış rahat döşeğine yüzüstü kapanıp da ak çarşafları âl atlasa tahvîl eden mâtem-zede vâlideler gibi – yüzünü beyaz kağıda sürdükçe gözünden yaş yerine kan gelir.

Gûyâ bu kâr-hâne-i fenâda çekeceği mihen ü meşâkî daha vakt-i tufûliyetinde idrâk etmiş de gece yarılarında ne valide memesi ne dâye ninnisi kâr edip doğduğuna pişman olmuş çocuklar gibi tıfl-ı dil-i bî-vâyem dünyaya geldiğine nâdim olduğundan girye vü nâlişini bir derece artırdı ki sesi kesilmiş nâlende-âsâ için için ağlar.

Anadan babadan öksüz hısım-i akraba fırkatiyle çiger-sûz dertli yetimler hâk-ı mezellette sürünür aç ve bî-ilaç mezbele-i sefâlette gezinir ben nâ-mizâcî görseler kendi dertlerîn unutup hâl-i garîbime garip garip ağlarlar.

Dâmen-i hûn âlûdum dest-i sitem pey-vest hâra dolaştığını güler yüzlü güller tatlı sözlü bülbüller görseler güller eşk-i şebnemle bülbüller firâk u elemle ağlarlar.

Meydan-ı fenâda el-atş diyerek sîne-çâk olan şehîd ile kerbelâ gibi **syf:387** bir içim su temennisi yolunda mecrâ-yı zulmete tutulup da teşne-i leb kaldığıma çeşme-i hayvân çağlaya çağlaya ağlar. Bunca girye ve nâlişlerden hâsıl olan yaşlar kâr

etmeyip de sîne-i bâğ-ı emelin susuzuktan sûrâh sûrâh olduğunu gördükçe dolab-ı gülistân inleye inleye ağlar.

İnsâf, merhamet ki ateş karşısında şiş üzerinde pişen kebâp bile yağlı yağlı yaşlar dökerek döne döne ağlar.

Artık şefkat! Gayr-i mürüvvet; lütf ü âtifet ben üftâde-i girdâb melâleki koca koca denizler eşk-i telh saçarak çalkana çalkana ağlarlar ilah)

Tenbih: Mesel-i ensâir sahibi İbn-i Esîrin bu bâbda pek çok ve sâyâsî olup tahsîl-i meleke için akd ü hâl ile iştikâli bilhassa tavsiye ettiğini ihtâr eder ve bu bâb da ki tecrübemizin bunu müeyyed olduğunu beyân eyleriz.

272 – Ahz u Sirkat: Âharın şiirinden beyit veya mısra‘-ı cüz’î tahrîfât ile almak veya kısmen veyahut külliyyen mefhûm alıp tarz-ı âharda nazm ile kendi şiirine katmak usûl-i gayr-i müstahsenidir ki bu tarîke tevessülden ise îcâbına göre tazmîn veya irsâl-ı mesel tarzında edâ etmek daha güzel olacağından işbu usûle yanaşmamak lazım gelir. Ancak kısmen veya tamamen mefhûm olup da ondan a‘lâ bir tarz nev’înde ve daha parlak bir sûrette edâ kâbil olursa işbu usûle tevessül bir dereceye kadar ma‘füvv tutulur nitekim Sâib’in:

Bahûnem zerkim tâbâ kalem şed aşnâ desteş
Perî rûyî ki mey bir dem bimekteb min kitâbeş râ

beytinin mefhûmu alınıp Türkî’de: **syf:388**

Kendi elimle yâre kesüb virdigim ḳalem
Fetvâ-yı ḫûn nâ-ḥaḳḳ mı yazdı ibtidâ

sûretinde îrâd olunarak daha ma‘nîdâr ve daha âlâ bir tarza dökülmüş olduğundan def‘-i kîl ü kâl etmiştir. Fakat bu hâl pek güç olduğundan ve çünkü diğerinin bulduğu mazmûnu parlatmaya iktidâr var ise kendiliğinde mazmûn ihtirâıyla bir tarz-ı dil-ârâ

da îrâd-ı şiir kabiliyeti olacağından bu halde de öyle ahz ve sirkat tarîkine tevessül münasebetsiz olur velhasıl Sünbülzâde Vehbî'nin Sühan kasîdesinde ki:

Sirḳat-i şi'r idene ḳaṭ'-ı zebân lâzımdır
Böyledir şer'-i belâġatde fetâvâ-yı süḫan[149]

beytinin me'âlinden "essârik ü ve's-sârikatü fakta'û îdihimâ" nass-ı celiline tevfîkan eşyâ sirkat edercesine cezalanmak nev'inden olmak üzere şiirin sirkasında da beyne'ş-şuarâ kat-ı lisâna hükm verildiğinden bu hükme mazhar olmamak için bu gibi ahz ve sirkaya meyletmemek daha münâsib olacağından ve san'at göstereyim derken Fehîm'in:

Fehîmâ şâ'irân-ı bu'l-hevesde ḳalmamış inṣâf
Ḳanâ'at eylemez mażmûna dîvânı çalar çarpar[150]

beytine mâ-sadak olmak gibi ma'âyıb zuhûr edeceğinden artık bu bâbda ne yapmak lazım geleceğini kâri'lerin insaflarına havale ile bu fıkraya hitâm veririz.

273 – Telmîh: İbârede zikri mesbûk olmayan bir kıssaya yahut mesel-i sâir hükmünde bulunan bir fıkraya veya bir şiir-i meşhûre işâret eylemektir.

Nûr-ı faḫr-ı 'âleme eyle teveccüh dâimâ
Mâh-ı ḳalbiñ ide engüşt-i 'inâyet iki şaḳḳ

beytinde inşikâk-ı kamer mu'cize-i celilesine ve Âkif Paşa'nın: **syf:389**

Aḫter-i muẓlem[151] âfâḳ–ı felekde ṭoğmaz
Günde biñ şey ṭoğurur leyle-i ḥublâ-yı 'adem[152]

---

[149] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 178.
[150] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 178.
[151] Muzlem kelimesi Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde matlabım şeklinde okunmaktadır.
[152] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 176.

beytinde “el-leyletü’l-hublâ” mesel-i meşhûruna işâret olunduğu gibi.

İşbu telmîh sıfatı her lisânda müsta‘mel olup hüsn-i isti‘mâl olunduğu halde pek güzel edâlar hâsıl olacağından ve bu da birçok muhâzarâta mütevakkıf idügünden ehl-i edebin hayli darb-ı mesel ve kasas bilmeleri lazım geldiği bununla da sâbit olur.

FASL-I SANİ
MÜLHAKAT-I MUTAVASSITA

274 – Teşhîz-i ezhânı bâdi olan mülhakat-ı bedîiden “mülemmâ‘, muammâ, lügaz, târîh” denilen şeylerdir ki ber vech-i âtî beyân olunurlar.

275 – Mülemmâ‘: Birinin bir mısra‘-ı Türkî diğeri Arabî veya Farisî olmak veya beytler bu sûretle üç lisândan veya iki lisândan îrâd olunmaktır ki bunun için evzânda pek ziyâde mahâretle fevk-al-âde iktidâra mâlik olmak lazımdır. Çünkü evzân-ı Türkiyye, Fârisiyye muvafık ise de evzân-ı Arabiyye pek çok bahrlarda Türkî ve Farisî evzânına muhâliftir. Binâenaleyh Fârisiyle Türkî’den mülemma‘ şiir söylemek kolay ve fakat Arabî ile Türkî ve Arabî ile Farisî’den mülemma‘ şiir söylemek zordur. Velhasıl bu meydanda at oynatmak her şâir-i nây-ı süvârın kârı değildir.

Bunların emsâli Farisî’de Hazret-i Mevlâna ile Molla Câmi ve Hafız gibi dühâtın eserlerinde ve Türkçe’de Fuzûlî’nin asârında görülür ki müşârün-ileyhin:

syf:390

Andan âsûdedir ġanî vü gedâ
Ḫuld-Ullah Mekke-i ibdâ

beytiyle şu:

Ey benâ-yı esâs her vesvâs
Ente ḫannâs fî ṣudûri-n-nâs[153]

---

[153] Kur’an-ı Kerîm, Nâs Sûresi, Cüz: 30, Ayet: 4-5. s. 606.

beyti ve sâbıka beyân olunan iktibâs beytleri buna misâl olur.

276 – Muammâ: Bir kelâm-ı tamdır ki kendisinde zâhiren bir ma‘nâ-yı latîf mevcut olduğu halde bâtınen remz ve îmâ veya kalb ve tashîf gibi ahvâl ile de bir isme delâlet eder yani bu sûretle bir ismi saklamaktır ki envâ‘ı vardır. Lâkin re’y-i hakîrânemce mühim bir şey olmadığından tafsîle değeri yoktur. Binâenaleyh: Bir iki misâl îrâdıyla iktifâ olundu. Mesela Nâbî’nin:

Bende yoḳ ṣabr u sükûn sende vefâdan ẕerre
İki yoḳdan ne çıkar fikr idelim bir kerre[154]

beytinin ikinci mısra‘ında iki yoktan (Nâ) ile (Bî) kasdolunup bunlar terkîb olundukta şâirin ismi olan (Nâbî) nin zuhûru ve Arabî’den üstâz-ı muhteremim Tahir efendinin:

Ḳâlü nerâke münîra’l-fikri müẕ-‘abešet
Bike-ṣ-ṣebâta ve hiye’l-udûtü’l-kiberü

Feḳultü lâ ta‘cebü fel‘âşikûne ra‘av
Yerevne bi’l-ḳalbi mâlâ yudrikü’l-baṣaru **syf:391**

kıt‘asının mısra‘ı ahîrinde (yerevne) lafzının kalbinden (Nuri) isminin zuhûrî ve kezâ Sünbülzâde Vehbî’nin:

Şâẖ-ı ṭûbâ serv-i ḳaddiñle gelirse bir yire
Her gören cânâ olur elbet ṭarafdârıñ seniñ

beytinin şâh-ı tûbâdan (tı) serv-i kadden (elif) bir yere gelince (tâ) olup (her) ile tarafdâr oldukta (Tâhir) isminin zuhûrü ve Farisî’den:

[154] Karahan, 1987, Nâbî, s. 33; Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 181.

An âşıkî ki kerded kerrü biyân behâ-keş
İşkiste ser nihâde ber pây-ı rûh-i pâkeş

beytinde rûh yerine (cân) lafzı alınırsa onun pâyi nun olup işbu nun’un yerine de (bir) lafzı vaz‘ olunursa (Câbir) zuhûru gibi ki işbu şiirlerde başkaca birer ma‘nâ-yı latîf mevcut olduğu gibi bâtınen ahvâl-i ma‘rûza dahi zuhûr ettiğinden bunlarda muammanın ta‘rîfine mutabıktır fakat îmâ ve işâretler ta‘rîf yollu olur ve ne isim olduğu su‘âl edilirse ol vakit bu maddeyi müte‘âkib beyân olunan lügâz nev‘ine dâhil olur.

277 – Lügâz: Doğrudan doğruya bir ismin istihrâcı matlûb olan sözdür ki o sözde ya matlûb olan ismin hurûfuna işâret olunur veyahut evsâfı zikrolunur. Nitekim:

Sefîneniñ başı girse limâna
O memdûḥuñ ismi çıḳar meydana

beytinde hurûf-ı işâreti ile lügâz olup sefînenin başı (sin) olduğundan (liman) lafzına girince (Süleyman) zuhûru gibi ki Sünbülzâde Vehbî’nin:

Nedir kim ol iki yüzlü münâfıḳ
Nümâyân çehresinde levn-i ‘âşıḳ **syf:392**

Gezer dünyayı hem bi-dest ü pâ-dır
Muḳîm ẖâne-i ehl-i ġınâdır

Te‘âlallah nedir ânda bu ḳudret
Yemez içmez virir dünyaya ni‘met

Gehî Müslim ḳıyafetle bedîdâr
Gehî şekl-i firengîde nümûdâr

Ḳırılsa pâre pâre olsa ammâ
Żarar gelmez oña bir türlü ḳaṭ'â

Yatar zîr-i zeminde ẖâki yeksân
Semâda adıdır mihr-i diraẖşân

Eger kim olmasaydı kalbi fâsid
Cihânda olmaz idi ḳadri kâsid

Yeter vaṣf eyledik ol bî-vefâyı
Yanıñdan gitmese virmez ṣafâyı

nazmı vasıf tarîkiyle (altun) için lügâz olup Arabî'den:

Ve heyfü meẕbûḥin 'alâ Ṣadri ġayrihi
Yutercüm 'an ẕî-manṭiḳin ve hüve ebkemü

Terâhü maḳberan küllemâ ṭâle 'umrühü
Ve yażḥî belîğan ve hüve lâ yetekellemü

kıt'ası vasf-ı tarîkiyle (kalem) için lügâz olup Şehîr-i Safderî'nin: **syf:393**

Mâ ismü 'alîlin ḳalbü
Ve fażlühü lâ yechirü

Leyse biẕî cismin yürâ
Ve fîhi 'aynüv veyedü

kıt'asında hurûf-i i'tibâriyle (îd) için lügâz olup Farisî'den de:

Ah maḳlûb der-miyâne-i şeb
Ân mâh serv-i mâh rûbâşed

beytinde şeb arasına âhın maklûbu olan (hâ) girince (şihâb) ismi zâhir olup hurûf i‘tibâriyle lügâz olduğu gibi şu:

Hekîmâ çîset mâh heft dîde
Be bî-cirmi ser ü demeş bürîde

Bi dîh kesi mî zenend sinn-i rûz-tâşeb
Beri hergiz günâhı kes nedîde

kıt‘asında vasıf i‘tibâriyle (nî) için lügâz vardır.

278 – Târîh: Bedâyi‘-i cedîdenin en mühimlerinden olan işbu târih san‘atı hakkında Cevdet Paşa Hazretleri tetabu‘ât-ı lâzıme icrasıyla Belâgat-i Osmâniyye’lerinde ma‘lûmât-ı nâfia-yı cem‘ etmiş olduklarından işbu fıkrayı oradan hülâsa ederek tahrîr eyledik.

Müteahhirîn-i üdebânın ihtirâ‘ eyledikleri sıfat-ı târih bir vak‘a-yı müş‘ir olan mısra‘ veya beytin bi-hisâbi’l-cümel aded-i hurûfu ol vak‘anın târih vuku‘una müsâdif olmasıdır. Evâ‘ilde bu san‘at yok iken sonraları **syf:394**

(803) senesinde Timur’un Sivas’ı tahrîb eylediğine de (ẖarâb) kelimesi ve:

(856) senesinde Fatih Sultan Mehmed Hân Hazretleri’nin Rûmeli Hisârı’nı binâ ettiğine (Bünyân-ı Meḥmed Ḫân) terkîbi ve:

(857) senesinde müşârün-ileyh Hazretlerinin İstanbul’u fethettiğine (beldetü-t-ṭayyibetün) ibâre-i şerîfesi ve:

(878) senesinde yine müşârün-ileyhin Uzun Hasan’a galebesine ve (yenṣurekellahü naṣran ‘azîze) âyet-i kerîmesi ve:

(898) senesinde Molla Cami’nin vefatına (ve men daẖale kâne âminâ) tarih düşmüştür

İşte ibtidâları böyle mensûr olarak tarih aranıp bulunur iken (850) senesinde Fatih Sultan Mehmed Hân Hazretleri bir câmi‘-i şerîf binâ ettikte o asrın ulemâ-yı ve üdebâsından kasîde-i nûniyye sahibi meşhûr Hızır Bey* şu:

Câmi‘i zeyd-i ‘Amrum-min ‘umre

mısra‘ını söylemiş yani mevzûn olarak tarih îrâd etmiş ve ondan sonra şuarâ manzûm tarihler îrâdına başlamıştır ki Türkçe manzûm olarak söylenen ilk tarîh İstanbul’un fethine dair olan şu:

Ehl-i dîn İstanbul’u aldı cidâl ü ceng ile[156]

mısra‘ı olup (900) senesinden sonra da

932 – Engürüsi münhezim ḳıldı Süleymân-ı zaman

966 – Şam’ı iḥyâ eyledi Sulṭan-ı Rûm’uñ câmi‘î

978 – Aldı Ḳıbrıs aṭasın Şâh-ı Selîm

991 – Ehl-i sünnet menzili oldı revân[157] **syf:395**

Tarzında güzîde tarihler söylenmeye başlamış vel-hâsıl Hızır Bey merhûmun açtığı çığır giderek şiir için bir şâh-râh olup güzel güzel tarihler söylemekte bulunmuş iken Bursa ulemâsından Hâşimî Efendi ve gayet musanna‘ tarihler söylenerek bu yolda sâirlerine takaddüm ile sanâ‘at-ı tarih de imâm olmuş iken (1193) senesinde der-saâdete gelen Adana’lı Surûrî Efendi bu sanâ‘atın hurdelerini bulup bu fende üstâd-ı kül oldu.

Gelelim tarih san‘atının ahvâl ü envâ‘ına: Tarih denilen bedîa (tarih-i tâm, tarih-i mu‘cem yahut mücevher, tarih-i mühmel yahut sâde, ta‘miyyeli tarih, lafzan ve ma‘nen tarih, lügazlı tarih, ihrâc u idhâl usûlüyle tarih, dûtâ tarih) nâmlarıyla sekiz sûretle edâ olunur ki cümlesi ber vech-i âtî beyân olunurlar:

---

* Hızır Bey tazarruât sahibi edîb-i şehîr Sinan Paşa’nın peder-i âlîleridir

156 Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 183.

157 Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 183.

Tarih-i tâm – Tarihi eş‘âr için îrâd olunan mısra‘ı veya beytin cemî‘-i hurûfu dâhil-i hesâb olan tarihlerdir ki esâsen iki sûretle tertîb olunur.

Birinci sûret – Sırf hakîkat dairesinde taharrî olunup bulunan tarihlerdir ki bunda iki vecih vardır.

Vech-i evvel – Haşvden ârî ve murâd olunan ma‘nâ-yı kemâl-i vuzûh ile müfîd olan mısrâ‘-ı âzâde yani bir mısra‘-ı berceste halinde olandır. Surûrînin

Oldu Ṣaliḥ Efendi defter-dâr[158]

mısra‘-ı gibi ki bunu istimâ‘ eden kimse Salih Efendi nâmında bir zâtın defterdâr olduğunu fehmeder ve cemî‘-i hurûfu hesâb olundukta (1214) senesinde vukû‘u ma‘lûm olur ki yine Surûrî’nin:

1198 Ḳıldı İbrahim Efendi irtiḥâl **syf:396**
1202 İrtiḥâl itdi Meḥmed Çelebî
1209 Tezevvüc itdi ‘Âṣım Beg Efendi
1221 Eyledi rıḥlet gelüb Ḳutsî Efendi Ka‘be’den
1222 Mîr-i ‘Ârif itdi ‘aḳd-i izdivâc

mısra‘ları haşvden ârî birer târih-i bercestedir.

Vech-i sâni – Ekseriyâ ma‘nâ-yı murâda delâlet eden lafızların aded-i hurûfu tarihe muvâfık düşmediği cihetle bir mısrâ‘-ı berceste halinde îrâdı müşkil olur ki bu halde hesâbı doldurmak için haşv ve zâid lafızlar ilave olunur ve bu ilaveler ne kadar makâma münâsib ve letâif-i beyâniyye vü bedîiyyeyi müştemil olur ise tarih o kadar makbûl olur velhâsıl berceste tarih söylenemez ise bu iki tarîke tevessül olunur ki bu bâbda da Surûrî’nin:

---

[158] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 187.

1203 Bârekallah padişâh ‘âdil oldı Şeh Selîm
1214 Geçdi Ġâlib Dede cândan yâ hû
1219 Deyüb el-ḥükmüllah göçdü każızâde me’vâya
1204 Cân-ı şîrînini virdi Ferhâd [159]

tarihleri birer güzel misâldir.

İkinci sûret – Tarih-i hakîkat dairesinde bulunamadığı takdirde mecâz, kinâye, telmîh, tevriye yolları ihtiyâr olunarak söylenen tarihlerdir ki bunlarda sanâyi‘-i bedîiyye ve letâif-i beyâniyye derecelerine göre makbûliyyet bulunur. Surûrî’nin:

1209 Muḳayyed-zâde ḳayd-ı tenden ıṭlâḳ eyledi rûḥu
1213 Üç gemi yol buldı gemsiz at gibi ḳoşdı yeme
1222 Şerbeti ṣundı şeker-zâdeye sâḳî-i ecel
1265 Ḳoşdı kâvî-zâdeyi ger dûne-i mevte ecel

tarihleri bunun için pek güzel birer misâldir. **Syf:397**

Mu‘cem tarih – Ki buna (Mücevher Tarih) dahi denir. Mısra‘ veya beytin yalnız noktalı harflerinin hesâba dâhil edilmesidir ki tarihin mu‘cem olduğuna işâret için mu‘cem yahud mücevher sözlerinin evvelce kaydı lazımdır. Surûrî’nin:

Bir ṣabî’-i reşîd mektebde
İtdi ḫatm-i tilâvet-i furḳân

Şu ḥadîŝ oldı cevherîn târîḫ
“Ḫayrüküm men te‘alleme’l-ḳur’an”[160]
1210

[159] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 189.
[160] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 192.

kıt‘asıyla şu:

Günâhı var ise ‘afv ola mu‘cemle didim târîḫ

Naṣûḥî-zâde ḳıldı tövbe ḳurb-ı Ḥaḳḳ’a ‘azm itdi[161]

1218

beyti birer güzel misâldir.

Mühmel tarih – Ki buna (tarih-i sâde) dahi denir. Yalnız noktasız harflerin dâhil-i hesâb edilmesiyle olup bunda da evvelce mühmel veya sâde sözleriyle işâret etmek lazımdır. Surûrî’nin:

Ḥurûf-ı sâdelerle eyledim taḥrîr-i târîḫiñ

Bekir Ağa ḳûrûb sûr-ı tezevvüc ber-murâd oldı[162]

1192

beytinde olduğu gibi.

Ta‘miyeli tarih – Bazen tarih mısra‘ında aded-i hurûfu bir kaç nâkıs veya ziyâde geldikte makâma münâsib ta‘miye ile ol mikdarın zamm ü tarhını evvelki mısra‘da işrâb ederek yapılan tarihlerdir ki Surûrî’nin: **syf:398**

Şekl-i girdâb gelür fikre yazarken târîḫ

Sürdi yelken kürek a‘dâ-yı Ḳapudan Paşa[163]

1204

beyti gibi ki tarih mısra‘ında beş adet noksan olduğundan ve şekl-i girdâb beşe dâll idügünden onun zammıyla tarih ikmâl edilmiştir.

Dû-tâ tarih – Bir mısra‘ın hurûfu matlûb olan senenin tamam iki katı olmaktır fakat bunun ale’l-âdesi makbûl olmayıp şâyân-ı kabûl olanı Surûrî’nin:

Bir cum‘a gün şevket ile Sulṭan Osmân oldı şâh[164]

[161] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 193.
[162] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 193.
[163] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 194.

mısra‘ı gibi olup her nısfından birer tâm tarih çıkarsa ol vakit makbûl olur ki bunun (bir cum‘a gün şevket ile) nısfı senenin adedi olan (1168)’e ve diğer nısfı da yine bu mikdara bâliğ olur.

Dû-tâ tarihlerin en musannâ‘ olanlarından biri de mısra‘ın hurûf-i mu‘ceme ve mühmelesinden yekdiğerine müsâvî başka başka iki tarih zuhûrudur Surûrî’nin:

Muvaffaḳsıñ Surûrî mu‘cem ü mühmel dû-tarîḫe
Murabba‘-yı vefḳ-i kişver Muṣṭafa Ḫân’dır mekârimle[165]

beyti gibi ki bunun hurûf-ı menkûtası (1222) olduğu gibi hurûf-ı mühmelesi de o kadardır.

Lafzan Ma‘nen Tarih – Beyit veya mısra‘ın lafzen ve ma‘nen tarihi müştemil olmasıdır. Hâşimî Efendi’nin:

1030 Yol oldı Üsküdar’a biñ otuz da Aḳdeniz ṭondı. mısra‘ı ve: **syf:399**
1101 Sadr-ı ‘Âlî aldı biñ yüz bir de Erdel mülkünü
mısra‘larında olduğu gibi.

İhrâc ve idhâl ile tarih – Bu usûl-i ta‘miyyeden daha zor ve pek büyük iktidâra mütevakkıftır. Nitekim Müştâk nâm şâir (1142) senesinde Eşref Hân Efgânî’nin asâkîr-i Osmâniyye ile vukû‘ bulan muhârebesinde münhezimen firâr ettiğinde şu:

Eşref ez-tîğ-i padişâh kerîḫat

mısra‘ını söylemiştir ki hesâbı şu vecihledir yani:

---

[164] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 195.
[165] Ahmed Cevdet Paşa, 1299: 196.

(Tîg-i padişah) terkîbinin aded-i hurûfu (1723) olup ondan (Eşref) isminin adedi olan (581) tarholundukta (1142) olur.

Kezâlik (1144) senesinde vâki‘ olan musâlahaya tarih olmak üzere Mesrûr Hân tarafından:

Cedel-i reft ezmiyân şehr-i yârân ittiḥâd âmid

mısra‘ını söylemiştir ki (şehr-i yârân) sözü (717) olup bundan (cedel) in mikdarı olan (37) tarh olundukta (730) olur ve (ittihâd) ın mikdârı olan (414) zamm olundukta (1144) olur.

Lügâz tarzında târih – Adeta lügaz gibi olmasıdır ki bir mezar taşına yazılmış olan ve (1055) tarihini müş‘ir bulunan şu:

Şerḥâ çekdim dâğ urdum göz göz itdim sîne mi
Sengimi seyreyleyen bilsün vefât târîḫimi

beyti gibi ki şerhâ çektimden bir rakamına dâğ urmaktan nokta yani sıfıra işaret ve göz göz dahi iki dâne beşe dâll olduğundan şu sözlerin hükmü rakam yazar gibi soldan sağa doğru yazılınca (1055) zuhûr eder. **Syf:400**

Faide – Tarihlerin hesabında cârî olan ve ebced hesâbı denilen şey şudur yani:

40	=	م	1	=	ا
50	=	ن	1	=	ء
60	=	س	2	=	ب
70	=	ع	2	=	پ
80	=	ف	3	=	ج
90	=	ص	3	=	چ
100	=	ق	4	=	د
200	=	ر	5	=	ه
300	=	ش	6	=	و
400	=	ت	7	=	ز
500	=	ث	7	=	ژ
600	=	خ	8	=	ح
700	=	ذ	9	=	ط
800	=	ض	10	=	ی
900	=	ظ	20	=	ك
1000	=	غ	30	=	ل

Faide-i uhrâ – Tarihlerin hesabında telaffuza değil hatta i‘tibâr olunur. Mesela (Fetvâ, da‘vâ) gibi kelimeler mücerred hallerinde yâ ile yazılıp elif gibi okunursa da herhalde hesâba yâ ile alınır fakat esnâ-yı terkip de (fetvâya, da‘vâdan) gibi elifle yazılırlarsa da hesâba elif alınıp aslı olan yâ alınmaz.

Syf:401

Ve (Müftiü’l-enâm) ibaresinde yâ ile hemze-i vasl telâffuz olunmadığı halde hatta mevcûd oldukları için yâ ve hemze hesâba dâhil olurlar.

(Havâce) Hoca kelimesinde dahi vav ile elif telâffuz olunmaz ise de hat’da mevcut olduklarından hesaba girerler.

(Fatiha) gibi âhirinde tâ’-i te’nîs olan Arabî kelimelerin hâl vakıflarında âhirleri ha gibi beş hesap edilir.

(Fatiha-i şerife) terkibinde fatihanın âhirinde ki ha’yı resmiye beş hesap olunduğu gibi üzerinde olan hemze dahi başkaca bir olarak hesap olunur.

(Müfti-i âlem) terkibinde dahi ya ile hemze hesaba girer.

(Nisa’) gibi âhirlerinde elif-i memdûde olan kelimât-ı Arabiyyenin hemzeleri lisânımızda lafzan ve hattan terk olunarak (Nisâ) yazılıp öylece okunduğundan yalnız elif hesap olunur. Fakat mevsûf yahut muzâf olursa hemze-i mezkûre tahrîr olunacağından yani (Nisâ’-i Hasan ve Nisâ’-i zaman) denildiğinden bu halde mezkûr hemzeler dâhil hesap olurlar.

(Cüz’) kelimesi bazen vav ile (cüz’) yazılıyorsa da lisânımızda yalnız hemze ile (cüz’) yazmak usûldendir ve yazıldığı gibi hesap olunur.

(İki yüz) lafzını terkîb ederek bir ya ile yazmak hatâdır.

(Efendiye, şimdiye kadar) sözlerini (efendiye, şimdiye) sûretinde yazmak dahi hatâdır.

(Kâimmakam) sözünü bir mim ile yazmak câiz değildir.

Emir ma‘nâsına olan (bey) vaktiyle (bîn) gibi ya ile yazılmış ise de ya’sız yazmak lazımdır. **Syf:402**

Okumak masdarının emr-i hâzırı (oku) olduğundan eskiden bazılarının (okı) sûretinde yazışları hatâdır.

(Kalmak ve gitmek) masdarları ya’lı olduklarından bunların iştikaklarında (kaldı, gitti, kalıyor, gidiyor) gibi ya’sız yazmak dahi hatâdır.

(Yine) bir ya ile olup (yîne) sûretinde iki ya ile tahrîr dahi hatâdır.

(âyîne) iki yâ'lı olduğundan bir ya ile yazmak hatâdır.

(Salat ve zekat) Lisân-ı Osmânî'de elifle (salât ve zekât) sûretinde yazıldıklarından böylece hesap olunurlar.

(Mısra') Arabî'de elifle ise de kadîmden biri îrâd ve ba'dehu Osmanlı üdebâ ve şuarâsı elifsiz isti'mâl ettiklerinden bunun her iki sûreti de câizdir.

Velhasıl kitabımızın ibtidâlarında söylediğimiz vecihle tahrîf-i imlâ ve tagyîr-i elfâz câiz olmadığından kavâid-i sarfiyyenin îcâb ettiği gibi yazmak ve tahrîr olunan hurûfu hesaba katmak lazımdır.

FASL-I RABİ'
MÜLHAKAT-I ZÂİDE

279 – Müteahhirîn-i üdebâ letâif nev'inden olarak (mütelevvin, muvassal, mukatta', hazf, mühmel, mu'cem, reftâ, hayfâ, tashîf) nâmlarıyla daha dokuz bedîa ziyâde etmişlerdir ki teksîr-i fevâid zımnında onları da hülâseten tahrîr eyledik:

syf:403

280 – Mütelevvin: Bir beytin kırâatında gayet az bir tagayyürât icrâsıyla beytin mebnî olduğu vezinden vezn-i âhire intikâlîdir. Nitekim:

İnneme-d-dünyâ fedâ'i dâre
Vebnü'l-dünyâ fedâ'i dâre

beyti fedâ'da ki hemzenin zamme-i tavîle ile kırâatı üzerine mebnî olarak

İnneme-d-din = Fâ'ilâtün
Yâ fedâ' = Fâ'ilâtün

Dâre = Fâ‘ilün

sûretinde bahr-i remelden iken hemzenin kasrıyla kırâat olunursa

İnneme-d-din = Fâ‘ilâtün
Yâ fedâ = Fâ‘ilün
Dâre = Fâ’lün

halinde bahr-ı medîre intikâl eder ve Farisî’den:

Ey büt-i meh tal‘at ahtar gulâm
La‘l-i şekker bâr-ı tû kevser benâm

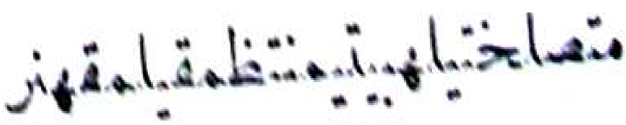
beytinde ve tal‘at sözlerinin tâ’ları kesr-i maksûre ile kırâat olunursa bahr-ı serî‘den (müfte‘ilün, müfte‘ilün, Fâilün) vezninde ve mezkûr tâ’lar memdûd ve şekerin kâfî müşedded okunursa bahr-ı remelden (Fâ’ilâtün, Fâ’ilâtün, Fâ’ilün) vezninde olur.

281 – Muvassal: Bir mısra‘ın hâvî olduğu hurûfâtın kâffesi hurûf-ı muttasıladan olmasıyla cümlesinin yek kalemde bir kelime gibi yazılmasıdır nitekim:

Muttaṣıl ḫaṭṭıyla beyti muntaẓam ḳılmaḳ hüner

mısra‘ını şu:

Muttaṣılḫaṭṭıylabeytimuntaẓamḳılmaḳhüner

sûretinde yazmak kâbildir. **Syf:404**

Bir vak‘aya tarih olmak üzre bir kelime veya bir terkîb bulunmak beyn-el-üdebâ de’b ü âdet olmuştu. Şöyle ki:

(791(sene-i hicriyyesinde fevt olan Hâfız Şîrâzî'nin vefatına (Hâk-i musallâ) terkîbi ve:

282 – Mukatta‘: Muvassalın hilâfıdır ki beyit veya kıt‘a da hiçbir harf muttasıl bulunmayıp hurûf-ı munfasıladan mürekkeb olmasıdır Arabî'den:

زورن ودوداً وادران
زوراً وزاوزر وزار

Zevran ü dûdan ü idrân
Zevran vaz üzer vüzâr beytiyle

Farisî'den.

زار وزردم زدرد دورئ او
درد دل وار زار دارد وزرد

Zâr ü zerdem zi-derd-i devr-i o
Derd-i dil var zâr dâred ü zerd

beytinde ve Türkî'den:

اى دل آواره وار درد اوزره درد

Ey dil-i âvâre var derd üzre derd

mısra‘ında olduğu gibi.

283 – Mühmel: Mısra‘ veya beytin harfleri kâmilen noktasız harflerden olmasıdır. Arabî'den:

اعدد لحسادك حد السلاح
واورد الآمل ورد السماح

A‘did liḥüssâdike ḥadde's-silâḥi
Ve avrade'l-âmili virdü's-semâḥi

beytiyle Farisî'den:

كه كردكار كرم مرد وار در عالم
كه كرد اساس مكارم ممهد ومحكم

Ki Kird-gâr-ı kerem merd vâr der âlem
Ki kerd esâs-ı mekârim mümehhed ü muhkem

beytinde olduğu gibi ki bu san‘at vaktiyle büyük bir ma‘rifet addolunduğundan şâir-i şehîr Feyzî-i Hindî Kur’an-ı azîm-üş-şâna noktasız hurûfâtla büyük bir tefsîr yazmıştır ve asrımızda da Şâm müftüsü olup kudret ilmiyesiyle meşhûr-ı âfâk olan Mahmûd Hamza Efendi merhûm dahi böyle bir tefsîr te’lif etmiştir ki bu tefsîr vefâtından sonra Beyrut’ta tab‘ edilmiştir.

284 – Mu‘cem: Mühmelin aksi yani kâffe-i hurûfâtın noktalı olmasıdır. Arabî’den:

نقى نيتة ثبت
بتين يزين جبى

Naḳî niyyete sebt
Bityîn yezîn cebî

beyti gibi ki bunda hurûf-ı infisâl dahi olmadığından kendisinde san‘at-ı tavsîl dahi vardır yani muttasıl yazmak dahi kâbildir.

285 – Hazf: Hurûf-ı hecâdan birini bir kasidede bi’l-iltizâm bulundurmamaktır. Mesela (râ) harfini güzelce telâffuz edemeyen bir zâta takdîm olunacak kasidede râ’lı kelime bulundurmamak gibi ki:

درد جوركله سنك بو ديدهم
دوكيور خون دلى چشمه كبى

Derd-i cevriñle seniñ bu dîdem
Döküyor ḫûn-ı dili çeşme gibi

beytiyle Farisî’den:

زلفین بر شکسته و قد صنوبری
زیر دو زلف جورش دو خط عنبری

Zülfeyn-i ber şikeste vü ḳad sanev beri

Zîr-i dû zülf cevreş dû ẖatt ‘anberi

beytinde elif harfi bulundurulmamıştır.

286 – Raktâ: Şiirin bir harfi noktalı diğeri noktasız olarak evvelden nihayete kadar böyle olmasıdır ki kasidede olunca (raktâ) ve bir beyitte olursa (erkat) denir ki. Farisî’den:

از اثر بوی خوش طبع تو
باد صبابستهٔ بستان کشاد

Ez eser-i bûy-ı hoş tab‘-ı tü

Bâd-ı sabâ beste-i büstân küşâd

beyti erkattır.

287 – Hayfâ: Şiirin bir kelimesi mu‘cem diğeri mühmel olmaktır ki kasidede olunca (hayfa) ve beyitte olursa ahyâf denir. Nitekim Farisî’den: **syf:406**

تخنت معلا و بخنت مهد
چشنت مروح جیشت مؤکد

Taẖtet mualla vü baẖtet mümehhed

Çeşnet mürevvaḥ ceyşet-i müekked

beyti ahyâftır.

288 – Tashîf: Şiirin kelimelerinden bazı harflere nokta ilavesi ve bazılarından nokta hazfı ve mütekarribü’l-mahrec ve mümâsilü’ş-şekl harflerin tebdîli ile ma‘nâ-yı evvelin tagayyür etmesidir. Nitekim:

نعمت رؤيتى كوزلر نه بيلور
انى كوز اهلى بيلور كوز نه بيلور

Ni‘met-i rü’yeti gözler ne bilür
Anı göz ehli bilür göz ne bilür

beytinin her iki mısra‘ındaki son göz lafızlarından noktalar hazf olunsa mezkûr lafızlar kör olup beyt şu:

نعمت رويتى كورلر نه بيلور
انى كوز اهلى بيلور كور نه بيلور

Ni‘met-i rü’yeti körler ne bilür
Anı göz ehli bilür kör ne bilür

Sûretine inkılâb ile ma‘nâ tamamen tagayyür etmiş olur.

289 – Şuarâ-yı Arabî’den biri bir hüsnâ câriye ile eğlenmekte bulunan bir emîrin huzûruna çıkıp güzel bir medhiye takdîm eder. Emîr ise asla sem‘-i i‘tibâr etmeyerek şâirin bilâ câ’ize def‘ ettiğinden şâir kapıdan çıkınca kapının üzerine şu:

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِى عَلَى بَابِكُمْ
كَمَا ضَاعَ دُرٌّ عَلَى خَالِصَه

Leḳad żâ‘a şi‘rî ‘alâ bâbiküm
Kemâ żâ‘a dürrin ‘alâ ḫâlişi **syf:407**

beytini yazıp gider Emîrin mukârinleri bunu görünce emîre haber verirler emîr hiddet ederek şâiri celbeder şâir işi anladığından bâb-ı emîre gelince beytin (zâ‘) kelimelerinde ki ayınların kuyruklarını silip başları hemze gibi kalarak beyt şu:

لقد ضاع شعري على بابكم
كما ضاع درّ على خالصه

Leḳad żâ’ şi‘rî ‘alâ bâbüküm
Kemâ żâ’ derrü ‘alâ ẖâliṣi

sûretinde medhe mübeddil olur ve emîr kendisine muâsebe edince (efendim yanlışınız var beyti güzelce okuyunuz) der ve fi’l-hakîka tekrar okununca cihet-i medh hoşa giderek şâire ikrâm olunur ki bu misâl tashîf için pek latîf bir şeydir.

290 – Tenbîh-i Âhir: Bunlardan başka daha birçok bedâyi‘ var ise de onlar bunlardan lüzûmsuz ve değersiz şeyler olduklarından tahrîrine lüzûm görmediğimizi ve bu tahrîr ettiklerimizi de imtisâl olunsun için değil kütüb-i edebiyyede görüldüğü sıralarda ne oldukları anlaşılsın için yazdığımızı beyân eder ve kavâid-i bedî‘iyyenin cümlesine tevessül lazım olmayıp gelişi güzel zuhûr ettikleri halde makbûl olacağını beyân ile işbu birinci kitaba hitâm verdik. Ve minallahü’t-tevfîk.

SON

Kasbar Matbaası

SONUÇ

Nazâriyat sahası içinde önemli bir yere sahip olan Mecâmiü'l-Edeb isimli eser üç dilden alınan örneklerle desteklenerek, kapsamlı anlatımıyla dikkat çekmektedir. Eser dört cilt üzerine tedvîn edilmiş olup bunlardan birincisini belâgate, ikincisini Şiire, üçüncüsünü Kitabet ve Hitabet'e, dördüncüsünü ise Tercümelere ayrılarak bir taksimata gidilerek ortaya çıkartılmış bir eserdir. Mehmet Rifat bu çalışmasını yaparken detaylı bir incelemede bulunmuş döneminin önde gelen eserlerinden ve kaynaklarından bilgi toplamıştır.

Eseri meydana getirirken Arap, Fars ve Türk ediplerinin çalışmalarından faydalandığını ifade etmektedir. Eserin oluşturulmasındaki yöntemi belirleyen en önemli etkenler arasında Namık Kemâl'in "Lisân makalesi" ile "Bahar-ı Dâniş" isimli eserleri olduğu kanaatindeyiz. Bu eserlerde Namık Kemâl, Arap ve Fars kökenli kelimelerden vazgeçemeyeceğimizi bu lisânların da öğrenilmesi gerektiğini ifade etmesi birçok aydınımıza yol gösterdiği gibi Mehmet Rifat Bey'e de yol göstermiştir. Bu eserlerden hareketle eseri oluşturan yazar üç lisândan örnekler vererek Belâgat biliminin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmaktadır.

Mecâmiü'l-Edeb isimli eser dört cilt üzerine oluşturulmuştur. Bu dört cildin birinci cildini Belâgat bilimine, ikinci cildini Usûl-i Şi'r'e, üçüncü cildini Usûl-i İfade'ye ve dördüncü cildini ise Terâcim-i mütenevvia'ya ayırdığını söylemesine rağmen kitao içinde dördüncü cildi bulunmamaktadır. Daha sonraları ayrı bir kitap olarak yazıldığı ifade edilmektedir.

Bizim inceleme alanımız olan birinci cildi İlm-i Belâgat'ı da ayrıca dört kitap üzerine tedvîn etmiştir. Bu kitapların birincisini İlm-i Fesâhat, ikincisini İlm-i Maânî, üçüncüsünü İlm-i Beyân ve dördüncüsünü de İlm-i Bedi'ye ayırmıştır. Bu ayrılan kitapların her birinin başında birer mukaddime mevcuttur. Bu ilimlerin nelerden oluştuğunu ifade ederek bölümleri ve özellikleri üzerinde durur.

Birinci cildin başında Edep konusuna değinir ve çeşitli hatalardan kurtulmak için gerekli olan şeyleri bilmek olarak tanımlar ve çeşitlendirir. Ardından birinci kitap olan Usûl-i Fesâhat bahsine geçer. Mehmet Rifat, fesâhatı şu şekilde ifade eder: "Kelâmı oluşturan lafızların söylenmesinde ve işitilmesinde, mümkün olduğu kadar kolay ve tatlı olmakla birlikte söylenirken ma'nâsı zihinleri bulandırmayacak şekilde açık ve anlaşılır olması gerektiği ile lisânı kurallarına uygun olarak kullanma sanatı"dır. Fesâhat'ın yine iki şekilde ifade olunduğunu görmekteyiz. Bunların birincisi kelimede fesâhat, ikincisi ise kelâmda fesâhattır. Bu kelimede ve kelâmda olan fesâhat bahislerine girerek Türk, Arap ve Acem edebiyatından örnekler verir. Yine bu bölümde eserin bir bölümünün eksik olduğu görülmektedir. Kelimede fesâhat kısmı tam olarak mevcut iken, kelâmda fesâhat kısmı tam olarak bulunmamaktadır. Eser bu bakımdan eksik olarak elimizde mevcuttur. Yaptığımız çalışma da bu bahsin eksik kalması biz de bir üzüntü sebebidir. Yine bu kitapta dönemin Arap, Fars ediplerinin yanı sıra Batı'dan tercüme yoluyla gelen makalelere de değinmiştir. Burada meşhur Fransız ediplerinden Racine'in, Voltaire'in mektuplarından örnekler eklendiğini görüyoruz.

İkinci kitap ise İlm-i Maânî'ye ayrılmıştır. İlm-i Maânî'yi şu şekilde tarif eder: Lafızları açık bir şekilde ifade ederek kelâmı hâlin, mevkinin gerektirdiği şekilde kelimeleri ifade etme usûllerinden, kurallarından ve kanunlarından bahseden ilimdir. Bir diğer deyişle sözü hâle uygun olarak söyleme kurallarını öğreten bilim dalıdır. Şeklinde ifade Mehmet Rifat bu kitapta şu bahsedilen "Müsnedün-ileyh, müsned, mütemmimât-ı cümle, isnâd-ı haberî, inşâ, kasr, vasl, fasl, îcâz, ıtnâb ve müsâvât" konularına değinir ve bunları örneklerle açıklar.

Üçüncü kitap ise İlm-i Beyân'a ayrılmıştır. Bu kitapta İlm-i Beyân ifadesini şu şekilde tanımlar: Bir ma'nâya gelen ifadeleri bir diğerinden farklı yollarla ifade etme usûllerini açıklayan ilme denir. Şeklinde açıklayarak üç konu üzerinde durur. "Mecâz, İstiâre, Kinâye" daha sonra bunlar üzerinde tek tek durarak açıklamalar da bulunur.

Dördüncü kitap Bedi‘ ilmine ayrılmıştır. Bu kitapta ise Kelâmın işitildiğinde hoş gelecek bir sûretle düzenlenerek ruhu okşayıcı bir halde tertîp etme usûl ve kurallarını bildiren ilimdir şeklinde ifade eden Mehmet Rifat bu kitabı üç konu üzerine ayırır. Bunlardan birincisi Muhassenât-ı Lafziye, İkincisini Muhassenât-ı Ma‘neviyye ve Üçüncüsünü ise Mülhakat-ı Zâide’dir. Kitabın başında normalde iki bâb üzerine kurulması gereken bir konu olduğunu ifade eden Rifat, üçüncüsünün neden ilave edildiğini; “sonradan yetişen edipler bu bedi‘ ilmine letâfet nev‘inden birtakım konular daha ilave ettiler ki onları da buraya derc ettik ki faydayı artıracağı kanaatindeyiz” şeklinde ifade eder.

Eserin muhteviyâtı açısından bakıldığı zaman Belâgat bilimi üzerine eser yazacak kişilerin faydalanmasında çok yararı olacağı kanaatinde olduğumuzu burada belirtelim. Yine eserin içeriği çok ağır bir üslûp ile yazılmamış olup halkın anlayabileceği bir tarzdadır. Eser medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu için ilim öğrenen gençlerin anlayacağı bir dille oldukça sadedir.

Türk belâgat kaidelerini en ince ayrıntısına kadar tarif ederek açıkladığı için; Türk Belâgatı isimli bir sözlük yazılması sırasında çok faydalı olabilecek kaynak bir eserdir.

Bu dönemde ve daha önceki dönemleri ihtivâ eden eserlerin ihtiyacını karşılayacak bir Belâgat üzerine kapsamlı sözlük bulunmayışı bu alanla ilgili eksiklikler arasında görülmüştür.

Bütün bu noktaları gözden geçirdikten ve eser ile yazar hakkındaki düşüncelerimizi söyledikten sonra sözlerimizi; çalışmamızın amacını yerine getirebildiysek ne mutlu bize diyerek tamamlamak istiyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrahman Süreyya, *Mizânü'l-Belâga*, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası, 1303

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniye*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1299.

AKTAŞ, Şerif, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

AKTAŞ, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1991.

AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul, İnkilâp Kitabevi, 1990

Ankaravî, İsmail Hakkı, *Miftahü'l-Belâga ve Mısbahü'l-Fesaha*, İstanbul, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1284.

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c.I,II, İstanbul, 1972.

BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.

BİLGEGİL, M.Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara, 1980.

BOZDOĞAN, Ahmet, *Manastırlı Mehmet Rıfat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2001

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 23.Baskı, Ankara, 2006.

DİNÇ, Yasemin, *Mecâmi'ü'l-Edeb'in Şiirde Âhenk Kavramı Açısından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994

Diyarbakırlı Said Paşa, , *Mizânü'l-Edeb*, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305.

ENGİNÜN, İnci, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1998

ERGİN, Muharrem, *Osmanlıca Dersleri*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2001.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2001.

İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1964.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1981.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Tarihi*, Giriş, Ankara, 1984.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul, 1984.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.

Manastırlı Mehmet Rıfat, *Mecâmiü'l-Edeb*, Dersaadet, Kasbar Matbaası, 1308

Manastırlı Rıfat Mehmet, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi VII*, İstanbul, Dergâh Yayınları, (1990), 333.

Muallim Naci, *Istılâhât-ı Edebiye*, İstanbul, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.

Muallim Naci, *Lügat-ı Naci* (Haz. Faruk K. Timurtaş), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987

Namık Kemal, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* (Haz. YETİŞ, Kâzım), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989

OLGUN, Tahir, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul, 1973.

ONUR, Esra, *Manastırlı Mehmet Rıfat'ın "Mecâmiü'l-Edeb" Adlı Eserinin Fesahat Kısmı*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2 / 3 Summer 2007 s. 418-427.

Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Büyük Lügat, Türdav, İstanbul, 1987.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993a.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993b.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 2004.

PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006

Recaizâde Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1299.

SAR, Fatma, *Mecâmi'ü'l-Edeb Adlı Eserin Bazı Açılardan Tahlili*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

Sinan Paşa, *Tazarruname*, (Haz. Mertol Tulum), İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu Yayınları, 1971.

Süleyman Bey (Paşa), *Mebâni'l-İnşâ I*, İstanbul, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şahane Matbaası, 1291.

Süleyman Bey (Paşa), *Mebâni'l-İnşâ II*, İstanbul, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Hazret-i Şahane Matbaası, 1289.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.

Tahirü'l-Mevlevi, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul,1973

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1988.

TARLAN, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, 1972.

TUNALI, İsmail, *Poetika*, İstanbul, 1983.

TURAL, Sadık, *Zamanın Elinden Tutmak*, Ankara, Yeni Avrasya Yayınları, 2003.

Türk Ansiklopedisi, "*Beyân*", c. VI, Ankara, 1953.

YETİŞ, Kazım, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyâtı Sâhasına Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını sayı:104 Ankara 1996.